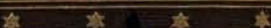

A
FÖLD
ÉS NÉPEI

BUDAPEST,
FRANKLIN TÁRSULAT KIADÁSA

49215

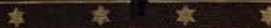

A
FÖLD

ÉS NEPEI

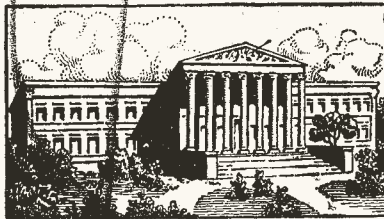

II

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

013535

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

A FÖLD ÉS NÉPEI.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A FÖLD ÉS NÉPEI.

NÉPSZERŰ FÖLDRAJZI ÉS NÉPISMEI
KÉZIKÖNYV

IRTA

GYÖRGY ALADÁR.

MÁSODIK, UJBÓL IRT KIADÁS.

MÁSODIK KÖTET

A F R I K A.

BUDAPEST,

F R A N K L I N - T Á R S U L A T

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

A FRIKA

FÖLDRAJZI ÉS NÉPISMEI LEIRÁSA.

IRTA

GYÖRGY ALADÁR.

12 színes melléklettel, 2 térképpel, 29 egész lapnyi rajzmelléklettel és
191 a szöveg közé nyomott rajzzal.

Országos Széchényi Könyvtár

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST,

F R A N K L I N - T Á R S U L A T

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

49.215/2
~~49202~~

M. N. MŰELEM KÖNYVTÁR
II. Nyomtatványosztály
1918. 4/12

ELSŐ FEJEZET.

AFRIKA ÁLTALÁBAN.

Sievers Wilhelm: Afrika. Eine allgemeine Landeskunde. Leipzig und Wien, 1891. — *Hartmann R.*: Die Völker Afrikas. Leipzig, 1879. — *Chavanne*: Afrika im Lichte unserer Tage. — *Deplaces S.*: Africa et Africains. Paris, 1892. — *Paulitschke*: Die Afrika-Litteratur von 1500—1750. Wien, 1882. — *Chavanne*: Afrikas Ströme und Flüsse. Wien, 1883. — *Hartmann R.*: Der Welttheil Afrika in Einzelndarstellungen. Leipzig, 1883. — *Sámi Lajos*: Délafrikai utazások és felfedezések. Budapest, Ráth M. 1878.

RENDKIVÜL érdekes, csaknem csodálatos a földgömbnek az a része, melyet Afrikának nevezünk. Fekvése csaknem teljesen egyenlő Délamerikáéval, még alakja is nagyon hasonló hozzá, természeti viszonyai azonban jóformán ellentétesek; Délamerika egy óriási gerinczhez csatolt rendkívül nedves s ezért pazar tenyészettel bíró síkság, Afrika ellenben különböző fokozatú-fensíkok tömkelege, hol minden egyes vidéknek más-más sajátága van. Európát Ázsia nagyobb felétől sivatagok zárják el, Afrikával a Földközi tenger kapcsolja össze, melynek nyugati szélén szabad szemmel is láthatók partjai, ezenkívül Afrikában van az az ország, Egyptom, melynek története mindenik között a legbiztosabban hatol vissza a mesés őskorba s ugyanitt vert a középkor kezdetén a legmélyebb gyökeret az újkor alakítására hivatott kereszténység s mindamellett nem századok, de valósággal évezredek tölttek el, hogy Afrikát nem ismerhettük meg s jóval azután, hogy Amerika nagyjából már ismert volt, kezdődött meg a mult század végén Afrika bensejében az első kutatók bátortalan lépése. Már a régi rómaiak idejében példabeszéd gyanánt emlegették, hogy „mindig jő valami új hír Afrikából“, azóta nagy könyvtárrá szapo-

rodott a fekete világrészről szóló művek száma, különösen az útleírásoknak csaknem fele azt tárgyalja s még mindig érkeznek az ujdonságok, meglepő számmal és nem ritkán váratlan alakban. A felfedezéssel karöltve jártak a hódítások s e mellett a benszülötteket az áldatlan rabszolgakereskedés is folytonosan gyengítette, mindamellett Afrikának nagyon csekély részében vert erősebb gyökeret a fehér ember hatalma, sőt a művelt Nyugateurópához legközelebb fekvő ország, Marokkó, a művelődésnek külső mázát sem volt képes elsajátítani.

Elég ok mindez, hogy a művelt emberiség kiváló érdeklődéssel tekintse Afrikát. Hozzájárul még ezekhez, hogy az afrikai utazók (nehány sarkvidéki felfedező utazás kivételével) a legregényesebb színezetű kalandos életet élték, hogy Afrikából kerülnek a föld legcsodálatosabb állatalakjai: a gorilla, elefánt, viziló, zsiraff, annyi más s hogy itt van a hazája a szerecseneknek, ennek a sötét színű, duzzadt ajkú, gyapjas haju embernek, ki mindenkor oly idegenszerűnek tűnik fel előttünk. Nemsoda, ha az ily sok különlegességet rejtő és századokon át oly nehezen hozzáférhető földrészt felizgatott kíváncsisággal tanulmányozza mindenki.

Valóban érdekes már ennek a földrésznek külső megjelenése. Az ausztráliai szárazföld kivételével, melynek három oldalán azonban nagy szigetek vannak, nincs földtekénken ily *önmagába zárt elkülönült egész* földrajzi egyed. Még valóságos félszigetei sincsenek, minőkben a szomszéd Európa annyira gazdag, mivel a közönségesen ugynevezett Szomáli félsziget alig hasonlítható össze más félszigetekkel. Az egy Madagaszkár kivételével, melytől szokatlanul mély tenger választja el, nincs nagyobb szigete. Nincsenek valóságos öblei sem s a mi a leglényegesebb, nagy folyóinak torkolatai többnyire alig megközelíthetők. Az ősrégen ismert Niluson még a tökéletesebb járművekkel is nagyon kevésbé hatolhatnak túl azon a ponton, hol deltája megkezdődik, a földrész másik hatalmas vizerének, a Kongónak, jóformán torkolatát zárják el a vizesések és zuhatagok, a harmadik Zambezin pedig 72 sellőt és vizesést számoltak össze. De még a kisebb parti folyókon is gyakori a sok zuhatag, egy-egy záró kapuja a nagy belföldi várnak. S végül észak felől, hol a művelt Európa szomszédjába jutott, az óriási Szahara zárja el az embereket. Az egész földrészt csak egy keskeny földszoros köti össze Ázsiával. Az itt épült 126 km. hosszú szuezi csatornáról ugyan valóságos frázis azt állítani, hogy Afrikát tökéletes szigetté tette, azonban az összeköttetés Ázsiának csakis

rideg sivatag vidékével áll fenn, mely az elszigeteltséget nagyon kevésbé zavarja meg.

Az egész így elkülönített földrészen a parthossza épen az öblök hiánya miatt feltűnő csekély. Egy km. partvonalra 1067 km.² terület jut, több, mint bármely más földrészen. Valóságos tagolást csak a guineai tengeröböl alkot, mely az északi és déli részt nagyon kevésbé az egyenlítő vonala felett elválasztja. A felsőrész csaknem rendszeres trapéz, melyhez délfelé egy ismét csaknem szabályos háromszög csatlakozik. A rendszeresség még abban is feltűnő, hogy a legészakibb és a legdélibb csúcsok, valamint a nyugatra és keletre legmesszebb nyomuló pontok csaknem szemben esnek egymással, s hogy végül mindkét fél csaknem egyenlő távolsáig hatol az egyenlítőtől, egyik észak, a másik dél felé, valamivel a 30°-on túl. Ezért Afrika túlnyomó része, az egész területnek $\frac{4}{5}$ -e a tropikus éghajlat alá esik s mivel az északi mérsékelt égövön fekvő rész éghajlatát a Szahara a szokottnál forróbbá teszi, egész Afrikát a köztudat rengeteg forrónak tartja. Magától érthető, hogy ily nagy területre vonatkozólag általános tapasztalati igazság nincs, a déli részekben valósággal mérsékelt égövi viszonyok uralkodnak s a belföldön vannak helyek, hol a hőmérsékbe ingadozása egy év alatt 60° szélsőséget ér el; egészben véve azonban kétségtelen, hogy Afrika túlnyomólag tropikus ország s vannak helyei, különösen a Vöröstenger partján, hol az évi átlagos hőmérséklet 31,6° C s a maximumban 54—56 C pokoli forróságot ér el. Neveli ezt a forróságot még a csapadék csekély mennyisége. A guineai öböl s a felső Nilus vidékén kívül a legnagyobb csapadék sem haladja túl évente a 2000 mmt s a nagy kiterjedésű Szaharán és Kalahári pusztán ritka az eső, mint a fehér holló.

Lehetőleg egyszerű s általában egyöntetű Afrika geológiai alkata is. Gyűrődött, ránczokba vetett hegyláncz csak északnyugaton van, az Atlasz vidékén. Ezen kívül még csak az egyenlítő körül a keleti oldalon vannak nagyobb hegycsoportok s mindezekben a fiatalabb korú rétegek zavartalanul terülnek el a régi kristályos kőzetekben. A vulkáni működés csak itt-ott mutatkozik szétszórva, legerősebben a szigeteken. A talaj egyöntetű jellegénél fogva a földrész nagyobb folyói is általában egy övben erednek, az északi és déli szélesség 15-ik fokai közé eső területen s ide szorultak össze az egy csodálatos Csadtavon kívül a legjelentékenyebb belföldi álló vizek, mintha itt volna tetőpontja annak a parttól lépcsőzetesen emelkedő fennsíknak, melyen keresztülfutva alkotják meg zuhatagaikat és sellőket 4

szárazföld nagy folyói. Az egyetlen nagyobb folyó, mely ezen az övön kívül ered, az Oranje, szintén követi az általános szabályt szökellő vizével. Az esős évszakban a megdagadt vizek a lépcsőzeteken gyorsan vizsik le magukkal az iszapot is, miként ez a Nilusról régóta ismeretes, de ugyanekkor a Szaharán és a többi sivatagokon is megtelnek a vádik s életet adnak a partjaikon elterülő örökzöld oázisoknak.

Nem ily egyöntetű azonban Afrika, ha természeti viszonyainak másik oldalát tekintjük, a növény-, állat- és embervilágot. Lehet, hogy itt is nagyobb az egyöntetűség, mint első pillanatra látszik, de a részletesebb kutatás már a nagy különbségeket is képes volt felismerni.

A *növényvilág* aránylag szegény s legnagyobb részt kevésbé feltűnő példányokból áll. Délamerika őserdőinek mesés gazdagsága itt nem ismétlődik, a legtöbb esetben parkszerűleg szétszórt erdők terülnek el, bár néha rengeteg területen. Stanley állítása szerint az Aruvimi mellett levő őserdő oly nagy vidékre terjed, minő a szent Pétervártól Odessáig tartó vonal, úgy hogy az erdőben lakó bennszülöttek egy részének fogalma sincs oly vidékről, hol erdők nincsenek. Másrészt igen nagy területen s főképp egész Északafrikában nincs valóságos erdő. Hiányzik itt továbbá a tropikus világ legszebb diszének, a pálmafának számos érdekes faja s a többiek is aránylag ritkák, bár a datolya és kokusz nagy vidékeknek áldott táplálója. Jellemzők északnyugaton a hatalmas halfafű, délen a tömérdek cserje és bokor s a Nilus felső részén a rendkívül hatalmas nádas, mely a folyónak mindkét partján 5—6 méter magas sötét falat alkot oly kiterjedésben, hogy olykor a hajózást is veszélyezteti. Az északi részen a növényzet az ázsiaihoz, a déli részen az ausztráliaihoz hasonlít, Madagaszkár szigetén pedig, mely igen érdekes önálló vidék a természetbuvárok számára, keletindiai növényzetre emlékeztető, de egészen sajátos alakokat találunk.

A pálmákon kívül néhány hasznos növény található eredetileg a földrészen. Leginkább elterjedt a köles, melynek több fajtát, különösen a sorghumot még a művelődés alacsony fokán álló négek is művelik. Kevésbé elterjedt élelmi czikkek a földi dió (*Arachis hypogaea*), a yams gyökér és a maniok. Kereskedelmileg fontosak egyes vidékeken az olajpálma, a sesam, a borpálma. Az újabban meghonosodott hasznos növények közül a tengeri, banán, árpa a legelterjedtebb. Északon, különösen a Szahara sivatagban a datolya a nép főledele, a tropikus vidékeken a köles, banán és tengeri, itt-ott a kenyérfa. Délen már főképp európai gabonaneműeket termesztnek.

Parti növényzet a Nilus felső részén.

Az óriási állatokhoz hasonló hatalmas fák száma Afrikában aránylag csekély, azonban több érdekes kivétel van. A legnevezetesebb ketségkivül a majom kenyérfa vagy baobab (*Adansonia*), melynek törzse nem ritkán 8—10 m. átmérőjű. Egyes *bignonia* fajoknak (*Kigelia*) gyümölcse óriási, magasra nőnek az egész erdőt alkotó mimoza, akác- és *euphorbia* fák s különösen az északi részeken a hatalmas fügefák (*Sycomorák*). Kuszó és indás növények, valamint a mocsarakban mangrovébokrok szintén találhatók, de nem oly áthatolhatlan alakban, mint Délamerikában. Egyes helyeken még a füvek is óriási nagyságúak, különösen a tropikus szavannákon vannak oly keményszárú, csomókban növő füvek, melyek a zsirafot is elfedik.

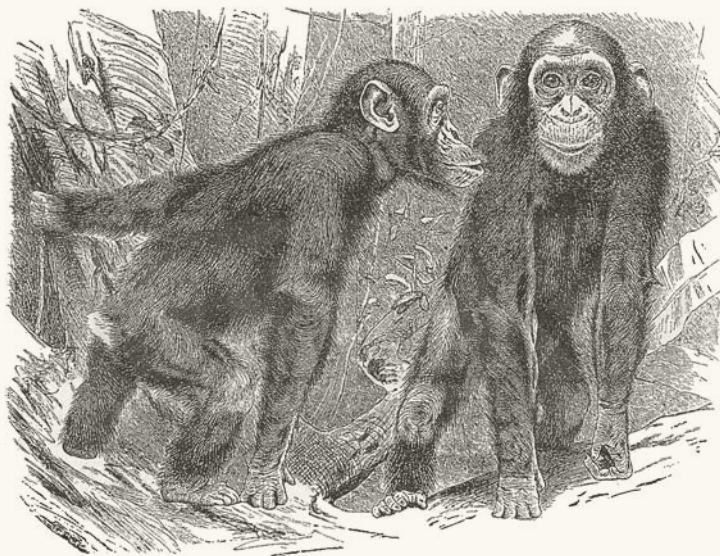

Vad fügefafa.

Az *Andropogonea* szára 4—6 m. magas, a vadczukornád szintén 2—4 m. magasra nő. Más fűfajok, különösen a déli Karroo vidéken tuskés bozót alakjában fordulnak elő.

Sokkal gazdagabb s egyuttal érdekesebb Afrika *állatvilága*. Nem említve Madagaszkár külön fajait, melyek tudományos szempontból nagyon érdekesek, a növényben szegény szavanna terület és Dél-Afrika tele vannak nemes vadakkal, a vadászok valóságos Eldorádói. Madarak, pillangók s más apróbb állatok nincsenek oly nagy változatosságban, mint Délamerikánál láttuk; de annál több és feltűnő faja van a nagy emlősöknek s igen természetesen ezek vonják magukra először a figyelemet.

Az állatvilág azonban az egyes vidékeken nagyon különböző s különösen a ráktéritőtől északra önálló csoportot találunk, mely nagyjában az európai állatvilághoz hasonlít, bár oroszlán, sakál, gazella, teve, strucz és krokodil már afrikai jelleget adnak neki. A nagyobb vadak különben északon igen ritkák, maga az oroszlán is inkább csak a Szahara déli részén és Szudánban kezd fellépni. Nyugatafrikában legérdekesebbek az emberszabású majmok, a gorilla és csimpánz, melyekhez hasonlók csak a Szunda szigeteken fordulnak elő, továbbá nagyon elterjedt a szürkés papagály. Ritkébbak az elefánt, a

Csimpánz.

vizi ló és egy különös faju orrszarvu. Mindezek sokkal gyakoribbak Keletafrikában, hol különösen a Csadtó és a felső Nilus környékén tömérdek a nagy vadak száma. Kivülök előfordulnak itt a párducz, zsiraf, krokodil, antilop, vadszamar, gazella, strucz, hiéna, pávián és sok más nagy állat. Rendkívül nagy számmal találhatók a vízi madarak: ibisz, flamingo, pelikán, gém s az apróbb állatok között valóságos csapások a czezelégység és a természet hangya. Délre a Zambezi felé már ritkébb lesz az állatvilág, de elefánt és viziló csaknem mindenütt található. Tul a Zambezin ismét népesebb a világ, legalább az európai telepek széléig. Gazellák, antilopák óriási

mennyiségben fordulnak elő, gyakori a zebra, strucz, cibetmacska, krokodil. Zsiraf ismét látható s egy oroszlán faj. Az apróbb állatok közt galambok, harkályok, gyíkok nagyon változatos alakokban mutatkoznak, a természethangyán és a czezelvényen kívül még a sáskák pusztítanak.

Hasonló nagy különbségeket találunk a hasznos házi állatok földrajzi megoszlásánál. Valósággal afrikai eredetű ezek közt csak a szamár és a macska, melyek innen terjedtek más világrészekbe. Északon a legfontosabb állat a teve, a „sivatag hajója“, mely mellett azonban az arab lakoságnál a ló is nagy szerepet játszik. Szudánban és Délafrikában juhot és kecskét tenyésztenek nagy mennyiségben, a szarvasmarha inkább csak Délafrikában fordul elő nagyobb számmal. A belföld félvad népei között a kutyán kívül csak a tyuk az általános házi állat, több helyen tartanak ludakat, kacsákat, galambokat és méheket. Délafrikában a strucz is háziállat, de csak az európai eredetű lakosoknál, kik ennek tollával kereskedést üznek.

Áttérve most már Afrika lakosságára, mindenekelőtt constatálnunk kell annak az elterjedt hitnek tévedését, mintha a népesség itt csaknem tisztán négerekből állana. Ellenkezőleg. Számukat tekintve néger a nagy többség, de területre nézve jelentékenyen hátrányban vannak más emberfajtákkal, különösen az arabokkal és hamitákkal szemben. Több anthropolog még a határozottan szerezcentypusú törzsek nagyobb részét sem tartja négereknek s külön csoport gyanánt emlegetik a bantu- és zulu népeket, abban pedig ma már mindannyian megegyeznek, hogy a délen lakó hottentották és cserjelakók határozottan más emberfajta, valamint a Madagaszkár szigetén lakó sötét színű hovák, kik a malájokhoz állanak közelebb. Kétségtelen az is, hogy északon számos oly néger törzs van, melyeket már vegyesvérűeknek kell tartanunk.

A népesség szigorú elkülönítése ennek következtében igen nagy nehézségekkel jár. Johnston volt az egyedüli, ki kísérletet tett az egyes rasszok számarányát is megállapítani. Szerinte 200 millió lakost véve fel alapul, a tulajdonképeni négerekre 80 millió jut, 3 milliót szán az európaikra, 9 milliót a szemitákra, 24 milliót a kisebb törzsekre (berberek, nubiaiak, gallák, fulbák), a többi 84 vegyesvérűekre jut. Mindez különben csak tapogatódzás, mert Afrika lakosságának elenyésző csekély részéről vannak valóságos népszámlálási adatok s a becslések csaknem teljesen önkényesek, így például a Kongó állam lakosainak számát 12—40 millió között igen eltérő-

leg szokták megállapítani. Általános nézet szerint legnépesebbek (Supan 10 lakost számlál átlag egy km²-re) a szudáni államok s ezután a Földközi tenger partvidéke, egészen néptelen vidékek ellenben a nagy sivatagokon kívül alig vannak.

Sokkal jellemzőbb Afrika népességét illetőleg a keresztyén és mahomedán művelődés határainak ismerete. A Kongo hatalmas medenczejében lakó népek kivételével ugyanis alig találunk ma már nagyobb területet, hol ezekkel a tényezőkkal nem kellene számolnunk. A kisebb terület a keresztyéneké, míg a Földközi tenger mellett is jóformán csak a partszegélyre terjed az, a Nilus deltájánál, Algirban és Tuniszban. Nagyobb területen találjuk fel Dél-afrikában, különösen a nyugati parton. Ezenkívül csak Szenagálban, a Kongó és Zambezi torkolatánál kezd ujabban erősebb gyökeret verni. A legtöbb helyen küzd a mohamedánok hatásával, kik északon az említett pár pont és a régi keresztyén Abessinia kivételével csaknem korlátlan urak s határuk kiterjed a négerföldre is csaknem az egyenlítőig, sőt keleten a nagy tavak vidéke mellett jóval messzebb a Zambezi torkolatán alul. Azon a kevés helyen, hol a négerék között valódi államok alakultak, többnyire arabok az uralkodók, más helyeken pedig mint hatalmas rabszolgakereskedők vagy tőkepezészek szorították igájukba a föld népét. Művelődési hatásuk még nagyobb volt. Valóságos vad néger a mohamedán körön belül alig van, szervezett államaikban az ipar fejlődésnek indult s nem egy helyen, miként a keleti partokról bemutatott divatos négernő mutatja, a fényűzést is meghonosították. Maga az arab nagyjából megőrizte a nomád jellegét, az uralma alá került néger megmaradt földmivelőnek s csak itt-ott, főképp a zuluk között, akadnak nagyobb számmal állattenyésztők. Valósággal kóborló nomád néger nincs, de feltűnő,

Elegáns négernő Zanzibár vidékéről.

György Aladár: A föld és népei. II.

hogy a cserjelakók és a négerék között szétszórta található törpék csaknem kizárólag nomád életet folytatnak. Oly helyeken, hol a rab-szolgakereskedők nem tették tönkre a köznép rendszerető érzékét, a néger mindenütt falvakban egyesül, nagyobb államok alkotására azonban csak a Szudánban lakó haussáknak és a harcziás zulutörzseknek volt tehetségük, bár néger birodalom mindig nagy számmal volt.

Van még ma is, jőlehet 1890 óta az európai népek jogilag megosztzkodtak Afrikán. Marokkó és Liberia kivételével ma már csaknem minden pontra reátette a kezét az európai, még a Szaharán és a csak nagyjában ismert belföldön is megosztzkodtak — legalább a térképen. A virágzó szudáni államokon németek és francziák veszekednek jóformán a benszülöttek tudta nélkül, az ősrégi Abessziniát az olaszok, Egyiptomot az angolok veszik gyámság alá s Délafrikában a Zambezi és Kóngó vidékén nagy területeket rajzolnak be angol és belga (Kóngó állam) színekkel, melyek egy részén még alig járt fehér ember. Valóságos forrongás van még itt az államok és gyarmatok alakulásánál s ezt a forrongást elősegíti az európaiak által szorongatott mohamedánok természetes ellenségeskedése, mely ujabban Egyiptom tropikus tartományainak elfoglalása által egy nagy belföldi mohamedán állam alakulását idézte elő. A legtöbb állam határát egyes szerződéses papiron állapították meg, európai értelemben rendezett állam azonban az új gyarmatok között még nincs s a benszülöttek államai azoktól csaknem függetlenek.

Nem csoda, hogy az európai elem térfoglalása még ily kevéssé szilárd. A guineai öböl és a Fokföld kivételével mindenütt csak az utolsó nemzedék idején igyekeztek a fehérek letelepedni. Hajdani erős gyarmataikat, különösen a rómaiak hódításait a Földközi tenger partján, már a középkor elején elseperte az új mohamedán hódító áram s a felekezeti ellentét a szó szoros értelmében gátat vont az idegenek elé, hogy beljebb hatoljanak. Egyedül Abesszinia maradt meg elrejtett hegyi zugában századokon át csaknem meseszerűleg. Csak a középkor végén a vállalkozó portugáloknak sikerült utat találni a tengeren Afrika más részeihez, midőn a már egyptomiak által megtett körutazást Afrika parjai mellett ismét felfedezik. Fáradozásuk gyümölcseként övük lett Afrikában mindkét déli part, bár inkább csak névlegesen. Utánuk a múlt században a hollandok alapítottak országot a Fokföldön, mely, bár az angolok több ízben üzték ki őket helyükből, kissé északkeletibb helyen ma is fennáll.

Később jöttek a francziák és az angolok, de uralmok csak egyes pontokra terjedt s kezdetben nem is érezték szükségét, hogy az ismeretlen belföldön terjeszkedjenek.

A mult század végén, midőn Bruce a Nilus regeszerü forrásainak egyikét Abessiniában megtalálta, megindult az élénkebb kutatás Afrika ismerete érdekében, de a jelen század közepéig igen csekély eredménnyel. Ekkor csaknem egyidőben bámulatos sikereket mutattak fel többen. Barth a Szaharát és Szudánt, Speke a nagy tavak vidékét, Livingstone Délafrikát fedezték fel valójában. Még nagyobb lett a kutatásvágy, midőn Stanley Henrik 1877 aug. 8-án keletről jöve a Kóngó torkolatához elért. Nincs év, sőt alig van hónap azóta, hogy egy-egy felfedező utról ne hallanánk. S ezekkel a felfedezésekkel kapcsolatban megjött a hódítási vágy. 1885-ben a belga király megalapította a Kóngó államot, 1883-ban Lüderitz kezdeményezésére az addig gyarmatosítással nem foglalkozott német is kitűzte lobogóját Afrika partjain s ezzel valóságos versenyzés kezdődött meg, mely nagyjában 1890-ben ért véget, de részleteiben ma is tart.

A jelenlegi helyzetnek megfelelően helyesebbnek is látszanék ezt a gyarmatosító áramlatot követve külön-külön szólnunk az Afrikában államot vagy gyarmatot alapított népek országairól. De ez csak látszat. Ellenkezőleg zavaró is volna, különösen azért, mivel a francziák, angolok és németek gyarmatai a földrész legkülönbözőbb részein fordulnak elő s ezért leírásaiknál egységes képet nem adhatnánk, de tömérdek lenne az ismétlés s másrészt mivel egyes helyeken — főkép a guineai öböl mellett — a gyarmatok gyors változatoságban követik egymást s mindenik aránylag kis területű.

Megtartjuk azért Afrika leírásánál is a térkép által kijelölt utat a leírásban, inkább a természeti egységekhez, mint a politikai viszonyokhoz ragaszkodva, de szükségesnek tartjuk ennek kiegészítése végett bemutatni itt térképen Afrika politikai beosztását s egy pár szót szólani felőle.

Nagyjából s az apróbb államokat lehetőleg egyesítve a következő táblázatban mutathatjuk be a főbb adatokat, természetesen csak megközelítőleg.

Államok és gyarmatok	Terület km ²	Megbecsült népesség milliókban
Francia gyarmatok és védállamok	2.254,000	16·6
Portugal gyarmatok	2.183,351	15·3
Angol gyarmatok	3.198,000	9·4
Német gyarmatok	1.876,000	5·8
Olasz gyarmatok	755,000	5·0
Spanyol birtokok	709,000	0·4
Török birtokok Egyptommal	2.054,354	7·8
Marokkó	812,000	8·0
Szahara területe	5.480,000	2·5
Szudáni független államok (Mahdi területeivel)	4.881,000	81·7
Kongó állam	2.241,250	20·0
Liberia	37,200	2·0
Délafrikai köztársaságok	446,510	0·9
Összesen :	26.427,665	175·4

Tájékozásul megemlítjük, hogy Behm és Wagner számítása szerint Afrika 29.904,254 km² területű. — A francia birtokok közt jelentékenyebbek: Algir, Tunis, Senegal, francia Szudán és Kongó, végül Madagaszkár a körülötte levő szigetekkel, Portugáliának keleten Mozambique, nyugaton Angola a fő gyarmata. Az angolok főtelepei: Fokföld, Natal, Brit-Keletafrika, Szomál partvidéke és Aranypartvidék. Német területek: német délnyugoti Afrika, Kamerun és német Kelet-Afrika. Az olaszoknak a Vöröstenger mellett vannak birtokai s Abesszinia védállamuk. A spanyol birtokok főképp a Szahara nyugati partrészletére és a Kanári szigetekre szorítkoznak. Belga területnek lehet mondani a Kongó államot, míg Szudán és Szahara itt önállónak jelzett területéből igen nagy rész van már francia védnökség alatt, sőt legujabban a Csad tó, a nyugoti partok és Kongó közt fekvő területen már teljesen megosztottak.

Legjelentékenyebbek Anglia gyarmatai, mely államnak, különösen ha a Nilus völgyén politikai helyzetét megszilárdítja, a Fokföldtől egész Egyptomig csaknem összefüggő birtokai lesznek s ezek között a Fokföldön s a Zambezi két oldalán nemzetgazdaságilag is igen jelentékenyek. Azonkívül angoloké a fontos Zanzibár sziget. A francziák szudáni birtokaikat Algirral egyesíteni törekedeznek s a Niger medencéjében is jelentékenyen előrehaladtak. Fontos védállamuk Madagaszkár, hol azonban a művelt hovák önállósága nagy akadályuk. A németek Kelet-Afrikában sok becses részt bírnak. A többi európai államok között a jelentékeny gyarmatokkal rendelkező hollandoknak nincs Afrikában semmiök, az oroszok Abessziniát akarták meghódítani

sikertelenül, a spanyolok Marokkó birtokbavételét tervelik. A török uralom alá tartozott országok közül Algir egészen s Tunisz félig a francziák, Egyptom részben az angolok kezében van, Tripolist jóformán elfeledték. Egyptom hajdani déli tartományait és a Szudán keleti részét szintén az angolok vindikálják maguknak, kik Uganda elfoglalása által itt szilárd alapot nyertek a további hódításokra.

Ily tarka-barkaságban áll előttünk jelenleg Afrika képe. Megkezdjük körútunkat mindenekelőtt a Földközi tenger partján levő állammokkal s azok közül is legelőször a régi Egyptomról fogunk szólni.

Afrikai állatok.

A Nilus partja.

MÁSODIK FEJEZET.

EGYPTOM.

Amici bey F. L'Egypte ancienne et moderne. Alexandria, 1884. — *Neumann* Const.: Das moderne Aegypten. Leipzig, 1893. — *Paponet* Felix: L'Egypte, son avenir. Paris, 1884. — *Heinrich Stephan*: Das heutige Aegypten. Lipcse, 1872. — br. *Pongrácz* Emil: Suezig és vissza. Pest, 1879. — *Asbóth* János: A Zaharától az Arabahig. Bpest, Franklin, 1883. — *Ebers*: Cicerone durch das alte und neue Aegypten. 1886. — *Jankó* János: A Nilus deltája. Bpest, 1890. — *Brugsch*: Die Aegyptiologie, Abriss der Entzifferungen und Forschungen. 1891. — *Orbán* Balázs: Utazás Keleten. Kolozsvár, 1861.

A FÖLDGÖMB egyik legnevezetesebb és legrégebbi országa, Egyptom, alig egyéb, mint egy rengeteg sivatag közepén fekvő oázis s bizonynyal csak ilyen volt évezredekkel ezelőtt is, midőn az első ember itt letelepedett. Közel egy millió km²-re, azaz Magyarország területének háromszorosára teszik még most is nagyságát, de ebből összesen csak 27.687 km², két-három nagy megyénékének megfelelő terület alkalmas a művelésre, a többi sivatag és rideg pusztaság. A Nilus folyó, melyet Egyptom atyjának tekintett már az őskori ember, alig egyéb, mint egy rendkívül hosszú, végződésénél szétágazó csatorna, melyet 15—20 km. széles völgy kísér, de állandóan mellette vannak

a libyiai és arab dombok és hegyek, és a puszta homokja nem egy helyen még ezeket is áttörve egész partjához ér. Hosszú futása alatt több mint 1000 km. távolságban egyetlen mellékfolyót sem vesz magába, nem hogy más nagy folyókhoz hasonló vízhalozata volna s medencéjében ritka az eső, csodaként emlegetik azokat a pontokat, hol egy évben 10—15-ször látják beborulva az égboltozatot.

Nem kell azonban elfelednünk, hogy ennek a hatalmas oázisnak szokatlan nagyságán kívül is két nagy előnye van mások felett: a Nilus élő vize és az, hogy egyik része azzal a Földközi tengerrel érintkezik, mely a föld összes tengerei között a legkedvezőbb alakult a közlekedésre.

Mindenekfelett áll maga a Nilus. Az abessziniai hegyekről lehozott s szétterjesztett iszap, az ugynevezett fekete Nilusföld, mely az egész völgytalajt elborítja, a földgömb leggazdagabb termő földjei közé tartozik. Évezredek óta soha nem apadó gazdag kincstára ez az országnak, mely a víz időszakos emelkedése folytán évről-évre erősödik, oly annyira, hogy a völgyet átlag már 10—12 m. magasságban borítja. Az iszap határánál rögtön megkezdődik a sárgás terméketlen homok s néhol, hol a talaj sötétes vagy pirosas barna vékony réteg, apró sivatagszigetek is mutatkoznak. A Nilus áradása szokatlanul szabályos: Május végeig lassan és zavarosan folynak a habok s közöttük tömérdek homokzátony van. Junius kezdetén lassanként emelkedni kezd a víz tükre, a zátonyok tünedezni kezdenek, 15. és 20-ka között gyorsabb lesz az emelkedés, szeptemberben rendszeren 20—30 napig egyenlő magasságban áll a víz, 23·2 m. magasságban a nilometer felett, azután megkezdődik az apadás, kezdetben lassan, azután mindinkább gyorsan. Januártól ápriliséig folyvást tart az apadás s már márcziusban teljesen vízmentes a partvidék. A legmagasabb és legalacsonyabb vizállás közt levő különbség Abessziniától számítva folyvást apad, Asszuannál még 15 méter, Kairónál már csak fele. Az áradást ma már tömérdek csatorna szabályozza. Az összes művelt talajt óriási medencékre osztják a gátak és a csatornák gondoskodnak arról, hogy az iszap mindenüvé eljusson avagy a szükséghez képest a folyóba visszavitessék. Az áradás ideje alatt az egyes faluk csak csolnakokkal vagy gátokon közlekednek egymással s a vitzengerből tömérdek apró sziget emelkedik ki.

Az áradással kapcsolatban a tenyészet három nagy korszakra oszlik: téli, nyári és őszi tenyészetre. Rögtön a víz apadásával októberben megkezdődik a téli tenyészet, mely főképp buza, árpa,

luczerna és lóbab ültetéséből áll. A vetés rendszeren szántás nélkül történik, az aratás négy hóval később eszközölhető. Ez Közép- és Alsó-Egyiptom főaratása. A nyári vetés, mely különösen a nagy folyó deltájánál fontos, ápriltól augusztusig tart s a legbujább föld termést s pompás virányt idézi elő. Majdnem minden vidéken más-más növényt tenyésztenek ilyenkor, a deltában főképp rozst, indigót, szőlőt, dinya-nyét, ugorkát. A rizs november közepén, a gyapot csak december kezdetén érik meg teljesen. Ott, hol a nyári vetés korán megéri, augusztustól októberig az őszi tenyészidőszak áll be, de ez a rövid, olykor csak 70 napra terjedő időszak is elegendő a tengeri, sorghum és sezam megérlelésére. Különösen a deltában ilyenkor minden szántóföldet tengeri borít el olykor a legcsekélyebb változatosság nélkül. Régebben a szántóföldeknek ez az egyhangú képe még teljesebb volt, az utóbbi évtizedek alatt azonban a fák rohamosan megszapordtak s így sokkal több a változatosság.

Valóban az utazó, ki vasútvonalról végig tekint a vidéken Alexandria és Kairó között, ma már alig tudja elképzelni, hogy lehetett ez a vidék még csak Bonaparte korában is csaknem áthatolhatlan homok sivatag. Nem egy helyen nagyon egyhangú a kép, de mindenütt feltűnik a talaj gazdagsága és a lakosok rendkívüli szorgalma. Végtelen kiterjedésű zöld mezők, pálmák közé rejtőző falvak, a gátakon tevék és szamarak által tarkított karavánok és a levegőben Európa-szerte szokatlan számú madarak láthatók. A természet gazdagságával együtt jár a lakók szorgalma. A Nilus áldott vize csak az alacsonyabb részeket (raja) érinti közvetlenül, a többi helyekre (seraki) bivalyok, vagy a mi bolgár telepeinken látható öntöző gépekhez hasonló forgó vedrek közvetítik a vizet s mindenütt ott van a félig meztelen hosszú kék kaftános fellah, férfi és nő, izzadásig dolgozva. A három aratás háromszoros munkát igényel. Az „áldás atyja“ (Abu-el-baraq), mint a hálás lakó nagy folyóját nevezi, magához vonzotta a falvakat is, melyek rendszeren partjain vannak, a drága föld kimélése végett hangyabolyhoz hasonlóan összeszorulva. Ritka eset, hogy vonzó képet nyujtanának. Nilusi iszapból épült s galyakkal fedett kunyhók mellett tömegesen fordulnak elő a szemétdombok, melyeken kóbor kutyák keresik élelmüket, nem ritka az elhullott dögg sem. Legkiemelkedőbb pont mindenütt a karcsú minaret, de annál is szebbek az örökzöld lombok, a széles koronájú fügefák, a karcsú datolya s a szép ákáczfák és tamarindok.

Maga az egyhangú lapos vidék az egész Deltán elterül, a legelső kiemelkedő pont az utas előtt a messzire látható gulák, melyek után Kairó hatalmas épületei mintegy sorozatosan emelkednek fel. Később az egységes Nilus völgye már változatosabb lesz. Mindkét pontján felváltva kisebb vagy nagyobb távolságban egész 350 m. magasságig hegylánczok húzódnak el, melyek festői ellentétet alkotnak a virágzó völgygyel szemben. Különös ősszel a reggeli és esti szürkületben csodálatos aranyos violett homály borul az egyes tárgyakra, tündéries

Borbély Egyiptomban.

változatosságot adva annak, úgy hogy napról-napra szemlélve is szép marad s önkéntelenül ábitatra ébreszt. Még nagyobb változatosságot nyújtanak a szeszélyes alakú sziklacsoportok, melyek némelyikét ősrégi romok meg műemlékek koronázzák.

Hajdan papyrus és lotos volt a Nilus völgyének két legjellemzőbb növénye. A papyrust, ezt a kellemes 5—6 méter magas kákafajta növényt, ma a gyárilag készült papír feleslegessé tette, a hajdan szentnek tartott lotos szentségével együtt szintén eltűnt legalább a Delta vidékéről, hol az ember tömegesen lakik. A mai táj-

képnek a dromedár és a datolya legjellemzőbb alakjai, az a dromedár, melyet ma a sivatag hajójának tartanak, de a régi egyiptomiak még fel nem használtak s az a datolya, melyet az arabok hoztak ide, bár ma már alig képzelhető nélküle a tájkép. Mesterséges átalakulás van mindenütt. Vadontermő növény alig látható itt-ott, hiszen nincsenek erdők; nincsenek termő hegyek, sőt még a réteket is elpusztította az eke, el a legelőül szolgáló luczernás. Kissé vadonabb jellege van az állatvilágnak. A tevén és az itt nagyrabecsült szamaron kívül ugyan kevés a többi háziállat, még a ló is feltűnően ritka, disznó, melyet mahomedán és zsidó egyaránt megvet, még ritkább s a szarvasmarhák helyét bivaly, juh és kecské pótolja némileg. Eltűntek az itt régebben nagy számmal tenyésztett vadállatok is. A viziló, melyet Niluslónak is neveztek, a tulajdonképi Egyiptomban ma már ismeretlen, majmok, melyeket itt egykor szenteknek tartottak, vad állapotban nem fordulnak elő, még a krokodil is csak a déli részeken látható nagy ritkán, csak a sakál, nilusi róka, ichneumon és vaddisznó látogatják meg a sivatagból a széleken levő falvakat.

De mégis változatos a vadállatok világa, mert tömérdek a hal és a vizimadár. A Nilus 36 különféle halfaja tömérdek mennyiségben mutatkozik s köztök nem egy valóságos természeti nevezetesség, így a villamos erővel rendelkező Malapterurus, a tüskés pánczélú Polyp-terus bichir s legfőképp a pompás színű Tetrodon Fahaka, mely saját-ságosan levegőt nyelve önmagát lapdaszerűleg felfúvni képes. Sokkal nevezetesebb azonban a vizimadarak óriási tömege. Daruk, flamingók, pelikánok, hattyuk s más viziállatok sokszor oly mennyiségben találhatók, hogy valóságos tolongás jő létre közöttük. Klaszikus helye a vizimadaraknak a szuezi csatorna mellett elterülő sekélyvizű Menzalahtó, hova a mi vándormadaraink egy része vándorol. Százezrével találhatók itt mindenkor, olykor a tó vize, avagy a fák lombjai sem látszanak miattuk s ha valamely zaj felrebbenti őket, homályos felhő borul a kék égboltozatra. S még van ennél is érdekesebb állattelepe Egyiptomnak, melyet azonban nem mindenkinek adatott megismernie. Ez a Vöröstenger korallvilága, a legszebb természeti képek egyike, melyről természettudósok és művészek egyaránt elragadtatással beszélnek. Mintha valóságos virágágyak volnának a tenger mélyében, a legtarkább színű és legváltozatosabb alakú fákat, bokrokat és virágokat találjuk itt; korall mindenik, sőt korall a köztök levő mohalakú tömeg is. A tengeralatti virágkertenek állatai is vannak. Kolibrikhoz hasonlóan röppenek el közöttök az érczfényű apró halacskák, fura-

alakú rákok, tengeri csillagos állatok, tarka kagylók, meduzák a környezet kiegészítő képei. És ez a tündéries liget az élet-halál harc állandó székhelye; a korallok tüskéi között veszedelmes rablók tanyáznak; mikroszkopszerű parányi méregtokok, tövisek, ollók s óriási falánság örökös harc tanyájává s örökös gyilkolás helyévé teszik a tenger alatt fekvő paradicsomot, mely távolról tekintve oly csendes, oly idylli szép.

S mintha ez az alattomos küzdelem már gyökeret vert volna a partvidéken is, szomorú, sőt nagyon szomorú viszonyokat találunk az embervilágban. Egyiptom dúsgazdag földjének népe nem boldog, nem volt boldog soha. Madáchunk jajgatva varázsolja elénk a fáraók dicsőségeért kinlodó régi egyiptomiakat, az újkori utazók csaknem épen ilyenek rajzolják utódaiknak, a szegény *fellahnak* sorsát. Nehány ezer ingyenélő és zsarnok kedvéért milliók nyomorognak itt. Nyomorban és pizokban születnek, abban élnek és abban halnak el. Nincs semmi, mit kizárólag magukénak mondhatnak, még az anyaföld is csak bérlet alakjában övék és a pálmafát, melyet ültetnek, adóval kell megváltaniok. Kunyhóik a Nilus iszapjából készülnek; négy fal ez egy ajtóval ablak nélkül, tetején egy pár póznára fektetett szalma. Egész butorzatuk egy pár szalmagyékény, egy-egy cserépkancsó s egy deszkából összetákolt láda vagy gyékényből font kosár. Tűzhelyük a kunyhó előtt szabadon van s fahiányában szárított marhatrágya bűzös füstjét kell elnyelniök. Csak a nagyobb falvakban vannak apró minarettel ellátott mecsetek, de ezek is sárból építve. Öltözetük kék vagy fehér karton ing, derék övvel s egy sipka, fez vagy turbán, télen sem hordanak mást, mint durva gyapjú köpenyt, avagy daróczszőnyeget s ritka ünnepi alkalom az, midőn piros hegyes végű vagy széles sárga cipőiket felöltik, még a vásárookra is mezitláb járnak. A nőnek is kemény munkát kell végeznie. Csaknem naponként frissen sütik a kenyeret, mely a forró éghajlat alatt egy-két nap múlva kőkeménynyé lenne s a mellett késő estig a mezőn kell lenniök. Húseledelt alig ismernek; bab, tengeri, datolya jóformán egyedüli élelmük s abból is csak annyi, hogy éhen ne halljanak. Nyomoruk és a pizok hajlandókká teszik őket a ragályok terjesztésére. A kholera irtózatosan szokott itt dúlni, bőrbetegségek nagyon uralkodnak s talán sehol sem lehet látni annyi egyszeműt és vakot, mint az egyiptomi falvakban.

Csaknem minden anthropológ megegyezik abban, hogy a fellah (mely elnevezés különben a földmivelőnek felel meg) nagyjában a

régi egyiptomi utóda. Felismerhető rajtuk a hasonlatosság az őskorból maradt rajzokkal. Magas, szikár termetűek, fekete, kissé göndör szőrrel, széles piszo orral s bizonyos durva arczkifejezéssel. A nők is csak fiatal korukban szépek, bár egész az öregkorig nem apadó hiúsággal igyekeznek szépíteni magukat arczfestékekkel, a testrészek pettyezetésével s mindenüvé, nem ritkán még az orrczimpákba s láb-ikrákra is alkalmazott ékszerekkel. A terhes munkát nagyon korán kezdik, 16 éves fellah már rendszeren nős s gyermekkorának is alig van kellemes emléke, mert a legtöbb gyermek idejének nagyobb-részét a minden faluban feltalálható iszapos mocsárban tölti együtt henteregve a háziállatokkal. Mindennapi látvány ez itt a Nilus partjain lévő kis falukban, s bár az emberi méltóság szempontjából borzasztó, talán legérdekesebb. Egyedül a „galambvárak“ ragadják meg még jobban képzeletünket, azok a többnyire hengeralakú 5—7 m. magas sártornyok, melyek tetején mindenütt száz és száz galamb él.

Minden jel arra mutat, hogy a hosszú ötezer éves mult lényeges változásokat nem tudott előidézni e nép jellemében. Nagy a különbség kétségkívül a régi koptok és a mai arabul beszélő fellahk között, talán még nagyobb a természetimádó egyiptomi és a kasztrendszeret szétromboló mohamedán világnézetét tekintve. Mindamellett a változást a nyomor és a nehéz munka nem engedte elhatolni a lényeges részekbe, a csekély számú falun letelepedett idegen beolvadt a fellah nagy tömegébe, mely tömeg ma is úgy él és úgy szánt, mint ősei a Nilus uralma alatt megszokták s melynek egyes példányai, különösen a fehérebb színű s karcsú termetű nők nem ritkán megelevenült ó-egyiptomi szobroknak látszanak.

Annál nagyobb azonban a különbség a fellah és az ország többi lakói között. Összesen alig vannak negyedrészt annyian, mint amazok, de igen sok különböző törzsre oszolva. Ilyenek a különböző európai népeken kívül a törökök, arabok, zsidók, örmények és a keresztyén koptok. Az uralkodó török faj tagjainak száma alig 10 ezer s ezek is nagyobb részt a városokban laknak, mint ugyanannyi örmény, közel 20,000 zsidó s a megközelítőleg százezer főre menő keresztyén elemek (legtöbb görög, olasz és francia). A keresztyén koptok a fellahkkal rokonok, Egyiptom felső részében laknak, de nem oly nyomorútlak, mint mohamedán fajrokonai. Legszámosabban, mintegy 300 ezren vannak az *arabok* s valóban hosszú időn át egész napjainkig az arab jelleg uralkodott Egyiptom előkelő köreiben. — Ma Alexandria túlnyomólag európaias, Kairóban is hatalmasan küzd az

európai és török elem tekintélye az arábséval szemben, habár ez a fő. Az arabok azonban nem tiszta faj, inkább ethnographiai jellemzése ez egy nagy néptömegnek, mely sötét arczzínét tekintve a négerhez, modorát illetőleg az európaihoz hasonlít, azonban nemcsak vallása, de kóbor természete miatt is határozottan semita. Kisebb városokban a kereskedő és iparos arab elem egészen különbözik a pusztán lakó s főkép baromtenyésztéssel foglalkozó beduinoktól, melyek már a Szahara

arabjaira emlékeztetnek. Van azonban sok átmenet közöttök s ezek közé tartoznak Kairó híres teve- és számárhajtsárai, melyeket a turisták különösen ismernek beduin név alatt. Valóságos keveréke ez a népeknek. Orbán Balázs utirajzában talált egy öreg beduint, ki a magyar Alföldről került ide s anyanyelvét még nem feledé el, de egészen arab lett. Az éghajlat és viszonyok így alakítottak át sokat, igen sokat arabbá Egyiptomban, kinek ősei sohasem laktak Arábiában. Más részt kétségtelen, hogy

a négernek hatása itt már egészen jelentéktelen, ellenkezőleg az európaiaké nő s sok előkelő arab külső megjelenése, a keleties öltőtől eltekintve, egészen nyugati. Ilyen a képünkön látható kairói irástudó is.

Bonaparte mesés hírű hadjárata óta teljes egy század tölt el, mely alatt az európai és semita műveltség állandó küzdelmet folytat itt egymással s évezredekre lehet visszamennünk egész a hykfosok

Kairói irástudó.

uralmáig, mióta a küzdelem a semiták és hamiták között szintén csaknem állandó. A falvakban, mint láttuk, a hamiták uralma még ma is töretlen s igen csekély kivétellel ezt mondhatjuk a semiták uralmára nézve a kisebb városokban s teljesen a pusztán, mely az ország háromnegyedrészt teszi. A semiták szilárdságát nagy műveltségük is támogatja. A nagy kiterjedésű arab nyelvű területnek szellemi központja van itt Kairóban a híres El-Azar mohamedán egyetemen s itt van a mohamedán világnak legtevékenyebb sajtója és közléte. Nem csoda, hogy még a hatalmas angoloknak is oly nehezen sikerül gyökeret verniök e földön, bár újabban csaknem egészen kezökbe kerítették a társadalmi fejlődés két leghatalmasabb tényezőjét, a közlekedési eszközöket és az iskolát s mindkettőt jelentékenyen emelték, és emellett a postaintézményt mintaszerűvé alakították.

Politikailag is küzd az angol az uralomért. A névleges úr, a török, már a jelen század első felében kénytelen volt megosztani hatalmát az arabokkal, kiknek egyik feje Mohamed Ali valóságos dynastiát alapított itt, melynek tagjai khedive (alkirály) nevet viselnek, de a törökkel szemben tényleg korlátlan urak. Az angolok urai a katonaságnak és a kereskedelemnek s 1882 óta állandóan megszállva tartják az országot s a rend csinálás ürügye alatt beleavatkoznak mindenbe. A fellah nyugodt és tudatlanságában türelmes, de az arab fel-fellázad az ilyenek ellen s két ízben véres háború is támadt, melyek közül az utóbbi (1883.) a hírhedt Mahdi vezetése alatt azt eredményezte, hogy Egyiptom déli tartományait, területének jelentékenyen nagyobb részét, elvesztette.

A mai Egyiptomot, tulajdonkép a Kairó közelében elágazó Nilust véve alapul, két részre osztják: alsó- és felső Egyiptomra, alsó alatt értve a Földközítenger felé terülő delta vidéket. A többi részekből még kettőt különböztetnek meg földrajzilag: az Ázsia felé terjedő földszorosot és a sivatagban levő oázisokat, melyek azonban egészen jelentéktelenek s csak nagyjából ismertek.

ALSÓ-EGYPTOM.

A Nilus deltája, azaz a hatalmas folyónak a görög D betűhöz (Δ = delta) hasonló háromszög alakú elágazásokban mutatkozó torcolata, a valódi Alsó-Egyiptom s egyuttal az egész ország legnépesebb s legműveltebb része. Az egész Alsó-Egyiptom 106.955 km²-nyi, tehát

a magyar korona országainak egy harmada, de a művelhető vidék csak 16.070 km², oly nagy, mint Pest- és Jász-Kunmegyék együtt véve, bár e kis területen közel 4 millió ember lakik, 240 egy km² területen. Még a nagyvárosokat leszámítva is feltűnő sűrű ez a népesség, valósággal ember ember hátán volna, ha a művelt területek közt nem akadna minduntalan egy-egy mocsár vagy sivatag.

Ezt a területet nevezi az európai csaknem kizárólag Egyiptomnak s az utazók, kik évenként ezrével fordulnak itt meg, ritkán látják az ország más részeit. De még ebből a területből is csak az ország fővárosa, a nagy kikötők és a régi romok hiresebb lelőhelyei látogatottak, a többinek nevét is alig tudják. A négy nagy kormányzóság jó hangzású nevet visel, mivel nagy városok: Kairó, Alexandria, Rosette és Damiette a székhelyeik, de a tartományok nevei: Beharah, Dakahlieh, Gharbieh, Sarkieh, Menusieh és Kaliubieh oly idegenszerűek, mintha nem is ebben a turisták által előzőnlött országban volnának. Tényleg ismeretlen országban vagyunk itt. A jövő század földrajzirói fogják még felfedezni a részleteket, különösen a nomád beduinok földjét, kik mintegy százezeren tartózkodnak itt legalább 40 különféle törzscsoportra oszolva. A mai utazó végigfut a vasúttal és gőzhajóval rendelkező vidékeken, de a puszták oázait már csak a bennszülöttek ismerik. Pedig az idegen forgalom igen nagy. Magán a Szuezi csatornán évenként 3–4000 hajó fordul meg s Alexandria kikötőjébe 2000-nél több jó. Alexandriában, Szuezen s Kairóban csaknem mindenkor sok ezer utazót lehet találni, az összes idegenek száma pedig a százezret megközelíti.

Maga a deltavidék 22.000 km² területű s 207 km. széles. Határát nyugaton Rosette, keleten Damiette kikötő városok alkotják, egyuttal a két leghatalmasabb ág torkolatai. E két ágon kívül még számos más ág van, melyek azonban nem jutnak el közvetlenül a tengerbe, hanem az az előtt a part hosszában elnyúló tavakba és mocsarakba, a Nilus iszaplerakódásai következtében a tengertől elhódított területeken. A legnevezetesebb e tavak közül a Damiette és a Szuezi csatorna közt fekvő Mensalehtó, utánna következnek nyugat felé a Burlus, Edku és Mariut tavak, mind jelentékeny terület. A vízbőséget nevelik még a csatornák, melyek öntözés céljaira készültek, bár az áradás idején gyakran átlépi partjaikat.

Az egész területen egymást érik a jelentékeny városok. Maga *Damiette* 50 ezer lakosságú, 12 mecsettel s nagy rizsraktárakkal. Kivüle 20 ezernél több lelket számlálnak még Tanta, a delta köz-

pontja s egyik legélénkebb vásároshelye, a gyapottermelő Damanhur, továbbá Mehalla el Kobra, Sagasig, Mansura, Rosette, mind tekintélyes, de kevésbé ismert helyek. Jövőben talán kevésbé változik jelentőségük, a multban azonban, midőn a közlekedést jóformán kizárólag a Nilus iszapjainak szeszélyes változása kormányozta, emelkedésük és hanyatlásuk nemritkán gyorsan követte egymást. Még jelenleg is sok helyen láthatók ennek a szeszélyes multnak jelei. A Mensalehtó egyik szigetén félig víz alatt vannak Thenesus, egykor a IX-ik században nagy keresztyén város, romjai, hatalmas granitkő-épületekkel, melyek némely tudós állítása szerint Mózes korában a faraók székhelyei voltak. A rosettei Nilus-ág mellett, hol többek között azt a ma Londonban őrzött híres követ találták, melynek hármass felirata a hieroglyphák elfeledett olvasásmódjának újból felfedezésére szolgált alkalmul, Sa-el-Hadzár rongyos falu mellett vannak a régi mesés Sais romjai. Ez a város volt egykor a Delta fővárosa, Athen anyahelye s Psammetich hazája. Itt állott a lefátyolozott istennő messzeföldön híres temploma, hol többek között egy kápolna volt, melyet abból az egyetlen kőből készítettek, a melyet Amazis Elephantine szigetről hozott s hol a csodás lámpásos éjjeli ünnepnek közép-pontja volt. Hasonlókép eltűnt ma már a nagyhírű *Heliopolis*, melynek naptemplomában éltek azok a bámulatos tudós papok, a Herodotok és Plátók mesterei s az ókor dicsőségei. Maga a templom és a csodálatos város más kincsei eltűntek, a Matarich falu határában levő tömérdek granittörmelék ma a szántóvető bosszúságának tárgya.

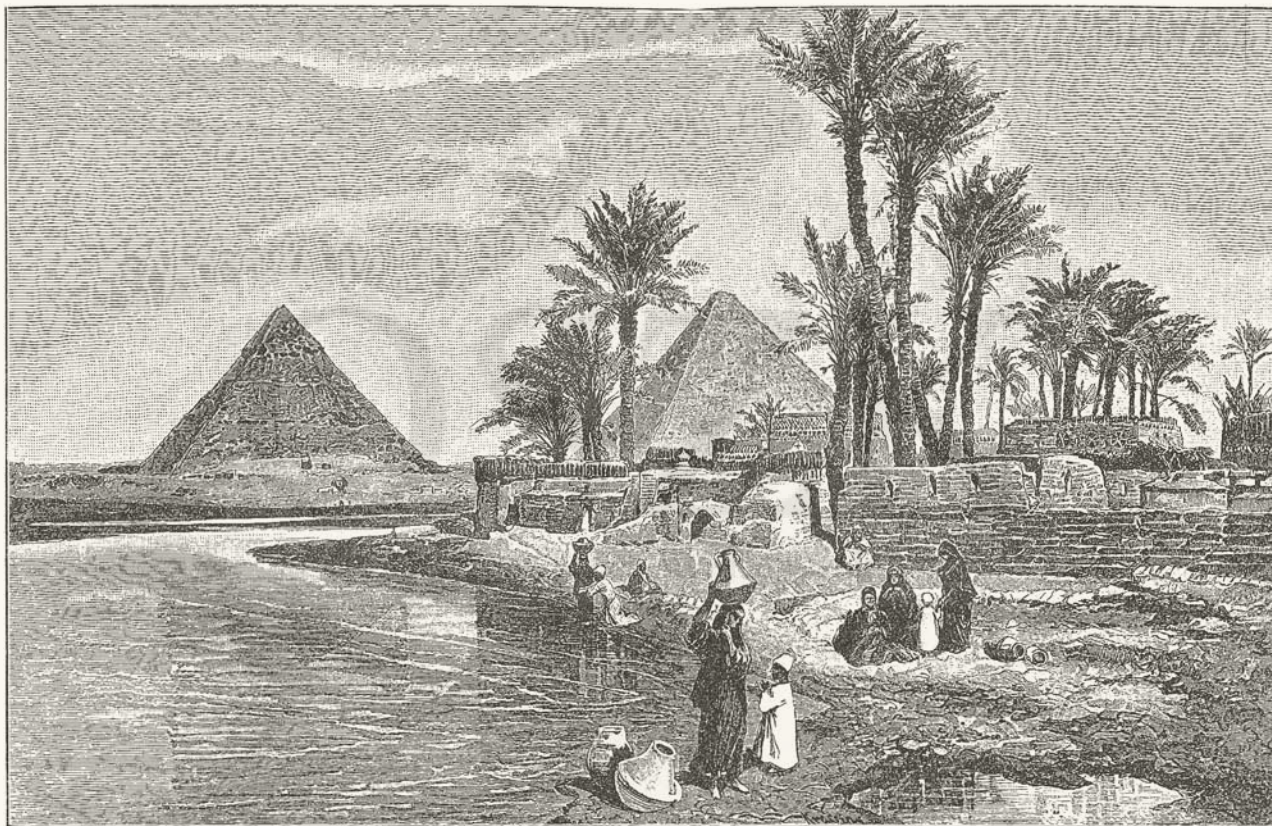
A legjelentékenyebb kapuja az országnak jelenleg **Alexandria**, a régi híres város, honnan állandó hajóösszeköttetések vannak a Földközi tenger csaknem minden kikötőjébe. Ez a város tudvalevőleg alapítójának, Nagy Sándornak nevét viseli, ki 323-ban K. e. építtetett itt palotákat egy Rhakotisz nevű nyomorult halászfalu helyén. Utódjai alatt, a Ptolomeussok idejében hatalmas hely volt, a világkereskedelem és a tudomány központja. Még a középkorban is fentartotta nagyságát, mint a keletázsiai kereskedelem főpontja. De az újkorban gyorsan hanyatlott s a jelen század elején alig lakott benn 7—8000 halász. Másodszer Mohamed Ali alapította és erősítette meg a Mahmudia csatorna építése által, mely kikötőjét a Nilussal egyesíti. Ma már harmadfél-százezer lakosa van (időszámolásunk kezdetekor 700.000 volt) s emelkedését a Szuézi csatorna kiépítése sem volt képes megromtani, bár 1882-ben az angolok igen sok nevezetes épületét tönkretették.

Nyugati műveltség az uralkodó e helyen, a minthogy nagy kereskedelme mellett másként nem is lehet, mindamellett a mohamedán műveltség nem alakult át, csak háttérbe szorult; a benszülöttek városrésze, hol az utcák rendetlenek, piszkosak s a házak igénytelenek, éles ellentétben áll a frankok (európaiak) városrészével, melynek némely részlete, különösen a konzulok tere, egészen Párisra emlékeztet ragyogó kirakataival, fásoros és szökőkutas utcáival és szép palotáival. Mindenütt találunk jó légszuszvilágítást s kitűnő vízvezetékot, mely a Moharremöböl mellett egy nagy medenczébe gyűjtött Nilus vizét terjeszti szét. Hatalmasnak látszik a város az északkeleti szögleten álló Buonaparte erődről tekintve. A kép közepén megjelenő nagy európai házak mögött a Rasz-et-Tin alkirályi palotát látjuk egy földnyelv mellett, melynek legkülső csucsán a hajdan világcsodák közé számított világítótorny (Pharos) helyén más erőd áll. A tágas háztengerből itt-ott kiemelkedik egy-egy karcsú mecsettorony, a háttérben a hatalmas Pompejusoszlop, a régi kornak egyetlen nagyobb emléke, meg az új 55 m. magas világítótorny. Színházak, fogadók és tárházak, nagyobbrészt déleurópai stýlben építve, váltakozva fordulnak elő. Az európai negyedben rendkívül zajos az élet, az utcákat ellepi a sok kofa, pénzváltó, koldus és turista és ebben a tarka tömegben, melyhez még sok teherhordó állat és kóbor kutya járul, örökös zaj van, a legkülönbözőbb nyelven hangoztatott kiabálások bábeli zürzavarja. A látvány többnyire nem kellemes. A legelőkelőbb utcákon is mindig van egy csomó rongyos arab, közöttük egy-egy számár, kutya, félig meztelen gyermek s ez a csoport órákig hever tétlenül, legfelebb az előkelőbb idegeneket rohanják meg egy kis baksisért. Feltűnő e helyen, mivel az Európából jövő rendszeren itt találkozik vele először, a kék kendővel eltakart arcú mohamedan nő. Épen nem regényes képekbe való alak, ellenkezőleg legtöbbször kofaasszony, ki előtt rongyos zsákdarabon egy kis gyümölcs avagy édesség hever, melyről hosszú legyezővel üldözi a körülrepkedő rovarokat, míg vállán éhes gyermek ül s néha nagyokat rúg anyja mellén. Az arab városrészben sem vesznek ki ezek az alakok, de itt mellékesekké válnak, a fő a tömérdék piszok és az alkalmatlan legyek, szúnyogok és rovarok legiója. Az utca képéhez hozzátartozik a kereskedő és borbély, kik igen gyakran üzletük előtt az utcán végzik el munkáikat.

Nagyjában véve Alexandria ma már európaias város s a mohamedán elem jobban összekeveredett az idegennel, mint Stambulban,

a két kulturális tényezőnek ellentétes volta azonban nyilvánvaló maradt. És a nyugati művelődés érintette mohamedán rész csaknem olyan itt is, mint másutt. Keleties jellegűek maguk a házak, ablaküvegek és kémények nélkül, a sűrű léczrácsozatos erkélyekkel, mély ablaknyílásokkal és lapos tetőkkel. Sajátságos az ily házak alakja már azért is, mivel az emeletek rendszeren előbbre nyúlnak. A kapukat retesz zárja el s mindeniken van kopogtatásra szolgáló karika, rajta a Koránnak egy mondása, mely a megigézés veszedelmét elüzi. Az ily arab helyeken tömördek a kávémérés, laczikonyha és bolt, mely utóbbiak egy része mesteremberek műhelye, mivel igen sokan a közönség szemeláttára készítik árúikat s közvetítők nélkül maguk árulják el. Mint minden mahomedán helyen itt is egymás mellett vannak a bazárok, a vegyes tartalmú árúcsarnokok. Fűszerárúk, illatos folyadékok, szőnyegek, melyeken térdelve szoktak imádkozni, burnuszok, fezek, selyemszövetek, kendők a legkeresettebb árúczikkek. Érdekesekek a nagy terményárú boltok, hol banán, füge, datolya és narancs gulákban van összerakva. A laczikonyhákban többnyire az ugynevezett pilafot (rizsszel vegyített ürü hús) árulják, nem ritkán családok számára is, kik innen étkeznek. A cipőboltokban veres és sárga bőrből készült papucsek a túlnyomóak. Idegenek nagyon látogatják az ékszerboltokat, hol a keleti ízlésű újj-, fül- és orrgyűrűkön kívül különösen a gazdagon ékített fegyverek a feltűnőek. Mind-ezeket házalók is hordják széjjel, kik már nagyon kiismerték az európaiak ízlését s tárgyaikat e szerint válogatják meg, avagy tisztán a gazdag frankok számára készítik. Itt Egyiptomban történt meg legelőször, hogy a műveletlen nép nagyobb mennyiségben kezdte hamisítani a régiségeket, melyeket az európaiak nagyon kerestek. Megjegyezzük azonban, hogy ebben nem annyira az arabok, mint inkább a leleményes görögök a főmesterek.

Sokkal világosabb és uralkodóbb a mohamedán jelleg Egyiptom másik nagy városában **Kairóban**, mely Afrika leghiresebb városa s egyuttal a mohamedán városok között Konstantinápoly után legtöbbszőr emlegetett hely. Itt van a mohamedán világ valódi szellemi központja az El-Azar vagy Luh-el-Ozab mecsetben. Kairónak 400-nál több mecsetje között ezt külsőleg csak hatalmas kupolája és a körülötte nagy számmal épült apró szobák és udvarok tüntetik ki. Ezekben szoktak pihenőt tartani a világ minden részéből erre jövő mekkai vándorok, rendszeren azonban egyetemi tanulók vannak itt, kik az egyházas államéletnek megfelelőleg túlnyomólag theológiát és egy-

A gizehi gúlák.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

házjogot hallgatnak; mellékesen egy kis orvosi (s mérnöki tudomány is. A X-ik század óta fennálló egyetemen ma is az izlam leghíresebb tanárai működnek s könyvtára közel 30 ezer darabból áll. Az itt képzett tudósok az egész mohamedán világban nagy tekintélyben vannak.

A város népessége 1882-ben már 374.338 volt s azóta jelentékenyen szaporodott, ma a legnagyobb hely egész Afrikában. Arab neve Masr el Kahira, azaz a győzelmes. 5 km. hosszú s 2·2 km. széles területen nem kevesebb mint 53 városrész fekszik összezsúfolva úgy, hogy közöttök itt-ott még terjedelmes piacok vannak s mindenekfelett egy hosszan elnyúló, különben alig 200 m. magas hegy, melynek egyik végén emelkedik a fellegvár (czitadella), mintegy őrállója a hegységből itt előretörő s hirtelen a végtelenségig kitáguló Nilus völgynek.

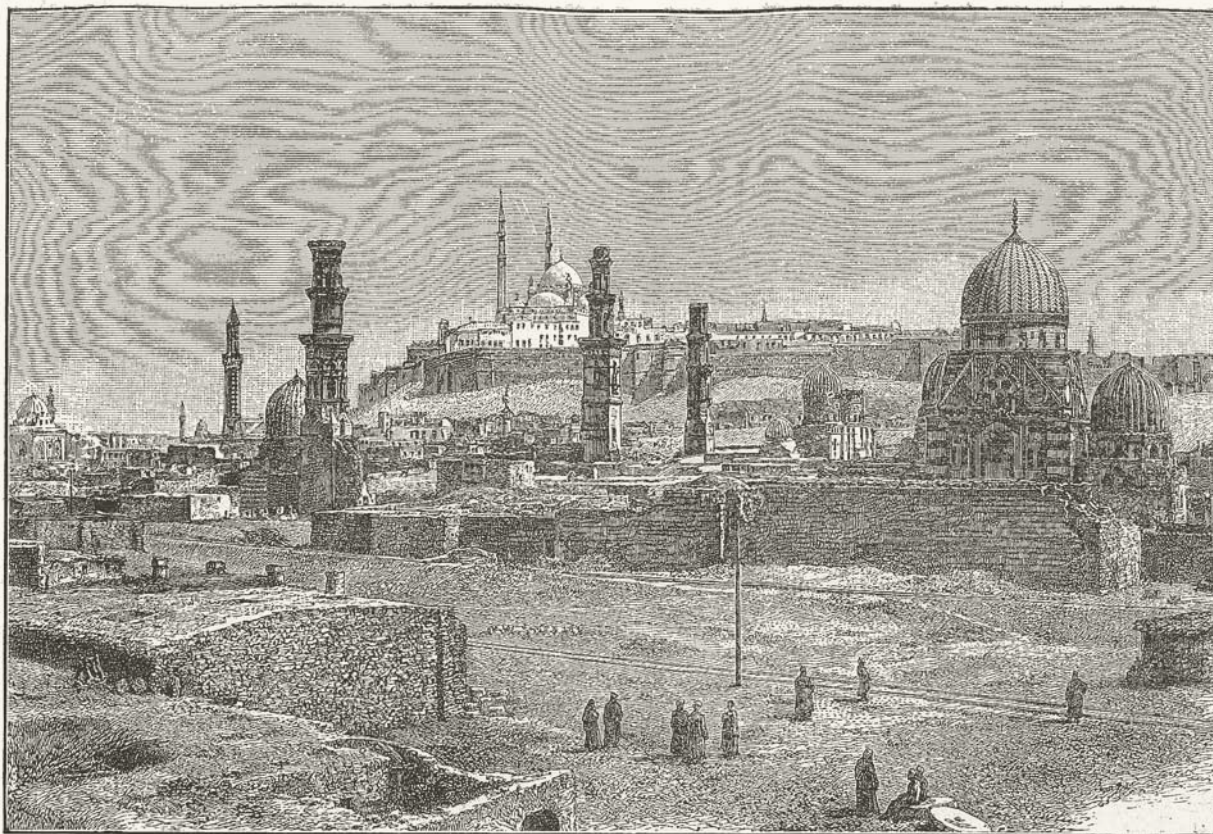
Az egyiptomi fővárosba jövő utazó igen jól teszi, ha mielőbb ellátogat a fellegvárba s ott Mehemed Ali pompás márványmecsetje mellől általános képet igyekszik nyerni az alatta elterülő ház- és mecsettengerről s egyuttal élvezetet szerez magának a szép kilátásban a várost környező erdők, zöld síkság, a délfelé emelkedő gulák s keleten a Mokattam fehér hegyei s a végtelenbe nyúló sárga homok-sivatag változatosságával. Innen felülről már csak a régi mecsetek s egy pár kisebb palota mutatják a multat, a terek és parkok körül emelkedő diszes épületek csaknem kizárólag a jelen századból erednek, midőn a sok tekintélyre és vagyonra jutott katona és hivatalnok egymásután építtetett európai modoru palotákat. A régi épületek túlnyomólag agyagból vagy téglából készültek, két-három emeletesek s rostélyozott ablakokkal börtönöknek látszanak. Még sötétebb lesz a kép az által, hogy a nagyobbbrészt keskeny és kövезetlen utcák gyakran kanyarognak, igen gyakorik a kapuk és a zsákutcák s nem egy helyen teljesen fedéllel borított síkatorokat találunk. Az újabb épületekben ellenben egészen közönséges a faragott kő és a márvány, az uri lakoknak piros vagy zöld homlokzatán mindenütt előfordul a csinosan faragott erkély, a legtöbb helyen van szökőkúttal ellátott nyílt, márvánnyal s divánokkal megrakott fogadó udvar, apró kert, fürdőszoba, istálló s más melléképületek.

A középületek száma Kairóban igen nagy. A palotákon kívül, melyek közt a város közepén levő Kairsun alkirályi palota pazarfényű, különösen a mecsetek, bazárok és közfürdők a leginkább figyelemreméltók.

A *mecsetek* közt a legszebb Mehemed Alinak már fentebb említett mecsetje, hol a híres hadvezér drága márványból készült és díszes szőnyegekkel borított sírja van s melynek ablakait és más nyílásait pompás aranyos és színes arabeszek díszítik. Művészeti szempontból még becsesebb Hasszan szultánnak mecsetje, mely 3 évig épült több millió költséggel (1357-ben fejezték be) s az arab építészetnek valóságos remeke. Különösen híres keleti kapuja, mely lóhere alakú boltíves fülkéhez hasonlít. Nagy kupolája 28 m. magas s 21 m. széles s többi méretei is rendkívül hatalmasak, de a mellett teljesen arányosak s díszítéseik is meglepően kellemesek. Udvara közepén az ima előtt szokásos mosdásokra szolgáló kúton van egy 8 méternyi átmérőjű világgolyó, felette oszlopokon tartott félholddal s közelében pompás szökőkúttal. A legrégebb (879 K. u.) mecset, Achmed-Ibn-Tullumé, a „Kos váron“ (Kalat-el-Kebr), azaz azon dombon, a hol rege szerint Ábrahám fia helyett egy kost áldozott fel, ma már félig rom, de hatalmas méretei, szép szobrai és építészti stílya meglepő. Hatalmasak és kiválóan szépek még Elhakim mecsete és a városon kívül Barkuk szultáné.

A városnak csaknem minden részében vannak *bazárok*. Többnyire nagy területet foglalnak el s apró fedett utcákra oszlanak, melyek mindegyike külön iparágnak szolgál. A kereskedők, ha nem eleve több vérmérsékletű görögök vagy zsidók, rendszeren egy-egy darab szőnyegen guggolva nyugodtan szopogatják a csibukot vagy narghilet s a legtöbb vevőt egyenesen felhívják, hogy pipaszó és kávészöröcsölés mellett alkudozzanak velük. Mindentütt vannak emellett kávéházak és korcsmák, amint hogy a kávéházak száma Kairoban az egyezeret jóval felülhaladja, de ezek közül alig van egy pár (főképp a szép Eskabieh-tér környékén) európaiasan berendezve. A török kávéház rendszeren egy kis sötét zug, ajtó és ablak nélkül, egy rozszant, piszkos asztallal, 2–3 székkal vagy paddal s a kávéfőző tűzhelyel. A korcsmákban vannak az áruraktárak (karavánszerájok), melyek egyuttal a mohamedán utazók s különösen a mekkai zarándokok megszálló helyei. Mindezek egyuttal borbélyműhelyek is. A legtekintélyesebb bazár a Khan-Khabi, melyben óriási mennyiségű mindenféle áru van együtt és a Gorieh, hol különösen drága selyem- és gyapotszöveteket árulnak.

A nyilvános *fürdők* száma is rengeteg, sőt nem kevesebb mint 30 elsősorú közöttük részint területük, részint díszítésök miatt. Nevezetes s a Szahara közelségére emlékeztető tény, hogy ezeknek a

Kairói fellegrár.

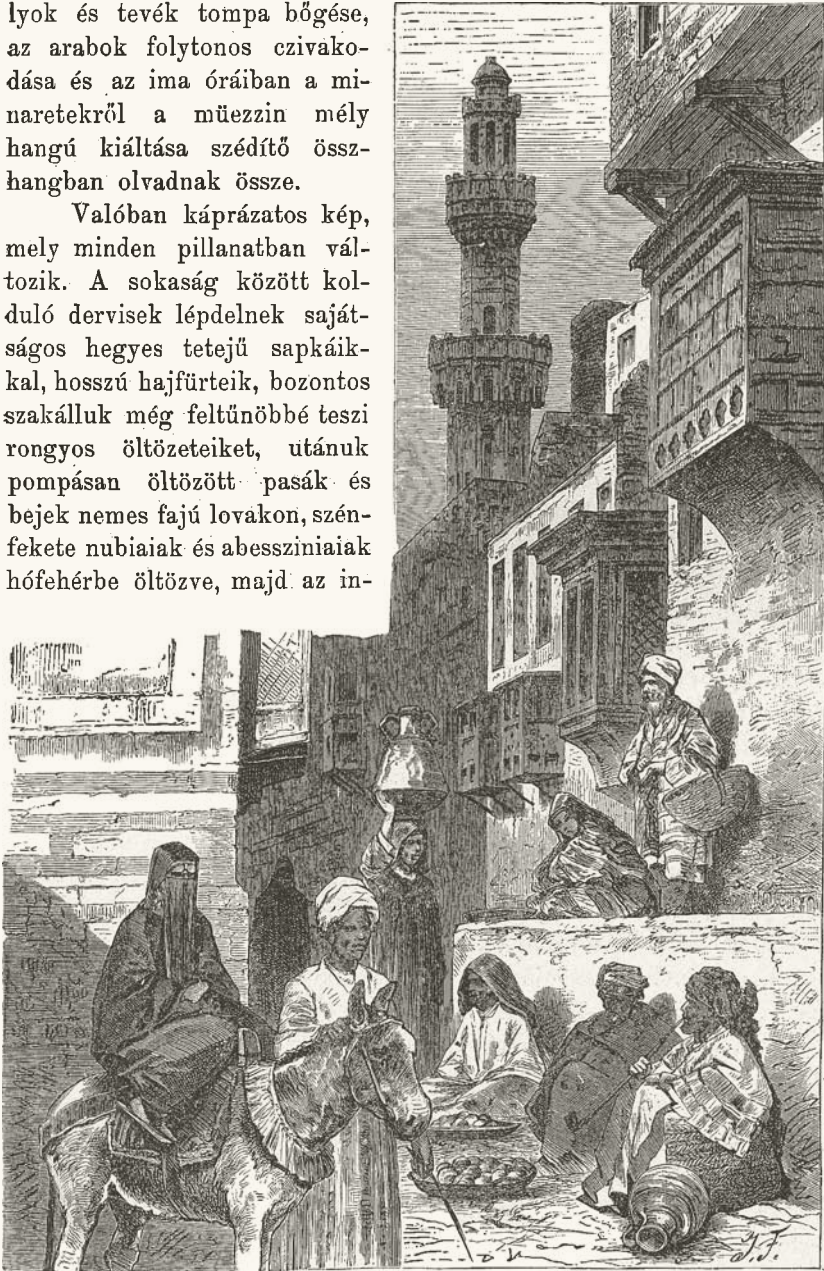
fürdőknek nagyobb részét alapítványokból tartják fenn s még inkább a temérdek közkutát, melyekből a nép ingyen ihatik. A legtöbb kut azonban valósággal csak víztartó, mivel a vizet nem forrásokból nyerik, hanem a Nilusban megtöltött tömlőknek medenczejükbe ürítése által.

A legtöbb közkut a mecsetekkel áll kapcsolatban, némelyiket márványoszlopok s bronzkerítések díszítik. Gyakori az is, hogy a jótékony alapító intézkedései folytán a kutépület emeletén ingyen iskola van a szegények számára, primitív, de megható jeleként annak a vágnak, hogy a test és lélek kínzó szomját együttesen igyekezzenek oltani. Megemlítjük e helyen, hogy Kairoban a jótékony intézetek száma jelentékeny nagy, különösen sok az alapítvány (angaf) kórházakra és szegények otthonaira.

A Szuzei-csatorna építéséről nevezetes Izmail alkirály megkísérelte Kairot egészen európai várossá alakítani át. Sok utcát romboltatott le, sok új utcát alakított, különösen egyes palotáinak környékén, melyeket mind európai modorban és keleties pompával rendezett be, de a város nagyobbrésze mindennek daczára keleti jellegű maradt. Ilyen legtöbbsnyire az utca képe is azzal a külömb-séggel, hogy mindenfelé nagy az élénkség és zaj, legalább is sokkal nagyobb, mint más keleti városokban. Egy óra alatt is festőibbnél festőbb részleteket látunk elvonulni magunk előtt, mintha valami óriási álarczos bálban lennénk. Fehér, veres, zöld turbánok, ez utóbbiak Mohamed utódait jelölve, égszínkék, barna és fehércsíkos, narancsszínű, véres, fekete kaftánok, pompásan himzett fekete öltönyök, veres és hirtelen sárgaszínű papucskok; majd rongyos felláhk kék gyapotkabátokban, koptok fekete turbánokkal, övükben író szerekkel, katonák fehér zubonyban és esetlen állású fehér nadrágokban, arnauták öveikben töröket, pisztolyokat, késeket, szóval egész fegyvergyárt czipelve, a puszták beduinjai hosszú fekete fürtjeikkel, felpiperézett hárem rabszolgák néger arcvonásokkal, görögök, törökök lovakon, szamarakon, magas tevehátakon, aranyozott kocsik, fogatok, keletiesen öltözött kocsisoktól hajtva, olykor elől kiabáló kengyelfutókkal, protestáns hittérítők fehér nyakkendőkkal, katolikus szerzetesek, görög pópák, sisakos és távcsöves angol turisták, szóval egy egész tarka-barka festői világ hullámszik, özönlik, toladodik, nyargal és vágat itt fel s alá. Az öszvérhajásárok, kenyérhordók, szörbetárosok és egyéb kereskedők fülszaggató kiáltásai, a csengőbongó zaj, melylyel az utcaszegleteken levő pénzváltók figyelmünket magukra vonják, a szamarak ordítása, a lovak nyerítése, a biva-

lyok és tevék tompa bőgése, az arabok folytonos czivakodása és az ima óráiban a minaretekről a müezzin mély hangú kiáltása szédítő összhangban olvadnak össze.

Valóban káprázatos kép, mely minden pillanatban változik. A sokaság között kolduló dervisek lépdelnek sajátos hegyes tetejű sapkáikkal, hosszú hajfürteik, bozontos szakálluk még feltünőbbé teszi rongyos öltözeteiket, utánuk pompásan öltözött pasák és bejek nemes fajú lovakon, szénfekete nubiaiak és abessziniaiak hófehérbe öltözve, majd az in-

Utcza Kairóban.

diai posta kocsijai, felláhk víztömlőkkel, pipatisztítókkal, bepettyegetett fellah nők s egész az idomtálansáig elfátyolozott és beburkolt, úrinők halványveres, világoszöld vagy kénsárga selyem ruháikban, melyekre fekete selyem vagy fehér felöltönyt és fehér fátyolt borítanak, úgy hogy csak a szemek maradnak szabadon, lassan tipegve és botorkálva e roppant embertömegén át s mindkét felől szolgálktól támogatva, hol gyalog, hol számaron; kigyószelidítők, bajvivók, virágárus leányok, vízfordók, vakok, szegénység meg nyomor a legiszonytatóbb alakban s mindezek felett gyönyörtien ragyogó tiszta, derült égboltozat és — szédítő bűz.

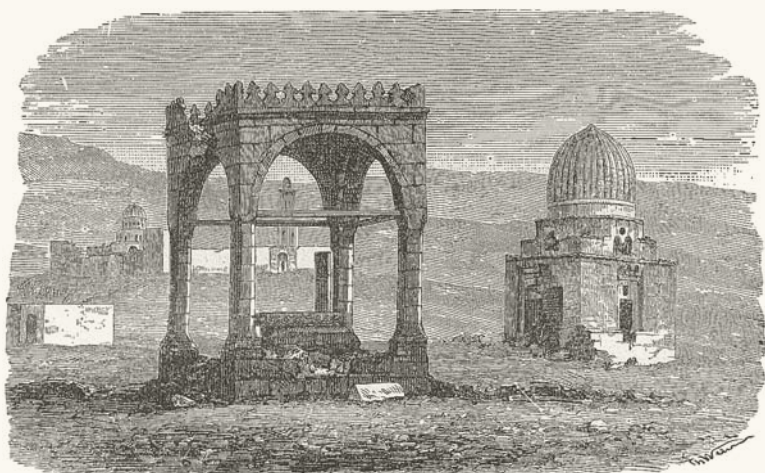
A rendesen is tarka utcái kép még tarkábbá lesz, ha rendkívül esemény jó közbe. Midőn például megjelenik egy-egy halottasmenet, mely a tarka szövetekkel beaggatott halotti ravatalt koporsóstól együtt lassú léptekkel szállítja tova; a mecset zászlói lobogót lengedeznek a légben, melyet a felfogadott sirató asszonyok irtóztató jajveszékkeléssel töltenek be. Néha meg az utcái tánczosnők, a zene hangjai mellett arab tánczokkal mulattatják a közönséget, felváltva sívítő énekekkel. Sokszor láthatunk lakadalmi meneteket is végig vonulni az utcákon. Az alsóbb osztályoknak ily nászmeneteit az ilyenkor véghezvinni szokott éktelen örömvöltözés és a zenészektől trombitákkal és dobokkal elkövetett szörnyű hangverseny már messziről elárulják. A nászcsapat elején sajtáságosan öltözött bohóc nyargal, minden kigondolható arczfintorítással meg hadonázással igyekezővén a figyelmet magúra vonni. Utána jó egy pár dobos és sípoló, valóságos macskazenét csinálva, majd a vezető lámpásos kocsi, melyben a násznagy és pap ülnek fáklyát tartva kezökben. Ekkor kezdődik a tulajdonképi nászmenet tarka tömege, köztök a teljesen elborított s szokásból sirdogáló menyasszony s végül ismét a dobolók és sípolók.

Még ennél is zajosabbak az utcák a Bájrá-m-ünnep alatt, mely a mohamedánoknál az újévnek, farsangnak s halottak napjának felel meg egyszerre s a Ramazán böjthónap végére esik. Ezen a napon napfelkeltekor már talpon van mindenki, díszruhában látogatják meg egymást ajándékokat osztogatva, azután a mecseteket lepik el s végül a rokonság sirjait keresik fel. A siroknál rendesen az imádkozás után pénzt és eledeleket osztanak ki a szegények között, majd sátrakba gyűlnek lakomázni és mulatni.

A *sírok* Kairoban is, mint a mohamedán világban általában, kerteket alkotnak s nem egy sir építészetileg jelentékeny alkotás. Különösen sok becses sirépilet van a Bab-en-Nasr vagy Bab-el-

Futuh nevű város kapukon kívül a Szuez irányában elterülő veresbarna sivatagon, hol az alacsony dombok között olykor mecsetszerű tornyos és kupolás alakok emelkednek ki szétszórva. Egyetlen élőfa, egyetlen virág sincs körülök. Ezek a kalifák, a hajdani uralkodók sírhalmi. Némelyik templomnak is elég nagy; csinos boltívek emelkednek fölélök s igen soknál még ép kápolnák is vannak. De a környék elhagyatott, üres s csak meztelen gyermekek és ragyogó fekete szemű leányok kobóroznak itt azért, hogy a nevezetes műemlékeket látogató idegenektől baksist kolduljanak.

Nem távozhatunk el azonban még ezen részletek leírása után

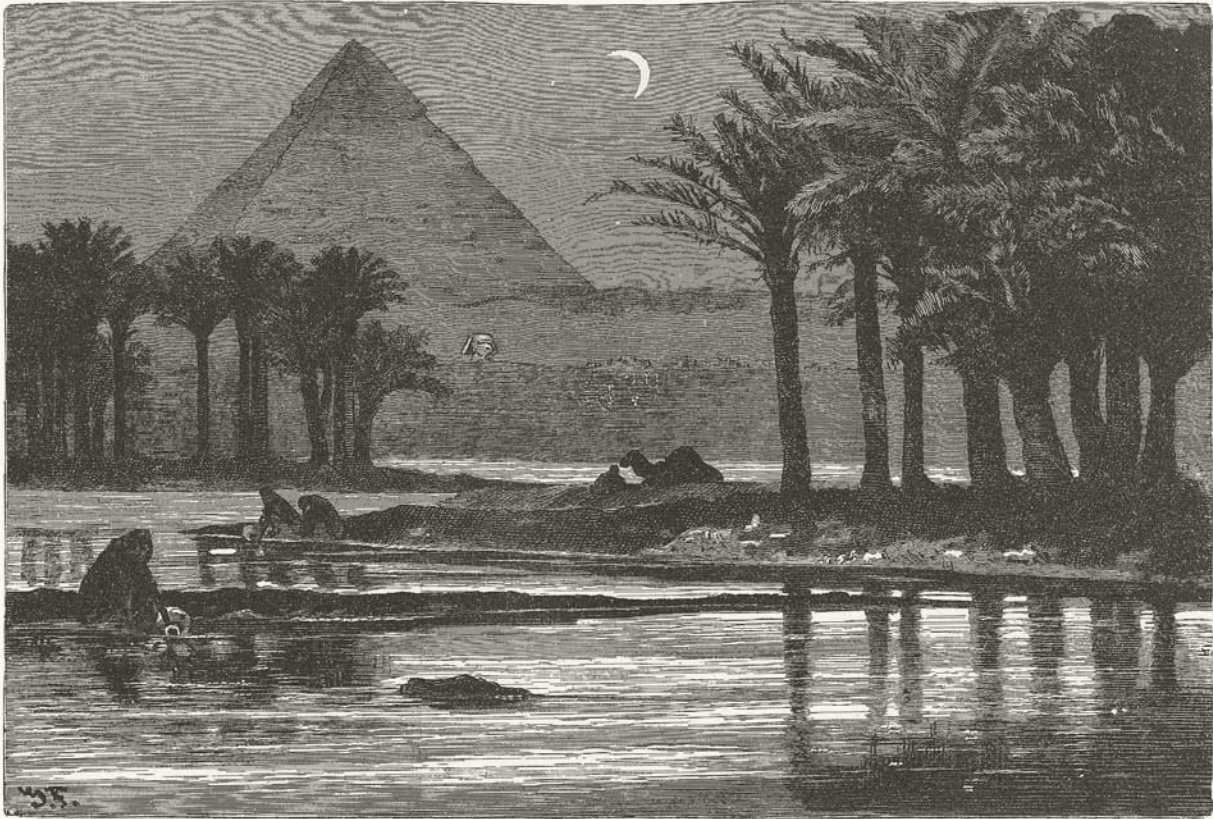

Kalifák sirja.

sem Kairótól, hogy meg ne említsük Bulak külvárosnak két nagy-hírű nevezetességét. Egyik a Kasr-el-Nil palota mellett levő nagy vashid, mely a Nilus áradása alkalmával még most is megtartott nagy népünnepek központja s a hol a Nilus fő vizi mérője van. Másik a világhírű régészeti muzeum, melyben az Egyiptomban talált nevezetesebb régiségeknek, különösen a faraók mumiáinak páratlan gyűjteményét találja fel a szaktudós s mely egyuttal a földrajzi társasággal a központja annak a csekély számú szakember által támogatott, de eredményeiben rendkívül fontos tudományos működésnek, mely Egyiptomnak szellemi életét a mohamedán világon kívül is nagybecsűvé tette.

Kairo közvetlen szomszédságában igen sok történetileg nevezetes hely van. Maga *Ó-Kairo* (Masr-el-Atik) a rege szerint azon a helyen van, hol egykor József gabnaraktárai voltak s ma is mutogatnak ilyenként 7 nagy négyszögű épületet, melynek téglafalai $4\frac{1}{2}$ m. magasak. Erről a helyről viszi egy 2000 m. hosszú vízvezeték a Nilus vizét a kairói fellegvárba. *Roda* szigetén, hol kitűnő talaj van a tropikus növények számára s ezért a kertek igen szépek, még fennáll a régi egyiptomiak Nilus mérője márványoszlop alakjában. Kissé távolabb feltalálhatók az egykori fővárosnak *Memphis*-nek töredékes romjai. Csak az arab hódításkor pusztult el teljesen, de egykori nevezetes épületeinek, a faraók palotájának, az Apis templomnak és a Serapisénak ma már jóformán semmi nyoma, a romokon három kis falu áll fenn. Híres továbbá *Mahsarah*, melynek mészhegyeiből épültek évezreden át a környék legnevezetesebb épületei.

Leggyakrabban emlegetett nevezetességei azonban Kairo vidékének a *gizehi gulák*, az ókor világcsoái között a légepebben maradt emlékek, melyekről Napoleon híres mondásaként „negyven század tekint le reánk“, avagy miként az egyiptomiak költőies példabeszéde mondja: „Minden fél az időtől, de az idő maga is fél a guláktól.“ Több mint félszáz gula maradt meg korunkig Egyiptomban s ezek közül 30 Gizeh környékén van, itt a legnagyobb is, Cheops hatalmas gulája, mely 151 m. magas, alapzata 240 m^2 s tömegsulya legalább 6 millió tonna. A hatalmas épületóriás, miként a többi gulák is, építője sirhelyeül szolgált. Három sirkamrája volt, melyeket le- és felmenő folyosók kötöttek össze egymással. Az egyes kődarabok 68—80 cm. magasak s ezért a gyakorlott egyéneknek is majdnem félórába kerül, míg jelenleg már nagyon megrongált csúcsára feljutnak, a rendes turisták pedig, kik ide tömegesen járnak, csak tolvaj és vonatva hatolhatnak fel. Történeti feljegyzések szerint ezen a hatalmas épületen husz éven át szakadatlanul százezer ember dolgozott. Tény, hogy az óvilág hasonló épületet nem emelt. Jelentékeny nagyságú még Chefren gulája s ezenkívül még kettő. A többiek kevésbé jelentékenyek, sőt vannak egyes homokdombok, melyekről csak sejtítik, hogy alattuk téglából épült gulák maradékaik vannak. A többi gulák Abusir, Szakarah és Dasur községek vidékén vannak, ez utóbbi helyen van egy 105 m^2 alapzatú téglagula, melyet a legrégebbnek tartanak. Mind Memphis hajdan dicsőségének emléke. A gulákkal bizonyos összeköttetésben áll a Chefrené mellett levő

A Nilus.

sphinx, az ó-világ leghatalmasabb szobra, veres porphyrt kőből készült nőalak állati testtel, melynek nagy részét azonban még most is homok fedi.

Egészen Kairó kapujáig hatol a homoksivatag és a város mindkét oldalán hatalmassá lesz. Keletfelé a szuezi csatorna még megélnéki részben a sivar vidéket, nyugaton az úgynevezett libyai sivatagon azonban már valósággal csak oázisok vannak s a legnagyobb részük igen csekély kiterjedésű. Néhányat azonban ezek közül is nevezetessé tett a történet s így külön kell róluk megemlékeznünk.

A leghíresebb oázis *Suah* a hajdani Jupiter Ammon helyén meredek mészszirtekkel szegélyezett fensík déli részén s közben itt-ott egész 100 m. magasságig emelkedő sziklával, melyek a kopár vidéknek festői jelleget adnak. A sokszor látogatott oázisok életét itt körülbelül 30 édesvízű forrás alkotja, melyek mindegyike egy pár hektár területet tesz művelhetővé s összesen mintegy 3000 embernek ad élelmet, főképp datolyafák terméséből, melyet innen gyakran még árúozikk gyanánt is kivisznek; ha jó termés van, 10 ezer tevére is szállítanak a vasúti állomásokra. A sivatagnak egy másik jellemző terménye a földi só, mely a nedves talaj felett a száraz évszakokban sokszor több centiméter jegezes rétegeket alkot, csinos alakzatainak változatosságával mintegy az őserdőket utánozva parányi, de valóban hófehér változatban. Bányászatuk nem jár veszélyrel, még nagy fáradsággal sem, egyszerűen összeseprik a természet kincsét. Némely kis oázis növényzete, különösen a pálmaligetek festőiek, egyiket, mely Mózes forrása (Ain Mussa) név alatt kegyeletes monda tárgy, igen sok műben az oázisok mintaképeként közöltek. A legnagyobb a galambforrás oázis (Ain del hammam), hol még a régi naptemplom kövei is láthatók, de ezt az oázist is igen könnyen belehet járni egy óra alatt. Az egyes forrásokat rendszeren gondosan kikövezték, némelyiknek kerete már kétezer évesnél több, de egészen ép. A községek vagyis inkább a lakóházak tömkelegei nem méltók a szép természeti kerethez; sűrűn egymasmellé épített magas vályog vagy vakolatlan kőépületek, udvarok és kertek nélkül. Némelyik épülettömb valóságos várnak látszik, van egy pár valóságos zárda is közöttük. Csak két-három helyen lehetne beszélni utcákról és városrészekről. De miért is volnának itt városi épületek és kényelem, midőn a legtöbb helyen csak egy-egy kis törzs fér el s a

szomszédától mindeniket sivatag választja el, valóságos Robinson szigetek a szárazföldön.

Művelődéstörténetileg még nevezetesebb a libyai sivatag oázis csoportjai között az *El Chargeh*, melynek hasonló nevű s a sivatagon népessége számával (közel 6000 l.) is feltűnő székhelyétől északra, alig egy órányira a Dzsebel el Ter déli lejtőjén ős keresztény temető van, időszámításunk első századainak egyik legérdekesebb romja. Közel 200 mauzoleum maradt fenn elég épen, sorrendben egymás mellett s félkörben az enyhén emelkedő domb oldalán. Közelében „Hibe temploma“ név alatt ős római korból való vár romjai, a Dzsebel el Ter egyik szikláján fennmaradt igen szép festett feliratok s más emlékek tanúsítják ennek a ma elhagyatott kopár sivatagnak egykori fényét és dicsőségét.

Még csak két oázis csoportról akarunk külön megemlékezni. Egyik *Kasr Farafrah*, melynek gondosan öntözött kertjei valóságos paradicsomok, telve a legválogatottabb gyümölcsfákkal és veteményekkel. A másik *Kasr Dachel*, a libyai sivatag legnépesebb (15.000 l.) helye, hol jelentékeny ipar fejlődött ki, bár az iparúzés családok öröksége s a czehbe csak akkor juthat idegen, ha oly családtól vette meg a jogot, melyben férfi örökös nincs, mivel különben ez tartoznék a mesterséget folytatni. Maga a város különben igen piszkos s épületei is jelentéktelenek. Említésre méltó, hogy mindkét most említett oázisban s környékén ásványtartalmú melegforrások fakadnak fel a talajból.

Teljesen eltérő jellegű a Nilus deltájától keletfelé eső rész. Nagyjában itt is homoksivatag az uralkodó, az ázsiai oldalon még említésre méltó oázisok sincsenek, az egész terület jóformán lakatlan; a jellemző vonását ennek a vidéknek azonban a szuezi csatorna adja meg, a modern technikának ez a világcsodája, mely több más dolgon kívül itt a sivatag honában mesés gyorsasággal teremtett új világot, hatalmas városokat, keleties jellegét vesztő népet s mindinkább európaiassá váló vidéket.

A *szuezi csatornát* tudvalevőleg Lesseps Ferdinánd építette. 1859. ápr. 22-én kezdtek hozzá s 1869. nov. 17-én nagy ünnepek között, melyeken többekkel együtt a magyar király is részt vett, nyitották meg. A csatorna ugyanazon helyen épült, hol már előbb Necho és Ptolemaeus Philadelphus ásattak s a mult század végén a magyar Tot Ferencz báró is kísérletet tett. A vörös tenger partján Szuetztől csaknem egyenes irányban halad a Földközi tenger új Port

Szaidnak nevezett kikötőjéig; hossza 160 km, oly távolság, minő Budapeستől Miskolcz. Útjában több tó vizét használták fel, mindamellert építése közel félmilliárd frankba került. A vállalkozás fényes eredménnyel járt. Évről-évre 3—4000 nagy hajó megy át a csatornán, mely ma már 60—100 m. szélessége daczára szűknek bizonyult s másodiknak építését erősen sürgetik. Valóban ez a csatorna a viláfgalagalomnak egyik legelőkelőbb eszköze, mely a Földközi tengert s így Európát a messze kelettel és Ausztráliával sokkal közelebbi összeköttetésbe hozza, mint régen volt. Még a gyorsan járó gőzösök is 15—22 nappal korábban jutnak el rajta át Keletindiába, mint hajdan, midőn egész Afrikát megkellett kerülnie. Fiuméből indulva így 25.340 km. rengeteg utat lehet a hajósnak megkímélnie. Fontos a csatorna természetrajzi szempontból is. Pár évtizede áll fenn, de már észlelhető a Földközi tengerben az idegen halak és apróbb tengeri állatok szaporodása. A gyöngyhalászatot közelebb Európában is meg lehet kezdeni, mert a Szuezi csatornán át sok gyöngyragyáló költözött a Földközi tengerbe

A csatorna hatalmas éltető erejét természetesen leginkább érezzük a végállomásokon. *Port Szaid* a csatorna építése előtt nem is volt, Lesseps alapította s pártfogójának, Szaid pasának nevét viseli. Egy keskeny földszalagon van, mely a Menzaleh tavat a Földközi tengertől elválasztja, még kikötője is mesterségesen épült egy 2 km. hosszú hullámtörő gát segítségével, de fennállásának rövid ideje elegendő volt, hogy nagy várossá legyen. Már 1889-ben 25 ezernél több ember lakott itt állandóan s területén hatalmas paloták és gyárak emelkednek. Hajógyára, fegyvergyára, a francia konzul palotája, a posta, több raktár méltók a megtekintésre s Egyiptomban ritkítják párjukat. Valóban azonban csak névleg vagyunk itt Egyiptomban. Még Alexandriáénál is vegyültebb a város népessége s kisebb a keleti elem.

Hasonlókép nemzetközi jellegű lett *Szuez* városa. Mivel a Vörös tengernek ez a legfelső csúcsa, valószínűleg kezdettől fogva lakott hely volt. Régebben Arsinoe és Kleopatra néven ismerték. A csatorna építésének kezdetekor már volt vasútja Kairo felé s igen jelentékeny hely volt, mint a mekkai zarándokok egyik főállomása, de akkori mintegy 4000 főnyi lakossága ma már ötször annyivá lett s egészen átalakult. Édesvizü csatorna köti össze a Nilussal, kiásott új kikötője a legpompásabb épületek egyike, hol hajókra közvetlenül a gátról lehet beszállani, palotái és vendéglői köből épült

európaias házak, utczái igen mozgalmasak, kereskedelme rendkívül fejlődött s nem egy a mohamedán országokban ritka kulturintézmény található fel. Pedig a város környéke még most is kietlen sivatag s csak a távol kép mutat egy kis változatot, köztök a bibliából ismert Sinai hegységnek idelátszó csúcsai.

A csatorna partján levő többi községek is emelkedőben vannak. Legtekintélyesebb köztük *Ismailia*, hol a Nilusból jövő édesvízi csatorna torkollik s hol elegáns rakpartot és palotákat találunk. Ez a hely központja a zsidók egyiptomi fogságára emlékeztető hajdani Gosen tartománynak; közelében s az egész vidéken mindenütt vannak érdekes régiségek s a szaktudósok ásatai nagyérdékű leleteket eredményeznek. A szemközti fekvő Sinai félszigeten, hol csak félvad állapotban levő zárdák és apró beduin telepek vannak, található többek közt öt ásványos forrás, egyik közülök állítólag az, melyet Mózes varázsvesszeje támasztott.

FELSŐ-EGYIPTOM.

Vasút és a világhírű Cook czég által a lehető legkényelmesebben berendezett gőzhajók szállítják a turistákat Kairótól csaknem Egyiptom határáig. Hosszú út ez, hosszabb, mint a Duna útja hazánkon keresztül, de az óriási Nílusnak alig egy ötödrésze. Bizonyos tekintetben még is természetes a határvonal, mert itt a határnál van a második nagy zuhatag, melyen már a gőzhajó sem tud áthatolni s ezen a helyen alakul át az arab népesség nubiaivá s lesz az állat- és növényvilág azzá, a mit tulajdonkép afrikainak szoktunk mondani. Az útas természetesen csak a folyót és partvidékeit látja, némely helyen alig egy pár száz méternyire hatolhat a szem a partok mellett emelkedő hegyláncz következtében, a legtávolabbi pont is közelebb van a látóhatár természetes végpontjától, de hiszen Felső-Egyiptom valósággal csak ez a folyamvölgy, itt szorul össze az élet minden alakja, a többi nagy terület még a Vörös tenger partján is kihalt sivatag. A vízhiány s rendkívüli forráság visszariaszt embert, állatot egyaránt.

A látóhatár keretét alkotó hegységek nemritkán festőiek s még élénkebbé teszi a tájat a sok részben meglehetősen épen maradt rom és egy-egy elhagyatott kőbányának várszerű falai. Itt-ott a hegyek vad és zordon külsejük, egyik oldalról túlnyomóan szürke, másutt

sárgaszínűek. Más helyeken érdekesebb maga a folyó számos apró szigeteivel, melyek az állandó nedvesség következtében dumpálmákkal s buja növényzettel teltek s általában mindenkor életteljesek, még a partvonalon igen gyakran nagyon hamar megkezdődik a kietlen sivatag s ha más nem, a hegylánc lejtői, hova az emberi szorgalom már nem képes az éltető nedűt felvezetni, mutatják a forró éghajlat öldöklő hatalmát.

A városok között, melyek Felső-Egyiptomban fekszenek, nem egy igen jelentékeny. A politikai székhely *Siut*, hol a vasútvonallal végződik s a libyai sivatagok karaván útja kezdődik, 30 ezer lakosnál többet számlál s ezenkívül 10.000-nél több lakosa van Medinet-el-Fayum, Miniah, Beni Suëf, Manfalut, Keneh, Esneh és más városoknak. Némelyikben egy-egy tekintélyes palota vagy mecset van, a Kairóhoz közelebb esőkben egy-egy gyár, mindezt azonban bátran figyelmen kívül hagyhatja az utazó. Felső-Egyiptom társadalmi élete lényegileg megegyezik a Delta vidékével s ha különbséget látunk, az hátrányára van: még piszkosabb, még nyomorultabb a nép s minél lejjebb hatolunk, annál inkább tűnedeznek az értelmes arcú s mozgékony arabok, bozontos hajú félvad nubiaiaknak és állatias négereknek engedve át a tért.

De nem futhatunk át Felső-Egyiptomon még sem megállapodás nélkül. A mult csodálatos emlékei ragadják meg figyelmünket, melyek egyedül a gizehi gulákat véve ki, itt hasonlíthatlanul szebbek és érdekesebbek, mint a Delta vidékén. Görögországhoz hasonlóan csaknem minden községnek legnagyobb nevezetessége a mult, az útikönyvekben felemlítik a régi egyiptomi és görög neveket, külön kiemelik a romokat, melyek évezredek óta maradtak fenn vagy legalább azokat a barlangokat és hegyormokat, melyek a kereszténység első századaiban lettek nevezetessékké.

A legelső vonzó pont kétségtelenül ma és jövőben a nagy *Thebe romjai*. A régi faraók híres fővárosából, melynek romjai még Strabó korában 80 stadiumnyira terjedtek el a Nilus mellett, melynek beépített területe virágkorában (1800—1300 K. e.) 250—300 km² lehetett, ma már csak szétszórt töredékeket találunk, melyek 5—6 rongyos falu határában maradtak fenn. De még ezek a töredékek is bámulatosak, az ókor legkiválóbb emlékei, melyek a kis egyiptomi falvakkal, különösen Luksor és Karnak nevét jó hangzásúvá tették a művelt ember előtt. A folyó baloldalán legnevezetesebb romok Rhamses Miamum óriási síremléke, a hatalmas hippodrom, az 534

m. hosszú Memnonium s mindenekfelett Amenophis két óriási ülő szobra, melyek közül az északi Memnon szobra név alatt mesés hírűvé lett azáltal, hogy homokkővének likacsai a kelő és nyugvó napsugarainak hatása alatt zeneszerű hangokat bocsátottak ki. Még csodálatosabbak a jobb parton levő romok, melyek leírása iveket venne igénybe. 10—15 m. magas szobrok, 20—30 m. magas obeliszkek, 2000 m. hosszú sphinx allee, ugyanily hosszú s még hosszabb oszlop sorozat, óriási termek, melyek közül egynek tetejét 134 oszlop tartja, mészsziklák bensejébe vájt paloták, rostaszerűleg keresztül-kasul vájt szirtek, ezer és ezer ember sírhalmai, paloták romjai, mummiák, szobrok, rajzok és feliratok milliói s ki tudna mindent felsorolni? — egy nagy és hatalmas nemzet pompájának emléke van itt, emlék, mely még romjaiban is oly nagyszerű, hogy az itt talált feliratok nem egy pár századdal messzebb voltak képesek vinni a tudós fáklyáját nemünk történetéről, emlékek, melyek oly nagy számúak, hogy zsufolásig megtölték Európa s Amerika nevezetesebb muzeumait s még mindig nemzedékeknek adnak elegendő anyagot a tanulásra.

Nem erről a klasszikus helyről valók, de az itteni romokra emlékeztetnek azok a régi emlékek, melyeket képünkön bemutatunk. Egyik a *régi templom Edfuban*, egy Thebe romjaitól délfelé a Nilus balpartján eső kis faluban, mely arról is nevezetes, hogy lakosainak nagyobbrésze fazekas s ezek még ma is ugyanoly alakot adnak edényeiknek, mint 4000 évvel ezelőtt élt őseik. Maga a templom a Ptolemaeusok idejéből eredt s a legépebb romok közé tartozik. Nagyságát mutatja az, hogy porticusának nagy terrassen épült fel ma az egész kis falu. Az építési styl már görögös jellegű, de gazdag szobordíszítése kitűnően szép.

Még feljebb az asszuani zuhatagoktól nem messze van *File szigete* (Anasz-el Vudsud), melynek egyik romját mutatja be másik képünk. Ez a sziget a legfestőbb pontok közé tartozik Felső-Egyiptomban, ágasbogas fekete bércek közelében. A szigetnek ó-egyiptomi neve: Manlak, azaz végvár, a faraók birodalmának határát jelölte. Főépülete az Irisz temploma, egyike az épen fennmaradt romoknak, hol a falak és oszlopok festményein kívül még a régi zarándokok feliratai is megmaradtak. A második vagyis belső csarnoknak keleti tornya egy bazalt sziklán áll és előtte egy kis kápolna volt. A nagy templom előtt egészen a parton volt egy kisebb, mely mintegy útmutatóul szolgált a folyón hajózóknak, alatta kockakövekből épített

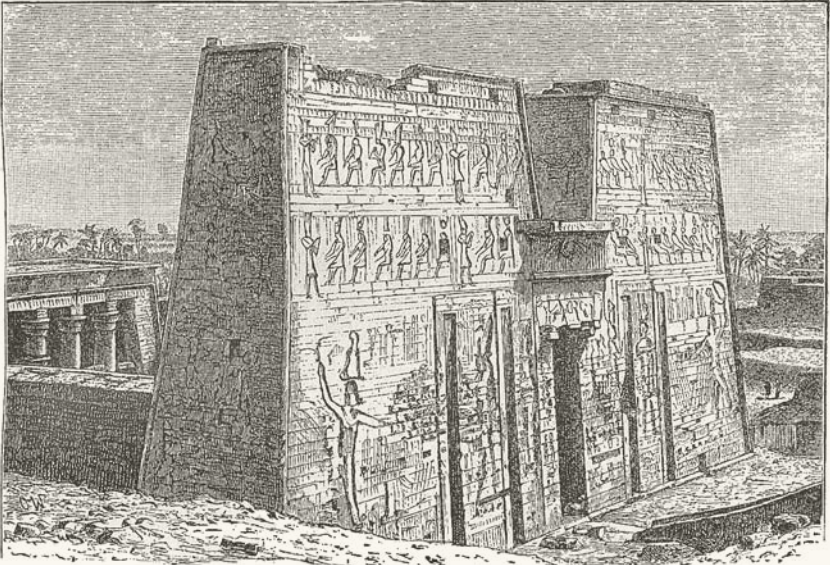

Filei romok.

part van, mely csaknem az egész szigetet körülveszi. Nevezetes végül a szigeten egy obeliszk, melynek felirata a hierogliphák megfejtésére kitűnő adatul szolgál.

File szigettől nem messze a Nilus zuhatagai mellett volt a hajdani *Syene*, egyike a leghíresebb városoknak, hol egyiptomi, görög, római és arab emlékek vegyesen találhatók. A város, melynek helyén ma a kis Asszuan van, csaknem a ráktérítő vonalában esik s ezért az ókorban csodaszámban ment egy kút, hol a nyári nap-éj

Edfui templom.

egyenkor a nap képét árnyék nélkül lehetett látni. Ma híresebb arról, hogy itt van a Nilus első zuhataga, mely azonban csak 130—200 centiméteres sellők tömkelege s ezért az ár nagyrészn át még járható. A nubiaiak valóságos üzletet csinálnak azzal, hogy a túristákat a sellőkön átvezetik bárkával vagy csolnakokban. Az átkelés nem veszélyes, de nagy ügyesség kell a sziklarepedésekben megállásra s a habzó hullámok között úszásra. A fekete bazalt sziklák által körülvett parton nincs semmi zöld, de a folyamban levő sziklákon a bokrok és fák nagyszámmal vannak. Eleinte alig vehető észre az ár, egyszere azonban erősbül és ekkor a nubiai

hajósok a hullámok közé vetik magukat, az örvényeknek fehér habjából kinyúló sziklákon biztos állást foglalnak el s erős kötelekkel huzzák előre a bárkát. Egy-egy ily műveletnél 50—60 nubiai 3—4 óráig van elfoglalva, még a bárkát File szigetig vonszolják.

A híres régiségeknek egyik jelentékeny csoportja *Medinet-el-Fayum* (Crocodilopolis, Arsinoe) város körül van, mely a régi híres Moeris tó medrében épült s még az újabb időkben is tekintélyes hely volt, mint a mameluk vezérek nyaralóhelye. Óriási szobrok, gulák, ősrégi vízvezetékek nyomai, templomok és obeliszek hirdetik ennek a vidéknek egykori nagyságát. Legnagyobb nevezetessége, az oly sokszor dicsőített labirinth, ma már teljesen eltűnt s helyén czukorgyárok keletkeztek, Egyiptom átalakulásának élő jelei.

Sphynx.

Beduin sátrak.

HARMADIK FEJEZET.

AFRIKA ÉSZAKI RÉSZE.

Schwarz Bernhard: Algerien nach 50 Jahren französischer Herrschaft. Leipzig, 1881. *H. Kleist* und Fr. v. *Schrenk*: Tunis und seine Umgebung. Leipzig, 1888. *De Amicis*: Marokko. Wien, 1883. *H. Aucapitaine*: Les Kabyles et la colonisation de l'Algerie. Paris, 1864. *Rohlf's* G: Mein erster Aufenthalt in Marokko. Bremea, 1882. *Maltzan*: Sittenbilder aus Tunis und Algier, 1868. *Niox*: Algérie et Tunisie. Paris, 1891. *Kobelt*: Reiseerinnerungen aus Algerien und Tunis, 1885. *Maltzan*: Reise in den Regentschaften Tunis und Tripolis, 3 kött. Leipzig, 1870. *Hesse-Wartegg*: Tunis. Land und Leute. Wien, 1882. *Szabó* József: Algéria. Ária földje és népe. Földrajzi Közl. XV. évf. *Jankó* János: A Száhel partjain. Földr. Közl. XVII. k. 1889. évf. *Alvinczy* Sándor: A Szaharában. Bp. 1891.

NYUGAT felé Egyiptomtól a Földközi tenger partját Afrikának bensejétől a rengeteg Szahara sivatag választja el. Kilencz millió km² területet meghalad ez a rengeteg sivatag, legalább is kétszeroly nagy, mint Középeurópa. Határait pontosan kimérni nem lehet. Benyulik az Egyiptomba, elhatol Tripolisz földjén egész a tengerig s a ki a művelt algiri városoktól csak egy pár puskalövésnyire távozik is, joggal mondhatja már, hogy a nagy Szaharában jár. Csak a történelem és a művelődés magyarázzák meg, hogy egész Északafrikát a sivataghoz nem számítjuk. Mindenütt érezhető ennek a nagy természeti tényezőnek hatása, melyet már a hatalmas Nilus partján is észrevettünk s ezért jogosítva vagyunk, ha egyesítve a különböző államokat és nemzeteket Afrika északi részéről együttesen emlékezzünk meg.

Mindenki tudja, hogy jelenleg 3 nagy s egymástól független terület van itt: Tripolisz és Barka a törökök névleges hatalma alatt, Algir és Tunisz a francziák gyarmata s végül a ma még önálló Marokkó császárság. A háromnak területe meghaladja a harmadfél millió km²-t, egészben véve tehát körülbelől 10-szer oly nagy vidékről kell e fejezetben szólnunk, minő Magyarország, de ennek a rengeteg területnek hasonlíthatlanul nagyobb része lakatlan sivatag s a tengerpart kivételével csak a francziák által már régebben elfoglalt Algir ismeretes, a többiről a tudós földrajzírók is egymástól másolják le az adatokat, melyek nagyrésze még a görög földrajzíróktól való. Talán ebben a régi korban jobban is ismerték Afrika északi részét. Abban az időben, midőn Karthago világalomért versenyzett a még fiatal Rómával, nagy és hatalmas városok voltak itt, a római gyarmatok sokáig virágoztak s még a keresztyénség kezdetén is az afrikai proconsulatusban 170 püspöki székhely volt.

Az egész vidék átalakulását a sivatag hatalmán kívül a mohamedán uralom idézte elő, mely, hasonlóan a Balkán szigeten és Kisázsziában, nagy történeti neveket s emlékeket temetett el s helyükbe ismeretlen községeket létesített, nagyobb részt egyenlőket a pizsokban és az elzárkozottságban. Az északafrikai mohamedán még vadabb volt, mint a balkáni török. A középkor legműveltebb népeitől csak a tenger választotta el s ez a tenger alkalmas eszköz volt arra, hogy az olasz és francia kereskedők megrablásából élösködjék. Marokkó, Algir és Tunisz századokon át hírhedtek voltak kalózmunkájukról s mert kikötőik gyarlók voltak s a víznélküli sivatag mindennél erősebb bástyájuk, a félvad nép csaknem büntetlenül folytatta munkáját egész korunkig. Valóban nagy érdemük a francziáknak, hogy ezt a szomorú korszakot megszüntették, éket verve a barbárság várába s új élet hajnalát teremtve meg. Előre látható azonban, hogy ez az új élet nem egy pár évtized alatt fog felvirágozni. Algir jelene szép, de nem hasonlítható össze Európáéval s hosszú idő telik el, míg az emberi művelődés a vadon korszakban elhatalmasodott természeti erőt ismét korlátok közé szorítja.

Nagy és veszedelmes hatalma van itt Mohamed tanának, melyet századok óta a bennszülöttek is ősi hitnek tartanak, bár némely törzseknél, különösen a félreeső oázisokban, a pogányság és keresztyénség maradványai is megmaradtak. Egészben véve a maghrebíták, a mint az Afrika északnyugati partjain lakó mohamedánokat nevezni szokták, nem oly vallásosak, mint az ázsiai mohamedánok, a mosa-

kodásokat nem tartják meg szigoruan, a ramazán böjtökben nappal is esznek, szeretik a vaddisznó húst és a fűgéből készült pálinkát. De ez a lanyhaság nem zárja ki, hogy az idegent vallásáért tisztátalannak ne tartsák s azt ne gyűlöljék, különösen a szenusziták nagyon elterjedt felekezete valóságos erényt talál abban, ha keresztényeket gyilkolhat le s azért még Algirban a francia uralom alatt sem mindig biztos a fehérek élete. A valódi fanatismust az alsóbbrendű papság terjeszti, a fakiroknak az a csoportja, melyet itt általában marabutnak nevez-

nek. Ezek az emberek legtöbbször szigoru vallásos életet élnek, némelyik remete módon; de máskülönb tudatlanok, nagyon kevéssel több műveltséggel, mint a négerek varázsló vagy az északázsiai sámánok. Őrültek vagy legalább is hülyék rendszeren még külön tiszteletben részesülnek, mivel a mohamedánoknál a megfeythetetlenül működő természetere nyilatkozatait szent áhítattal szokták te-

Fakir.

kinteni. Igen sok félőrült marabut valóságos szent hírüvé lesz, halála után sirjához ezrével zarándokolnak s a sír egy-egy új telep helyévé lesz, mivel a rokonok és tisztelőik itt építenek lakot: a községet is, mint nálunk régebben a szentekről, e helyi nevezetességről keresztelik el. A műveltebb kairoiak lenézik az ily fakirokat s az európai nagyon gyakran undorodva látja piszkos és szándékosan elhanyagolt külsejüket. De a nép, mely a mohamedanizmussal örökölte a fanatismust, rajongó tisztelettel viseltetik iránta, ha tudja felőle, hogy a szent parancsokat hiven teljesíti és a koránt könyv-

nélkül képes elmondani. Jólataiknak némelykor valóságos forradalmi jellege van s egy-egy marabut Mekka felé zarándokolva nem ritkán városokat tesz néptelenné, mert rajongó hivei csaknem gondolkozás nélkül csatlakoznak hozzá. Az egyes községek még valóságos háborút is folytatnak egymással az örökös vita következtében, hogy melyik helyi szent volt a kiválóbb. Még a közönségesebb fakir is rendesen ingyenélő kóbor ember, csak az európaiakhoz közelebb eső vidékeken kell kigyóbüvöléssel, amulettek árulásával s más hokusz-pokuszszal keresni kenyerét.

A sivatag és a mohamedanizmus, eme kettős minden részletre kiterjedő jellemző hatalma daczára, nagy a változatosság azon a területen, melyről szólni akarunk. Nagy a természeti viszonyokban, nagyobb az emberekben s legnagyobb a politikai és társadalmi világban.

A természeti különbségeket főképp az *Atlasz-hegység* jelöli, mely a területnek közel felerészét foglalja el. Ez Afrikában, ezen az óriási fennsíkú területen, az egyedüli nagyobb lánczolatosságot képezi, mely valószínűleg más geológiai korszakban keletkezett, mint a földrész többi részei. Egykor talán nagyobb folyók határolták. Nyugaton a Wadi Draa, keleten a Wadi Dzseddi medre még ma is igen tekintélyesek, bár rendesen szárazok. A hegy szerkezete egészen európai jellegű, az Apenninokkal a tertiär korban, a pyrenaei hegyekkel még a quaternär korban is meg volt összeköttetése.

A hegység zöme Marokkóban van, hol 3—4 hegylánczot világosan megkülönböztethetünk. A legtekintélyesebb közöttük a közepe végig futó Nagyatlász, melyet már az ókori görögök méltónak tartottak arra, hogy az égboltozatot vállain hordozónak ábrázoltassék. Számos csúcsa emelkedik fel 3—4000 méter magasra s még a legjelentékenyebb hágója Marokkó fővárosától délre 3600 m. szédületes magas, sokkal magasabb, mint a Kárpátok bármely csúcsa. Messze keletfelé kezd a hegység alacsonyabb lenni, de még az a fennsík is, melyben elvész, 1200—1300 méter magas. Legmagasabb csúcsa a Dzsebel Ajasin (4500 m.) s a tőle nyugatra fekvő Dzsebel Ait Ahia. Alacsonyabbak a többi hegylánczok, északon a Középatlász s délen az Anti-Atlász, melyből a Dzsebel Bani még külön hegyecsoporthként ágazik ki. E két utóbbi még alig ismert, bár ércgazdagsága jelentékeny. Marokkón kívül is folytatást nyer mind a három hegyláncz, de teljesen átalakulva, mivel itt már túlnyomólag ujabbszázad kőzetek fordulnak elő. A hosszas hegylánczok helyett túlnyomólag tölcser-

alaku körhegyeket találunk, a kis Atlasz hegyei nyugatra, a nagyé délnyugatról délkelet felé vonultak. A Nagyatlasz algiri és tuniszi nyulványai oly közvetlenül érintkeznek a sík Szaharával, hogy szaharai határhegységnek is tekinthetők. Jellemző itt a sok hosszvölgy a hegylánczok között. Végül mindezen hegylánczoktól független a parti hegység, melyet Marokkóban Er-Rif, Algirban Szahel név alatt ismernek, míg a közöttök és az Atlasz között levő vidék általában Tell nevet visel s földrajzilag önálló jellege van. A Tell a Középtenger északi partjának a Nilus deltája után a legtermékenyebb része s ezért a legnagyobb városok is itt találhatók.

A hatalmas hegység, különösen a Nagy-Atlasz éles ellentétet létesít az északi vidékek és a forró sivatag között. Egy-egy vízválasztó északi oldalán még a gabona minden neme megterem, délen már csak a datolya. Némely helyeken, hol kettős hegyláncz is őrizi a völgysíkokat, különösen Marokkónak a Kis- és Nagy-Atlasz között eső részén pompás paradicsomi vidékek vannak, melyeket csak a barbar uralom tett néptelenné, bár egyes helyeken, mint Marokkó város környékén, hol valóságos pálmaerdők és nagykiterjedésű szántóföldek vannak, maig sűrű a népesség. Még jobban tapasztalható ez Algirban. A partvidék Philippevilleig a legszebbek közé tartozik Afrikában. Zöld hegyi rétek, arab sátrakkal és legelésző nyájakkal tele, buja síkságok hullámzó növényzettel, sötét tülevelű erdők, nedves gyümölcsösök, a hegyeken ősi kabyl falvak, a partokon modern városok, mélyen benyomuló völgyek, meredeken emelkedő terraszok, széles csendes öblök s vadon látványu kiálló sziklák egymást gyorsan váltják fel s hogy a látkép, melyet a mohamedán világban csak a páratlan Boszporusz mul felül szépségben, még magasztosabb legyen, messziről csaknem mindenütt láthatók az Atlasznak nem ritkán hóval borított csúcsai. Igen érdekes jelensége itt a síkságnak a gyakori alfatenger, a híres espartofüvel borítva, mely füvet ma már ipari célokra, többek közt papirgyártásra, széltében használják, milliókat jövedelmez az Atlasz vidékén lakóknak s tenyésztése ezer- és ezer ember rendes foglalkozása.

Az Atlasz keleti részének kiváló sajátja még a sok mocsár és sóstó, melyeket itt sottnak vagy szebkhának neveznek. Hosszu csaknem egymással összefüggő sorozata van itt az ily tavaknak, a három legnagyobb csaknem egészen tuniszi területen fekszik 31·5 méterrel mélyebben, mint a Földközi tenger tükre. Ezek a Melrir, Gharst és Dzserid (El Kebir) sottok, melyeket csak egy 15—20

km. széles földhát választ el a tengertől, úgy hogy azzal direct összeköttetésbe hozataluk már többször volt tervbe véve (Rondaire kapitány), okot adván arra a kalandos hirre, hogy a Szaharát, ezt az óriási, sok helyen magas hegyekkel ellepett területet, akarják tengerré varázsolni. A sottonk egyrészét homok borítja s igen sok helyen ezüst lemezhez hasonló sóréteg, mely némely helyen elég erős, hogy karavánok is járhatnak rajta. De csak egyes helyeken. Ki a rendes útról letér, menthetlenül odavész s a sófedél rövid idő múlva újból összefut, úgy hogy az elveszettnek nyomát sem lehet megtalálni. Így pusztult el mintegy 50 év előtt egyszerre egy 1000 tevéből álló karaván az El Dzserid sottonkban nyomtalanul.

Csaknem teljesen elvész már az Atlasz hegység Tunisztól keletfelé, csak a Tell-Atlasznak nevezett parti hegység egyes részletei küzdenek még a homoktengerrel, mely mindinkább hatalmassá lesz s a part felé jelentékenyen emelkedő talajon egész sorozatát hozza létre azoknak a szeszélyesen tarka-barka alakú homokdomboknak (hammada), melyek a Szahara legsajátosabb szépségei közé tartoznak. Valóban Tripolisz s még inkább Barka, az egykori Cyrenaea, az Atlasz vidék többi részeitől egészen elkülönülve inkább a Szahara vidékéhez tartoznak.

De mégis összetartja őket is a többi államokkal népük. A négy Barbareska államnak népe kétségkívül rokon egymással. Nemcsak az uralkodó arabok, de a köznép is, melyet berberek és kabylok avagy mórok neve alatt szoktak emlegetni. Rég eldöntött tudományos nézet, hogy ezek a népek a Nilus partjától az Atlanti-Oceánig egy törzshöz tartoznak, a *hamitákhoz*. Marokkóban az amazirghek vagy sellahk, Algirban a kabylok, Tuniszban a krumirek, a libyai sivatagban a tuaregek és sivánok, Egyiptomban a koptok s a Felső-Nilusnál a nubiaiak, gallák és szomalik mind eme nagy néptörzsnek tagjai, mely törzs Afrikának körülbelül egy negyedét népesítette be. Nyelvük is egy, bár dialectusaik változatossága igen nagy.

Míg azonban a Felső-Nilusnál lakó hamita népek önálló jellegüket nagyobb részét képesek voltak megőrizni, Észak-Afrika nagyrészében a hódító arabok assimiláló hatalma rohamosan hódított, úgy hogy ma a berbereknek nagyobb része arabnak tartja magát s a francziák meghódított alattvalóik között a kabylokat nagy sokáig nem voltak képesek megkülönböztetni az araboktól. Nem is könnyű dolog, hiszen az átalakulás nemcsak a nyelv és vallás segítségével történt, hanem sokszoros vérkeresztezés folytán. Még a legtisztább

berber-törzs, a Marokkóban lakó mزابok is félig-meddig semiták s az anthropologok nagy fáradsága, a berber typus megállapítására, kárba veszett munka. A különbség e két főtörzs között ma már túlnyomólag társadalmi alapon tehető meg. Az arab főképp nómád pásztor nép, mely sátrakban lakik és született lovag. Jelleme fanatikus megnyugvás, restség, ábrándozás, magatartása egyenes és mozdulatlan. Méltóságát külsőleg jól tudja kimutatni, mozdulatai színészesek, híres vendégszeretete tüntető s mindenkor öntudatos. Hűséges vallásához, de különben csak erőszaknak enged s ezért csaknem kizárólag zsarnokság alatt él. A berber ellenben főképp földműves, iparúzó és kereskedő, valóságos házban él, melyet kert és szántó-föld kerít. Önállósági érzete nagy, törzséhez ragaszkodása még nagyobb. Magatartása komoly, de természetes, szereti az igazságot, bizalmas és jóindulatú. Vallásához hű, de a külsőségekre nem ad semmit; s mindenek felett pedig sokkal dolgozabb, mint az arab. A berberök önállósága élénken mutatkozik a községi szervezet önállóságában. Minden község (dzsemá) egy-egy kis köztársaság, hol külön tanácskozási termekben intézik el a közös ügyeket. A lakosok önkényes szövethetési csoportokra (sof) oszlanak, itt-ott a marabut és a vérbosszú (rebka) hatása alatt éles ellentétek támadnak a pártok között, de csak a községen belül. Önmagukat is önálló független gondolkozású embereknek (mazig) nevezik, hasonlóan a francziákhoz. Szabadság szeretetből kerülnek a nagy városokat, legfeljebb mint nap-szamosok tartózkodnak ott, míg annyit keresnek, hogy kunyhót, feleséget és fegyvert szerezhetnek s akkor visszatérnek hegyeik közé, hogy ott mindenkitől függetlenül, bár szegényen, éljenek.

Nagyban véve ez a közös jellege ennek az egykor igen jelentékeny, ma azonban már teljesen arab hatás alatt álló népnek. Régi nagyságát számos rom tanúsítja, különösen azok a sajtáságos kősirok (dolmen), melyekkel Észak-Afrika partjai némely helyen sűrűbben borítvák, mint akár Nagybritania hasonló emlékekben gazdag vidékei, tanúsítják ezenkívül a falvak erődszerű építései. Bármily igénytelen legyen is a kis falu, többnyire hegyek oldalán vagy tetején van, kőből épített sűrűn egymás mellett fekvő házakkal és kőfalakkal

Mór.

vagy legalább a szagkerítésekkel. Távolról nézve mindannyi egy-egy várpalota és a tekintélyt nagyon emeli az a körülmény, hogy igen sok az emeletes ház közöttök. De a külső építkezési módor nem fedí el a szegénységet. Alig van a házakban oly szoba, melyet lyáknak ne lehetne nevezni, az ajtók mind alacsonyok, az emeletre roskadozó lépcső vezet s télen, hogy melegedhessenek, a lakók a pinczékbe költöznek le. Az arabok, kik rendesen csak sátrakban laknak, ha urakká lettek, valamint a teljesen arabbá lett berber a házak mellett valóságos palotákban lakik, tágas udvarokkal s erős kőfalakkal kerített kastélyokban (kasbah), hol egyúttal a külső fény megőrzése végett a cselédségnek mindenkor külön lakóháza van, míg a szegény berber házában tartja az istállót is. melyet lakószobájától egyetlen fal választ el.

Egyszerű a berber öltözete is. A házinő készíti gyapjuszövetből. A férfi térdig érő kaftánt hord, a nő inge még hosszabb. Munkaközben s hűvösebb időben bőrkötény vagy burnusz járul még az öltözethez, de ez már nem mindennapi ruhadarab; rendesen családi örökségként száll nemzedékről nemzedékre, különösen ha rojtjai czifrák. A nők vállaikon színes sálszerű kendőt hordanak, emellett különböző ékszereket, itt-ott orrgyűrűket is. A férfiak rövidre vágatják hajukat, de szakálluk sértetlen marad. A pizok állandó náluk, nemcsak életmódjuk miatt, hanem mert az egyes ruhadarabokat még rongyokra szakadva is viselik, ki nem cserélik, és e mellett nemcsak bőruket kenik be olajjal, hanem még ruhájukat is abba mártják. A nők általában szabadabbak, mint az araboknál s voltak esetek, különösen a francziákkal küzdő kabyloknál, midőn a nők a háborúba is elkísérték férjeiket és a küzdelem helyéhez közel csoportosulva hangos kiabálásokkal lelkesítették avagy korholták a küzdőket.

A népesség nagyobb része a tengerpart mellett elvonuló Tell vidékre esik, a hol vannak a nagyobb városok általában. Négy politikai hatalom van jelenleg, ezen általában Berber- vagy Berberesk államoknak nevezett területen: a török hatóság alatt álló Tripolisz, a francia Algir és Tunisz és az önálló Marokkó.* Tripolisz és

* Megközelítőleg a négy államnak és a hozzájuk tartozó sivatagrészeknek nagysága és népessége a következő:

Állam	Terület km ²	Lakosság
Tripolisz és Barka	1,033.349	1,100.000
Tunisz	116.300	1,600.000
Algir	667.100	4,174.732
Marokkó	812.000	8,000.000

Tunisz közös arab neve Ifrikiah, azaz tulajdonképi Afrika, Marokkót pedig a benszülöttek Maghreb-el-Akiának, a legtávolabbi nyugatnak nevezik. De minden egyes területen, még Marokkóban is számos önálló arab és berber törzs van részben a hegyek között, részben az oázisokon. Kelet felé a libyai sivatagban a tibbuk, közepen a tuaregek s nyugaton különféle mórtörzsek vannak többségben.

TRIPOLISZ.

Az Egyiptomhoz legközelebb eső Tripolisz háromszor oly nagy területen fekszik, mint a magyar birodalom, azonban művelhető területe alig egy tizedrésznyi, főkép a két Syrt nevű tengeröböl vidékén. Multja nagyon szegényes. Karthagóiak, rómaiak, arabok s 1835 óta törökök az urak e területen, önálló a nép alig volt valaha s csak egy kis részében Barkában volt a ptolemeusok idejében Cyrenaica tartományban magasabb fokú műveltség. Ma egy pár parti város kivételével az egész tartomány csak oázisokból áll, melyek nagyrésze a folyó medrek (wadi) mentén fekszik avagy a tengerparttól párhuzamosan elfutó mocsarak mellett. Buza, batatabab, buzér, datolya, olajfa csaknem minden oázisban megterem, mindemellett a lakosság csak mellékesen foglalkozik földműveléssel. Benn baromtenyésztés, a városokban kereskedelem a megélhetés főforrása. Különösen Tripolisz egyike a fő karaván-állomásoknak, a Szaharába vagy ezen át Szudánba menő fő kereskedelmi út központja. Afrika felfedezésének történetében is nagy szerepet játszik ez a hely, többek közt Barth, Vogel, Nachtigal, Tinná, Rohlf, innen indultak útnak s útleírásaikban igen részletesen szólnak erről a városról s az országnak innen Fezzan felé vezető részéről.

Jóformán azonban csakis ez a vidék és egy pár oázis az ismeretes helyek Tripoliszban. Egészben vad országba jutottunk itt. A törökök uralma névleges, bár az egész területre igényt tartanak s azt két vilajetre osztják fel, melyek közül az egyiknek Tripolisz, a másiknak Barka a székhelye. Mindkettőnek kapuja, melyhez a legutóbbi időkben különösen az olaszok igen élénk hajóközlekedést tartanak fenn, Tripolisz; a talán még fontosabb s nagyobb jövőjű Bengazi ma még elhanyagolt hely.

Tripolisz kikötője egészen keleti kép, mely különösen Máltáról jövet egészen hirtelen minden átmenet nélkül frappans hatású az

európai útazóra. Északkeletről sziklák, délnyugatról lapos part és a Mesija oázis kedves zöldje szegélyezik; azontúl a nagy messziség poros ködében a Gurian hegycsoportja kékellik. A város háztengeréből egyes nagyobb tömegek emelkednek ki, az egyik oldalon van az erőd a világító toronnyal, a másik oldalon a pasa izléstelen kasbája; közben sok karcsú minaret nyúlik fel, továbbá a fürdők kupolya-csoportja s egy-egy katona sátor és néhány rom. Mint keleten általában, itt is vonzóbb a kép távolról. Behatolva a várost körülvevő falon, piszkot és rendetlenséget találunk. Még az európai negyedben is (mert a városnak öt negyede van: európai, zsidó, arab, néger és berber lakosai szerint), keleti szűk utcákat és igen sok ablaktalan házat találunk, legfényesebbek a zsidók kőlázai. Feltűnő azonban, hogy Tripoliszban igen sok a 3—4 emeletes ház ellentétben a keleti szokásokkal. A középületek közt sincs sok nevezetes, bár 12 nagy mecsetje, két élénk nagy bazárja s több közfürdője van. Nevezetes, hogy e városban népkertet is csináltak, hol a fák közt néhány csinos szelid gazella legel. Az előkelők nyaralói a Mesija oázison vannak, mely azonban már csaknem egészen összenőtt a fővárossal.

A lakosság között, melynek száma 30—40.000 között lehet, még jelenleg a törökök viszik a főszerepet, kezökben van a kormány és minden hivatal; könnyen felismerhetni őket, rendszeren magas, igen elhizott, fehér vagy vörös arczu, fekete szemű alakok, számba nézve igen kevesen vannak, bár a vegyes vérűek (kurugli) is büszkén törököknek valják magukat. A lakosság zöme arab, szikár természetű rézbarna bőrrel, villogó fekete szemekkel, ritkás szakállal s rendkívül jól kifejlett homlokdudorokkal. A zsidót a nemes vonásu arabtól izgékony, nyugtalan magaviselete jobban megkülönbözteti, mint testi különöségei, a berbert rokonszenvessé teszi az arc európaias pirja. Az itt letelepedett európai csaknem külön, félig-meddig keleties tyussá alakul át. Igen sok végre e helyen a néger, kik azonban csaknem mind rabszolgák. A nők szigoruan fedett arcczal avagy épen a 3—4 m. hosszú baráékban burkolva járnak s rendszeren nem foglalkoznak semmi nyilvános munkával. Érdekesebb a férfiak öltözete. Az ing és bugyogó felett hordanak mellényt és rendszeren gazdag aranyhimzésű kabátkát s mind e felé jó a hófehér burnusz, mely részben a fejet is eltakarja. Lovaglás közben vörös és néha sárga marokkói csizmát viselnek, különben csak színes cipőket. A zsidóknak kék turbánt és fekete cipőt kell hordaniok.

Legérdekesebb ez a tarka viselet a nagy bazárban, hol mindehez a szaharai félvadak és a szudáni négerék változatos öltözete járul, úgy hogy valóságos álarczos mulatságot látunk magunk előtt, annál inkább, mivel a tuaregek és a nők fátylozott arcza sohasem marad el. Nevezetes azonban, hogy ebben a bazárban is a kereskedők nagyobb része zsidó, kik kedvező körülmények között a karavánokból hirtelen nagy vagyont tudnak összeharácsolni.

Tovább menve Tripolisztól a tengerparton a közel fekvő tuniszi

Női viselet Tripoliszban.

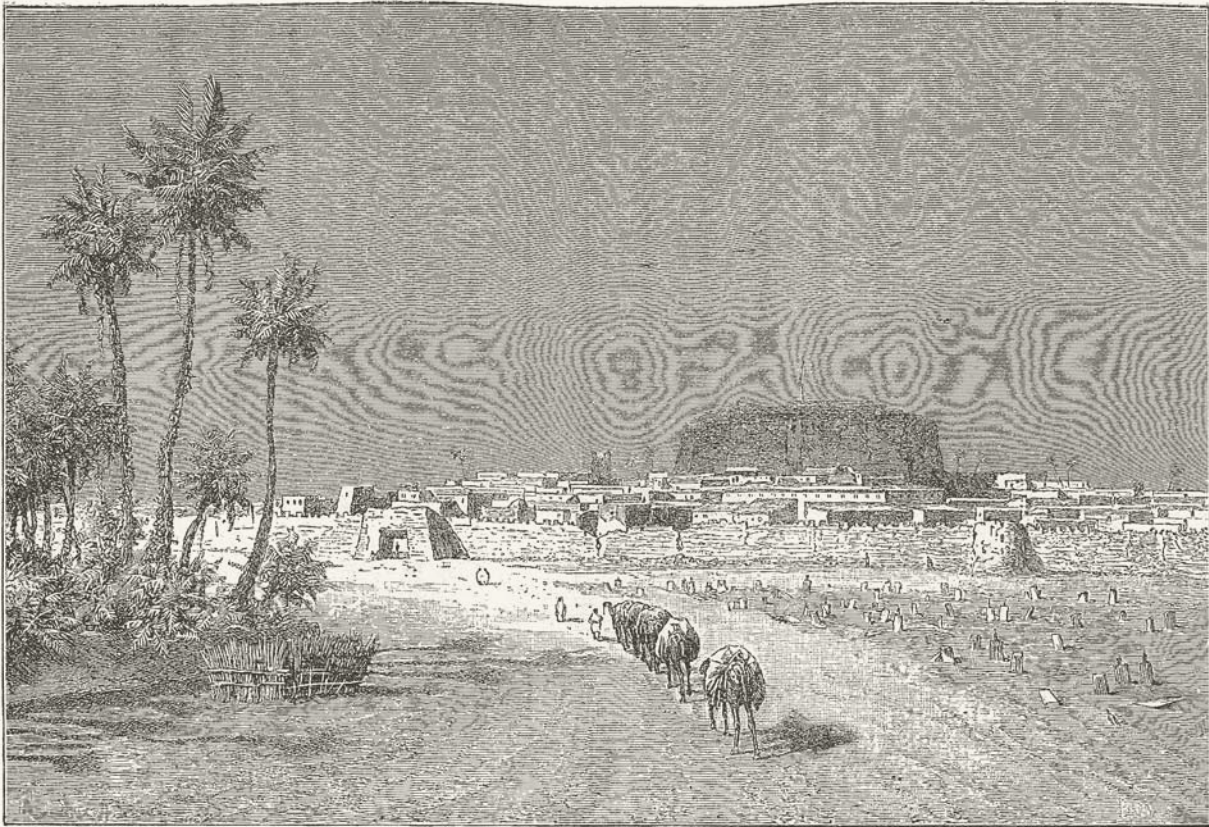
határig már egyetlen nevezetesebb helyet sem találunk, kelet felé is a tulajdonképi Tripoliszban csak két említésre méltó hely van, a hegyvidék székhelye *Yefren*, hol egy kis török erőd áll egy kaimakam parancsnoksága alatt és *Lebda*, az egykor *Leptis magna*, melynek egykori nagyságát egy hatalmas amphitheatrums romja, több oszlop és szobor hirdetik.

A keleti partvidék főszékhelyén *Bengaziban* jelenleg csak 8000 lakos van, de ezek negyedrésze európai s igen sok a zsidó, kik e

helyet Tripolisz és Alexandria között a legélénkebb forgalmú várossá tették, különösen gabonát, marhákat és bőrt adnak el Máltának, bár behomokosodott kikötőjében csak sekely járatú hajók fordulhatnak meg. A város az egykor híres Berenice helyén fekszik egy földnyelven, melyet nyáron kiszáradó sós lagunának szorítanak össze; az erőd, a kaimakámnak és a helyőrségnek székhelye, a földnyelv északi részében van. Nem messze tőle az igénytelen Grenneh falu mellett vannak az egykor híres Cyrene romjai, néhány ház és templom még elég épen áll, köztök egy stadium a római korszakból, legérdekesebb azonban a nekropolis a hegyoldalon, hol régiségbúvárok igen érdekes falfestményeket találtak. Az alakok öltözete, hoszú kék kaftánok, turbánhoz hasonló fejkendők mutatják, hogy az itt lakók már a mohamedán hódítás előtt a mai Fezzan lakóiéhoz hasonlóan öltözködtek.

Fezzannak, Tripolisz benső nagy sivatagjának, több igen nevezetes kereskedelmi központja van: nyugaton Ghadames, délnyugaton Rhat, közepen Murzuk, Barkáról délre Dzsala. De ezeken kívül szétszortan fordulnak elő egyes oázis-csoportok, mintegy a sivatag archipeljei. Ilyen a libyai sivatagban *Kufra*, hol öt nagyobb s számos apróbb oázis van, nagyobbrészt tibbu és suya arab lakossággal, kik különösen datolyákkal kereskednek. Tripolisztól délre is van egy ily oázis-csoport a feketehegyek mögött, melyek egyrésze nagyon termékeny s különösen Sebha mellett a Szaharában páratlan pálmakerdő van. Alig másfélezer ember lakik e csoportozatban s bár az áldott talaj megengedi, hogy évenként három-négy ízben arassanak buzát, árpát, kölest és durraht s bár a datolya gazdagon terem s emellett a Szudánba menő hatalmas karavánok itt vonulnak keresztül, vagyonosoknak nem mondhatók. A sivatag rablói gyakran fosztják ki őket s emellett a török kormány tisztviselői, kik különösen a datolyafáktól nagy adót szednek, valóságos harácsolók. Tripoliszba és Konstantinápolyba az itt összeharácsolt nagy adóból alig jut el valami rabszolgákon s ajándékokon kívül, sőt még a ruhákat s élelmi czikkeket is onnan küldik a Fezzanban tartozkodó török katonák számára.

A jelentékeny oázisok között legnevezetesebb *Murzuk*, Fezzan kormányzójának székhelye s a legfőbb állomás a Tripoliszból vezető karaván úton. A város, melynek lakossága 5—10 ezer közt változik, négyszögben épült kőfallal kerített, van erődje, több mecsetje, széles kényelmes utcái s jelentékeny piacza, hol évenként legalább egy

Murzuk Tripolisban.

millió korona forgalom eszközöztetik. A kereskedelem főzükke a rabszolga, emellett lényeges még a só, sziksó s egy-két gyógynövény és a karavánok élelmi szereit. Iparcikkeket alig keresnek. Környéke rendkívül sivár. Borzadalmas kopárság mindenütt, pataknak nyomai sincs, alig van egy-egy forrás és zöld fűvet hasztalan keres a szem. Az örökösen kék égboltozat, melynek izzó napsugari mohón feloszlatnak minden legkisebb felhőcskét, nyomasztólag nehézkedik a komor, élettelen vidékre. Hegycsúcsok, magánosan álló hegycsoportok között magas homok halmok vonulnak végig, mintha hatalmas megmerevült hullámok volnának.

Hatalmas versenytársa Murzuknak a Fezzan délnyugati sarkán levő *Rhat*, melynek lakossága ugyancsak 4000 lélekből áll, de körülette egymásután keletkeznek a falvak, mint valami külvárosok. Maga a város köralakulag épült egy kis domb oldalán, piaczárol (eseli) hat keskeny útca visz a kapukhoz, mindegyik mintegy száz házból álló tömeget különítve el, melyek között homokos zugsikátorok vonulnak el. A városnak és környékének jelentékeny vízbőségeketek s pálmaligeteket varázsolt elé s különösen a déli részen igen kellemes növényzetet találunk. Jelentékeny mintegy 2000 főre menő katonaság különösen emeli a hely jelentőségét.

A barkai fensiktől délre fekvő mélyedésben is van két jelentékeny s igen látogatott oázis-csoport, *Dzsalo* és *Andzsila*. Az előbbi sós tartalmu vidéken van. Egészben véve mintegy 12.000 ember lakik itt, nagyon élénk kereskedők, kik különösen Vadaival sokat közlekednek és a Bengaziból jövő karavánoknak nagy szolgálatokat tesznek jó pénzért.

Kétségtől legismertebb s leghíresebb mindezen oázisok között a Tripolisz nyugati sarkán Algir határához közel fekvő *Ghadamesz* vagy Rhadamesz, hol hatalmas édesvíz-források nagy kiterjedésű oázist létesítettek a kietlen meztelen sivatagban, habár, miként a régi romok tanúsítják, a küzdelem a mostoha viszonyokkal mindinkább az emberek rovására történik s a város körfalain kívül a homok mindinkább eltemeti az ültetvényeket. Itt látható legjobban, miként tanulták megbecsülni a lakosok e víz értékét. Ma öt csatorna és több kút szolgáltatja a vizet, melyek pazarlását bonyodalmas szerkezettel gátolják meg. Van egy fővényóra (gaddusz) vasfazék alakban, melyen a víz keresztül fut s minden átfutásnál az odaállított gyermek pálmalevél rostjára egy csomót köt. Hét gaddusznak neve demissza s ez egy kis kert öntözésére elegendőnek

tartatik, de ezért a török államnak 50 korona évi adót kell fizetni. Tizenhárom nap alatt 925 dermissza vizet osztanak szét s ekkor történik meg a leszámolás. A víz langyos s kissé sós s ezért ivás előtt kőkorsókban vagy tömlőkben hűtik le. A víz drágasága okozza, hogy a legtöbb kert csak 200 m² területű, igen sok félakkora.

Ghademesz város mintegy 7000 állandó lakost számlál, kiknek száma olykor nagy vásároknál jelentékenyen megszorodik. A házak sűrűn egymás mellett állanak, több emeletesek, teljesen lapos tetējűek, úgy hogy a nők, kik az egész nappalt itt töltik, a háztetőkön át járnak egymáshoz látogatóba. Az utcák és sikátorok a házak emeleteinek kicsucosodása folytán setétek, némelyikben valósággal állandó sötétség uralkodik, úgy hogy a jövő-menők köhécselés vagy más jellel igyekeznek előre helyet biztosítani maguknak. Földszínteken mind árutárházak vannak, honnan szűk csigalépcsők vezetnek fel a lakásokba. A város a lakosságot alkotó négy berber-törzs szerint négy részre oszlik s igen gyakran van egyik törzs ellenségeskedésben a másikkal, úgy hogy csak a város közepén levő vásártéren találkoznak. Kinn a kapuk megett tuerégek sátrai vannak. A város kereskedelmi forgalma évenként 14—20 millió koronára rug. Szudánba posztókat, kész ruhákat, üveggyöngyöket, sárga rezet, papírt, ónt, puskaport, késeket s más apróbb árukat szállítanak s cserében rabszolgákat, aranyport, strucz tollat, elefántcsontot és bőrt hoznak vissza. A bőrök feldolgozásában a város lakói már a középkorban híresek voltak s jó hírüket maig is megőrizték. A vásártéren minden pénteken kikiáltják a cikkek árát s árlejtés mellett adják el. De e vásár csupán a rendes szükségletek fedezésére szolgál. A tulajdonképeni nagykereskedést a déli imádság után a városnak egy kis terén tartják, melyhez fedett folyosó vezet s ennek két oldalán kőpamlagok és padok vannak, mintegy a tőzsde előcsarnokául szolgálva. Több itteni kereskedőháznak valóságos fiókja van Szudánban s Tripoliszban s mindeniknek vannak utazó ügynökei, melyek időről-időre egyesülve nagy karavánokat szerveznek Észak-Afrika minden részében. Valóban Ghademesz nemcsak Tripolisznak, de az egész Szaharának egyik legfontosabb pontja.

TUNISZ.

Körutazásunkban Észak-Afrika legkisebb, de legsűrűbb népességű (egy km²-re 13 ember) országába jutottunk. A Földközi tenger

gabesi öble hosszas partvidéket teremt meg s a tartomány bensejében a sottok nagy területeket borítanak vízzel. A sivatag homokjának ebben a tartományban sokkal kevesebb hatalma van, mint a többiekben. De csak kevesebb. Az utazó, ki a főváros környékén levő szép szántóföldeket és erdőket látja, csalódnék, ha azt hinné, hogy Tunisz vidéki képe lényegileg hasonló a déleuropaihoz. Jobban, mint Tripoliszé, de azért nagyon kevésbé. A küzdő homok, Észak-Afrika legnagyobb természeti hatalma, itt is diadalmas, a vízbőség apadása még a legújabb időkben is kimutatható, a fák és bokrok, különösen a nagyon elterjedt gummi akácza gyorsan pusztulnak a tevék és kecskék rágásai következtében s igen sok régi kútat hagyott tönkre menni a lakosok gondatlansága.

Valóban nagy szerencséje Tunisz népének, hogy a legújabb időkben (1881), bár egyelőre csak védő hatalom czége alatt, a francziák kezébe került. Rövid idő alatt nagy művelődési munkát végeztek itt ezek. Francia kezelés alatt áll jelenleg közel félmillió hectar terület, melyen nagy mennyiségben termelik a búzát és szőlőt, oly annyira, hogy a tuniszi buza, mely (áprilisban levén az aratás) rendkívül korán kerül a piacra, már is veszélyes versenytárs az amerikai és indiai buza után. Jelentékeny a juh- és kecsketenyésztés, a datolyapálmák művelése, a sottoknál a sófőzés és a városokban egyes iparágak, különösen a fez készítés, saffian-, selyem- és gyapjuárúk s cserépedények készítése. Nem lehetetlen, hogy ez az ország, melynek pénzügyi kezelése különben is már évek óta actívában van, rövid idő alatt virágzó állammá lesz, bár egyelőre a kulturális tényezők közül csak a közigazgatás, a vasút és elemi oktatás terén mutatkoznak a reformnak jelentékenyebb eredményei. A közútak az egész országban igen rosszak, a legtöbb tengeri kikötő egészen elhanyagolt, az erdőkre nem fordítanak gondot, tulajdonképi gyárpar nincs, a fővároson is közvetlen környékén kívül eső községek ronda piszok fészkek s mindenekfelett az ország népe, mely a legkülönbözőbb elemekből került össze, fajok és kasztok szerint különült el s nemcsak nem érzi a nemzeti egység közösségét, de sőt gyűlölettel viseltetik honfitársaival szemben.

A legjelentékenyebb elemek az európaiakon kívül, kiknek száma mintegy 50 ezer, az arabok, továbbá a zsidók, kabylok, kuluglik (török és mór vegyülék). Ezen kívül vannak még négerék, égyiptomiak s más nemzetiségűek.

Az európai lakosság között még mindig az olaszok száma a

legnagyobb, kik ennél fogva irigységgel és épen nem rokonszenvesen nézik a francziák nagy hatalmát. Nagyon sok az olaszok között a siciliái. A közel eső szigetről sok elzüllött egyén jó ide szerencsét próbálni s valóban Tunisz erkölcsileg leg-súlyedtebb alakjai közülök kerülnek ki. Nagyszámmal vannak továbbá a spanyolok is, kiknek egykor a főváros-

Tuniszi zsidók.

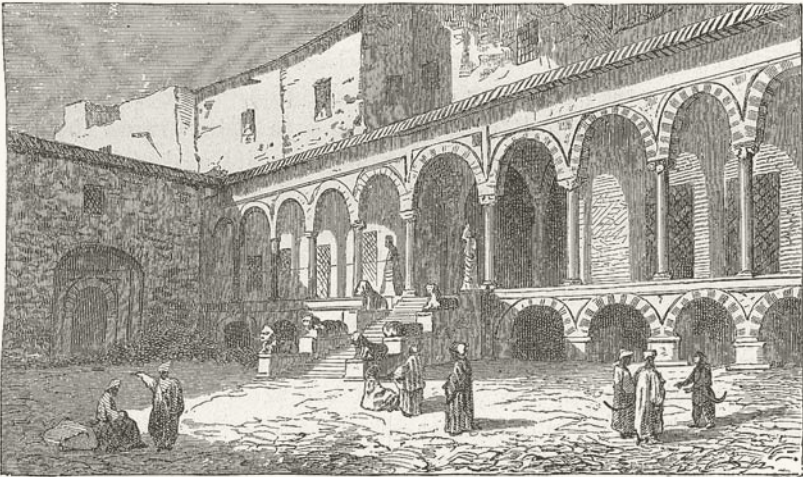
ban külön elzárt városrésziük volt, hasonlóan a zsidókéhoz, kik nem Európából költöztek át, hanem századok óta itt lakó egyének utódai. A zsidók nagyrésze igen gazdag s nem egy tündöklő is gazdagságával, különösen a nők, kik a legrikítóbb színű szövetekből készítik ruhájukat rendszeren elhízott testükre. Újabban, mióta a zsidóknak külön ghettoiban lakniok nem kell, az élelmes faj üzleti összeköttetéseit Európára is mindinkább kiterjesztette s Tunisz forgalmának azelőtt szokatlan lendületet adott.

A nem európai eredetű lakosok között legelőkelőbbek a városi arabok (hadar), az egykori arisztokraták, kik még most is csak egymás közt házasodnak s nagyon lenézik a vándor arabokat, kiknek száma különben is igen csekély, mivel a lakosság túlnyomó része berber, kiket az idegen azonban rendszeren összetéveszt az arabokkal, bár maga a piros arcbőr és a szelid tekintet első pillanatra észrevehető ellentétek.

Jelentékeny történeti emlékek fűződnek Tuniszhoz a régi római időkől. De ezek az emlékek ma már nagyobb részét nyomaikban is elpusztultak, bár a leghíresebb Utica, Hadrumentum, Hippo városok helyét még ismerjük Bu-Sater, Szuzza és Bizarta mellett s a fővárostól nem messze külön vasút vonalon juthatunk el a világhírű *Karthago* romjaihoz. Nagyon csekély az, mi még megmaradt s az sem az egykori világvárosból való, melyet a kegyetlen rómaiak, 17 napig tartó égetéssel pusztítottak el, hanem a később e helyen alakult hasonló nevű városé, melyhez Belizár és a vandalok neve fűződik s melyet a hóditó mohamedánok pusztítottak el. A romok közt legszébb egy 23 m. magas vízvezetéknek elég ép darabja és a hatalmas kaszárnya falainak töredékei. Mindez azonban csekélység s nagyrészt távolabbról észre nem vehető, úgy hogy a nagy jezsuita zárda, melyet Lavigerie, a nem rég elhunyt híres karthagói bibornok, a romok közé épített, teljesen kopár mezőn látszik lenni. De a romok környéke csodaszép. Hatalmas hegycsúcsok emelkednek jobbról és balról oly alakzatokban, melyek csuffá teszik az emberi képzelmet és a nagy tengeren kívül még egy másikat is látunk, a kék Bahira tavat, melynek szélén kékes dombok alján csillámlik elő a modern főváros háztengere.

Ez a modern főváros *Tunisz* valóban jelentékeny hely. Már másfél százezernyi lakosságával is közvetlenül a két nagy egyiptomi város után következik Afrika földjén, de még jelentékenyebb az által, hogy környezetében egész sereg számottevő népességű község

van, melyekkel élénk összeköttetésben áll vasút, gőzhajó és lóvasút segítségével. Mindezt azonban túlnyomólag csak az újabban letelepültek veszik igénybe, kik közül magában a fővárosban 40 ezer európai s ugyanannyi zsidó van, úgy hogy az arabok és berberek jóformán háttérbe jutnak. Egy pár külsőségben meglátszik az európai jelleg, még a bazár is bolthajtásos és kikövezett, és a szűk utczákon nem egy európaias palotát találunk. De azért egészben véve keleti az egész. Meg van a város kőfala, 7 km. hosszú, 11 kapujával, meg vannak a görbe és keskeny utczák, a jellemző közkútak és a még jellemzőbb piszok. Talán még nagyobb mértékben, mint másutt. A csatornák büze a csaknem tó csendességű

A bardói palota.

Bahira öbölbe ömlik s tartalmát a szántóföldekre viszik, úgy hogy a vasúton jövő messziről érzi a kellemetlen szagot. Az utczák nagyobb részén állandóak a szeméthalmok, melyeket azután az eső változtat át feneketlen sárrá. A legjelentékenyebb épület a névleg uralkodó bej új palotája, szép mór stýlben, márványoszlopokkal és szőkőkútakkal megrakva. A régi palota, melynek képét is bemutatjuk, a fővárostól 3 km. távolságra Bardóban fekszik s ma nyaralónak használják; ez a pompás épület, hol maga a háremben 4000 egyénnek volt elegendő hely. A hajdan tekintélyes fellegvár (Kaszbah) ma már festői külsejű rom, melyben csak egy a sevillai Giraldához hasonló minaret van még eléggé épen.

A főváros kikötő helye *Goletta* a kárthágói romok közelében tekintélyes (4000 l) város túlnyomólag európai jellegű s részben igen csinos épületekkel. Az itt nagy többségben levő olaszok túlzólag afrikai Velenczének nevezték. Útczáin csaknem kizárólag európai embert látunk, bár rendszeren feez sipkával; csak a zsidók tarka-barka öltözete változtatja meg különösen szombatoként az utczák képét. Kikötője gyarló, a hajóknak messze távolban kell megállania.

Tunisznak másik vallásos jellegű főhelye *Kairuan*, egykor a mohamedán Afrika főhelye, az ország bensejében van, mintegy 15.000 lakossal. Még ma is szent hely, több arab szent sirja, főmeccete rendkívül magas minaretjével kitünő épület s a városba a francia occupatio előtt keresztyénnek belépni tilos volt. Ma már azonban kerekedelmi hely is, hatalmas karavánszeráljai s több üzleti raktára van, ezenkívül nagy erősege. Kikötője, melylyel vasút köti össze, *Szuza*, mintegy 10.000 lakosságú igen élénk város, hatalmas kőfállal kerítve. Tíz millió koronát meghaladó kereskedelmi forgalmában az olaj foglalja el a főhelyet s ezért a várost 15 km. szélességben mindenütt szép olajligetek borítják.

A gabesi öböl avagy Kis-Syrte mellett Szuzán kívül a legnevezetesebb hely *Szkafsz*, hol 30 ezer ember lakik. Hatalmas erődjén kívül, melynek elfoglalása a francziáknak sok nehézséget okozott, igen jelentékeny spongya-halászata és virágzó kertészete. Kevésbé fontosak Mehdiá, Monasztir és Gábesz, az utóbbi azonban nagy hírnévre tett szert, mint a tervezett szaharai tenger kiinduló pontja. Sokkal érdekesebb ezeknél az öbölben levő *Djerba sziget*, a Homér által dicsőített lotoszevők ma is gyönyörű s sok tekintetben paradicsomi jellegű lakóhelye. A rendkívül termékeny szigeten túlnyomólag sziiita mohamedánok laknak, tehát a perzsákéhoz hasonló felekezet hívei, kikből egész Afrikában nincs más. Igen sok rajta a mecset, miért is 200 mecset szigetének nevezik. A lakosok selyemtenyészéssel és agyagiparral foglalkoznak, szép szöveteiket nagyon keresik.

Az ország bensejében az említett Kairuanon kívül legnevezetesebb a datolya földnek (Belud el Dzserid) nevezett oázis csoport, hol Tozerban (7000 l.) a datolya nagy piacza van s Neftában (10.000 l.) igen kitünő shawlgvár. Kiváló gyümölcsstermelő hely még Ghafska. Közeliükben, a nagy sottok vidékén, jelentékeny romok hirdetik a mult dicsőségét.

ALGERIA.

Az Atlasz hegyvidék középső része, hol a francia műveltség itt-ott európaias jelleget adott a társadalomnak, természeti szempontból is a legérdekesebb. Különösen a partvidék, hol festői szépségben váltakoznak az alacsony és magasabb hegyek, az öblök meg a parton elterülő síkok s hol a ragyogó tiszta ég ép oly határozott mint enyhe körrajzokat alkot, valóban vonzó. Némely helyen Afrika eme vidékein nagy ritkaságként széles folyó medrek is vannak, melyek messze bevezetnek a sivatagba, e mellett azonban tenyészetben is elég gazdagok. Algir és Oran között a seliff síkság 50—60 km. szélességben mintegy 300 kmnyire húzódik be, melynek némely részei pompa és dús termés tekintetében Spanyolország huertáival versenyeznek s még a sottok partjain is feltalálhatók a szőlőskertek és ültetvények. A kissé távolabb eső metidzsai völgy pedig valóságos paradicsom. Pompás tarka vadvirágok között az ültetvényeken csaknem minden növény megterem. Banán van narancs és körte mellett, burgonya a gyapottal együtt. Itt nőnek azok az óriási káposzták és kerti növények, melyek kora tavasszal Európa inyenczeinek szolgálatára állanak.

Mindamellett a Szahara homokja itt is az erősebb. A kis és nagy Atlasz hegyláncza között elterülő 150—190 km. széles fensíkon, mely különben is közepen üstalaku mélyedéssel bír, nem képesek a hegyekről jövő folyók termékenységet árasztani szét, áradásaik nyomán is só támadt és a legtöbb kiszárad, mihelyt az esős idő véget ér avagy sóstavakban, melyek közül az El Gharbi és Es Serki sottok csaknem kis tengerek, ülepednek meg. Az egész vidék kopár, vízmentes. Összefüggő növényzet nagyon kevés helyen van, a kopár területek a túlnyomók. De keletfelé, hol a hegyek alacsonyabbak és közelebb vonulnak egymáshoz, mindig élénkebb a tenyészet, a tulajdonképi sivatag csak a Nagyátlasztól délre terül el. Erdők még a hegyeken is vannak. Constantine tartományban közel százezer hektár területet borít a czedrus és az aleppo fenyő. Emellett a nagy benső fensíkon hatalmas halfarétek vannak, ma mintegy 4—5 millió hektar területen, mely rétek a francia gyarmat vagyonának jelentékeny részét alkotják. Túl a nagy Atlasz hegyen a sivatagnak legjellemzőbb részei a nagy mélyedések, melyek némely helyen alacsonyabbak, mint a Földközi tenger szintje. Itt vannak a legnépesebb s legtermékenyebb oázisok, egyuttal azonban egy pár nagy sott,

köztök a híres Melwir, melyet 15—20 cm. vastag áttetsző sóréteg borít, mely azonban sajátságosan hullámzó alakú, némelykor 30 m. magas dombokat mutat; erős szélnél hullámzik, reá lépve üregekéhez hasonló kongást hallunk s egyes helyeken fel is szakad, zöld, sűrű, igen sós vizet bocsátván ki. 50—80 cm. mélységben folyó mozgó homok van.

Nagyon nehéz európai embernek megszokni ezt a talajt, mivel a homok nagyobbbrészt kemény és kavicsos s a hol nem az, sós szabkha váltja fel. Minden helyen külön kell kikutatni a legelőre és vetésre alkalmas helyeket, de még itt is gyakran üldözi a gyarmatost a forróság. Pedig a természet nem fukar ott, hol szántóföld alkotható; csaknem biztos, hogy kétszer is lehet aratni. A halfa és törpe pálma ápolás nélkül adja a kincseket. Az eucalyptus fa bámulatos nagyot nő, a paratólgy, rózsaborostyán és az erdő termékei hirtelen meggazdagítják a vállalkozót. De a francziák türelme és áldozatkészsége (mondják, hogy a hódítás óta legalább hat milliárd frankot költöttek Algirra) valóban csodákat teremtett itt, csodákat, melyek a nagy nemzetnek elévülhetlen érdemei közé tartoznak. Midőn a tartományt birtokba vették (1850), a politikai zavart állapoton kívül a föld is csaknem használhatlannak látszott, mocsarakkal tele, éghajlata szeszélyes, homokhordó viharokban s sűrű ködökben gazdag. A francia gyarmatosok kezdetben még a friss húst és kenyeret is Európából hozatták s gyilkoló láz pusztított közöttük. Hadi mozdulataiknál nappal a menet által fokozott hőséget, éjjel a hirtelen beállott nagy hideget kellett védelem nélkül tűrniök. A városok is ragály fészkei voltak, mert sehohsem volt csatornázás. Kezdetben roppant nagy is volt a halálozás, de csakhamar ezer lakos után 80-ról 10-re szállították le Bona egy mocsaras síkság mellett 1834-ben még oly egészségtelen volt, hogy egész ezredek kihaltak vagy alkalmatlanok lettek a szolgálatra: ma oly egészséges hely, mint Franciaország rendezettebb városai. Az általános kiszáritási rendszer a mocsaras, iszapos Bufarik talaját száraz, lággy és egészséges helylyé változtatta és e városban a mocsárláz már ismeretlen. A Hallula tó kiszáritásával 13758 hectár földet nyertek, melynek termőképessége nagy s a legfinomabb gyapot tenyésztésére alkalmas. Igen sok helyen teljesen elenyésztek a moszkító, melyek előbb az életet csaknem elviselhetlenné tették. Ujabb időben az Eucalyptus gobulus ültetése szintén segített a láz ellen. Még a sivatagok sem oly veszedelmesek többé; óriási költséggel ezer és ezer

ártézi kútát furattak s a hol sikerült, mindenütt fű nő köröskörül s falvak keletkeznek. S az ember hatalmas ereje évről-évre diadalmasan hatol előre a természettel küzdve, új-új tereket hódít meg.

Ma még bizonytalan a jövő, az állam pénzügyeiben rendszeres a deficit, a kereskedelem nagyon ingadozó, a vasúthálózat bár már 3000 km-nél hosszabb, nem nagyon merészkedik dél felé hatolni, a természeti kincsek kiaknázására kevés vállalkozó akad, a benszülöttek és a hódítók között a nagy városoktól távolabb eső vidékeken nagy az ellenszenv: mindenütt azonban szemmel látható a haladás a szebb jövő felé. Algir emelkedőben van s ezzel együtt szaporodik népessége s a nagy városok a tengerpart vidéken meglepő gyorsasággal fejlődnek. 1891-ben Algir népessége már 4,124.732 lélek volt, két városában (Algir és Orán) a lakosság száma megközelítette a százezret s ezenkívül 9 volt még 20 ezeren felül. Elemi iskolája ezer, kisdudovó intézete csaknem kétszáz volt s egyetemén kívül 4 lyceum, 9 college (egy nők számára) nevelt értelmiséget részben a benszülött elemek között is, bár az iskolába nem járók nagyobb része a mohamedán elemre jutott. Félmilliót meghaladja a fehér lakosság száma s ezek többsége francia, továbbá spanyolok, olaszok s németek nagyobb számmal. Mindezek ezekben túlnyomólag a tengerparton vannak, a szaharai nagy terület, melynek népességét csak becslés szerint állapítják 50.000-re, ma még a benszülötteknek csaknem korlátlan otthona. Ennek egyrésze még katonai hatóság alatt áll, míg a többinek polgári főkörmányzó a feje. De azért az utóbbiakban is nagyon kevés az autonomia. A francziák Algirt Franciaország kiegészítő részének szeretik tekinteni s bár van külön „főtanács,” mely az évi budgetet tárgyalja, a fontosabb intézkedéseket mind Párizsban teszik meg.

Algeria politikailag 3 csaknem egyenlően népes és párhuzamosan egymás mellett fekvő departementre oszlik, melyhez még a Szahara vidék járul. Ezek a departamentek a három legnagyobb város szerint neveztetnek el: Algir, Oran és Contantine.

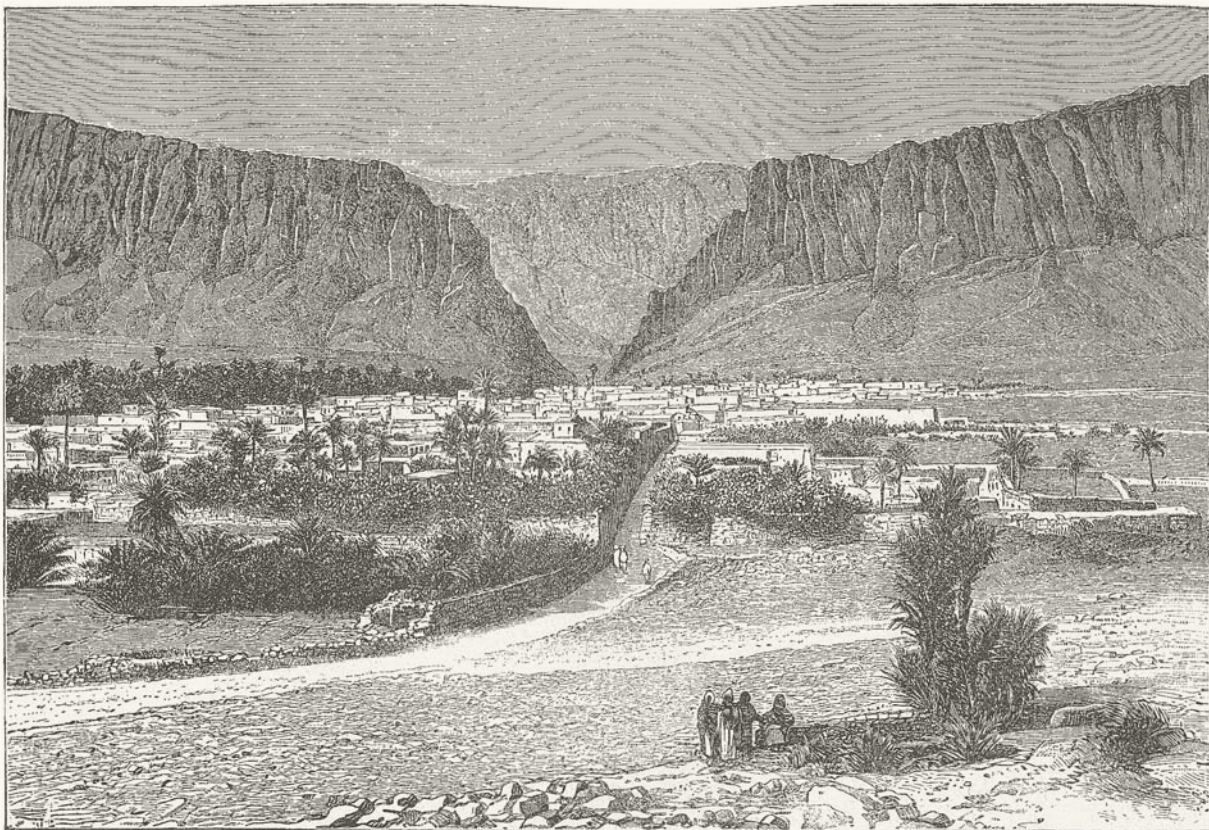
Departement	Terület km ²	Népesség (1891)	Egy km ² -re
Algir	170.801	1,468.127	8·6
Constantine	191.527	1,714.539	8·9
Orán	115.585	942.066	8·1
Szahara	189.187	50.000	0·2
	667.100	4,174.700	6.

A nagy városok népessége (1891) Algir 82.585, Oran 74.510, Constantine 46.581, Bone 30.806, Tlemcen 29.544, Ghardaja 28.782, Tizi-Uzu 26.007, Musz-tafa 24.349, Blida 23.686, Philippeville 21.962 és Sidi-bel-Abbès 20.191.

Az ország fővárosa *Algir* vagy *Alger* a parthegység északi lejtőjén terraszalaku talajon terjeszkedik szét, tenger és szárazföld felől egyaránt megerősítve, külön kereskedelmi és külön katonai kikötővel. Utczái, miként arab városhoz illik, szűkek és görbék, van kasbahja (fellegvára) is. De az utcákban minduntalan találunk templomokat és zárdákat, boltokat és nyilvános tereket s környéke messze távolban tele nyaralókkal, melyek a hófehér házakkal együtt vakító hatásuak az idegenre. A partot a város szívével összekötő boulevard de le republicque pompás épületek tömege s fenső végénél arról a terraszról, hol hajdan a dej palotája állott, csodálatos kilátás nyílik a kikötő és öböl felé, a látvány szépsége bűvölő hatással van, még az arabok is órákig bámulják innen a tengert. Nem egy kiváló szép épület van a nagy városban, így a sok oszlopu nagy márvány színház, a Hotel de la Regence, valamint a dej palotája, a pasali. Mór jellege ma már jóformán csak a kasbah körül fekvő felső városnak van. A kikötőnek 660 m. hosszú gátja van és a város körül több erőd, valamint több külváros. Említésre méltó, hogy e helyet újabban klimatikus gyógyhelyül használják s télen, midőn a legalacsonyabb átlagos hőmérséklet $+12^{\circ}\text{C}$, egész sereg mellbeteg európai tartózkodik itt. Nyáron is meglehetősen enyhe az égálja, $28-30^{\circ}$ -on ritkán emelkedik felül.

Nyugatra Algirtól a tengerparton kevés a jelentékeny hely, bár többnek elég szép jövője van, különösen a kitűnő kikötővel s termékeny talajjal rendelkező Arzennek, melynek környékén római emlékek is fordulnak elő. A legfontosabb hely *Oran*, hol egykor külön bej székelt s hol még láthatók a spanyolok hatalmas tárházai. Kettős kikötője felett festőiek az erődök romjai, melyeket földrengés rongált meg. Délfelé innen Sidi-bel-Abbès kereskedő város emelkedik rohamosan.

Sokkal hatalmasabb a kép, mely a tengerparton Algirtól kelet felé tárul fel; az ugynevezett kis kabylie vidéke, melyet a természet ritka gazdagsággal áldott meg. Olajfa-ligetek, szőlőkertek s ültetvények között minduntalan láthatunk egy-egy kis berber törzs tanyáját kőházakkal, melyeket kőfal vagy legalább kaktusz-sövény kerít be. A legelső nevezetes hely Delly kikötő város, majd *Bongie*, a francziául erről nevezett viaszgyertya feltaláló helye, gaz-

El-Kantara Algirban.

dag vasbányákkal s azután az élénken emelkedő *Philippeville*, Constantine kikötő városa. Nem messze innen találjuk *Bone* városát, mely a leginkább európai jellegű az egész országban. A Cours national nevű csodálatos sétatér a kikötőtől a hegy felé vonulva két részre osztja a várost, házai mellett csinos kertecskék, szökőkutak vannak és a város szélén szőlő-kertek között pompás nyaralók narancsligetek, cyprus-bokrok és gyönyörű pálmák középette. Közéleiben vannak Hippo romjai, melynek egykor Szent Ágoston volt püspöke. Partvidékén, különösen a nem messze fekvő Tabarka sziget körül a korall-halászat divatos.

Az ország harmadik fővárosa, hol egykor külön bej székelte, *Constantine*, már kissé távol van a parttól, a hegység déli részén sziklahasadék torkolatánál. E helyen volt egykor Cirta, a numidiai birodalom székhelye, hol Massinissa és Jugurtha születtek s még ma is számos római emlék, egy jó karban levő hid, diadalív, oszlopok, basreliefek hirdetik régi nagyságát. Ma is jelentékeny iparűző és kereskedelmi hely, fekvése is szép. Római emlékekben talán még gazdagabb Tebessa, a régiek Thevestája, hol egy római vár, circus, vízvezeték s sok más látható. Még lejjebb a sötétsíkságon és a déli parti hegységnél kisebbek a városok s környékük is ridegebb, de a karcsu-pálmák, a növényvilág büszkeségei és a hegyek sajátágos alakulatai bizonyos varázst kölcsönöznek nekik, a mint azt a kis El-Kantara városkát ábrázoló képünkön is láthatjuk.

Algir várostól délre sok nevezetes hely van, így *Mascara*, a hol volt székhelye egykor a francia hódítás korában oly hirnevessé lett Abd-el-Kadernek. Ilyen Tlemsen és Orleánsville, melyekben túlnyomólag európai lakosság van s ezért jelentékeny gyártelepek, ilyen mindenek felett *Blida*, a Metidza áldott síkság szélén a kis Atlasz alján, a föld legszebb pontjainak egyike. Az Ued Kébir által öntözött vidéken egész kis erdők vannak narancs- és citromfából, a környék egészséges, gazdag és termékeny, szépségét Mimier nevű fellelővár s a közelében levő történeti nevezetességű szép Siffaszoros nagyon emelik. 1826-ban földrengés csaknem teljesen elpusztította e helyet s 1867-ben újból, de a rendkívül termékeny föld s a kereskedelemre igen alkalmas hely újból nagy várost varázsolt ide.

Nem ily gyönyörű vidékekről és népes telepekről, egyszerűen csak oázisokról szólhatunk azonban, ha a kis Atlászt elhagyva a Szahara felé közeledünk. Gyors és örvendetes átalakulás mutatkozik itt is, így p. a Vadi Rir mentén ártézi kútakkal mesterségesen 12

új oázist teremtett már a francia hódítás óta az emberi szorgalom, de a munka lassu és felettébb költséges s egyelőre az oázisok nagyobb részén is datolya-pálma a fő élelmiszer, meg az adózás csaknem egyedüli alapja. Nagy veszedelme még ezeknek a telepeknek a vad tuaregek szomszédsága, kik idejárnak rabolni s e mellett folyvást féltékenyen nézik a francziák terjeszkedését. Ezek a tuaregek voltak főkép, kik mindedig meggátolták a francia algiri és szenegáli birtokok egyesülését, melyre a francziák oly nagy összegeket költöttek, mivel egymásután több tudományos expeditio tagjait mészárolták le, akár csak miként a tibetiek nem engedvén meg, hogy azok földjükre lépjenek.

Kiváló virágzásnak indult ezek közt *Tugurt*, hol egy városban és két kisebb községben már 6000-nél többen laknak. Az artézi kútak hatása következtében igen termékeny a talaj, a datolya-pálmák árnya alatt gyapotot, árpát s különféle zöldségeket termelnek, van szőlőjük, fügefájuk, granát-almájuk s más gyümölcsök. A sárgás mészköböl vagy vályogból álló házak földszintesek, részben összeomlottak, tetejükön elfátyolozott nők ülnek naphosszant. Főutczája szűk s a kinyúló erkélyek miatt csaknem teljesen befedett. Egyetlen kiváló épülete a nagy mecset, melynek kupolája s minaretjei messze ellátszanak. A lakosok mind mohamedánok és arabul beszélnek, bár arab eredetű nincs közöttük. Nagyobb részük délethiopiai eredetű berber, igen sok zsidó származású. Ezek az utóbbiak még ma is a hajdani gheztoban (Medzsaria) laknak s megtartották őseik zsidó szokásait, emellett ügyes iparosok, különösen híres az általuk szőtt haik, melynek darabjáért 50—100 koronát is fizetnek.

Tekintélyes hely továbbá *Laghuat* vagy El Aruat város, mely a Timbaktu felé tervezett vasútnak kiinduló pontja lesz. Erődjét hosszas küzdelmek után csak 1852-ben foglalták el a francziák, de népét még most sem szelidítették meg teljesen s különösen környékén sok a harcziás nomád életet folytató elem. Nehány csinos kőépülete van, mind meganuyi keresztyének birtoka, melyeknek kertjeiből gyönyörű kilátás nyílik a Dzsebel Amur hegységre. A lakosok kivétel nélkül kereskedők.

A legjelentékenyebb s leggyakrabban emlegetett hely azonban *Bisakra* nem messze a képünkön látható El Kantaratól. Bisakra egy Ziban nevű oázis archipelagus központja, melyben 32 oázis van. Már a rómaiak idejében lakott hely volt itt Limes Zabemis név alatt, a keresztyén korszakban pedig püspökség. Ma valóságos

francia város lett, hol mintegy 150.000 datolyafa és 5000 olajfa van, ezen kívül pompás kertek és termőföld. Legújabbán idáig jött el a vasút Constantineből, melytől 233 km. távolságra fekszik s meleg éghajlataért s meleg forrásáért télen is sokan felkeresik. Egyenes utcáit szép házak veszik körül emeletes verendákkal, a tereken szökőkútak láthatók. A város északkeleti részén csinos új Saint German nevű erőd van, melyben szükség esetén az összes mintegy 600 főre menő európai lakosság menedéket találhatna. De erre aligha lesz valaha szükség, mivel a mintegy 7000 főre menő benszü-

Tugurt.

löttek is nagyon barátságosak s teljesen megszokták az európai művelődés áldásait. Csaknem közmondásossá lett már, hogy Biszkra a Szahara Párizsa. Kávéházak s más mulatóhelyek nagyszámmal vannak, tánczólag közönséget mindennap lehet látni s egészen rendes dolog, hogy az egyes oázisok berberjei, kik a tell vidéken és a parti városokban hónapokon keresztül néhány száz forintot kerestek igen nehéz munkával, idejönnek a pénzt elverni. Még a vad elfátyolozott tuaregek, a sivatag rettegett urai, sem vetik meg teljesen Biszkra szórakoztató helyeit. A környéken lakó nomádokra is nagy-

hatással van Biszkra, melyet jelenleg már nem a sivatag kezdetének, hanem inkább a művelt vidék végső erőségének lehet tekintenünk, bár túl a Kisatlasz hegyen a Dzsebel Aures síkságon fekszik.

MAROKKÓ.

Északafrika legnyugatibb állama, Marokkó, leginkább tükrözi vissza Afrikában azt a társadalmi jelleget, melyet általában orientálisnak nevezünk. Tengerpartja egy helyen, a Gibraltar szorosnál csaknem összeér Európával, melylyel sokszor teljesen egyenlő éghajlatot és talajviszonyokat találunk fel e helyen, hosszú hegyláncza hófedte csúcaival az Alpesekre emlékeztet s emellett igen nagy területe rendkívül termékeny, mindamellott sohasem feledhetjük el, hogy „Keleten“ vagyunk. 740-ben K. u. alapítottak itt birodalmat az arabok a régi római és vandal provinciák helyén s az azóta lefolyt évezred alatt senki sem ingatta meg alaposan hatalmukat. Nehány város s ezek között első sorban a 7 idegeneknek is nyitott álló kikötőhely némileg átalakult már európaiassá, de az ország maga érintetlen. Vasút és táviró hiányoznak, országutak nincsenek, hiszen a kocsik is ismeretlenek s a városokban sűrűn tartózkodó zsidókon kívül, kiknek száma legalább kétszázezer, de kik maguk is keletiek, alig van egy-egy idegen elem. Keleti jelleget öltöttek fel a berberek is, bár nagyobbrészt elkülönülve élnek a hegyek között, mert a mohamedán vallás hosszú időn át egyenlősítette a különböző szokásokat.

Mint minden némileg megkövesült társadalomnál észlelhető, itt is a természeti elzárkozottság okozta ezt. Egész Marokkót nehezen megközelíthetőnek alakította a természet. Délen és keleten a vízszegény sivatag határolják, bensejét nehezen járható hegységek borítják s hosszú tengerpartja is barátságtalan. A Földközi tenger mellett a part mindenütt meredek, nagyobb része lapos s enyhén emelkedő ugyan, de mégsem használható kikötőnek, mivel a tenger vize sekély s átlag csak 55 km. távolságban nyer 200 m. mélységet. Még nehezebbé teszi a közlekedést e helyen a part előtt elhuzodó sok homokzátony, melynek egyrészt bokrok borítják.

Zárkozott továbbá az ország benseje is. Északafrikának egyetlen részében sincs ily sok hegyes vidék. Valóságos hegylánczokból áll az egész, melyeket kisebb-nagyobb fensíkok kötnek össze, hossz-

völgyek alig vannak benne s nincsenek nagyobb vízhálózatok sem, bár a hegység hossza és szélessége kétszer oly nagy, mint az Alpeseké. A főtömb, a hatalmas *Magas Atlász* patkó alakulag terül el északnyugat felé két ágra oszolva, melyeknek végén a Rasz el Deir és a Gherfok csúcsok egészen a tengerekig nyultak, az előbbi még a Földközi tengerig. A hegyláncz északi oldala széles terraszokban ereszkedik le a síksáig, délen ellenben meredek. Közben sok szurdok és szakadék megy át rajtuk, nagyobbbrészt czedrusfákkal borítva. A legmagasabb csúcs valószínűleg a Marokkó város köze-

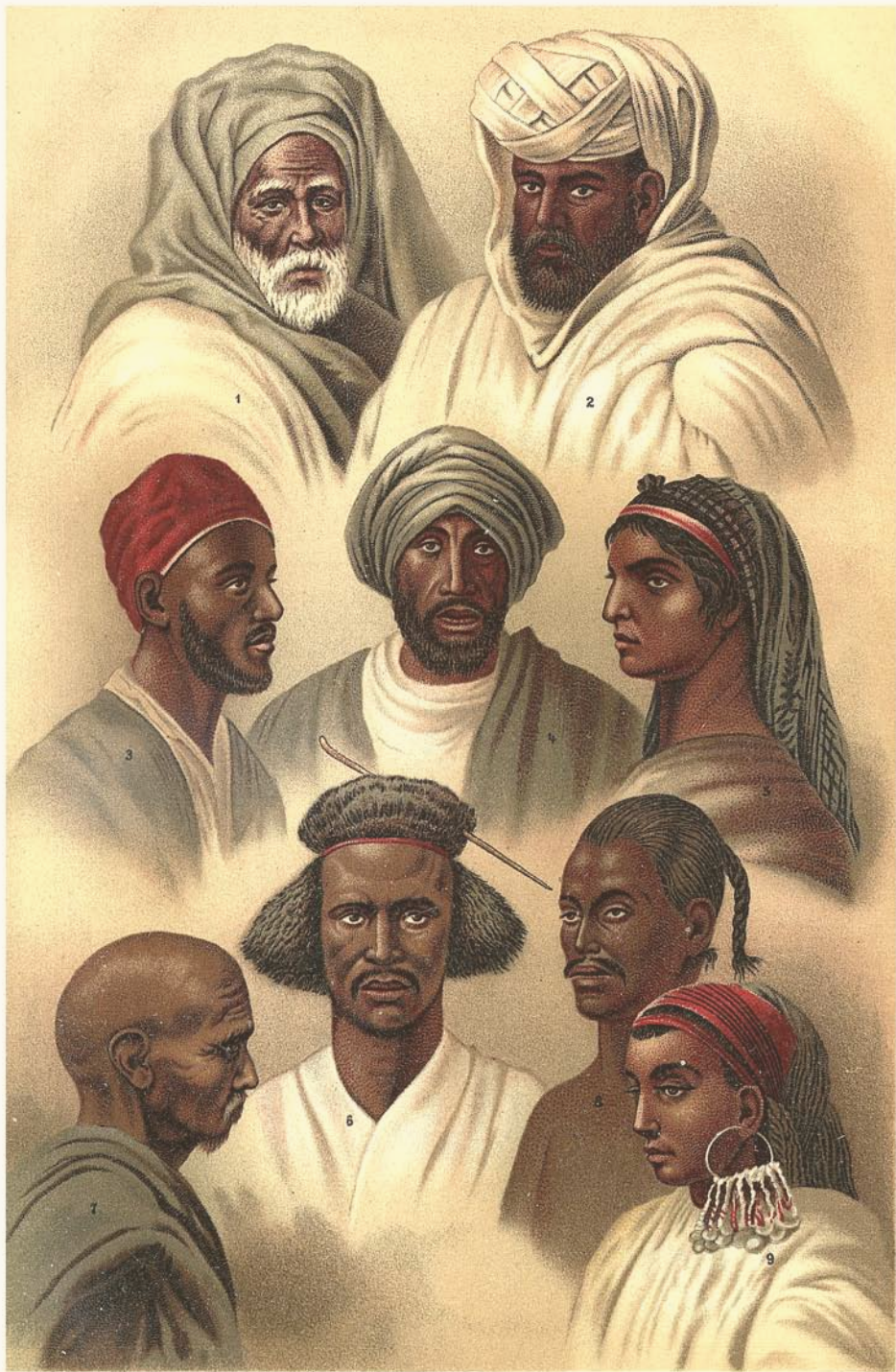
Beduin sátor Marokkóban.

leben fekvő Miltsin (3475 m.), melynek rendesen hófedte tetője alatt vezet el a legmagasabb szoros a nagy hegységen át. Északi alján a Tensift folyó völgyében hatalmas termékeny vidék terül el, telve datolya-pálmákkal és ültetvényekkel s egyttal a legérdekesebb tájképek egyike. Még messzebb észak felé hatolva dombos termővidéket találunk, mely a legnépesebb az országban. Árpa, buza, bab s más növények nagyban termeltetnek, erdők azonban nincsenek, fákat nagyobb mennyiségben csak a falvak környékén találunk, hol azok mindannyiszor egy-egy kis tájképet alkotnak, hol a fügefá és olaj

lombjai uralkodnak s takarják el a kőfalakat és házakat, de a sűrű lombok közül mindenütt kiemelkedik egy-egy minaret s egy pár karsu pálma. De még más északi részeken is eléggé termékeny a talaj s a puszták sohasem valóságos sivatagok, csak elhagyatott műveletlen helyek, melyeket mesterséges öntözéssel könnyen lehetne használhatóvá tenni. Annál inkább sivatag jellegűek az Atlasztól délre eső vidékek. Olykor kellő esők után itt is egészen váratlanul feltámad a tenyészet, de általában a homok az uralkodó s ez terjed folytonosan.

Az egyes telepek még a legműveltebb vidékeken is sajátágonosan váltják fel egymást. Kőfalakkal körülvett nagyobb városok mellett feltalálhatjuk a *duarok* neve alatt ismert sátorvárosokat. Egy duar rendszeren 10—15, legfelebb 20 sátorból áll, melyek körülbelől 30 lépésnyi távolban két párhuzamos sorban állanak oly formán, hogy középuitt négyszögű és mindkét oldalon nyitott tér áll üresen. A sátrak csaknem mind egyformák, nagy darab fekete vagy csokoládé-szinű szövetből, melyet olykor teveszőrből vagy törpe pálmrostból készítenek s két erős czölöpön nyugvó keresztrudra feszítenek ki. Télen a fedélszőnyeget a földön czövekekkel erősítik meg, hogy a szél és eső ellen védelműl szolgáljon, nyáron azonban köröskörűl meglehetősen nyitott. A sátort káka, nád vagy szeder sövény veszi körűl, bensejét sás szövetből készűlt falazat két részre osztja; az egyikben a szűlők alszanak, a másikban a gyermekek és a család többi tagjai. A háziszerek egy vagy két fűzfagalyból font gyékény, egy tarkára festett faláda, egy kerek tükör, egy nádból készűlt háromlábú asztal, mely mosóállványul is szolgál, egy régi szövőszék, két nehéz kő a gabona őrlésére, egy idomtalan bádognécs, néhány agyagkancsó s a fegyverek. Egyik sarokban rendszeren látható a kottlós tyúk. Minden sátor egy-egy családi ház s egy duárban rendszeren egy törzs lakik, a minthogy a törzsrendszer nagyon kifejlődött a nomád népeknél s a közigazgatási csoportosítás is csak ily módon lehetséges. A legtöbb község (dzsemah) egészen független a többitől.

Néhány nagyobb város kivételével ugyanezt találjuk a nagyobb községekben, melyekről általánosságban csak annyit kell felemlítenünk, hogy kőfal veszi őket körűl s hogy távolról tekintve mindenkör szebbek, mint midőn már beléjük jutunk. Különösen csalékony szépek a hegylakó berbereknek magas lejtőkön épűlt kőfalvaik, melyek távolról festői romoknak vagy óriási fecskéfészeknek látszanak. Ilyenhez hasonló még a képűnkön látható *Metlili* is, mely

ÉSZAK - AFRIKA LAKÓI.

1. Marokkói arab. 3. Fellah. 6. Nubiai.
 2. Tuniszi arab. 4. 5. Kopt. 7. Berber. 8. 9. Abesszinai.

messze délen a Szaharában egy halmon szorult össze, mintha a halom tetején álló romlott mecset egyetlen óriási épület őrtornya volna.

Ethnográfok és földrajzi írók egész sereg nevet tudnak felsorolni különösen a berber törzsekről, a rifberberek neve széltére ismert. A nevek többnyire önkényesek, az egyes törzsek lakóhelyéről vettek. A nagyobb csoportok inkább alkalmiak, egyes községek szövethkezései támadások ellenében vagy valamely nagyobb munkára.

Metliti keletről nézve.

Minden törzsnek főnökét kaidnak és az alatta álló vezéreket sejkeknek nevezik arab szokás szerint.

A törzsuralom természetesen ellensége a központosított hatalomnak s ezért Marokkóban a szultán, bár jogilag feltétlen ur alattvalóinak élete és halála felett, jóformán csak ott hatalmas, hova kezei elérnek vagy a hova ellátogat. Közönséges nézet szerint a marokkói szultán, ki már századok óta a Mohamed utódai közül kerül ki s így egyházilag is főtekintély, a legkorlátlanabb úr a

világon, tényleg azonban Marokkóban olygarchia áll fenn s minden szultánnak küzdenie, sokszor hosszantartó harcokat kell vívnia tekintélyének elismerése végett. Az ország egységét inkább negatív körülmények biztosítják: nagyobb számu törzsek hiánya, a földrajzi egységek csekélysége, a közlekedés gyarlósága s mindenekfelett a közös vallás. A mohamedán elem, miként az a legujabb időkig a Balkán félszigeten és a Kaukaszban tapasztalható volt, képes az embereket a korlátlan uralkodó eszméjének sértetlen megőrzése mellett külön törzsi autonómiájában is fejleszteni.

Marokkó eme saajtságos helyzetnek hű kifejezője az a körül-

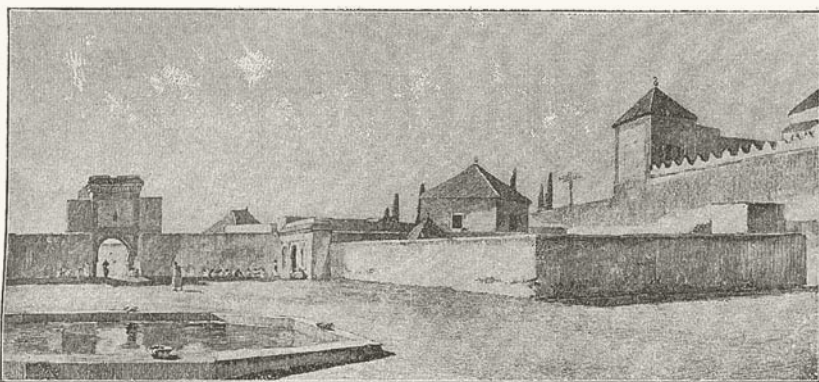

Berberfönök utazása.

mény is, hogy az országnak két fővárosa van: Marokkó és Fez s még van ezenkívül csaknem harmadiknak lehet tekinteni az európaiak főkikötőjét, Tangert, hol a diplomaták tartózkodnak, bár maga az uralkodó évtizedek óta nem lépett be kapuján.

Az északi főváros *Fez*, melynek nevét Európában az itt gyártott vörös sapkák tették ismeretessé, a Wadi Szebu partjain fekszik s lakossága mintegy másfél százezer lehet. A város szent jellegű, száznál több mecsetje van, két nagyon megrongált s elhanyagolt fellegvára, kettős magas kőfala s állítólag több kitűnő mohamedán iskolája egy pár nagyobb könyvtárral. Egyes városrészek, különösen

a Medinat-el-Beida azaz fehér város, elég csinos kövezett utcákkal, a nagyobbbrész azonban görbe szűk és a sok erkély miatt nagyon sötét s tikkadt levegőjű. Jellemző a városra, hogy a folyót a szószoros értelmében apró csatornákra bontották fel, melyeket csaknem minden házba bevezettek, úgy hogy maga a folyó a város határán belül eltűnni látszik. Egyes helyeken épen ezen gazdag csatornahálózat következtében csinos olajfa- és narancsligetek s apró kertek vannak, de ezek nagyobbbrésze is pusztulásnak indult. A régi műveltebb nép emlékét ezen kívül gazdag mozaikkal díszített apró kútak, szép kapuk s más emlékek őrizték meg. Marokkó nagy városai közül ma ez a legfanatikusabb népességű, zsidó is kevesebb van benne, mint másutt s megvetettek, a keresztyén pedig rendszeren csak

A szultán palotája Fezben.

katonai fedezett alatt képes itt megélni. Annál több a mohamedan szent, fakir, marabut és hadzsi, kik rendszeren a mecsetek körül tartózkodnak s nyilvánosan szónokolnak. A város másnemű lakossága közt sok az ügyes mesterember, híres szőnyegek, arany-ezüst apróságok és fegyverek kerülnek ki innen s ezeket nagy karavánok szállítják időről-időre a Szaharába. Ezeknek a karavánoknak gyűléshelyei a nagy vendéglők (funduk), melyek egyuttal bazárok is, Fez nevezetességeihez tartoznak.

A másik főváros *Marokkó* vagy *Marokkes* (az ékes) jelentékenyen kisebb hely, lakosainak száma mintegy 60 ezer, bár a XII-ik században állítólag már 700 ezer ember lakott itt. Területe rend-

kivül nagy, két nap kell, hogy körüljárják, bár kőfalán csak hét kapunyílás van. Ennek a nagy területnek nagyjából a szultán palotája és kertjei veszik igénybe, maga a város piszkos szűk utcáival az északi részre szorul. Nevezetes épülete sok van. A hatalmas királyi palotán s külön elfogadó termen kívül van egy pár nagy mecset, köztök a Bel-Abbas, hol ezer beteg számára van hely, több nagy áruház és gyár, különösen bőrkészítésre. Nevezetesen még a temetők, a nagy vízvezeték s a Tensift folyón átmenő harmincz ives nagy hid. Gazdag zöld környékéről az arabok „Nyugati Damaszkus“-nak nevezik. Lakossága sokkal tarkább, mint Fezé, nemcsak mivel sokkal több a zsidó, hanem mivel a mohamedán lakosság is

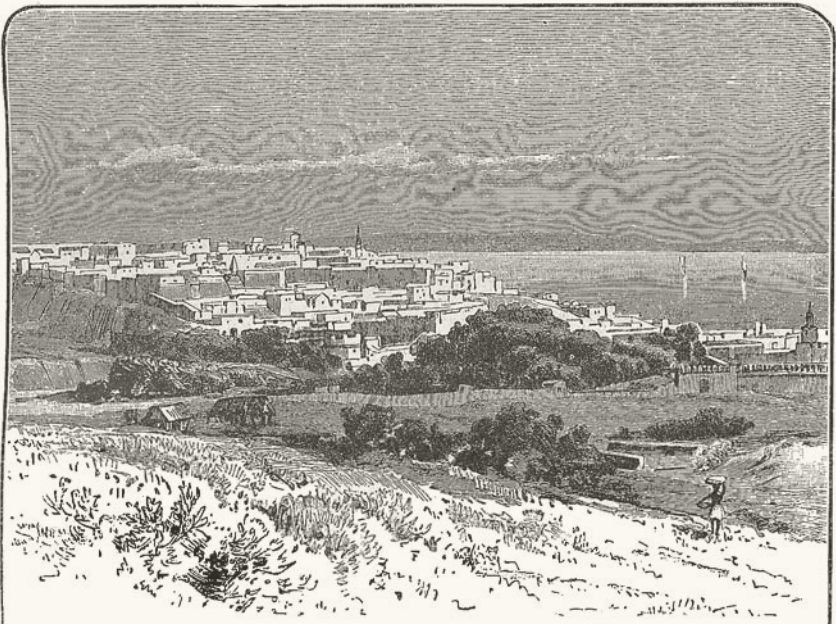
Funduk Marokkóban.

nagyon kevert véri. Algirban és Tuniszban a négereket megvetik, itt a rabszolgaság még csaknem zavartalan lévén, igen sok arab vesz néger nőt feleségül s ezért egész sereg mulatt és quadron van közöttük. Még a szultán prófétai eredetének nimbusát sem csorbitja, hogy ereiben már igen sok néger vér csergedez.

Fez és Marokkó mellett még egy harmadik várost is szoktak fővárosnak tekinteni, bár Európában ritkábban emlegetik s általában jelentéktelenebb. Ez *Mekinez* vagy Meknáz, Fez közelében délnyugat felé. Egészen barátságos kis hely, mintegy 30 ezer lakossal. Utczái görbék, de szélesek s eléggé világosak. Különösen jó

benyomást okoz, hogy az alacsony falak felett mindenütt láthatók a várost körülvevő kellemes halmok körrajzai s hogy az utczákon s kertekben sok az olajfa. A császári palota, melyben őrzik állítólag az állam kincstárt, nagy négyszögű épület, mozaikkal gazdagon díszítve, tágas, meglehetősen kopár térségen.

Mindezen fővárosoknál jelentékenyebbek az európaiaknak megnyitott kikötők s köztök különösen a két legtekintélyesebb: Tanger és Mogador. *Tanger* vagy Tandza, Gibráltárral szemben, Marokkó-

Tanger.

nak leginkább európai jellegű városa. Szűk görbe utcák vannak itt is, de sok a palota, különösen az európai konzulok parkok között álló palotái, továbbá egy nagy ferenczrendi kolostor. A kikötőt néhány pusztuló erőd őrzi. A város régebben a portugálok, majd az angolok birtokában volt, ma tengeralatti táviró köti össze Gibráltárral. A marokkói kereskedelemnek egy negyedrésznél több, évenként 18—25 millió korona összeforgalom, ezen kikötőn keresztül megy, bár az idegeneket gyűlölő kormány a külkereskedelmet sokféleképp

megnehezíti. Közelebb Tangernek egyenes összeköttetése van Magyarországgal is az Adria gőzhajózási társaság útján. A kőfalon kívül levő nagy vásártér igen élénk, de csaknem egészen keleti jellegű. Ujabban a várost télen klimatikus gyógyhelynek is szokták használni, különösen angolok, kik kényelemszeretetükkel sokat tettek e hely művelődésére s többek közt a mórok híres lovagjátékait (fantazia) egész rendezetté s mintegy kenyérkeresetté tették.

Kevésbé jelentékeny, mivel félreeső *Mogador*; karthagói és portugál telepek helyén 1760 körül alapították s ma már a mórok Suirah (pompás) melléknevet adtak neki. Csakugyan sok csinos európai jellegű épülete van s e Kasbah városrész egészben véve is tűrhetőnek mondható. A városban mintegy 20 ezer ember lakik s ezek fele zsidó, keresztyén alig van 200. A forgalom élénk, de meglehetősen kényelmes, még a postának s teljes két hétre van szüksége, még innen Tangerbe jut. A strucztooll kereskedés nagy. A város környéke szabályosabb és tisztább, mint az ország más városai; e mellett nagyon érdekessé teszi, hogy mintegy órányi távolságban köröskörül 80 m. magas dombok borítják, melyek csucsain a szelek állandóan kanyargó porfelhőket támasztanak. A dombok alján több lagunaszzerű víztömeg van, mely a tenger vizéből keletkezett.

A többi tengerparti városok közül Laías, Casablanca, Rbat szép jövőnek néznének elébe, ha Marokkó más hatóság alá jutna, így még nagyon középszerű helyek. Sokkal nevezetesebb a Földközi tenger partjain fekvő *Tetuan*, hol jelenleg már 20 ezernél több ember van, kik élénk kereskedelmük mellett sem feledték még el őseik kedvencz foglalkozását a tengeri rablást, bár ez az üzlet ma már nagy nehézségekkel jár. Megjegyezzük, hogy a partokon Spanyolország régi birtokaiból még megőrzött öt helyet (presidio) s ezek három kis szigeten kívül Ceuta és Melilla kikötővárosok, hol katonai erődök is vannak. Az Atlanti-Oczeán partján egy birtokuk van, a kis Agadir.

Nagy és jelentékeny helyek vannak még Marokkó bensejében s déli részein Nagyobb részét csak névről ismert oázok, hol azonban búzát, árpát és datolya-pálmát nagyban tenyésztenek s nem egy helyen, különösen a Timbuktu felé vezető irányban, hatalmas karaván kereskedő telepek vannak. Az Atlanti-Oczeán mentében a termékeny Sus tartományban Tarudant még most is eléggé jelentékeny iparos hely, hajdan nagy birodalom székhelye. Jelentékenyek

továbbá Tafilet, El-Draa, Tuat, Tidikelt oázisok, melyeken összesen állítólag félmillió embernél több lakik. Valósággal azonban mindezek inkább a Szahara sivataghoz tartoznak, mint Marokkóhoz, mely csak névleg főhatóságuk s aránylag igen keveset törődik velük, helyesebb lesz róluk ott emlékezni meg, hiszen jellegük az ottani viszonyoknak felel meg teljesen.

Néger rabszolganő Marokkóban.

Marokkó válság előtt áll. Spanyol, francia és angol lesik az alapjában véve Európa szomszédságában ma már anachronistikus jellegű középkori állam bukását s eddigi fennmaradását is jóformán ezen három állam hatalmi féltékenységének köszönheti. Népe is örülhetne a kormányváltásnak. Északafrikában alig van aránylag több

termékeny terület, mint itt, de még az aratás sem elégséges a nép szükségleteire. A gyapot- és szőlő-tenyésztés hanyatlik, az erdők kiirtása következtében eldugulnak a források, a nagy olajfa erdősegeket felhasználatlanul hagyják. És a mi sokkal jelentékenyebb, a vakbuzgó mőhamedán elzárkozottság lehetetlenné teszi a művelődésnek nem megszilárdulását, de csak gyökeret verését is. Marokkóban mindennapi a rabszolgaság, a törvényes gyilkolás, a vérlázító kuruzslás és az önbíráskodás Nyugat műveltségének valódi szégyenfoltja ez az állam, mely nemcsak keleti jellegű, de valósággal barbar maradtatott évtizedekkel azután, hogy szomszéd Európa tevékenysége bámulatos erőre ébredt.

Marokkói duár.

A sivatagnál.

NEGYEDIK FEJEZET.

A SZAHARA.

G. *Nachtigal*: Sahara und Sudan. Joseph *Chavanne*: Die Sahara oder von Oase zu Oase. Wien, 1879. *Zittel*: Die Sahara. Cassel, 1884. *Lenz* O.: Timbuktu. Leipzig, 1884. *Bissuel*: Le Sahara. Algir, 1891. *Sabatie* C.: Touat, Sahara et Soudan. Paris, 1891.

NEM ország vagy állam a Szahara, annyira nem, hogy nagyobb része ugynevezett gazdátlan terület, európai ember csak az Atlanti Óceán felé igyekezett rajta itt-ott szilárd talapzatot nyerni. Nem állam, hiszen még határai is ingadozók s a földrajzirók 6—9¹/₂ millió km² terület közt váltakozóan állapítják meg nagyságát. De egész önálló világ, nem nagyságáért, mely Európával versenyeznek, hanem elkülönült jellegeért, mely a nagy benső változatosság dacára egyöntetű jellemző bélyeget nyom az egész területre, sőt természeti hatása, mint már fentebb láttuk, messze terjed, forráságot s kopárságot küldve egész Észak-Afrikára, sőt részben Dél-Európa egyes részeire.

Igazán vége a Szahara Afrika északi részével csaknem egy. Északnyugaton az Atlasz hegység déli nyulványain, melynek vidékét a francziák „petit Sahara” névvel jelölik, határozatlan pontig hatol

előre, keleten áttör a Niluson egész a Verestenger partjáig s délen még a hatalmas Niger és a Csadtó sem mindenütt vonja meg határát. Ha azt a területet mondjuk Szaharának, hol vízszegény és kopár vidék, valamint száraz léghör az uralkodó, ez nem lesz sokkal kisebb, mint Európa. Behm 9,159.495 km²-t számít s ebből az óriási területből legfelebb 200,000 km. jut az oázisokra és a művelhető talajra. Déli része sok tekintetben egy az afrikai kontinens legforróbb részével, hol a hőmérséklet évi átlaga a 30°C felett marad állandóan. Ez a forró vonal a Vörös tenger csúcsától Kharthumon és Darfuron át a Csadtó északi részéig s innen a Niger felső vidékéig terjed, csaknem állandóan 10 szélességi fokot foglalva el, mely azonban Timbukturnál 15 fokig tágul. Ez a Szahara valósággal, az a hatalmas kályha, melynek forró levegője felhatol északra és délre egyaránt, s melynek kopár vadonsága Afrikát oly kietlen vidék hírnevével bélyegezte meg.

Nyomok maradtak fenn, hogy ez a zord katlan nem is olyan nagyon régen lett ilyenné. Algir déli részén, Fezzánban és más helyeken sziklarajzokon ökrök, struczok, elefántok alakjait láthatjuk, Marokkóban még a rómaiak is vadásztak elefántokra. Bizonytal nedvesebb volt még akkor a léghör s talán erdőségek is lehettek. A subtropikus vidékeken sok helyen tapasztalható természetes csapadék apadása mellett valószínűleg az ember is közrehatott a Szahara pusztulásához, az a tunya mohamedán nép, mely másutt is kopárságot terjesztett, ha a csatornázást és építést kedvelő rómaiak utódjává lett.

Mintha még most is tartana ez a hanyatlás és a kiszáradás folyamata, az éltető nedvesség többnyire a föld mélyébe rejtőzik. Az egész Szaharán nincs egyetlen folyó, melynek állandóan volna vize, másrészt azonban csaknem mindenütt a föld mélyében tómedenczét találunk, nem egyszer még a magasan fekvő helyeken is; egész folyók vannak, melyek állandóan föld alatt futnak el, ilyen a csodálatos Igherghar, mely a Dzsebel-Ahaggisról száll alá, s melyről azt hiszik, hogy kétezer kilométernyi uttal hajdan a gabesi öbölbe ömlött, de a melynek medrei, a mellékfolyókéval együtt, most is igen hatalmasak, némely helyen több órajárásnyi szélesek. S a Szahara egész vidékén láthatók még a kiszáradt folyók hatalmas medrei; a híres vádik, melyeknek nyomaiban tömérdek mocsár és sós pocsolya terül el.

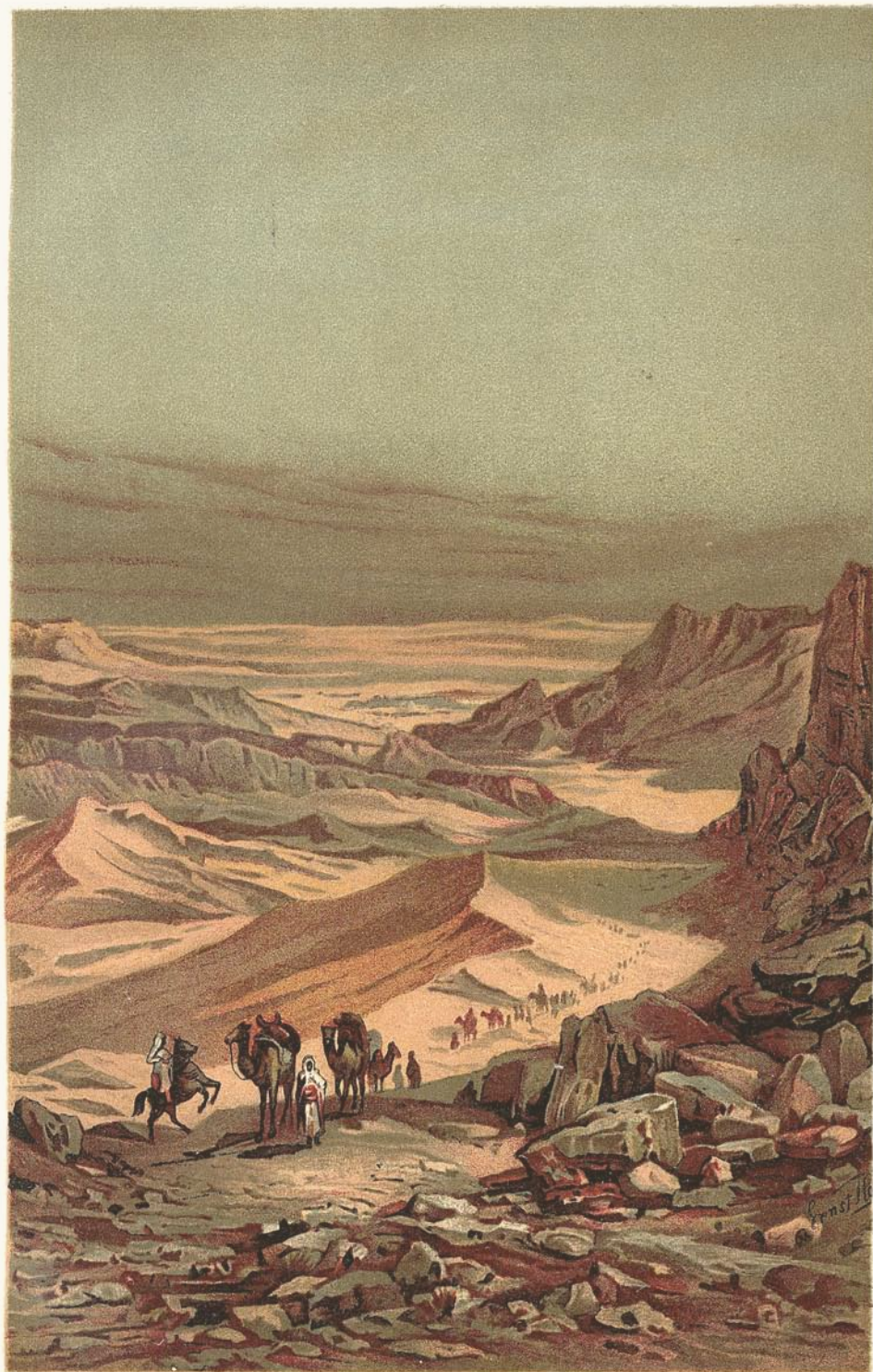
Borzalmasak ezek a vízszegény sivatagok. A tevék lábai által

a végtelen vadonon át vert ut egyenes vonalban halad azon pont felé, melyet a karaván elakar érni; olykor ezeket a gyenge nyomokat is homok borítja, az utasok kénytelenek vagy az iránytűhöz folyamodni, vagy a messze távolba tekintve keresni utbaigazítást egy-egy távoli homokbuczka, egy bokor, tevecsonatok vagy egyéb jelek után, melyeket csak a bennszülött tevehajcsár gyakorlott szemei vehetnek ki. A növények a kellő víz hiánya miatt ritkák; a Szahara vidékein sok helyen csak ürömféléket, bogácskórókat és mimózákat lehet látni, sőt némely homokos tájakon egészen is hiányzik a növényzet. Az egyedüli állatok, melyek a sivatagon találhatók, a skorpiók, gyikok, kigyók és hangyák; az utazás első napjaiban a légy is kíséri a karavánokat, de a forróság miatt rövid időn eldöglik, még a bolha sem merészkedik e borzasztó pusztaságokra hatolni. A fehérlő vagy vöröses roppant térség türhetetlen viharok elvákítja a szemet és a vakító fényben minden tárgy komor és kísérteties színt ölt. Olykor a napszúrás, az agyláz egy neme vesz erőt a tevéjéhez csatolt utazón s vele hagymázos álma közben a legábrándosabb tárgyakat láttatja. Sőt azokat is, a kik lelkük éberségét és látásuk tisztaságát teljesen megtartják, tévedésbe ejtik a távoli délibábok, melyek pálmafákhoz, sátorcsoporthoz, árnyas hegyekhez és csillámló vízesésekhez hasonlító káprázatokat lebegtetnek a szem előtt. Ha nagy szél fúj, homokszemek korbácsolják a testet, melyek a ruházaton is áthatolnak és úgy szúrnak, mint a tű. Büzös pocsolyák vagy valamely mélyedésben nagy bajjal vájt kutak, melyeknek falai félig sós folyadékot izzadnak ki, teszik naponta a megállapodás célpontját; de gyakran még az ily egészségtelen pocsolya is, melynél az utas üdülést remél vala, hiányzik, s a karaván tagjai kénytelenek azzal a megromlott vízzel megelégedni, a melylyel a megelőző napon töltötték meg tömlőiket. Esténként szörnyű történeteket beszélnek el oly karavánokról, melyeket a buczkák között szélvihar lepett meg és temetett el örökre a futóhomok tömege alá; beszélnek egyes csapatokról is, melyek a homok- és sziklasivatagban eltévedtek s aztán a hőség és szomjuság minden kínját átszenvedve megőrültek s úgy veszték el.

Egészben véve azonban ez a borzalmas sivatag kevésbé veszélyes, mint a benne lakó rablótörzsek kapzsisága. De azok a karavánok, melyeket tapasztalt emberek vezetnek, s melyek szerződéses s adók által lekenyerezik a rabló arabokat és berbereket, csaknem mindig a nélkül érnek el utazásuk célpontjára, hogy a fullasztó meleg, a

jó ivóvíz hiánya és az éjszakák hideg volta által okozott szenvedéseken kívül egyebet állanának ki. A Szahara forró napjait követő éjszakák ugyanis általában hidegek, mert a levegő igen csekély mennyiségű vízgőzt tartalmaz, s így a sivatag felszíne által napközben nyert meleg ismét a légkörbe vész az éjszakai kisugárzás által. A fagyos arab nagyon is érzi ezt s nem szeret szabad ég alatt éjszakázni. De tapasztalható a hideg annyira is, hogy a száraz medrekben (vádi) csaknem minden évben van jég. A dér gyakori; oly nappalokra, melyeken a hőség szétpattogtatja a köveket, oly éjszakák következnek, a melyeken a hideg repeszi meg őket. 50—60 fok melegről éjjel fagypontra alá süllyed a hőmérséklet s nem szokatlan, hogy a hideg és meleg szélsőségeik között 80 fok eltérés van.

Veszedelemes az utazás azonban a sok forgószél és vihar következtében. A Szahara levegőjének rendkívüli szárazsága általában az ott uralkodó keleti szeleknek tulajdonítható. Ezek korántsem felhőket hozó tengeri szelek, hanem Ázsiából jövő szárazföldi légáramlatok. Kivételesen nyugati szelek is fujnak, melyek az Atlanti-Oceán felől hoznak felhőket, csak hogy ezek a fellegek a roppant hőség következtében elpárolognak, mielőtt eső képződhetnék belőlük. Az a gyakori szél, mely egész az Alpesekig elhatol, közönségesen Szamum nevet visel, Egyiptomban Chamszinnak, másutt kebbelnek is hívják. A nagy hőség miatt magasan a légtérben uszó keleti és délkeleti szaharai szél rendszeresen mint déli szél (Föhn) érkezik az Alpesekhez. Lenn a Szaharán a vihar kitörése már pár órával előre jelentkezik az által, hogy a nap izzó vörösnek látszik, különösen reggel, ha még lenn a látóhatárnál van. Ha azután közelebb jő, elsötétedik az ég s erős vihar támad, melynek semmisen képes ellenállani. Felszaggatja a sátorokat, bár vasczölöpök erősítik is le s az ökölnagyságu köveket úgy dobálja szerteszét, mint a pelyhet. A hol a meztelen bőrhöz ér, élesen metsző fájdalmat okoz. Az emberek és állatok ösztönszerűleg menedéket keresnek e veszedelem elől, a tevék, mintegy vezényszóra letérdelnek s a földhöz lapulnak, a lovak az emberekhez húzódnak. Nincs hová futni előle s ha valamely sziklafal meg nem védhet, legjobb követni a tevék példáját és türelemmel bevárni, míg a vihar átvonul fejük felett. Ez orkánok minden másodperczben 30 méter sebességgel haladva rendszerint néhány óráig, legfeljebb félnapig tartanak; rendkívüli kivétel az, mikor napokig dúlnak. Sehoh a világon annyi s oly hatalmas forgószél nem láthatni mint itt, mivel a látványt a felkevert homok még

SZAHARAI SIVATAG.

nagyobbítja. Az apró forgószelek mindennaposak, tölcserék képződnek, melyek hasonlóak a megfordított boros palaczkhoz. Mozgásuk kétféle, az egyik forgó, a másik a szél irányában jár. A nagyobb forgószelek 100 méternél is magasabbak, a kisebbek 7—16 méter magasságot érnek. Rendkívül sajátságosak azok a villamos tünetek, melyek délkeleti és déli szelek alkalmával észlelhetők. A levegő annyira villammal telített, hogy a gyapju vagy selyemruha darabokból sistersző szikrákat lehet kirázni, melyek éjjel világítanak.

Zivatrok a tulajdonképi Szaharán ritkák, annál gyakoribbak

Szamum a Szaharában.

a sivatag határain. Teljes szélcsend mellett a levegő rendkívül tiszta, annyira, hogy a tárgyakat a legnagyobb távolságból is jól ki lehet venni, csakhogy a teljesen nyugodt napok ritkák s épen ezért egészen derült ég nem gyakori s legtöbbször szennyes, fátyolozott színű az. Midőn a nap már néhány óráig fenn van, délibáb mutatkozik, mint a mi Alföldünkön; úgy látszik, hogy a légnek e játéka rendszeren síkságon fordul elő. Némely képzelgő utas a légjátékban várakat, kastélyokat, virágzó kerteket s lovasokat lát, de vizet mindenik. A légrezgése a sugártöréssel kapcsolatban hasonló tüneteményeket alkot, mint nálunk.

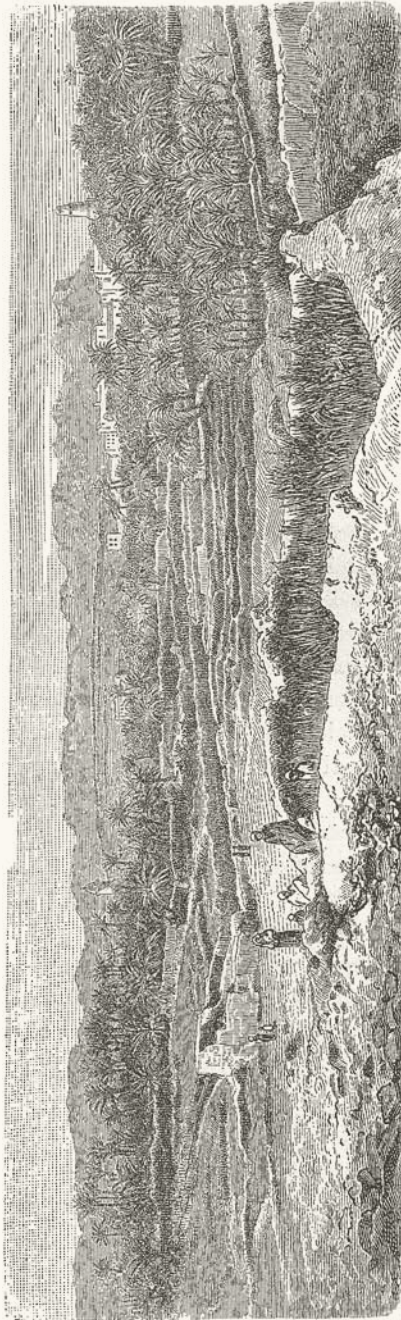
Általában mondhatjuk, hogy a Szahara levegője a nagy forróság daczára egészséges. A levegőnek rendkívüli szárazsága nincs rossz hatással az egészségre, sőt a tüdőre határozottan hasznos és a már előrehaladt tüdőbetegségeket is képes meggyógyítani. De annál erősebb hatása a szellemi életre kapcsolatban a vidék kopárságával. Gazdag és változatos természet öléen az ember hajlandó a külvilágot buvárolni, itt az ürességben önmagához tér vissza, álmodozások és ábrándok fognak uralkodni gondolatain. Ezért van otthon a sivatagban a rajongás és a rabszolgaság, ezért születnek itt a próféták és a fantasztikus meseköltők s gyökeret ver a babona és az idegenek gyűlölete.

Teljesen helytelen volna azonban a Szaharát egyenes síkságnak képzelnünk, mint azt régebben hitték, midőn ezt a rengeteg homokpusztát eltűnt tenger medrének tartották. Az újabb kutatások, bár a nagy területnek még mindig csak igen kis részét ismerjük, jóformán csak a Földközi tenger partján levő nagyobb városokból Szudánba vezető karavánutakat, kétségtelessé tették ennek a nézetnek helytelenségét. Ellenkezőleg, ma már tudjuk, hogy a Szahara nagyobb része hegyes vagy legalább, mint Suess jellemezte, egy óriási sivatag fennsík (Wüstentafel). Közel fele kavics- és kősíkság, mintegy 2 millió km² terület hegyes s csak a többi rész sík vagy homokdombos. Átlagvéve 200—600 m. a Szahara magassága a tenger felett, a legalacsonyabb részek nyugaton vannak s csak egyes szórványok a sottok vidékén fekszenek a tenger színe alatt, míg nem egy hegyirész 2000 m. magasságig emelkedik. Északkeleten El-Dzsuf oázis talán a legalacsonyabb pont.

Tudjuk ma már azt is, hogy e helyen az utóbbi geológiai korszakokban nem lehetett tenger. A kréta korszak után csak egyszer Barka vidékén egy kis részt borítottak el a hullámok. A Szahara magasabb pontjain ősrégi jegeczes képletek fordulnak elő, keletfelé kevésbé, már a krétarétegek is ritkábbak, de a geológiai átalakulás a homokdombokon és a sottoknál folytonosan tart. Még vulkáni eredet nyomai is maradtak fenn. Hatalmas kúpalakú hegyek s kiterjedt láva mezők. Különösen nagyszámmal vannak a hegységek a sivatag közepe táján, általában alacsonyabbak, de kiterjedésre nézve sokkal nagyobb hegységek, mint Európa híres hegylánczai. Legnevezetesebbek az Ahaggar, Air vagy Aszben és a tibestii hegységek. Az Ahaggar hegység 2000 m.-ig emelkedik s az évnek negyedrészében hó is van rajta. Festői szép ennek a hegységnek némely része, különösen az

északfelé huzodó szaggatott Tasili fennsík, hol még valószínűs távok is fordulnak elő. Az Air vagy Aszben hegység északról délfelé nyúlik a 21—17°-ok között nyugatfelé meredek lejtőkkel. A granit és bazalt hegység egyes völgyeiben sok víz van s egyes erdőségek is a tueregek lakóhelyeinél. Keletfelé innen van a Tibesti hegység, melynek egyes csúcsai 2400—2700 m. magasságra is emelkednek s egyes helyei igen termékenyek. Mindezeket a hegyeket azonban nagyon kevésbé ismerjük, a legtöbbnek csak széleit látta egy-egy utazó. Sokkal ismertebbek az északfelé eső köves sivatag (hammada) és a sok helyen előforduló homokos vidék. Mindkettőn fordulnak elő nemcsak egyes hegyek, hanem valószínűs hegylánczok is, melyek különösen a futóhomok által alkotott vidékeken megkövesült tengerhullámoknak látszanak, bár mindannyit, sokszor a 200 méternyi vagy magasabb dombokat is, csak a szél hordja össze s ugyanaz pusztítja el, úgy hogy a legtöbb egy évtizedet sem ér meg.

Mind a hegyek között, mind a hullámos sivatagokon időről-időre csaknem láthatlan okokból kiemelkedik egy óázis

Oázis vidék

(nahe-lakis), egy zöldelő sziget, melynek szépsége feltűnő ellentétet képez a környező homokterületek sivárságával. Ezek az oázok, melyeket Strabo a párducz bőrén elhintett foltokhoz hasonlított, százával fordulnak elő s mindeniken sok ezer pálmafa él. A sivatag legnagyobb részén nem elszórtan jelennek meg, hanem hosszú vonalakban sorakoznak egymásután, vagy azon légáramlások nagyobb mértékű nedvessége miatt, melyek épen ebben az irányban járnak, vagy még inkább a buvó vizeket követve, melyek ezen talaj lejtésén haladnak s itt-ott a felszínre is föl-fölbukkannak. Hogy a karavánok be mernek hatolni a szaharai sivatagba, az épen annak köszönhető, hogy a legtöbb oáz úgy van elhelyezve, mint a felfűzött gyöngysor; megszálló helyeiket már előre jelzik azok a zöldelő szigetek, melyek a láthatáron időről-időre felmerülnek. A legtöbbnek területe azonban rendesen parányi; csak a víz határa által jelölve s ezért a lakosok, hogy a becses területből minél kevesebb helyet foglaljanak el, az oáznak legterméketlenebb részére vagy épen a sivatag szélére építették házaikat. Hanem, fájdalom, ezek a csodálatos kertek, melyeket a homoktengerből érkező útas a boldogság otthonának tekint, legnagyobb részét egészségtelenek azon lagyos és poshadt vizeknek folytonos kigőzölgése miatt; a melyeket az öntöző csatornák vezetnek a fák tövére; a minthogy a byzanci birodalom császárai az oázokra száműzték az elítélteket, hogy ott hamarább elveszzenek. A mily becses a víz a kertekre, ép oly rosszul használják fel; a nagy záporok idején, melyek különben ritkák e sivatagon, a nagy hirtelen folyammá változó patak elrombolja a csatornákat és kitépi az élőfákat, míg ugyanaz a víz, ha nagy vizekben fogatnék fel, lehetővé tenné az oázis határainak kibővítését.

Egészben véve két nagy részt lehet a Szaharában megkülönböztetnünk, melyet a Tripoliszból Murzukon át Szudánba vezető karavánút különít el. Nyugatra innen még sok vízér és vádi van, keletfelé csaknem teljesen hiányzik a nedvesség s itt nincs is erdő s kevesebb a növényzet. Ez a keleti rész, melynek egy jelentékeny darabját lybiai sivatagnak nevezik, a valódi kopár és nagyrészt teljesen lakatlan sivatag, a köztudatban élő Szahara, melynek leírását számtalan utazó kísérlette meg.

A talajt rendesen éles kövek és sziklák, itt-ott tüzkő szilánkok borítják. Néha oly helyeken járunk, melyeket $\frac{1}{2}$ —2 m. átmérőjű ágyúgolyó alakú mészkögömbök borítanak, melyeket az arabok dinnyéknek hívnak. Sokon a napfény vagy harmat barázdákat vont

avagy épen darabokra szaggatta. A homok és törmelék vékony szőnyeget alkot a sziklák felett, a hegy oldalokon pedig a futóhomok símára reszeli a szürke, néha rózsaszín és ibolyaszínű sziklákat, melyeknek üvegkemény felületük vakító fényvel veri vissza a nap sugarakat. Itt-ott azt hisszük, hogy a Fiume vidéki Karszthegységben vagyunk, csak hogy itt minden még kopárabb, még élettelenebb. Ha magaslatról tekint szét az útazó, halotti csend környezetében az élettelen s bizarr sziklával borított vidéken, az elhagyatottság lanesztó érzete lepi meg.

Az elénk terülő látkép a lybiai mészkő-fennsíkon rendesen csekély. Még a nagyobb kiterjedésű síkságokon is vannak lépcsőzetes emelkedések avagy magános dombok, legtöbbször pedig a dombok egész tömkelege. Közeli vizsgálva látjuk, hogy ezek a dombok és terraszok egykor összefüggő hegytömegek voltak, az itt oly hatalmas romboló erők megölték még a hegységet is, melynek mintegy csak a csontváza maradt fenn.

A fennsík lépcsőzetes emelkedése sajátos csalódást okoz az útnak. Sok helyen távolban csaknem rendes hegyláncot látunk magunk előtt s kíváncsian hatolunk a mindinkább alacsonyodni látszó part felé, hogy onnan a hegyeket és völgyeket megszemléljük. Nem látjuk meg. Újból egyhangú köves síkság előtt állunk s kissé távolabb haladva ismét feltűnik a hegylánc képe s azután ismét, míg végre több napi útazás után eljutunk a fennsík tetejére, mely rendesen sziklás síkság, néha azonban vadon alig áthatolható sziklatömkeleg (kharasaf). Ily helyeken a sárgahomok nagyon jelentéktelen, valóban még homokdombokat is alig láthatunk; a legtöbb homok a mélyedésekben gyűl össze, hol a tűzkövek és quarczok törmelékeivel keveredve rozsdásbarna színt ölt fel. Különösen feltűnő ebben a nagy sivatagban a víz teljes hiánya. Nincs egyetlen patak, sőt még fa sem; itt-ott vannak pompás cseppköves barlangok, de még itt is hiában keresünk vizet. A vízhiány jellemző az innen nyugatra fekvő homokos pusztaságon is, melynek kietlenségét még emeli az ingatagság, a futóhomok és a szél változtató ereje.

Bármerre tekintünk, nem látunk mást, mint homokdombokat, melyek nagyjából toronymagas sírdombnak avagy óriási hullámnak látszik, néha egymásmellé sorakozva, úgy hogy közöttük apró völgyek vonulnak el. Ha vezető ösvény nélkül kacskaringós menetben nagynehezen felhatolunk egy ily homokdomb tetejére, nem ritka eset, hogy ott tölcserhez hasonló mélyedést találunk kerekded, de

szaggatott párkánynyal, melyet egészen meg kell kerülnünk, hogy a legközelebbi homokdomb gerince felé eljuthassunk. A tölcser mélyében még látható egy kis szénfekete homokkő, melyet a futóhomok nem fedett el s nem ritkán idehúzódott egy pár nyomorult növény. Máskor a mélyedésben apróbb dombok láthatók avagy obeliszkszerű alakú csúcsok, meg fogas ormok, mintha az egész piros-sárgás sziklahegység volna, pedig csak homok, melynek alakját a szeszélyes szél minduntalan olykor az utazó szeme előtt megváltoztatja.

Gyakran előfordul, hogy egyes helyekről a szél a homokot elfújja s az ő s talajt látjuk magunk előtt csupaszon, hasonlóan a hullámzó tengeren egy-egy csendes védett öbölhöz. Az ily csupasz helyeken azonban annyira szétmállott a sziklatalaj, hogy csaknem jobban süpped az utazó lába alatt, mint a homok. Minden ily hely azonban csak oázis. A terület nagyjából homokdombok borítják szeszélyes változatban, apró halmok mellett több száz méter magaságú hegyek, magános emelkedések és csoportos képződések. Néha oly összezsúfolva fordulnak elő, hogy a tevehajcsároknak mesterségesen kell utat törni közöttök. A tömérdek alakzatnak az arabok különböző nevet adtak, képzeletük gazdagságával egész kis szótárt teremtve meg.

Sem a sziklás talajon, sem a homokdombokon nem tud gyökeret verni és tenyészni a fa és bokor. Még a fű is ritka s nagyon kevés helyen vannak halfarétek. A vadikban azonban télen, midőn a talajvíz emelkedik avagy egy kis eső támad, csodálatos gyorsasággal zöldül meg a talaj még oly helyeken is, hol éveken át kopárság uralkodott. Hat-hét nap teljesen átalakít mindent, a csodálatos jerichói rózsa és az ehető manna szétterpesztik összezsugorodott tagjaikat, néhány bokor, melyet rendszeren dús szőrzet véd a levegő szárazsága ellen, felvidul s a füvek egész serege tör elő a nedves talajból. Mindamellet fajokban szegény s színompáját illetőleg szürke a sivatag virágzó korában is, csak nagyranövő lengő füve képes érdeket kelteni. A Szahara valódi növényvilága az oázisba húzódik vissza, a hol találhatók jóformán az egyedüli fák is élőkön a Szahara dicsőségével, a *datolya pálmával*.

Kevés alkotása a természetnek mondható oly megáldottnak, mint a datolyafa. Az a szépség, melyet ez a fa a nélküle legelőhelynek illő oázisoknak ad, mellékes, kevésbé lényeges még az utazóknak messze látszó lombjaiba fektetett reménye s hűs árnyékának enyhülést nyújtó ereje is. Valósággal a datolya az oázis megörzője,

mert árnyéka nélkül újra elpusztítaná azt a forráság, a datolya a lakosok legbiztosabb gabonája és élelmiszere; ebből a csodálatos fából kerül ki az építőanyag, a bútorok és háziszerek készlete, a ruházat; gyümölcse kenyeret és húst ad, bele czukrot és bort; az emberen kívül ló és teve, kecske és juh táplálékokat nyerik benne, még a kutya is szereti. S mindez a sok áldás jóformán ápolás és gondnélkül csodálatos bőségben jó elő, egy fán 4 mázsa gyümölcs is megterem s 10—15 fa elég egy család fentartására.

Oáz a libyai sivatagon.

A datolyapálma oltalma alatt a kulturnövények egész serege nyer otthont az oázokban Olajfa, fügefafa, narancs, gránát, mandula, szőlő, még a gabonák és a főzelékek különböző nemei már csaknem mindenütt otthonosak Minden idegen helyről jött, még az akác- és mimozafák is De, mintha a természet teremtő ereje kárpótolni akarná magát a sivataggal szemben, a legtöbb oáz florája ragyogó, csodálatos zöld, bár átlag szegényebb az európainál.

Az oázokba húzódott vissza a Szahara állatvilága. Egy-egy kigyó, gyík és ragadozó madár elkószál a homokpusztákban is, bár érthetetlen, hogy miért. Közel az oázokhoz megjelenik a légy, a sakál, a bolhák, melyek különben a kopár vidéken ismeretlenek s apróbb madarak, köztök a kis szürke vadgalamb ezrével. A valódi állatvilág azonban a különféle hasznos háziállatokból kerül ki, melyek némely helyen nagyszámmal vannak s köztök mindenkor legfontosabb a teve, ez a „sivatag hajójá“-nak nevezett állat, mely nélkül ma a Szahara lakóit képzelni is alig lehet. Hajdan még más nagy állatok is jelentékeny számmal voltak itt: oroszlán, párducz, hiéna, antilopa, strucz. Mindezek pusztulni kezdenek. Különösen az oroszlán, melyet még e század közepén is Nubiával és Szaharával kapcsolt össze a közvélemény, messze elhúzódott innen a Szudáni határokra s az oroszlán-vadászoknak, kik pár évtizeddel ezelőtt Algir alfa rétein lesbe állottak ki, ma napokon át kell bolyonganiok, hogy véletlenül egyet találjanak e kipusztuló nemes állatok közül. Talán Marokkó és Szenegal vadon vidékein, hol a tökéletlen fegyverek kevesebbet árthatnak nekik, még egy pár évtizedig fenntartják magukat, az európai telepek közeléből eltűntek teljesen s nem ismétlődhetik többé az a jelenet, midőn a rómaiak százával gyűjtötték őket össze az arenákban.

Pusztuló félben vannak a Szahara ősi lakói is. A mostoha természet által teremtett szomorú helyzeten régebben némileg segítette az élénk kereskedés, mely a népes Szudánból és Középfrikából kizárólag a Szaharán át vonult a tengerpartokra. Ma a folyvást terjeszkedő európai gyarmatok előtt teljesen ismeretlen árúkat szállítanak Középfrikába s az ott lakók más kényelmesebb utakat is tanultak megismerni s mindezekon kívül a folyton fejlődő élvezeti vágy következtében értékét veszítette a Szahara népeinek szegényes csere-áruja, melyek, a só kivételével, máshonnan könnyebben szerezhetőek. Szahara népe ezért valósággal nyomorog s a nyomor rablásra vezeti őket. A legtöbb helyen az élethalálharcz ellenséggé tette a közel rokonokat, nagyobb falvak ritkán vannak, a kisebbek is elrejtőznek a sziklák közé s óvatosan tartják vissza az idegent. A rengeteg sivatagban, hol a társas együttlétre alkotott embernek örvendenie kellene, ha esetleg napok mulva ismét emberrel találkozik, félénken döbben meg a szaharai, ha porfelleget s embereket lát, a karavánok a legelső emberi lény megpillantására fegyvereiknek rendbeszedésére gondolnak s még a község bensejében sem teszi le törét s lándzsá-

ját a bennszülött. Az ismerősök, midőn egymást üdvözik, a hagyomány által előírt szólásmódok között csaknem félóráig guggolnak

Oroszlán vadászat.

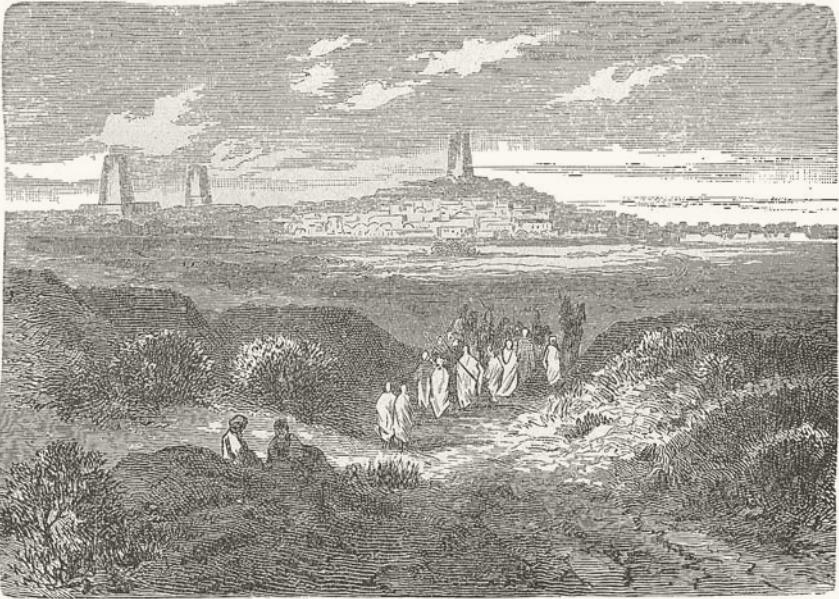
egymással szemben kezükben a dárdával, miként az képünkön is látható, mert a bizalmatlanság és óvatosság teremtette meg még a mindennapi érintkezés szertartásait is. S valóban méltó ez az ova-

Mellőzzük azonban ezeket a kisebb helyeket, valamint a különben is alig ismert Adrar szultánságot, mely állítólag elég nagy területet vesz igénybe s csak egy helyről akarunk bővebben szólni, a nyugati Szahara legdélibb fekvésű nagyvárosáról, mely a nagy sivatagnak egyetlen világhírűnek mondható helye: Timbukturól.

A mohamedán világnak ez a messzeföldön híres szent városa, *Timbuktu* vagy Tumbutu, hova 1826-ig európai ember nem juthatott el s azután is egész a legújabb időkig alig egy pár, 1100-ban alapított s bár politikai fontossága sohasem volt, kezdettől fogva megtartotta hírnevét s állandó versenytárgy volt a tuaregek, fulbék s más törzsek között. Jelentőségét megmagyarázza, hogy a hatalmas Niger folyónak legészakibb kanyarodásánál fekszik, ma ugyan 15 km. távolságra tőle (kikötő helye Kabara), de egyúttal központján a nagy karaván útaknak, melyek Marokkóból, Tripoliszból és a Csadtó vidékéről a haussa tartományokba és Felsőguineába vezetnek. Hajdan állítólag 50—100 ezer ember is lakott itt, ma állandóan legfeljebb 15.000 lakosa van, mely szám a nagy vásárok alatt megkétszereződik. Három nagy mecseten kívül nincs középülete, mintegy ezer csinos vályogházon kívül lakosainak egyrésze még állandóan sátrakban tartózkodik. A lakosok bőrmunkán és bőrhímzésen kívül alig termelnek valamit, még az élelmiszerek legnagyobb részét is a Nigeren szállítják ide. Kereskedésének főcikkei: az arany-, só és a kolódió. Ez utóbbi a négerek legkedveltebb szeszes itala, az arany, melyet gyűrű alakban árulnak, délről kerül, a só pedig főképp a nem messze fekvő Taudeniből, hol már 1596-ban bányászták. Egy sólemez ára Timbuktuban rendszeren 3—6000 kagyló (4—8 korona), de sokszor jelentékeny nagyobb lesz, ha a karavánokat a czeczelegyek vagy a tuaregek támadásai hosszabb időre feltartóztatják és a kereslet nagyobb lesz.

Mert egészen idáig terül el a *tuareg* törzsek hatalma. Ez a hatalmas törzs a Szahara nyugati részének valóságos ura és réme. Gyors lovaikon avagy jól ápolt tévéikkel szerteszét kborognak, letelepülő helyeiket gyakran változtatják, a karavánokat megvámolják avagy vezetés ürügye alatt sarcsolják ki, nem ritkán egyenesen rabló támadást intéznek ellenök. Minden csapat s minden község önálló, legtöbbszörre egy-egy külön törzs, mely idegennek érzi magát másokkal szemben. Állandó lakóhelyük igen kevés s csak északon Algir felé, meg az Air vagy Aszben nevű hegyvidéken, a Szahara Alpesében, vannak nagyobb községeik. Mindmeggannyi mohamedán, de csak

névleg. Hitük legfontosabb szertartásait nem teljesítik részben szegénységből, részben közönyből. A mosakodás, böjtölés a sivatagon nem történhetik elég szigorral, alamizsna nyújtásra, a Mekkába vándorlásra szegények, bár a „hadzsi“ náluk is nagy tekintélyben áll, sőt még a fakir is képes hokus-pokuszaival megélni. De nem is mindnyájan ismerik vallásukat. A nomád népnél természetesen ritkaság a mecset, némely helyen Allah neve helyett „Jido“, a régi pogány isten, az imádat tárgya s egykori kereszténységükre emlékeztet a gyakori kereszt jelvény. Szokásban van náluk a tetoválás,

Timbuktu.

a halottaknak sziklanyilásokba kitétele, itt-ott az áldozatok. Mindamellet e vad nép érzékkel bír a művelődés iránt. Városaikban sok az iskola, az újdonságokat nagyon kedvelik s a fakirok szónoklatai iránt fogékonyak.

Idegenek előtt a tuaregek legfeltűnőbb sajátága a litham (arczkendő) viselése. Kétszeresen tekerik körül ezt fejkön oly módon, hogy a szem, száj és ajak elfedetik s csak az orrhegy látszik ki. Az előkelők indigószínű kendőket viselnek, a többiek fehéréket, a miért fekete és fehér tuaregeket szoktak megkülönböztetni. A saját-

ságos szokás oka valószínűleg védelem volt a szélkavarta por ellen, de ma már vallásos jelleget tulajdonítanak neki s a tuareg külföldön sem veszi le fátyolát. Érdekes azonban, hogy a mohamedan szokással ellentétben itt a nők többnyire fedetlen fővel járnak, a minthogy általában a nőknek különös előnyeik vannak, bizonyos örökségeit az egykor fennállott női örökösödésnek.

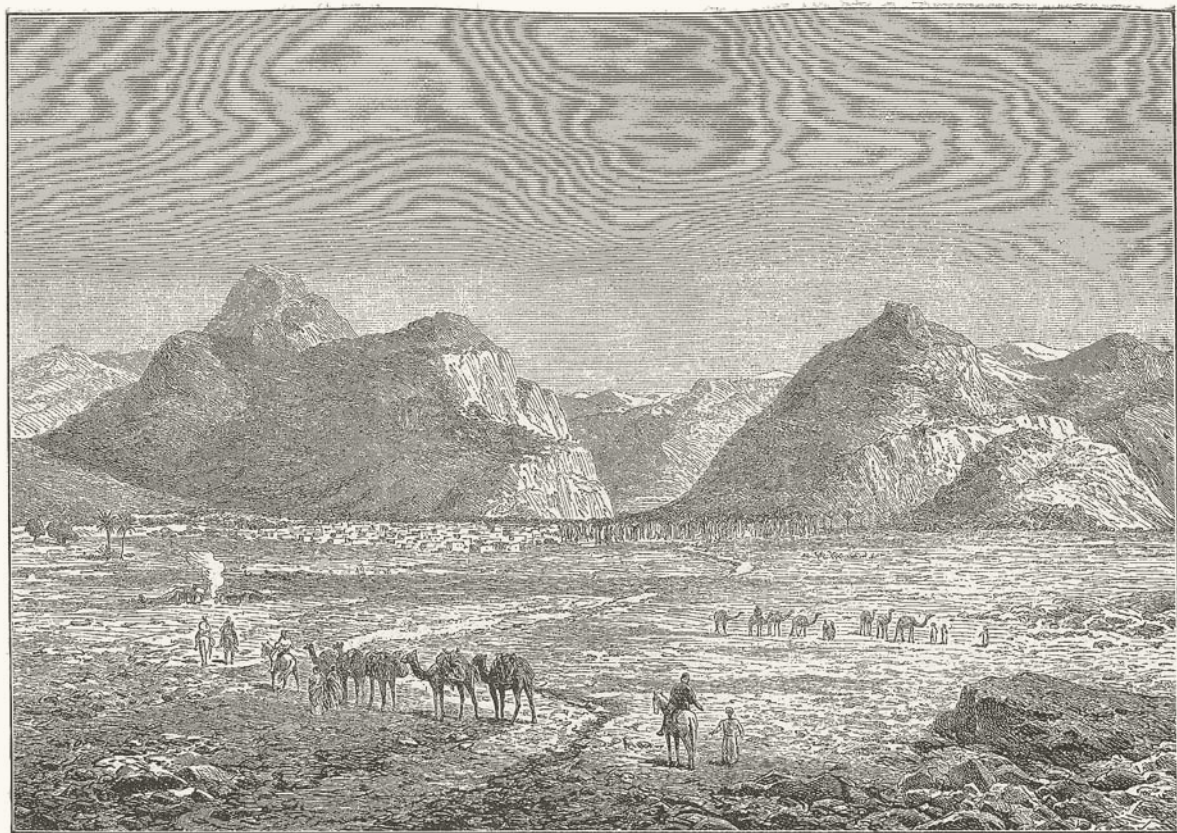
Minden tuareg (az ő nyelvükön amosár) kereskedő és harcos egyuttal. Puskája nem mindeniknek van, kardja, lándzsája és töre

Tuaregek.

igen. Tőrét, sajátos módon alkarjára erősítve, mindig magával hordja. Paizs, nyíl és parittyva divatos a vadászatban.

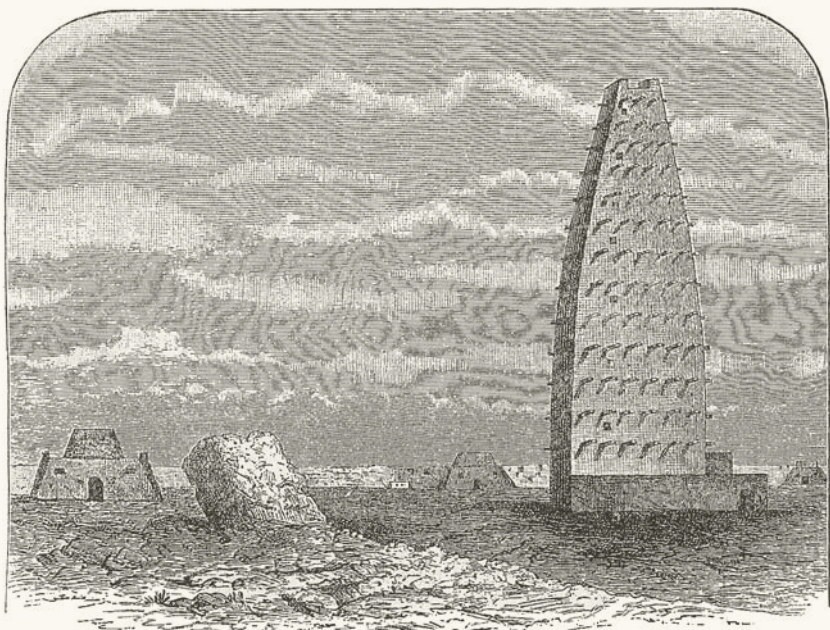
Az északi törzsek közül nevezetesek keleten az aszgarok, nyugaton a haggarak. Az előbbeni valóságos katonai szervezettel bir, főszékhelyük, Ghat, nevezetes kereskedelmi hely, bár maguk az itt lakó tuaregek nem kereskednek, csak a karavánoktól fizetett adókból élnek s e mellett valóságos rabszolgákat tartanak. Az érdekes Air hegységben, melyet még kevésbé ismernek, de a mely természeti szépségei és kőkorszaki emlékei következtében egyaránt nevezetes,

Fum-el Hassan város a Szahara északnyugoti részében.

legfontosabb a kelovi törzs, mely csaknem egészen európaias arczu. Ezek a berberék még most is építenek dolmeneket, sőt apró homokból és törmelékekből készült házaik is sírokra emlékeztetnek. Ennek a vidéknek legnevezetesebb helye *Agades*, hol 7—800 részben emeletes ház között a Messaldadru 32 m. magas tornya emelkedik ki. Hajdan e hely volt a sókereskedés egyik központja, ma azonban a zavaros viszonyok miatt jelentékenyen hanyatlott, lakosainak száma alig 5—6000. Némileg jelentékenyebb még a Marokkó

Agades mécses tornya.

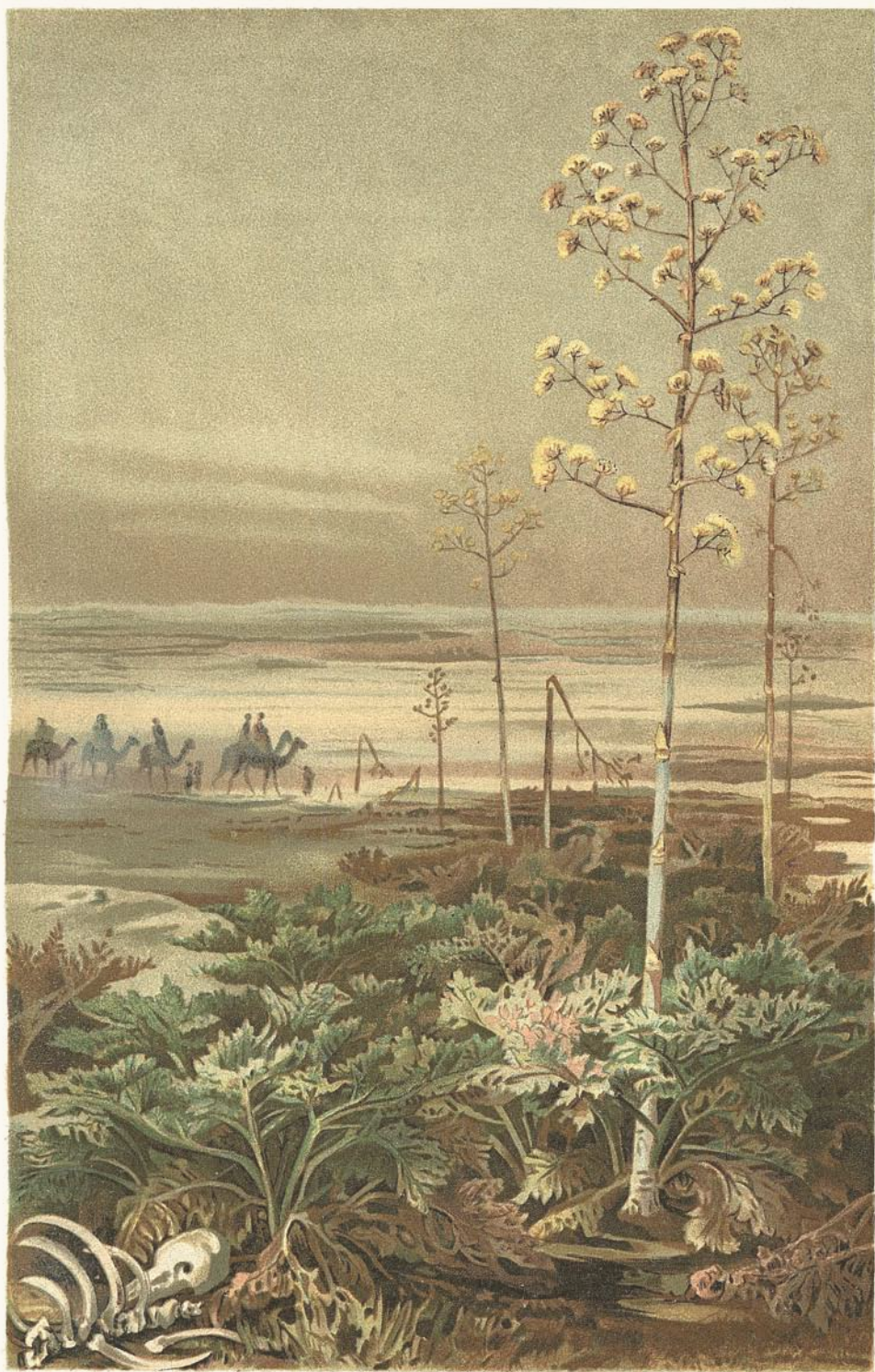
határához közel fekvő *Fum-el-Hasszan*, hol a csapadék elég erős, bár az elkarstosodás, a Szahara tenyészetének pusztulása, itt is nagyon előrehaladt s ezzel együtt a népélet súlyedése is.

A keleti Szahara nagytörzse a *tibbuk* (tedák vagy régebben garamantok) sokkal csekélyebb számmal vannak, de még inkább kóbor jellegűek. A felnőtt tibbu életének felerészét vándorolva tölti el, községeik között aligha van egy is ezer lélekkel s minden vagyona között legbecsesebb tevéje, melyet nagy előszeretettel ápol s oly gyöngéden, hogy még pihenő órájának nagyrésztét is füvek gyűjté-

sére használja fel. A tibbuk messze elhatolnak a Szahara határain túl, tömegesen laknak a Csadtó vidékén is, de valódi törzsfészkek a nagy sivatag közepében van, különösen a hegyes Tibestiben, melyet eddig csak az egy Nachtigal látogathatott meg élete veszélyeztetésével.

A tibbu sovány, de erőteljes s szép termetű ember, futni, gyakorolni s koplalni egyaránt képes. Sötétebb, mint a tuareg, inkább rézbőrű, de nem fekete s nagyon csekély néger vérkeveredést mutat. Egyes törzseknél a serdülő leányok valósággal meglepő szépek. Öltöztetik a Szudán lakóiéhoz hasonló s azoktól tanulták el nők a sok ékszer viselést, bár egyes helyeken a szeméremöv egyedüli öltöztetik, a mi Északafrikában páratlan. A puskát még kevésbé ismerik, főfegyverük a dárdá és a parittyavas. Nagyobb részük sátrakban avagy rőzsékből készült kunyhókban lakik, még a vályogházak is ritkák. A Tripoliszból Szudánba vezető úton van egy pár városuk, de ezek is a nyomor és piszok valóságos fészkei. A tibbu a Szahara legszegényebb törzse, kicsiny és nagy egyaránt napról-napra tengeti nyomorult életét s ezért talán az egész földön nincs egy terület, hol a közbiztonság olyannyira ingatag lábon állana. Ellensége minden ember mindenkinek, a pillanatnyi összetartás és csoportosulás csak védelem vagy támadás érdekében történik s a harcz a benszülöttek között egészen mindennapi. Még a Tripolisztól Kukába vezető nagy karavánúton is, hol aránylag türhető állapot van, csak nagy csapatoknak lehet sértetlenül elmenni s ezek a csapatok is állandóan kémlő katonákkal s éjjeli őrökkel veszik körül magukat. Ez az oka, hogy a kereskedelmi árúk értéke mesés gyorsasággal növekszik a sivatag közepe táján s az értelmesebb elem kivándorol. Itt-ott a szudániak példájára a tibbuk is királyságokat létesítettek, hogy helyzetüket biztosabbá tegyék, de hasztalan. A természet mostohasága mellett munkára képtelenek voltak (egyedüli iparosaik, a kovácsok, páriákhoz hasonlóan megvetettek, alávalóbbnak tartják őket a rábszolgáknál) nomád életre s nyomorra kényszerítik őket.

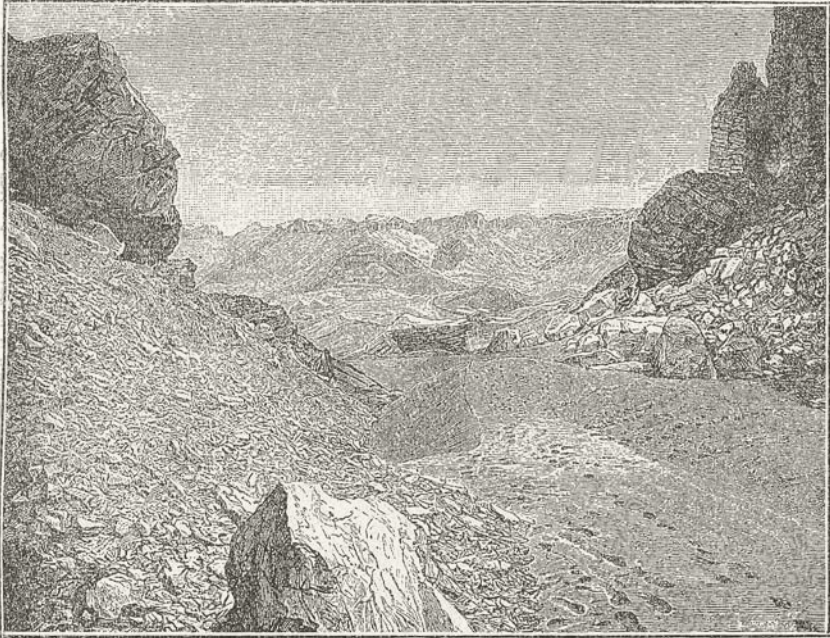
Tibestin kívül tömegesebben még *Borku*ban laknak a Csadtó közelében, hol még meglehetősen számmal vannak a vízforrások s ezzel együtt elég nagyok a datolyalankák. Mindkét nagy területen legfeljebb 10–15 ezer lehet a számuk. Keletre Borkutól szintén van egy nagyobb oázis-csoport, Ennedi, de itt európai ember még nem járt. A tuaregekkel részben közös kauar valamivel gazdagabb telep. Bilma oázis só gazdagságáról ismeretes s talán a legnépesebb tibbu hely.

KELETI NÖVÉNYZET.

A Nilus vidéke felé eső rész, melynek nagyobb felét libyai sivatagnak nevezik, már csaknem egészen néptelen. A Nilushoz közelebb eső vidéken, melyet már Egyptom leírásánál ismertettünk, akad még néhány virágzó oázis, de nyugat felé jóformán semmi. Dacheltől Siváig és a Tu nevű sziklavidékig csaknem szakadatlan sorozata van a homokdomboknak és kötörmelékeknek, hova csak kivételesen jutott el egy pár művelt ember. Minden egyes oázis valóságos sziget, háborgást utánzó kötenger közepette. Kufrától északra van a

Bab el Cailliaud.

Kalandzso nevű hatalmas mintegy 400 km. széles síkság, Rohlf szerint a legnevezetesebb síktalaj az egész földön, mert homokos hullámzásai is legfeljebb 1—2 méter magasságúak, úgy hogy végtelenig hatolhatna rajta tekintetünk, ha a föld gömbölyősége nem zárná el a látóhatárt. S e nagyszerű síkság egészen hasznavehetetlen a tenyészet számára, a talaj finom, de szilárd kavicsokból áll, melyek mérföldekig mindenütt borsónagyságúak s majd azután ismét nagy távolságig tisztán diónagyságúak. A nagy síkságon kívül többnyire

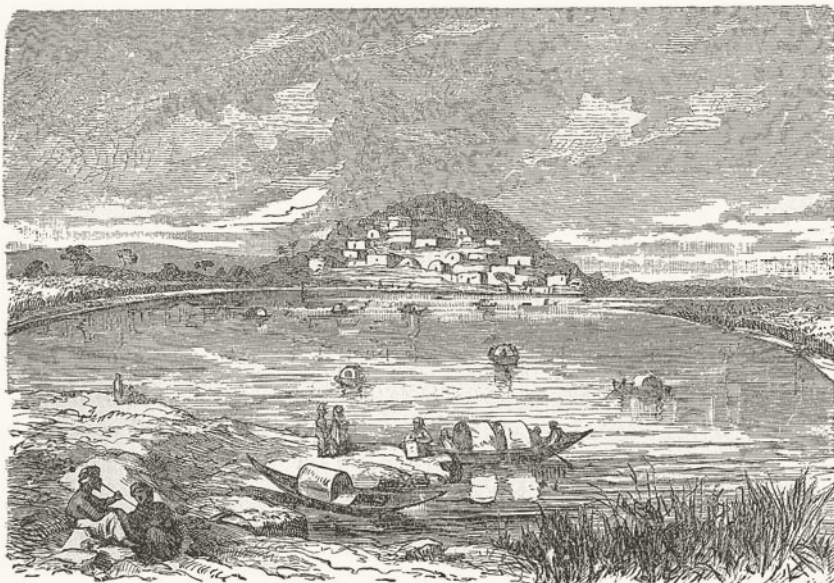
hegyes a vidék, 2—300 méter magasságban emelkednek fel a sziklák, melyek legtöbbször, miként a képünkön is látható sárgaszínű homokkőből álló Bab el Cailliaudon, világosan észrevehető, hogy a hatalmas fennsíkbeli különítette el a természet romboló ereje. Ez a fennsík keletfelé több helyen meredek, egész 300 m. magasságig emelkedő szakadékkal telt falakban végződik, melyekről itt-ott meglepő szép látvány nyílik az alatt fekvő oázisokra. Így különösen dicsérik a képet, melyet a Szahara felől jöve Siva nyújt, az egykori Jupiter Ammon székhelye, hol az olajfaligetek és a csergedező patakok varázserővel bővölik el a kopár vidékről jövőt.

Bübájos hatása van a természetnek arra is, ki a rengeteg sivatagból délfelé jut ki, hol, mint az eddigi leírásokból látszik, csaknem az egész vonalon parkalakú erdőség oltalmazza Középpafrikát a nagy sivatagtól. A rendes nyári esőzések északi határán állandó a természetnek ezen sajátos örtelege, nagyobbbrészt töviskék, ákáczfák és mimozák apró mocsarak körül, de mindenkor szétszóródva park jellegűleg, úgy hogy valóságos erdőt alig alkotnak, bár itt-ott kúszónövények p. *Loranthus globifer*, nagyobbszámmal fordulnak elő s egy-egy erőteljesebb lombos fa is mutatkozik. Esős időben a lombfák árnyékában hatalmas fütenger támad, melyből hiányoznak már a tevék kedvencz csemegéi, az akal és hod, de tropikus növények nem ritkák. A hetekig tartó sivatagi utazás után bámulat kel fel bennünk a természetnek eme csaknem elfelejtett alkotásait látva s бүbájosnak tartjuk a képet, buja gazdagnak a természetet. S pedig csalódás az egész. A Szahara szélén levő parkvidéken alig egy negyedrésében az évnek, a szorosabb értelemben vett esős korszakban van valódi gazdag növényzet, a száraz évszakban a fák között is kopár, kiszült minden s csak ott, hol az élővíz állandóvá lett, képes ez az életet adó elem sikerrel küzdeni meg idáig elhatoló a sivatagnak erejével.

Van azonban alapja ennek a csalódásnak: a felhők és állatok megjelenése. A sivatag szélén a parkvidék mellett rögtön meglepi mindenkit a békésen legelő antilope-csorda, mely csaknem magához engedi az utazót, mivel a veszélyt alig ismerve, nem is tart attól. A parkvidékkel kapcsolatban, mely némely helyen öt-hat napi út vesz igénybe, csaknem állandó a fűvel bevont hullámos síkság, a tintumma a nagy magyar Alföld pusztáinak hasonmása s ezeken ismét meglátjuk az oroszlánok, zsiraffok és struczok nyomait s mindenek felett örvendetesen halljuk a madarak csicsérgését. Még a pókok és százlábúak nyüsgése is kellemes változatosságot nyújt s

bármily sivár és egyhangu is a tintumma némely helyeken, a felhők árnyával váltakozó napsugár új és új képeket varázsol elénk, képeket, melyek itthon avagy a föld más részeiben nagyon közönségesek lennének, de itt a Szahara szomszédságában elbűvölők.

A rettegett nagy sivatagnak borzalmaait talán legjobban tünteti fel ez az ellentét. Lesz-e valaha más vonzóbb képünk erről a földgömb legnevezetesebb homokmedenczéjéről? A vasút és az artézi kútak csak kis töredékeket változtathatnak át, erdőségeket ültetni hosszú-hosszu ideig hasztalan kísérlet lenne. Talán évszázadokon át, még azután is, hogy a művelt ember egészen reátette kezét a tuaregek és tibbuk rablófészkeire, néptelen és elhagyatott lesz a Szahara nagyrésze. S kitudja, nem lesz-e áldásos hely egykoron? Berthiollet szellemes fejtegetése szerint egy jobb korban, midőn a vegyészet tökéletesebbé és a természetöröknek jobb felhasználása már befejezett tények lesznek s ennek következtében az ember még élelmét tekintve is sokkal kevésbé fog függeni a természettől, mint ma, az ily nagy sivatagoknak, minő a Szahara, meglesz az a nagy előnyük, hogy talajuk egészségesebb lesz, mert nem mételyezték meg még a csatornák, a temetők és a gyárak hulladékai. Messze, messze jövőben talán, de a Szaharának még szerepe lesz.

Kabara, Timbuktu kikötő városa.

Szudán.

ÖTÖDIK FEJEZET.

SZUDÁN.

O. Lenz: Skizzen aus Westafrika. Berlin, 1878. — *R. Buchta*: Der Sudan. Leipzig, 1888. — *G. Nachtigal*: Sahara und Sudan. Leipzig, 1889. — *Paulitschke*: Die Sudanländer. Freiburg, 1885. — *Casari G.*: Zehn Jahre in Aequatoria und die Rückkehr mit Emin Pascha. 2. köt. — *Bayol*: Voyage en Sénégambie. Paris, 1888. — *Lambert*: Voyage dans le Futa Djalon, 1860. — *Rohlf's*: Quer durch Afrika. Lipse, 1875.

SZUDÁNNAK nevezik Afrikának csaknem egész területét a Szaharától az egyenlítőig s az abessziniai hegyektől az Atlanti-óceánig. Nagyjából megállapítva nyugaton az északi szélesség $5\frac{1}{2}$ — 14° , keleten pedig $9\frac{1}{2}$ — $16\frac{1}{2}$ között fekszik, oly nagy területen, minő az európai Oroszország. Ez az óriási terület természetesen nem egyöntetű, bár alapjellege hason'ó: ősrégi gránit talaj, tulnyomólag dombos vidék, nagy forróság nedvességgel, tropikus gazdag növényzet és állatvilág s végül sűrű népesség. Afrika területén itt vannak a legnépesebb országok s bár senki sem képes megközelítő számot mondani, az egész területre legkevesebb 50—60 millió embert számitanak, egyesek 80—100 milliót is.

Szudánról ma már jogosabban mondhatjuk el, hogy nagyjában ismerjük, mint a Szaharáról. De csakis nagyjában. Legelső alapos

kutatói Barth és Vogel voltak, kik az 50-es évek első felében még nagy kiterjedésű országokat fedezhettek fel, melyeknek azelőtt nevét sem ismertük, sok helyre, a középrészre vonatkozólag, még ma is az ő kutatásaik a főforrások. Nyugaton a francziák hódítása egész a legujabb időkig nagyon problematikus volt s azért a részleteket nem volt alkalmuk megállapítani. Keleten, úgy látszott ezelőtt két évtizeddel, egész világosság derül a szudáni viszonyokra, mióta az az egyiptomiak kezébe került (1874) s az európai művelődés áldásait kezdte érezni, de néhány év mulva, még mielőtt alaposan megismerhettük volna, a mahdi fanatikus hadserege foglalta el az egész területet s ez által jobban elzárta azt a világtól, mint azelőtt a természetnek a közlekedés elé vont akadályai.

Szudán különben napjainkban érte el a forduló pontot. Negyven évvel ezelőtt még csaknem teljesen ismeretlen volt, tiz évvel ezelőtt a nyugoti part kis szegélyén kívül nem vetette meg benne lábát egyetlen európai hódító sem, ma a már-már bomladozni kezdő mahdi birodalmán kívül csaknem minden területen megosztottak az európaiak, igaz, csak térképen, de formális szerződések kötése által. Nem lehetetlen, hogy ismét tiz év mulva a régi államok s a most megjelent könyvekben még önállóknak mondott országok végleg eltűnnek s ha a Nilus-parti Szudán is visszakerül az egyiptomiak keze alá, vagy inkább az angolokéba, Afrikának ez a nagy vidéke egészen gyarmatok tömkelege lesz.

Egységes állam sohasem volt a Szudán, de egységes nemzet sem. Az arabok Szudánnak, azaz feketének azért nevezték el ezt a területet, mert északról jöve itt találták először tömegesebben a négeket. S valóban ma is azok vannak itt többségben. De nem ők az uralkodók s nem is voltak azelőtt sem. Az arabokon kívül, kik messze elkalandozva, szellemi túlsúlyuk következtében hatalmasokká lettek, a Szudán nyugati részében egy rejtélyes eredetű és sok tekintetben a kaukázi törzsszel rokonságot mutató benszülött faj, a fulbek, középen az ezekkel rokon kanurik, keleten — legalább részben — az arab, berber és néger vegyüleből származó nubiaiak tűnnek ki s játszanak vezérszerepet. Közös jellege ezeknek a nagyon eltérő népeknek csak egy, a mohamedán hit. Szigoruan véve talán nagy kisebbségben találnók itt a mohamedánokat a fetish-imádókkal szemben, de kétségtelen, hogy ez az uralkodó vallás s a vezérlő elem nemcsak ezt a hitet, de egyuttal a mohamedán fanatikus jelleget is elsajátította.

Nagyjában véve négy külön területet lehet Szudánban megkülönböztetnünk, melyek politikailag s természeti viszonyaik szerint lényegesen különböznek egymástól s e mellett földrajzilag meglehetősen álló egyedek s egymás után mintegy sorrendben következnek.

A *partvidék*, melynek ma csaknem kizárólag a francia az ura, mivel az angolok s portugálok itteni birtoka Szenagambia mellett jelentéktelen s a még önállóságukat megőrzött benszülött országok is előreláthatólag rövid idő alatt kénytelenek lesznek a hatalmas szomszédnak meghódolni, a nagy folyók vidéke. Afrika egyik leg-hatalmasabb folyóján a Nigeren kívül, mely azonban csak felső részében tartozik ide, a Szenegal és Gambia öntözik ezt a vidéket s a nagy folyók és mocsaraik kigőzölgése az egyenlitői forrósággal párosulva egészségtelen éghajlatot létesít.

Nyugati-Szudán, a másik, a Nigertől keletre fekvő rész, bár itt is van egy tekintélyes folyó, a Benue, tulnyomólag fennsík vagy épen hegyes. Különösen Adamaua ország valóságos hegyvidék, bár a hegyek egy része sajtószerűen izolálva tűnik fel, némely helyen még a 2000 m. magasságig és feljebb is emelkedő csúcsokban. Egészben véve ez a vidék északnyugatról délkeletre lassanként emelkedő fennsík, még a pusztá alakú síkságokon is gyakori az apró sziklás gránit domborozat. De a tenyészet gazdag s minél inkább távolodunk a Szaharától, annál élénkebb és változatosabb, itt-ott tropikus őserdőkkel. Ennek a vidéknek jellemző népe a hausszák, a honnan országait haussza államoknak is nevezik.

Egészen más jellege van ismét *Közép-Szudán*-nak, mely valószínűs depressionális terület, sok helyen egészen mély sík, melynek emelkedettebb helyei alig érik el a 300 méter magasságot a tenger színe felett. Az egész vidéket legjobban jellemzi a mintegy középen álló *Csádtó*, mely 240 m. magasban fekszik a tenger színe felett, alacsony vízállásnál mintegy 27.000 km² területű, egyes helyeken valószínűs mocsár, de áradáskor kétszer akkora nő. Középfrika e csodálatos tava körül több kisebb-nagyobb ország fekszik, Kanem, Bornu, Bagirmi és Vadai, melyek igen népesek s relative magas művelődési fokra emelkedve, önállóságukat mindeddig meg tudták őrizni, bár a Szudánon osztozkodó három európai hatalom (francia, angol és német) mindegyik sietett ugynevezett „érdekkörét“ a Csádtóig kiterjeszteni.

A negyedik csoport, melyet még ma is *Egyiptomi-Szudán*-nak szoktak nevezni, ismét más jellegű. A Nilus felső folyása határozza

meg sajátosságát. Fenn észak felé Nubiában, továbbá nyugatra Darfurban és Kordovában még a Szahara és lybiai sivatag tenyészetelő hatását lehet észrevenni, de a Nilus nyugati részén s forrásvidéke felé itt is gazdagabb lesz az élet s változatosabb az emberi társadalom. Ez a rész különben nagyon önkényesen jelöltetik Szudánnak, mert déli része már inkább a Nilus forrásait alkotó nagy tavakhoz s a nyugoti rész Abesszinia környékéhez tartozik. Mindamellet mindaddig, míg Afrika leírásánál is nem lehet kizárólag a politikai csoportosításra támaszkodni, önkényesen választjuk a mahdi birodalmát, miként nyugaton mellőztük a felső-guineai gyarmatokat, melyeket, nem alaptalanul, igen sokan soroznak Szudán területéhez.*

Csaknem egyöntetű azonban mindenik terület éghajlata és tenyészete. Rövid, rendszeren csak az év egy negyedére terjedő esős évszak, ennek megfelelően váltakozó gazdagságú növényzet, de rendkívül gazdag állatvilág található itten. Nyugat felől hirtelen megkeskenyül Afrika szárazföldje, keleten végét érve, a Vöröstenger, mely az arab sivatag forrását keskeny volta miatt nem képes ellensúlyozni s a nyílt indiai óceán lépnek előtérbe, a két tenger kigőzölgése szabaddabban hatol a szárazföld benseje felé s legalább részben képes már megszakítani az esőtlen sivatag kizárólagos uralmát, mely a Szaharában, miként láttuk, nagyon hasonlított ahhoz az életelő természet-hez, melyet a sarkvidéki tél előidéz a maga hidegével.

Az esőzés újból bekövetkezése ezen a vidéken nehéz küzdelemmel jár. Ugyanaz a szél lengeti szárnyait, mint a tavasz hirnöke, a mely a sivatagban számummá változik: dúl-fúl a talaj repedékeiben, hogy még onnan is port markoljon, a melyet azután sűrű tömegekké kavár a levegőben, falszerű felhőket formál belőle és zúgva, üvöltve száguld vele keresztül a vidéken. Ez a pusztító szél azonban egyuttal összegomolyítja délen az esővel terhes felhőket s magával vonszolva nemsokára veszíteni kezd tikkasztó hőségéből s pár nap mulva cikázó villámokkal jelöli az elevenítő esőt. Viharral jelenik meg a tavasz, viharral, mely elnémítja a madarak dalát, odujaikba kergeti

* Nagyban és megközelítőleg számítva, a négy nagy vidéket a következő számokkal jellemezhetjük:

	km. ² milliókban	Népesség milliókban
Szenegambia és környéke	1	10
Haussza államok	1	25
Közép-Szudán	0·8	12
Mahdi birodalma	2	20

a vadállatokat s nem egy helyen elpusztítja az erdőket: de pusztítva alkot és teremt. Mohón szívja a szomszjas föld a ráhullott esővizet, a második zivatar már kifakasztja a fák rügyeit és a talajból a füvek sarját; a harmadik zápor bimbót nevel, virágot nyit és az egész vidéket ujdonatuj zöld ruhába öltözteti. A minek nálunk egy hónapi időre van szüksége, eléri itt egy hét alatt. De sietnie is kell, mert a tavasz csak egy pár hétig tart s csak oly rövid a nyár és ősz is, jóformán mind a három egyetlen rövid évszak, mely után az öldöklő tél következik.

A rövid nyár is elegendő, hogy a sivatag helyén pusztta (khálá) legyen. A pusztta főnövényzete mindenféle fű, az alacsony, földön ülő pázsittól kezdve az embermagasságúakig. A fák és bokrok, nevezetesen mimózák, kenyérfák, dúmpálmák, Krisztus tövise, bokrok olykor ligetökké, keskeny parti erdőkké egyesülnek, de nagy őserdőkké igen kevés helyen. A fák rendszeren megérik a télnek megfelelő hosszú forró időt; leginkább alacsonyak, iszalag növény csak ritkán kúszik tetejükre s változatosság nem fejlődik ki közöttük. Még a füvek sem nagyon barátságosak. A földön burjánzik a „tarba“, a melynek magtokja olyan kegyetlen éles, hogy a könnyebb csizma talpját átmettszi; fölémelkedik az „eszek“, a melynek magvai kibonthatatlanul csapzódnak be mindenféle ruhába; még valamivel magasabbra tör az „aszkanit“, a melynek finom fulánkjai a leggyöngébb érintésre is leválnak s minden ruhán keresztül az ember bőrébe furódnak és genyedő daganatokat okoznak, a melyek ugyan nagyon aprók, de sokaságuknál fogva rendkívül kellemetlenek.

Sokkal érdekesebbek az itt-ott feltalálható őserdők, melyek nem oly kiterjedtek, mint a délamerikaiak, de csak oly sűrűk. Szakadatlan az egymásba fonódó bokrok sűrű kuszadéka a talajon; az ember szeme sem bir keresztül hatolni rajta s alul a füvek mintegy második alja erdőt alkotnak. Az alja növényzetben majdnem valamennyi bokor tüskés s a föléjük emelkedő mimózák fegyverei hosszú, kemény, hegyes tövissek; még a dudváknak is bojtörjanszerű, környös-körül fulánkos magtartójuk s a füveknek apró horgocskákkal megrakott kalászuk van, hogy senki sem képes keresztül hatolni rajta. Csak halljuk benne az életet: a majmok gurrogását, a papagályok rikácsolását, a rovarok zümmögését. Még a gyümölcs, mit elérhetünk, sem kellemes, miként általában Szudán nem a gyümölcsök és főzelékek mintahazája.

Egyetlen egy valóban nagyszerű s megdöbbentő részlete van

a szudáni őserdőnek: a majomkenyérfa (*Adansonia*, boabab) megjelenése. Ez a hatalmas élőlény, elefánt a fák között, óriásként tör a temérdek növény fölé, helyet csinálva törzsének és koronájának. Ámulva áll meg az ember előtte, mert az ilyen látványhoz szoknia kell előbb szemének, hogy egyes részeit felfoghassa. Törzse embermagasságban 20 öl területű, alsó ágai vastagabbak, mint a mi legtermetesebb fáink, még finom hajtásai is vastagabbak az ember

Majomkenyérfa.

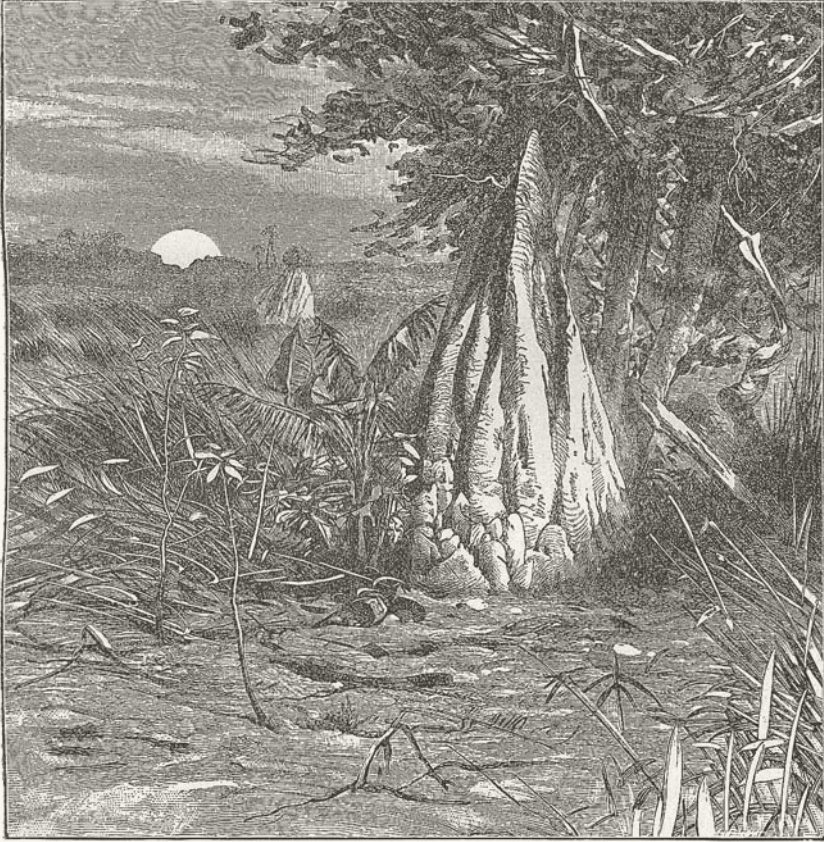
hüvelykujjánál s az egész 40 méter magasságra nyulik fel s csak közepe táján kezdődik ágazása, melyen igen kevés ideig marad a levél, de kísértetiesen kopasz galyain mindenféle láthatók sárgadinnyéhez hasonló lisztes, savanykás bélű gyümölcsei. Mikor pedig az első tavaszi eső után nagy, ujjasan hasgatott levelei kifejlettek, növekednek és koronájának csodálatos voltát teljességre emelik; mikor levelei között hosszúnyelű bimbói rózsanagyságu fehér virágokká nyílnak: a páratlan nagy növény mintegy varázsütésre óriási

rózsafává válik, melynek pompája leirhatatlan és csodálatra ragadja a legelfogulatlanabb ember lelkét is.

A növényvilág eme csodálatos óriásánál sokkal ismertebbek Szudán hatalmas nagy állatai. Van-e e könyv olvasói közül valaki, kivel az oroszlánt, zsiráfot, az elefántot vagy a rinoczerost, a vizilovat, krokodilt, hiénát, zebrát, avagy az antilopét és struczczot megismertetni kellene? Állatkertjeink büszkeségei ők azokkal a majmokkal és papagályokkal, melyek részben innen kerülnek ki. Mily csodálatos kép lehet itt együtt szabadon látni őket! az erdőkben, hol csapatostul ugrándoznak és játszanak a majmok, a tavaknál, hol csordástul jelennek meg az ivásra az óriási vastagbőrűek, avagy leginkább a nagy erdőégések alkalmával, midőn együtt fut az állatkirálynak nevezett oroszlán a szelid antilopéval és az apró állatok tömkelegével s felettük az ég felé gomolygó füst és lángnyelvek között rabló madarak ezrei jelennek meg, hogy a könnyű vadászatban minél több részt vegyenek.

Van azonban Szudán állatvilágában, mely gazdagságát tekintve csak a délafrikaival hasonlítható össze, sok oly érdekes állat, melyet mi európaiak közelebről alig ismerünk. Ilyenek azok a halak, melyek a rövid nyár után kiszáradt víztelepek iszapjaiba huzódnak vissza s nyálkáikkal bélelt tokot alkotva maguk körül, mozdulatlanul töltik a telet, hasonlóan a békákhoz, krokodilushoz, és más csuszómászó állatokhoz, melyek között különösen szépek a színpompában és csillogásban a kolibrikkal vetekedő gekógyíkok, melyek egész nap fűgén futkosnak fákon és falakon napsugarat élvezve s élelmiszert keresve. Nagyon érdekes a gazdag madárvilágból a kigyászkeselyű, a beenszülöttek bálványozott, gyógyító füveket ismerőnek tartott sasa, a legpompásabb repülő állat, mely valóban játékot űz a levegőben s csodálatos tornagyakorlatokat tart. Magasan száll tova, lebeg, úszik, imbolyog, himbálódzik, tánczol, bukfenczet vet, majd kiterjeszti szárnyát s perczekig marad mozdulatlanul egy azon helyzetben, majd hevesen dolgozik évezőivel, majd függőlegesre emeli, majd forgatja, csavargatja, majd bevonja, hogy szinte zuhan lefelé, majd ismét olyan hatalmasakat csap vele, hogy rövid pár percz alatt mérhetetlen magasságra emelkedik fel. Ha közeledik a föld felé, élénken elütő színei, bársonyfekete feje, nyaka, begye és hasa, alul ezüstfehér evezői és világos barna farka jól kiválanak; midőn bukfenczet vet, bátának a farkához hasonló barna színe és szárnyának széles, világos haránt szalagja tűnik fel; ha még közelebb jön, jól kiveheti

az ember korállpiros csőrét, ugyanilyen színű kantárát és lábát. Valóságos „égi majom“, mint itt-ott a nép elnevezte, mely hálás iránta a sok kígyó elpusztításáért. Éppen ily csodálatos az éjjeli madarak között a kecskefejű, melynek hosszú evező tolla éjjelenként

Termesz-boly.

hirtelen kísértetiesen lebeg, mintha egy nagyobb madarat folytonosan két kicsi kergetne, vagy mintha egy állat egyszerre négy szárnyat mozgatna. Igen érdekes a hiénához hasonló likaonkutya, mely vakmerően és folyton csaholva falkástul száguld a tágas pusztán s megtámad minden vadat, még a házi állatokat is.

A legérdekesebb s legfontosabb állat azonban — egy kis hangyához hasonló rovar, mely több kárt okoz, mint a félénk sáskák, vagy a rohanó elefánt csorda, de e mellett megváltoztatja a táj képét s termőfölddé alakítja a forróságban kiszikkadt talajt. A hires természet, melynek kúpos bolyai magasan emelkednek ki a pusztá fű erdejéből, nem ritkán ezerével egymáshoz közel. Rendesen 1, néha 2—3 m. magasak s holdvilágban elpusztult város romjainak képét költik fel. Az éjjel működő rovar, melynek oly társadalmi élete van királynókkal, munkásokkal, katonákkal és rabszolgákkal, mint a hangyáinknak, rendkívül falánk. A fa, melyet a természet kiszemel magának, el van veszve; az épület gerendázata, a melybe befészkelődött, a megsemmisülés áldozata. Menekülés nincs előtte, mivel a föld mélyében vájja utait. De élőfát nem támad meg s a romlásnak indult anyagot darázszerűen csövekben át meg átlyukasztva porrá zúzza s neveli a termő talajt, ily módon, hasonlóan az európai gilisztához, mely itt a kőkemény talajban nem működhetik, áldása lesz a vidéknek, csak a hatalmas ember retteg tőle, mert rombolásait meggátolni képtelen.

De magát az embert is munkaképesebbé s értelmesebbé teszi ez a csodálatos talaj és az éghajlatnak szeszélyes változatai. Afrika népei között talán a legértelmesebbek laknak Szudán földjén, nem négerék, nem is berberék vagy arabok, hanem összevissza keveredésből keletkezett új fajok, melyeknek jellegéről és eredetéről találgatásokkal telt könyveket irnak össze az anthropologok. Igen sajátosan itt a helyen, a világforgalomtól távol, már részben története van egyes népeknek, tekintélyes antochton műveltséggel bíró országok állanak fenn nagy városokkal telve s jelentékeny iparral és kereskedéssel, mely egészen eltérő az európaiktól. Mindezekről azonban az egyes csoportokban fogunk megemlékezni.

SZENEGÁMBIA.

Szudán nyugati részén, a hol jelenleg a francziáknak hatalmas gyarmatuk van alakulóban, már régi időktől fogva volt egy-egy európai telep s 1795-ben hivatalosan francia gyarmat. Mindamellet európaias jelleget jóformán csak napjainkban öltött egy ügyes kormányzó, Faidherbe tábornok buzgólkodása következtében. Jelenleg a területnek legértékesebb része a Nigerig csaknem közvetlenül a francziák hatalmában van s csak két kis angol és portugál telep van

közte, a többi részében védállamok vannak, melyek közül Futa-Djallon és a Samory államok igen jelentékenyek.* Van ezen a területen elég jelentékeny vasut a tengerparttól a Nigerig s a nagyobb telepek között gőzhajó közlekedés a nagy folyókon, a hivatalos kimutatás szerint 1888-ban a kereskedelmi forgalom 45 millió frankra ment s a kikötőkben 1430 hajó fordult meg. Legujabban a francia hatalom Timbuktuig hatolt, bár szilárd alapot ott még nem szerezhetett

Nagy pénz- és emberáldozatot igényelt a francziák ezen hódítása. 1854 óta csaknem állandó itt a háboru, melyet nem egyszer a már meghódítottnak vélt területen kellett folytatni fanatikus lázadók ellen, de még nagyobb áldozatot kívánt a gyilkoló éghajlat, mely nap-

Bambarrák fejdíszé.

szurás, malaria és dysenteria alakjában minden letelepedett európaiat megtámad. 1887-ben az európai telepeken 588-al haladta meg a halálozások száma a születéseket. Mindamellett a fegyveres terjesz-

* Név :	Terület :	Népesség :
Szenegal és Riviérés du Sud	38.006	173.889
Francia Szudán	131.600	283.660
Portugál Guinea	37.000	5.945 európai
Gambia angol gyarmat	179	14.150
Futa Djallon	c. 110.000	600.000
Samory államok	c. 360.000	1,500.000

A többiekről megközelítő adatok sincsenek. Az angol gyarmat adatai csak a tengerpartra vonatkoznak.

kedéssel párhuzamosan halad a művelődés. Ma már a gyarmatnak egy harmada művelt föld, melyen a honi növényeken kívül gyapotot, indigót és czukornádat is természetnek. Néha kettős aratás van. Szeptemberben és Februárban. A talaj rendkívül termékeny, hegyi vidékein kitünő legelők vannak, valamint ércztelepek, melyeket azonban még nem aknáztak ki. Csak sejdíteni vagyunk képesek a gyarmat szép jövődjét, látni nagyon keveset lehet.

Jelenleg még a benszülöttek az urak. De nem a négerék. Ezek itt elnyomatva voltak már régibb idő óta és ennek következtében elfajultak. A legtisztább néger törzs, a *musgu*, a legrutabb és műveltelebb társai közt. Magas homlok, bozontos szemöldök, zilált haj, széles orrlyukak, kiálló pofacsontok s erősen duzzadó ajkak jellemzik őket. Valamivel rokonszenvesebb külsejűek a már kevertebb véű *mandigók*, kik egykor történeti adatok szerint az uralkodók voltak. Ezeknek észtehetségét sokan dicsérik s e mellett a nem néger törzsekkel szemben kiváló ügyességük van a házépítésben meg a gondos temetkezésben és a földművelésnél, melyeket a nomád eredetű fulbák nem tanultak meg. A mandigók szenvedélyes házalók s a *serrakolet* (soninke) törzs tagjaival együtt, mely különben tulnyomólag földművelő, Északnyugat-Szudánban ők a kereskedelem főbb közvetítői. Rokonok velök a nagyon elterjedt *bambarrák*, kik közül kettőt mutatunk be sajtáságos papirzsákhoz hasonló, rendesen fehér vagy sárga gyapotból készült fejdíszeikkel. A tengerparti sikokon lakó *dzulofok* (voloff) valószínűleg őslakók e helyen, de ma már a mohamedán hittal együtt régi szokásaikat elvesztették s összevegyültek szomszédáikkal, jelentékeny részük a városokban lakók, mint iparos vagy kereskedő.

Ma Nyugat-Szudán néger törzseinek legnagyobb része mohamedán, de pogány szertartásokkal telve. A védő amuletteket mindannyian nagyra becsülik. Nyakukon, kezükön, sőt lábukon talizmánokat, gyöngyöket s minden elképzelhető czifraságot hordanak, leggyakrabban egy vagy több vászoncsomagot, benne valami szilárd tárggyal. Némelyek a talizmánt hajukban hordják, míg mások egészen lenyiratják hajukat és csak a homlokukon hagynak meg egy-egy hajfürtöt, vagy oly hajkoronát viselnek, milyent nálunk a szerzetesek. Nem ritkán ügyes faragók és csolnakkészítők. Nagyobb szövetkezeteik már nincsenek, de a „király“ czimet csaknem minden törzs főnöke megtartotta, valamint a rabszolgák is csak jogilag szabadultak fel. A fiuk rendesen atyjuk mesterségét folytatják, miáltal kasztok keletkeznek, még a

hizelgő udvaroncok mestersége is örökletes. Jellemzi, hogy a kovácsok itt is megvetett emberek s hogy van a mi vándorzigányainkhoz hasonló társadalmi osztály, mely különösen faedények készítésével foglalkozik.

Mindezen többé-kevésbé kevert vérű négereknél tekintélyesebb a *fulba nép*, (fullan, fellata, pullo) mely a Szenegál és Benue, meg az atlanti oczean és a Nilus között Európa felénél nagyobb területen lakik más törzsekkel együtt, de legtöbb helyen azokfelett uralkodva. Csak két helyen, Futa-Djallonban és a Timbuktu mellett fekvő Massinában vannak többségben, uralmuk azonban a Csadtóig mindenütt észlelhető. A fulbák eredetileg pásztorok voltak, de élelmességük, szivóosságuk és nagy szaporaságuk csakhamar előkelő állásokat teremtett számukra, itt-ott fegyverrel verték le a bennszülötteket, másutt lassanként rabszolgákat gyűjtve maguk körül szereztek tekintélyt, ma ők és a velük rokon torodák Nyugat-Szudánban a nemesek és a vezetők. Nagyon valószínű, hogy e hatalmas terjeszkedési képességgel bíró törzs rövid idő alatt egész a Kongóig és a középafrikai nagy tavakig uralma alá hajtotta volna az ott különben is nagyon elaprózva élő négereket, ha az európaiak közbelépése napjainkban meg nem történik. De még ezután is sok időben fog kerülni, még az európai elem kellőképp ellensúlyozza a fulbák hatását, mely a mohamedanizmusra támaszkodva nagyon megerősödött.

A vallás ugyanazonosságán kívül alig van különben rokonság a fulbák meg az arabok és bérérek között. Sokkal több rokonságot lehet felfedezni náluk az európai emberekkel, különösen a még kevésbé kevert rész, melyet mint „fehér fulba“ külön csoportosítanak a feketékkel azaz néger keveréküvel szemben, határozottan feltűnik világos színével, melyhez a testalkat csinosága és finomsága járul.

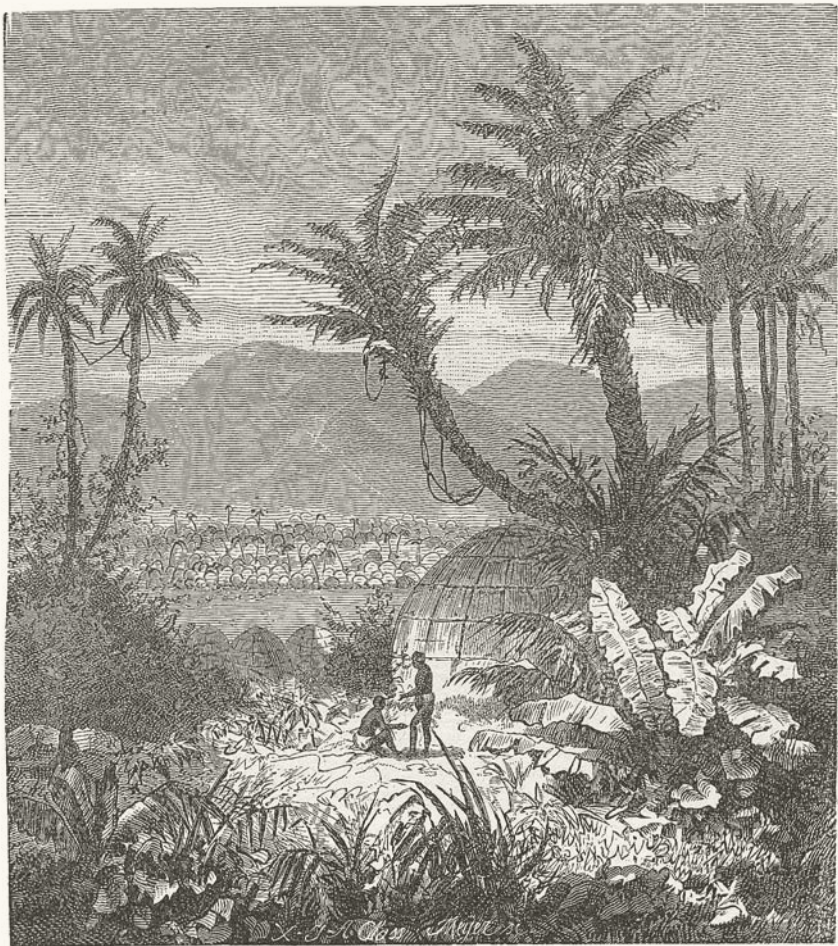
Fulba.

Valóságos indogermanokat látunk magunk előtt, még azok érzelme és eleveisége is feltalálható bennük, bár világos, hogy hosszú évszázadok óta laknak itt s már a XIII-ik században elfogadták a mohamedán hitet. S ezek az afrikai fehérek vályogfalu és méhkashoz hasonló tetejű kunyhóikban valóságos urak; a hol városokat alapítanak, a kényelmet is megszerezték hozzá, a fejedelmeik udvartartása czimekben és hivatalokban gazdag. Oly helyeken, hol nem ők az urak, előjogokat élveznek. Így Bornuban és Bagirmiban az istenséghez hasonlóan bálványozott uralkodót rendes alattvalói nem is lát-hatják, de a fulbáknak bármikor joguk van hozzá bemenni. Ügyes-ségük is igen nagy. Asztalosok, szövők, szabók, csizmadiák és énekesek kasztszerű csoportokban tevékenyen működnek, a fegyverkovácsok a négerekkel ellentétben tiszteletben állanak s különösen a gyapotárúk festésével nagy kereskedést üznek. Hatalmaskodásuk daczára nem oly harcziások, mint a zuluk vagy vagandák, de vannak állandó seregeik, melyeknek pánczélos lovassága egykor híres volt, mióta azonban a fulbek is kényelmesebbnek tartják rabszolgáikat küldeni a háboruba, nagyot hanyatlott. Szudán hódítói, hasonlóan a régi rómaiakhoz, ma már bensőleg hanyatlanak s az európaik népvándorlása itt is lehullásra érni kezdő társadalmat talál.

Szenegámibia főhelyei két nagyobb folyó mentén fekszenek a Szenegal és Gambia mellett. E két folyó forrásvidékén van Futa-Djallon, a fulbák főfészke. A *Szenegál* hatalmas folyó, vízterülete félmillió km² s hajózhatási képessége 800 km.-nél nagyobb még a a száraz időben is s Medina alatt, hol már többé nincsenek vizesései, 450—800 m. széles. Jelentékenyen kisebb (740 km. hosszú) a *Gambia*, melynek vízterülete nem egészen 250 ezer klm². Mindkettőnek számos, de nem jelentékeny mellékfolyója van.

A Szenegál torkolatánál fekszik a gyarmat főhelye *St. Louis*. Kis város (20.000 l.) néhány csinos épülettel, melyek általában lapos tetejűek és erkélyesek. Utczái szélesek, rendesek s néhány csinos kertje van. Jelentősége nincs, mert kikötője iszaposodott, a lakosok vízhiány és ragályos betegségek miatt sokat szenvednek. Ezért a fővárost a dél felé fekvő, de vele vasuti összeköttetésben álló *Dakar* kikötő helyre akarják áttenni, mely jelenleg szintén ily népes, de kikötője sokkal jobb. Sajnos, hogy a közegészségügyi viszonyok itt sem rózsásak s az európai kereskedők csak átmeneti helynek tekintik, és ezért raktáraikban egészségi szempotból csak az elkerülhetetlenre szorítkoznak. Az európai rész csak egypár tuczat kőház nagyobbbrsztt

hegyoldalon, a város többi része néger kunyhókból vagy inkább telepekből áll, mivel a négernek 3—5 kúpalakú kunyhót kerítenek össze, melyek közül a kisebbek a házi állatok istállói. Csaknem

Timbo.

szemben a várossal sziklaszigeten van *Goréa* város, melyben talán még több európai lakik, mert valamivel egészségesebb, de itt a víz és a tüzelőfa hiánya nagyon érezhető. Így történik azután, hogy mind a három európai városnak jelleget a benszülöttek adják meg s a

feneketlen piszok, az utcán kóborló és játszó meztelen gyermekek, a csecsemőket magukkal hurczoló kofák otthonosak.

Még kevésbé érdeemesek a felemlítésre azok az európai telepek vagyis inkább kereskedelmi pontok, melyek a Szenegáltól délre fekvő s közizgazgatásilag elkülönített két gyarmatban, Riviéres du Sud és francia Szudán, fekszenek. Valósággal csak egy-két európaias ház mutat némi változást a szomszéd telepekkel szemben. Mondhatni, hogy a fulbák hűbéri viszonyban álló állama, Futa-Djalon, sokkal

Hombori hegység.

élénkebb s fővárosa *Timbo*, mely különben a mohamedánoknak egyik szent helye, bár lakossága csak háromezernyi, nagyobb forgalmi központ s jelentőségét emeli szép fekvése s környezetének gazdag növényzete.

Vannak azonban a francziák védnöksége alatt álló nyugatszudáni államokban nagy községek szép számmal. Ilyen Kong a hasonnevű nagy állam főhelye, Biscandugu, a Samory ország fővárosa avagy Segu-Sikoro, mely egy szétbomlott nagy állam főhelye volt a Niger

partján. Ebben az utóbbiban 30 ezer ember lakik s az arabok által is nagyon látogatott piacza élénk összeköttetésben áll Marokkóval és a Szaharával. Közben-közben egypár katonai állomást létesítettek a francziák, melyek között Kayes a Szenegál és Bammako a Niger partján a legjelentékenyebbek.

Nehéz volna s talán felesleges is az egyes hűbéres államokat felsorolni. Csaknem háromszor oly nagy itt a francia birtok, mint hazánk; ezen az óriási területen nagy számmal vannak apró államok, melyeknek nemcsak nagysága változik gyorsan, hanem neve is, helyi szokás szerint az uralkodó neve vagy a főváros után. Sokkal helyesebb lesz azt jegyeznünk felemlékezetünkben, hogy a területeknek nagyobb része a Niger folyó hajlásánál van. A *Niger*, Afrika egyik legnagyobb folyója, ugyanis a leghatalmasabb kanyarodások egyikét mutatja, úgy hogy forrásától torkolatáig 1900 km. a távolság, holott a folyó hossza 4160 km. s forrásvidéke harmadfél millió km²-en jóval felül van. Ez a hajlás Timbuktutól északra a Segu

Niger Szagnál.

birodalomban történik meg, hol a felső Szenegámibia fensík a már Bammakonál 400 m. szélességű medret összeszorítja. Ezen a helyen egy pár festői részlet van, minő a hombori hegység, melynek szikláit távolból úgy tűnnek fel, mintha megannyi kéz és ujj emelkednék fel a magasba az egyhangu lapályon. Minél közelebb ér az ember, annál festőibb alakokat látunk, négy oldalos oszlopokat függőleges falakkal s a feltornyosodó kőtömeg alján gömbalaku halmokat, úgy hogy minden egyes hegy egy czukorsüveg alakú magaslaton fekvő váromladéknak látszik. Különben a hegyek egyike sem magasabb 240 méternél, holott maga a síkság 460 m. magas a tenger színe felett.

A Niger vidéke, melyről még később is megemlékezünk, a hajlásig nagyon kevésbé hajózható. Nincs oly sok zátonya és esése, mint Afrika más nagy vizeinek, de hosszú időn át nagyon sekély s mélyebbé csak északkeleti kanyarodásainál válik. Még Bammakonál is csak 2 méter mély s homokos medrűből aranyat mosnak. Mélyebbé feltűnően akkor lesz, midőn mellékvei, melyek felső folyásánál gyakoriak, megszűnnek s jóval azután kezdődnek meg rajta a zuhatagok, melyek középfolyását a hajókon megközelíthetlenné teszik. Felső részét a bensülöttek Dzsolába néven ismerik.

Tutajokkal és kisebb csolnakkal mindenütt használják a Niger vizét, Timbuktu vidékén apró gőzösök is járnak rajta s általában ez a nagy folyó Szudánnak nevezetes kapuja, melyen át Szahara felől tömérdek ember közlekedik. Még ma is titokban a rabszolgakereskedés a főforgalmi cikk, bár a Lavigerie bibornok által létesített „Szahara testvérek“ rendje a francia kormányokénál is hatalmasabban működik ellene. A Mária Theresia-tallér, mely a Szaharában a legfőbb csere eszköz, oly annyira, hogy ma csak az ő kedvökért nyomatják, itt is forog, de a fő kereskedelmi érték a só és a kauri kagyló. A só 5 cm. vastag és 30 cm. hosszú rudakban (amole) használtatik s 48 ilyen darab ér egy tallért. A kauri kagyló (*Cyprea moneta*), melyet főképp Malevida szigetekről hoznak, igen csekély értékű, 20 ezer darab egy tallér s ezért rendszeren zsákokban adják. A rabszolgák értéke a legnagyobb, de rendkívül változó.

HAUSSZA ÁLLAMOK.

A Niger, nagy-kanyarulata után a 11° sz. alatt, kisebb-nagyobb ingadozásokkal dél felé hatol s sziklakorlátaitól megszabadulva Raddánál ismét hajózható lesz. A hatalmas folyón egész sereg kisebb-

nagyobb sziget van, szélessége alig kevesebb valahol ezer méternél, néha azonban 4000 méterig kiterjed, szélességével vesztve mélységéből, mely különben is nagyon ingadozó. Jobb partja rendesen igen magas, baloldalt azonban gyakran kicsapnak hullámai, melyek a tropikus esőzések idején 10—24 méter magasra dagadnak s a Nilushoz hasonlóan hegyvidékről hozott iszapját áldásosan terjeszti messze vidékre. Maga a delta, mely 24.000 km.² területével a Duna-Tisza-köznek felel meg, valósággal a hatalmas folyó ajándéka; mocsarai s öldöklő éghajlata azonban meggátolják, hogy a Nilus deltájához hasonló áldott vidék legyen.

Ettől a nagy folyótól jobbra esik a haussza államok nagy földterülete, a Szudán nagy emelkedése, hegycsoportokban, dombláncokban s e mellett önálló meredek kúpokban mutatkozó felföld, mely csak fokozatosan alakult át hegyvidékké. Főfolyója a *Benue* kezdetben körülbelül *Adamana* állam fővárosáig síkságon vonul át, de azután magas hegyvidék következik, mely északon rendesen alacsonyabb, délen azonban 3000 méter magasságig emelkedik. Mindezek a hegyek északnyugati irányban haladnak a síkság felé, s a Szahara szélén szűnnek meg, a hol a 14° alatt még egy pár hegy (*Gure* és *Vusek*) 900 m. magasságig emelkedik fel.

A Csadtótól tehát a Nigerig északnyugattól délkelet felé emelkedő terület van, melyen északnyugati irányban futó apró patakok választják el a hegyláncokat. A tájkép ezek szerint igen változó. A síkság után kopár vidék és mocsaras helyek következnek, gazdag legelőkkel és szántóföldekkel, majd sűrű erdők, melyekben elefántok kóborolnak, de a hol a tisztásokon tavakat és nagy gránitsziklákkal borított réteket találunk. A hegyvidék némely helyen valóban festői. A *Mendifhegy* s még inkább az oszlopszerűleg felemelkedő *Kamalle* távolról nézve egészen fehérek a csucaiokon letelepülő madártömegtől. Délfelé a hegyvidék vadon alakot ölt fel. Homok- és gránitszirtek vetekedve tolnak előre, néha mintegy az utat elzárva s a sziklák természetes czirkust alkotnak a községek fekvéséhez.

Maga a *Benue* Afrika előkelő belvizeihez tartozik. 1400 km. hosszú folyása után másodpercenként 12—15.000 m.³ vizet visz a Nigerbe, melynek ott talán még kisebb víztömege van, 800 km. hosszúságig gőzhajókkal járható, bár száraz időben nehezen. Alsó folyásánál, midőn a *Gurna*, *Faro* s más nagy mellékfolyókat felvette, egy kilométernél szélesebb lesz s csaknem egyenes irányban fut keletről nyugat felé teljes síkon, melyet olykor-olykor magasos

hegycsúcsok tesznek változatosá, jobb oldali partja azonban rendszeren igen magas. A parti lakók díszesen kifaragott s rendszeren krokodil fejéhez hasonló végű csolnakaikkal mindenütt sűrűn lepik el a folyót s nagy szenvedélyvel üzik a halászatot.

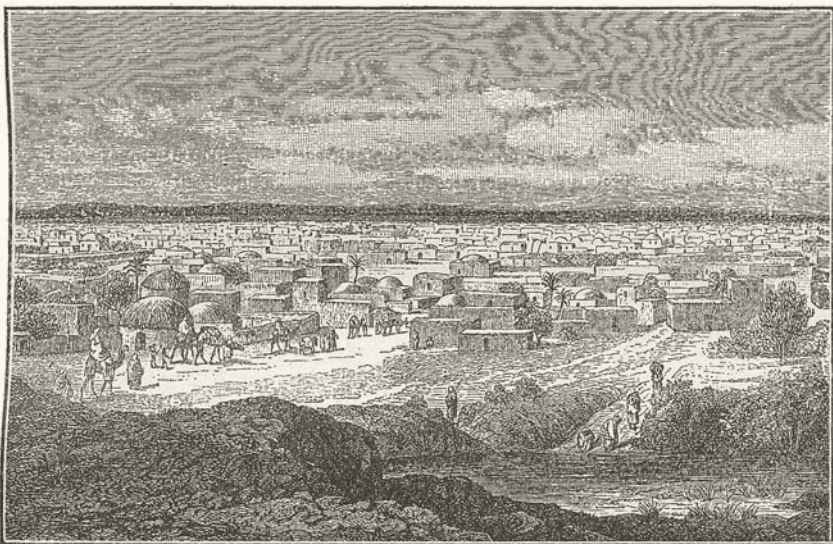
Ezek a lakók, a haussa-négerek, már régóta alattvalói a fulbáknak. Az idegen törzs Napoleonja Othman sejk 1802-ben s az utána következő években nagy birodalmat alkotott itt, mely csaknem egész nyugoti Szudánt magában foglalta s csak az ötvenes években oszlott szét apró államokká, melyek ma már csaknem önállóak, bár a legtöbb a hatalmas Szokotónak fizet évi adót hűbéri jellege elismeréséül.* A nagy birodalom szétbomlásával a fulbák társadalmi tekintélye is hanyatlott, egészen fulba városok minő Saria, lassanként hausszává alakultak át. De a hausszák ma már csak nyelvük segítségével hatalmasak, mely nyelv még a tuareg földön levő Air oázisban is uralkodó s ezenkívül a Csad tótól a Niger torkolatáig a kereskedelmi közvetítő. A hausszák általában igen értelmesek és megbízhatók. Az angolok rendőröknek előszeretettel használják, a Kongo-államban ők a legjobb katonák s sokan Európában nyertek kiképzést. A köznép különösen ügyes, mint baromtenyésztő és házaló.

Szokoto állam, hogy éppen a leghatalmasabbal kezdjük meg, ma már jóformán angol védnökség alatt álló államszövetkezet, melynek főbb tartományai (Jakuba, Saria vagy Soso, Kano, Muri, Samfara és mások) egész kis országok. Legjelentékenyebb helye kétségkívül *Kano*, a hasonló nevű tartomány fővárosa s Középafrika egyik legnépesebb helye. Állandó lakossága meghaladja a 60.000-et, de a nagy vásárok idején százezernél több lakik itt. A város óriási kiterjedésű, szabálytalan ovális területe 30 km. kerületű s egészen kőfallal van körülvéve, melynek 15 kapuját éjjel zárva tartják. Vályogházai és lombkunyhói között sok bomlásnak indult, utczái között terjedelmes vízzel telt gödrök s itt-ott valóságos rétek vannak legelő állatokkal, élénksége azonban kétségtelen s a kép, melyet az idegen nyer, megkapó, részint a pompás növényzet következtében, részint mivel a csaknem meztelen rabszolgáktól a ragyogó tarka pompába

* Nevezetesebb államok területe és népessége:

Gando	203.309	5,500.000
Szokoto és Adamaua	324.111)	12,570.000
	137.365)	
Massina	166.879	4,500.000
Nupe	21.310	1,500.000

öltöztetett arabokig, meg a tömérdek üzlet minden kigondolható áruival nagy változatosságot mutatnak. A házak többnyire enzeletesek, apró ablakokkal és pálmatorzsek által támasztott tetővel. A legtöbb házat kőfal és vízárók veszi körül, néha egy-egy csomóban vannak, mellettük pedig a kertek és szántóföldek, mintha a nagy várost szándékosan osztanák fel apró falvakra és majorokra. A vak és nyomorék állandó alak az utczákon, valamint a meztelen gyermekek és a legelésző állatok. Kano jelenleg is a legnagyobb piac Szudánban. Barth idejében mintegy 300 tevekaraván ment innen Timbuktuba

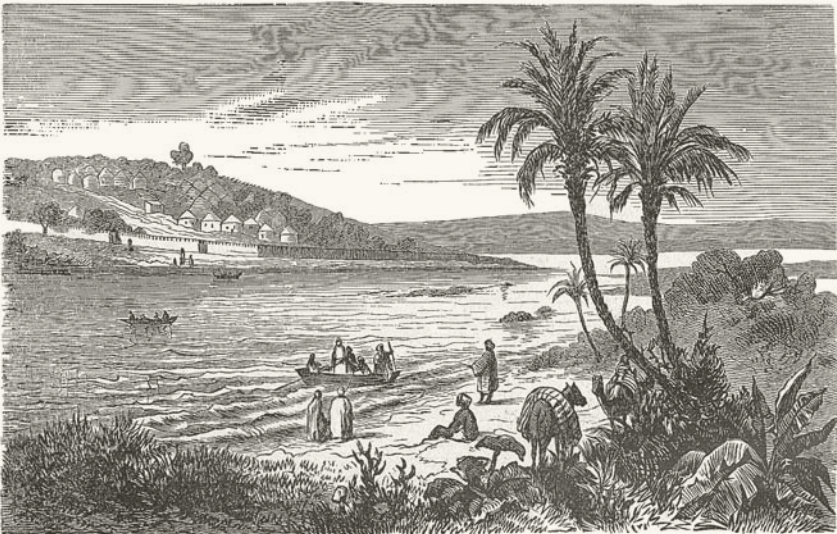
Kano.

évenként 60 millió kauri értékű árút víve magával, főképp rabszolgát, gurodiót, agyagedényeket, gyapot és bőrárúkat. A legélénkebb forgalom januártól áprilig tart.

Az ország jelenlegi fővárosa, vagyis inkább az uralkodó székhelye *Vurno* a Rima folyó mellett, új város, de nem jelentékeny. Sokkal fontosabb a közelében lévő *Szokoto*, az egykori főváros, melynek ma is mintegy 30.000 lakosa van, bár a székhely áttétele következtében sokat szenvedett s jelenleg egész városrészek elpusztultak s mezőségekké alakultak át. Ezt is kőfal veszi körül, 7 m. magas s kerülete igen nagy, egyik kaputól a szemközt fekvőig egy

óráig kell lovagolni. A város utczái egyenesek, de a házakon kívül kertek és kunyhók is vannak jó részben csoportosítva. Maga a régi uralkodói palota egy kis város öt udvarral és külön mecsettel. Mondják, hogy a városnak régebben négyszer annyi lakossága volt.

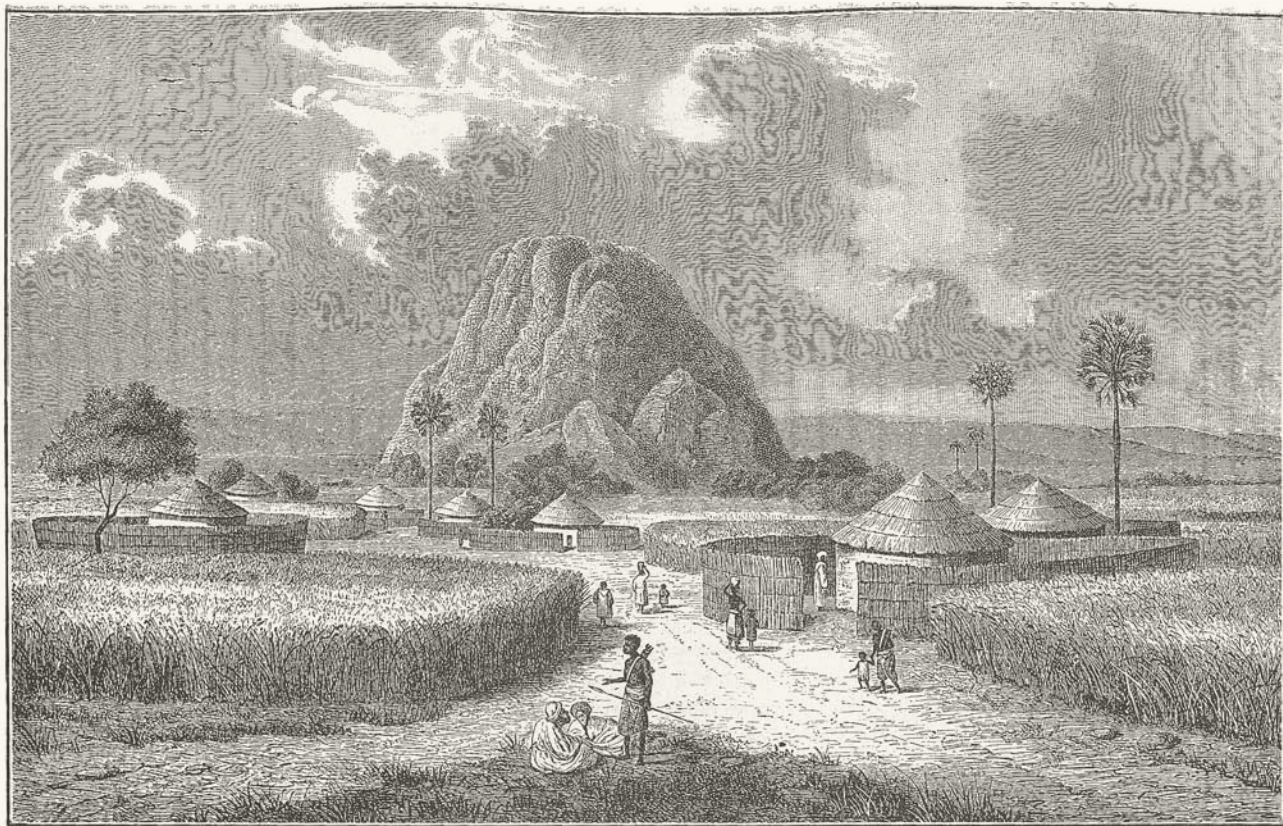
Szokoto többi városai is részben nagyon népesek. Kacsena, Ganda és Jakubu városokban állítólag ötven-ötvenezer ember van, Bida a Niger partján talán még népesebb. Saria, hol a fulbák előtt a haussa birodalom központja vala, nagyon hanyatlott, de még mindig előkelő kereskedelmi pont. Az elűzött királyi család utódai

Szokoto.

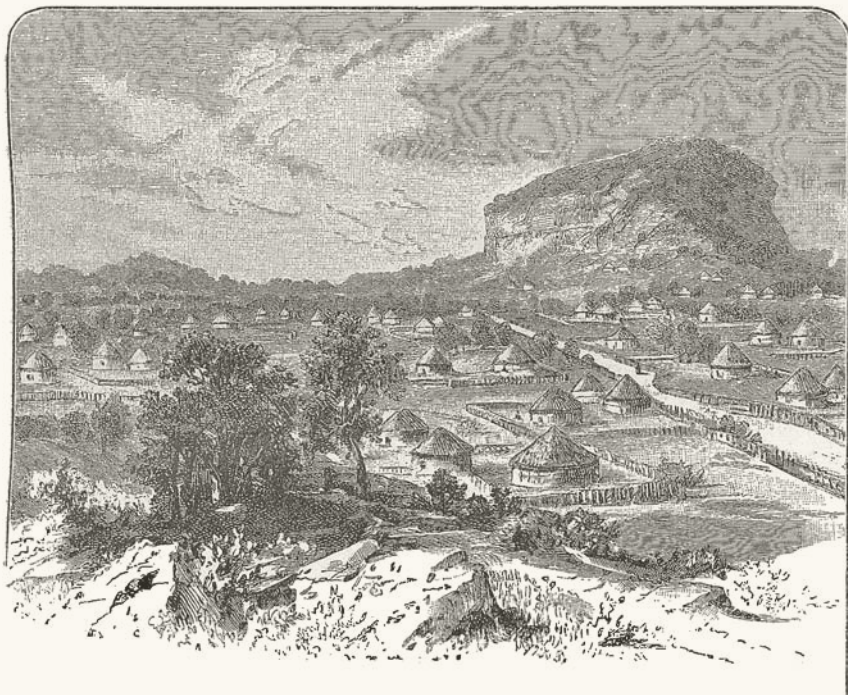
Abucsiban uralkodnak s még jelenleg is viselik a Seriki-n-Soso (azaz Saria királya) czimet.

A legjelentékenyebb hűbéres állam kétségkívül *Adamawa* a Benue és a Kongo között. Festői szép hegyvidék termékeny talajjal s jelenleg még a drága, de pusztulófélben levő elefántcsontkereskedésnek székhelye, melyet ezért is, de mert a Benuen könnyen megközelíthető, már rég éber figyelemmel kísérenek az európaiak s ujabban, legalább a térképen, angolok és németek megosztottak rajta. Az uralkodó faj itt is fulba, de ezek még túlnyomólag pogányok, bár a mohamedán elem napról-napra hódít. Főhelye *Jola* mintegy 20.000 lakossal. A város nagyjából kerek vályogból épült szalma-

Umbutudi Adamaúban.

fedelű kunyhókból áll, melyek körül az udvar esős időben szántó-földdé alakul át. Az utcák szélesek, de fű nő rajtuk s a piacok valóságos legelők. A helytartó palotájának lapos teteje van, négyszögű épület csarnokokkal. Az egész város kopár, alig van benne fa, holott más, hasonlóképp épült városokban, minő a képünkön is látható Demsa-Poha, csinos faligetek vannak, melyek a szétszórt fekvésű kunyhókat nagyon megelevenítik. Nevezetes helyek még Ngaun-

Demsa-Poha.

dera, Bagnio, Gaska, az elefántcsontkereskedés központjai. Néha, mint Uambutudinál látjuk, még kisebb telepeknek is tekintélyt kölcsönöznek az Adamauában gyakori magános sziklák sajátos alakzataikkal.

Bizonyos tekintetben szintén Szokotótól függ *Gando* állam, mely a Niger két oldalán terül el a Benue torkolatáig s apróbb, egymással laza összefüggésben álló tartományokból áll. Földművelő állam, jelentékeny városok nélkül. Tekintélyesebb a kis *Nupa*, a

Niger baloldalán, hol két jelentős kereskedelmi hely van: Rabba és Eggan, melyeket a Niger gyakran elönt. E két város lakói folyást közlekednek csolnakokkal a Nigeren s egész családok állandóan laknak a csolnakokban.

Leginkább északra esik *Massina* állam, melynek hajdan a híres Timbuktu volt a fővárosa. ma pedig Bandzsagara, mely jelentéktelen hely. Az egész ország pusztulófélben van s igen sok városa ment tönkre a háborúk miatt.

A CSADTÓ KÖRNYÉKE.

Szudán középső részének központja a csodálatos Csadtó, a legérdekesebb belföldi víztömegek egyike. Nagy területű mélyedésben, 240 m. magasban a tenger színe felett fekszik, kiterjedése alacsony vízállásnál 27.000 km.², tehát nagyobb, mint Pest- és Bácsmegyék együttesen, áradáskor pedig legalább kétszer annyi. Vize különösen északon fekete színű, délen, hol kevés mocsara van, fehér, partjait a sok nádastól alig lehet látni s víztükrének legalább harmadát szigetek borítják, különösen keleten, hol az egyes szigeteket sűrű nád kapcsolja össze. Valóban sok helyen egész lagunaszerű a tó, partjait nem lehet megállapítani, sőt kétségtelen, hogy azokat változtatja is. Vízét egy pár folyó gyarapítja, melyek között legtekintélyesebb a dél felől, Dar Banda ismeretlen vidékéről eredő *Sári*, mely hétágú deltájával s gyakori áradásával folytonosan változtatja a tó határát. Nyugat felől a Komaduga vagy Vaube is időközönként nagy mennyiségű vizet hoz. Délkeleti végén azonban kifolyása is van, az 500 km. hosszú, északkelet felé húzódó Bahr-el-Ghasal (gazellafolyó), mely azonban rendesen csak meder, melyben alig van víz. Minden jel arra mutat, hogy a hatalmas tó vízmennyisége időközileg változólag apad és növekszik. 1750 körül alacsony volt, 1850-ben emelkedett, azután ismét süllyedt, de 1866 óta újból emelkedik. Vize édes, mely körülmény azért feltűnő, mivel környékének talaja sós, sőt szigetein is annyi a natron, hogy kereskedést üznek vele.

A tó sajátos ingadozása nagy hatásokat idéz elő. A környékén lakóknak mintegy kétlakúaknak kell lenniök, kik ma még járkalhatnak, holnap azonban ugyanazon helyen csolnakáznak. Szigeteinek száma állandóan változik s folyóvizei egyik hónapban falvakat árasztanak el, másokban könnyű szerrel átázolhatók. Az egész

Növényzet a Sári mentén.

tó ilyenkor kisszerűnek látszik, valóságos romja egy belföldi tengernek.

Mindenesetre feltűnő azonban a Csadtó állatvilága. Áradás alkalmával keveset látunk belőlük. Valamennyi sziget mélyen víz alatt van, a partot is elöntötte az ár s kiszorította a madarakat, csak a krokodilus feje és paizsos háta kerül a víz színe fölé s néhány röpködő madár mutat életet. Mikor azonban az eső megszűntével lejjebb száll a tó tükre és a sok sziget, homokpart meg partszegély mind szabaddá válik, megjelennek legelőször a vízi lovak, olykor tetemes falkákban egyesülve s nagyon felköltik az ember figyelmét, a mennyiben minden lélekzetvétele a felszínre jönnek s lélekzetvételeük messze hallható hortyangatással történik. Kijönnek sütkérezni a krokodilusok is, órahosszakon hasálnak a fővényen olykor huszan, harminczan együtt, nem egyszer egymáson keresztül-kasul heverve. Most a homokosokat, a partokat és szigeteket egész sereg madár lepi el s a belföldiekhez csatlakoznak az északi vándormadarak, melyek itt töltik a telet. A szürke- és szüz-daru szomszédságában megjelennek a kecsesen tánczoló koronás darvak, a rózsaszinlehető fehér szárnyú s vörös mellű tantaluszgólyák, csunya argalamarabuk, lábas kócsagok, vöcskők és kacsák, kigyónyakú madarak, parti szalonkák, fővényfutók s ezrével üldögél, álldogál, futkos, bugdácsol, legelget, görgöcsél, hápog és rápog mindenik. A víz tükre fölött ismét mások vannak, ott repkednek a halászkák és a sirályok, a parti fecskék és a gyurgyikák s felettök nagy körökben kering egy-egy sas. Kissé távolabb elefántok, zsiráfok, sőt struczczok is láthatók, melyekhez esténként az ivóhelyekre seregestül jönnek az antilopék s más apróbb állatok, míg a földtalajon pókok és rovarok ezer színű változatos példányban jelennek meg, valóban egy csodálatos állatkert, mely olykor még a paradicsomra is emlékeztet, mivel az állatok embertől félni alig tanultak meg.

Kevésbé szép a Csadtó környékének növényvilága. A földközi tenger vidékének flórája itt már egészen kiveszett, a tropikus éghajlati nem fejlődött ki egész pompájában. A parkszerű nagy mimózaerdőkben a tövises zizyphus, a myrtushoz hasonló maerna és a változatos alakú akácza itt-ott kuszó növényeket is táplálnak, de tömegesebben ritkán, ellenkezőleg mindenütt sok a rét és a szántóföld. Még a folyók partján sem mindenütt buja a növényzet s inkább a füvek bősége a feltűnő. Legnagyobb a sűrűség az erdei tavak és tócsák környékén, a melyeket vagy a tavaszi esők összegyűlt vize

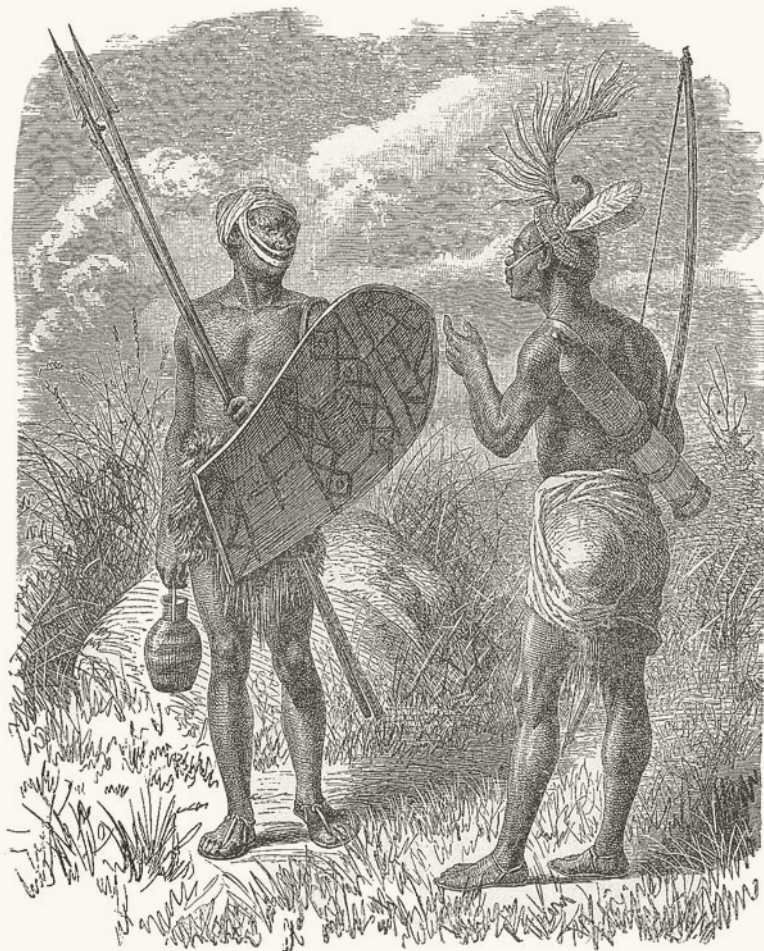
vagy a megdagadt folyó árja tölt meg. Ezek a tavak (fulat), a vízimadarak, sáskák és rovarok millióinak lakóhelyei, oly sűrű erdőkkel és nádasokkal övezvék, hogy sokszor alig, vagy csak tetemes fáradtsággal juthat közelükbe az ember s mindamellett víztükrüket is gyakran egészen ellepi a nád vagy más vízinövények. A gyűjtő természetbuvárnak kincses bányái ezek a helyek, bár a fajok változatossága rendszeren nem nagyon jelentékeny s az egyszerű turista, ki színpompát és változatosságot keres, csalódva távozik, mert csak bozotszerű tömkeleget talál.

Az egyes államok között* kétségkívül legfontosabb a Csadtó nyugati és partjainak síkságán elterülő *Bornu*, melyet Nachtigal alaposan megismertetett velünk. Afrika vadon bensejében meglepőleg rendezett és művelt állam van itt, melynek története ősrégi időkbe felnyulik s már a mult dicsőségében sűtkérezik, midőn az ország határát a Niger alkotta. A fellák bontották szét a hatalmas államot a jelen század elején s csak évek múlva sikerült az elűzött szultán utódainak egy kis részt visszaszerezni. „Noé országában“ azonban, a mint a benszülöttek mondája nevezi Bornut névmagyarázat után, a mohamedán műveltség rendes államot biztosított. A névleg korlátlan hatalmu sejknek vannak államtitkárai és részben választott tagokból álló tanácsa az ország különböző nemzetiségei szerint összeállítva. A közigazgatás rendszeresített, a hivatalnokoknál rangfokozat van s a katonaság, bár kizárólag rabszolgákból alakul, állandó szervezettel bír, fegyvernemek szerint oszlik meg, csak az alsóbb rendűek viselnek dárdát és nyilat, a többieket puskákkal látják el. Egyenruházatukat fejdíszek pótolják. Hasonlókép szervezett az igazságszolgáltatás, a közoktatás; mindenekfelett az udvartartás, mely csaknem oly feszes, mint az ázsiai mohamedán államokban. A harcias hajlam különben nincs meg náluk, ellenkezőleg igen elpuhultuk s csak ipari tevékenységek mutatja egykori mozgékonyságukat. Jellemző, hogy apró ágyukat tudnak önteni.

Bornu népe nagyon kevert. Uralkodó elem az arab, mely igen csekély számu, azonban teljesen tisztán és vegyülés nélkül tartja fenn magát. Jellemző, hogy az államtanácsban a kis törzsnek öt képviselője van.

* Név	Terület km ²	Népesség
Bornu	148.405	6—8,000.000
Kanem	56.659	200.000
Bagirmi	183.403	1,500.000
Vadai	444.550	3—4,000.000.

selője van, a jogilag és számban első törzsnek, a kanuriknak ellenben csak kettő. Ezek a *kanurik* (valószínűleg Kanemből jött emberek) kétségkívül keverékek, de eredetük ma már ki nem puhatolható. Tibbuk

Bornui harcosok.

és más berberek, melyek Bornuban is nagy számmal laknak, bizonyosan olvadtak beléjük. Értelmes és ügyes földművelők, kik a mesterséges öntözést, szeszgyártást, fonást és faragást is tudják. Mellettük mintegy félfannyi számban több apróbb, szintén vegyes törzs él az

országban, köztök a mozgékony makarik, azonkívül fulbák és négerék. A lakosság a déli részeken elég sűrű, a főváros közelében csaknem minden félóránnyira vannak vályogfalakkal körülvett községek, de azért a nép sűrűsége hátrább áll Nyugatszudánénál s sehol sem alakulnak európaias viszonyok. Ellenkezőleg a legtöbb helyen ritka a község és az erdő veszi igénybe a talaj nagy részét, ennek tisztásain van a legtöbb szántóföld és rizsszel bevetett mocsaras talaj.

Mindenesetre jelentékeny azonban az ország fővárosa *Kuka*, hol 60,000 ember él együtt. Kitűnő fekvése azon a helyen, hol a Tripoliszból Szaharán át vezető nagy karavánut végződik s ezzel kapcsolatban az Afrikában csaknem páratlan szabadkereskedelmi politika, mely a karavánok ide tódulását előmozdítja, okozza és tartja fenn nagyságát. A keleti rész (billa gediba) jóformán csak a szultán palotája és udvara, a tulajdonképi város egy km távolságra van a nagy piacon tul.

A többi városok kevésbé jelentékenyek, csak kettő Dikra és Ngomu népesebb huszezernél. Egyes kisebb hűbér államok főszékhelyei, Dolu (Honduráé), Karnak (Logoné) s mások szintén jelentéktelenek. Minden a fővárosban központosul össze.

A Csadtó déli részén, jóformán a Sári mentén terjed el *Bagirmi* szintén sík talajon, csak keleti oldalán vannak hegyek. Hajdan szintén tekintélyes ország vala, ma nagyon hanyatlott és csak úgy tarthatja fenn magát, hogy Bornunak és Vadainak is adót fizet, bár neki is vannak hűbéres államai: Sokoro, Sarua és Busso. Lakosainak nagyobb része vegyesvérű bagirmi, erőteljes és széptermetű, de nyers és rablásra hajlandó nép. Fővárosa *Massenja*, a Ba-Trr folyó mellett nagy kiterjedésű, félig lakatlan hely. Egész hosszában széles mélyedés választja két felé, a mélyedésben legelő van, esős időben pedig viz. Déli részén van a királyi palota, vályogházak és kunyhók tömkelege, melyet azonban e vidéken szokatlanul, valóságos téglából álló kőfal vesz körül. Az udvarhoz tartozik a képünkön látható lovaskatona is. A város lakossága, épen mint az országé, igen vegyes. A bagirmikon kívül van sok tuereg, kanuri, arab és fulba. A lakosság száma nem ismeretes, újabban a sok háboru miatt apadt, mint az országban általában.

Talán még inkább elpusztult a Csadtó északkeleti és északi részén fekvő *Kanem*, mely egykor Bornu anyaállama vala. Fővárosa *Mao* csak tizezer lakosságú város s a többiek még jelentéktelenebbek. Az ország népessége vegyes. Kanembuk, tibbuk, arabok és kanurik

vannak nagyobb számmal s e mellett egész sereg apró törzs, melyekről általában részletes leírások jelentek meg. Némely törzs, mint a tibbuk és bululák, kóbor nomád életmódot folytatnak.

Lovaskatona Bagirmiből

Nagyon jelentékeny ország s jelenleg a leghatalmasabb ezen a vidéken *Vadai*, melynek csak déli része tartozik a tulajdonképi Szudánhoz, míg a többi rész a Nilus vidékéhez vagy a nagy szaharai sivataghoz számítható. Kelet és dél felől számos folyó ömlik a Csad-

tó felé, van néhány nagyobb tava is, köztök a halgazdagságáról messze földön ismert Fitri s északon sivatag. Az izlam elterjedése és a szokatlan nagy számu arab törzsek nagyobb műveltséget terjesztenek itt el, mint Szudán más részeiben, bár északon tibbuk, délen négerék vannak túlsúlyban. Az uralkodó törzs az arab és néger nép vegyülékéből alakult *maba*, melyből ered a fejedelmi család s az egyes tartományok kormányzói. Mellettük az araboknak külön hatóságuk van. A mabák araboknak tartják magukat, arab burnuszban járnak, fejüket megnyirják s csupasz lábaikra papucsokat huznak. A nők öltözete kissé tarkább, különösen feltűnő apró czopfokba font hajuk, melyet annyira bekennek vajjal és zsirral, hogy valóban visszataszítók lesznek. Nyakukra meg lábszáraikra üveggyöngyöket raknak, néha jobb orrczimpájukba egy nagy darab korallt; arcukat sohasem fedik el, de a férfiak előtt földig borulnak s négykézláb csusznak el rabszolgaságuk jeléül. A mabák nem harciasak, de vad indulatuk mindenütt előtérbe nyomul s ezért a rabszolgák véres összeszerzése sokáig divatozott köztök. Ma a durrahból készült sört szenvedélyesen isszák, erőszakosak, kegyetlenek, gyűlölik az idegent, művészet, ipar és kereskedés alig képes gyökeret verni náluk. A legegyszerűbb butorok s házaik építése izléstelenségökről tesznek tanuságot. Ennek megfelelően a nép szegény, fő élelmi forrása az állattenyésztés; szarvasmarha, juh és méh igen gyakoriak, ló kevés van. Érdekesebb s az ország hatalmának megmagyarázója a katonai szervezetű kormány, mely kegyetlen szigorral tartja fenn a rendet az országban s a mellett lehetőleg elzárja azt a külföldtől, a miért az afrikai utazók közül is kevesen juthattak ide s többen, köztök a híres Vogel, életükkel áldoztak azért, hogy tudománysszomjuk ide vezérelte.

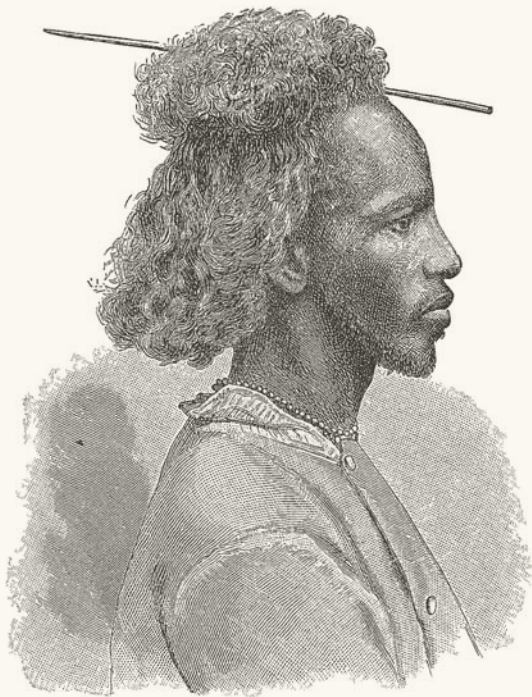
A kereskedelem és ipar fejletlensége következtében Vadainak nagy városai alig vannak. Az egész ország meglehetősen néptelen, bár az erőszakos szultánok több szomszéd állam legyőzött lakóit telepítették le benne. Az egyedül tekintélyes hely a főváros *Abese* (*Abesr*) mintegy 15—20.000 lakossal a Darfurtól Bornuba vezető karavánut mentén. Igénytelen hely, túlnyomólag vályogkunyhókkal. A szultán palotája nagy vályogépületből s egész sereg apró kunyhóból áll, melyeket meglehetősen ép vályogfal kerít; közben még valóságos sátrak is vannak. Északkelet felé homoksziklák között van a régi főváros *Vara*, ma egy pár száz nyomorult kunyhó.

A MAHDI BIRODALMA.

A hajdani egyiptomi Szudán, a Felső-Nilus vidéke és környékén egy pár tartomány, 1882 óta a mahdi birodalma neve alatt ismeretes. A nagy területet, mely legalább háromszor oly kiterjedésű, mint monarchiánk, ebben az időben hódította meg a szent hírében álló „mahdi“ felkelő arab serege.

Kordofanból indult ki a lázadás s néhány év múlva (1886) Khartum elesése s Gordon pasának halála befejezte a küzdelmet. Még egy darabig (1889) Emin pasa megvédelmezte az egyenlitői tartományokat, azóta azok is elvesztek. A tulajdonképi Egyptom határától egész a nagy tavak vidékeig az arabok lettek urak s fanatizmusok, mely a keresztényekkel érintkezést sem enged, homályba borította Keletafrika e részének történetét. Egy évtizede alig fordult meg itt művelt európai, csak sejtetem, mit a

mahdi hívőinek, az úgynevezett „dervisek“-nek uralmáról tudunk; a földrajzíró is csak a régebbi utleírások alapján szól e tájakról, melyeket különben híres utazók, köztök Baker, Schweinfurth s Emin meglehetősen részleteséggel ismertettek. Legujabban a Vöröstenger partjai felől az olaszok vívtak ki némi előnyöket a dervisekkel szemben s sok jel mutat arra, hogy a nagy kiterjedésű birodalom épen a fanatizmus zsarnoksága következtében, benső bomlásnak indult s így nem lehetetlen, hogy pár év múlva ismét más politikai alakulatok jöjnek

Nubiai.

előtérbe, a minthogy az olaszok és angolok már is megosztzkodtak térképen a mahdi birodalmán, sőt az utóbbiak kegyesen még a Kongo államot is részeltették az osztózásban.

A nagy birodalom természetesen nem egyöntetű. Mintegy két millió km² területén van a régi Darfur állam, mely valószínűleg ma sem egészen meghódolt rész, ide tartoznak az egykor híres Nubia, Kordofan és Szennár s ezeken alul a Felső-Nilus partjain egész sereg kisebb-nagyobb néger törzs lakik, melyek a monbuttu és niam-niam törzsekkel állanak rokonságban, míg az előbbieket legnevezetesebb lakói a *nubiaiak*, a hemiták, semiták és négernek sajtáságos keveréke, oly önálló fajjelleggel bír, hogy az anthropologok közül nem egy külön emberfajnak szokta feltüntetni.

Európában is eléggé ismert a nubiai vagy barabra, mivel Egyiptomon át sok került a nyugati fővárosokba s különösen feltűnő dús hajzatuk emlékezetessé tette megjelenésüket. Középtermetű, nyulánk, arányos testű emberek, kezük, lábuk piczi, arcuk többnyire kellemes, szemük mandola alaku, orruk ormós, hol egyenes, hol hajlott, csak a czimpája körül szélesedik ki, szájuk keskeny, ajkuk húsos, homlokuk boltozatos, álluk hosszukás; mindez együttvéve kellemesen hat a szemlélőre; feltűnő sűrű, kondorodott, de finom és nem gyapjas hajuk; arcszínük barna, de van fekete, tartásuk egyenes, járásuk könnyű és kellemes. A férfiak burnuszt és rövidszáru nadrágot hordanak, melyhez saru vagy bocskor s ünnepnap kék avagy fehér talár forma köntös járul, egyetlen ékességök a bőrből összezsavarintott amulett tartó s a zsinóron nyakukba vetett bőrtarsolyok, fegyverük pedig a balkarjukra akasztott tör, utközben a lándzsa. Az asszonyok hajukat száz meg száz vékony varkocskába fonogatják és bőven megkenik juhaggyúval, vajjal, riczinusolajjal, ennélfogva türehetetlen szaguk messzire elérzik; arcukat és testüket helyenkint indigoval tetovirozzák, ajkukat sokszor kékre, tenyeröket mindig pirosra festik, nyakukat üveggyönggyel, borostyánkő- és karneol-lánczokkal, amulettes zacskókkal s egyéb ilyesmivel, bokájukat bádog, elefántcsont vagy szaruperecczel, fülök, orruk czimpáját s ujjukat ezüstkarikákkal ékesítik: csipőjükre bokáig érő kötényt kötnek s hosszú kendőjüket festői redőkben vetik vállukra és mellökre. A fiuk 6—8 esztendőskorukig meztelenül járnak, a kis leányok pedig négy éves koruktól kezdve a rendkívül jól álló, finom bőrcsíkból összeállított üveggyönggyel vagy kagylóval diszitett sallangos kötényt hordják.

Rokonszenves, vidám kedélyű s könnyelműsége mellett eléggé

munkás és tanulékony nép a nubiai. Mohamedán, de csak a külsőségekben, az arabok fanatizmusát alig ismeri. Lakásaik, nagyjából készült koczkáépület szalmafedelelkel, tele vannak különféle részben csinos butorokkal és házi szereklkel, a földművelést s baromtenyésztést általában ismerik s nem is nagyon szegények, bár a huseledelt alig ismerik s könnyelműségük sokat csábit el a részegeskedésre, mely különben is csekély vagyonkájukat tönkre teszi s magukat az arabok rabszolgaságába kergeti.

Nubiai ifju és gyermek.

Ez a nép a mahdi birodalma északi részének legjellemzőbb alakja. Az uralkodó arabokon kívül vannak itt még egyptomiak, koptok, törökök, berberek, furok és a régi rabszolga négerek utódai, de a népesség zöméről nevezik a Vadi Halfától délre terülő Nilus partot nubiai sivatagnak s ez a nép kölcsönözte nevét az egész vidéknek.

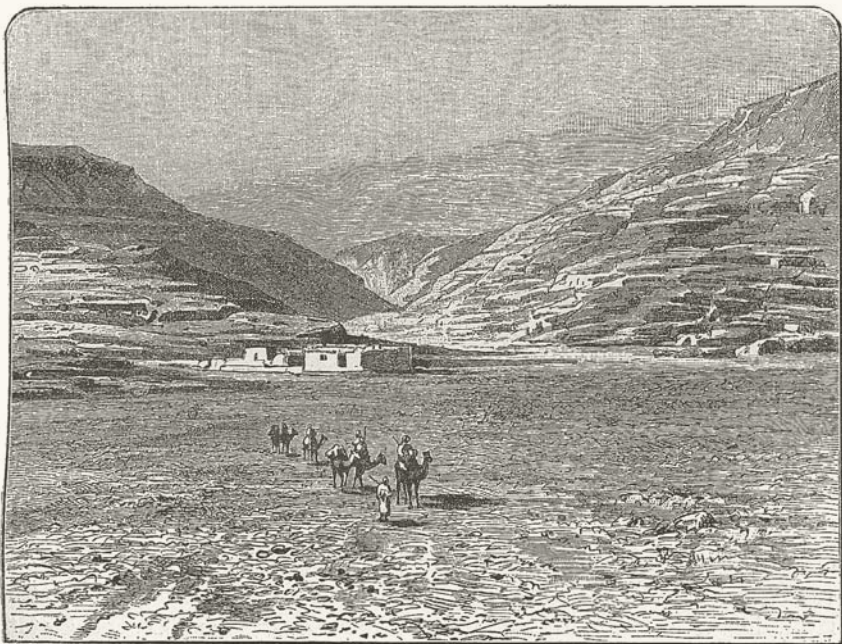
Sziklazátonyok akadályozzák meg a nagy Nilus hajókázhatóságát Egyptom határszélén. Ezek a zátonyok és sellők itt Nubiában

jóformán állandóak lesznek, sok helyen annyira, hogy a Nilus vize sziklazátonyok közé szorított tónak látszik. Három nagy sellőcsoportot szoktak megkülönböztetni, mindegyik egy-egy sziklasziget tömkeleg, melyek között örökös sustorgó, zugó, bömbölő lármával halad előre a víz, a parti szirtfal pedig oly sima, mintha leköszőrülték volna. A harmadik sellőcsoportnál a partok kirugóján, de kiváltképp a nagyobb sziklaszigeteken kőfallal kerített tornyos, bástyás épületek vannak, korábbi idők ma elhagyatott erődítményei. A sivatag még itt is elhatol a folyam széleig, de a Nilus iszapja a parti szirték között levő apró öblöket feltölti s valóságos oázokat teremt, melyek mesés gazdagságuk. A szorgalmas nép minden ily kis iszapágyat gondosan felhasznál, sokszor uszvást keresi fel a parti hegység felől hozzáférhetlen helyeket, a hol a zuhanó ár iszapot rakott le és a víztől alig szabadult földrészt babbal veti be; pár nap múlva, a miut a víz tovább apadt, újra odauszik, újra vet s talán már egyuttal előbbi vetését learatja. Minél lejjebb hatolunk délfelé a téritőn tul, annál élénkebbek a szigetek s a gazdagodó tenyészzettel párhuzamosan zajosabb is lesz a természet, de az erdők és a valódi rétpuszták csak a harmadik sellőcsoport déli határán, a Fehér- és a Kék Nilus összeömlésénél kezdődnek meg, mely már nem Nubia tulajdonképi földje. Nubia lényegileg sivatag és kopár, hol a Szaharához hasonlóan csak elvétve jelentkezik a tenyészet s a „sivatag hajójá“-nak, a tevének, szolgálata nélkül az ember alig élhetne meg.

A hatalmas Nilus folyó, mely hosszúságot tekintve a Mississippi után a legelső a földgömbön, itt a nubiai területen csaknem tehetetlennek látszik a természet ellen. Vadi Halfától csaknem Khartumig majd jobbról, majd balról hegylánczok tolják félre s minduntalan sziklaszigetek közt keres utat s nagy S alakú kanyarulatot alkot. Esése ezen az uton 260 m. s három nagy sellője (katarakta) van: Berber, Meraiu és Hannik közelében. A leghosszabb (60 km.) Serri és Meraiu szigetek közt egész sereg apró zuhatagból áll. A zuhatagoknál szűkebb a vízmeder, azontul sem éri el azt a szélességet, mint Egyiptomban. Kelet felé emelkedő fensik terjed a Vörös tengerig, mely egyes csúcsokban 2000 méternél magasabb lesz s összeköttetésben áll az abessyniai hegységekkel. Mindezek a hegyek rendkívül zordonak, szaggatottak, izolált kupokkal telvék, legtöbb a jegeczes hegység, mely mellett legalább Berbertől északra sivatag jellege van mindennek.

Hajdan a mohamedan hódolás előtt a nubiaiaknak tekintélyes

önálló országuk volt, melynek egyes töredékei egész a legujabb időkig megmaradtak. Ilyen volt az Egyiptomhoz legközelebb eső *Dongola*, mely a Nilus két partján mintegy 260 km. hosszúságban húzódott el. Fővárosát Dongola el-Dsedideht (el-Urah v. Marakah) az Egyiptomból kiűzött mamelukok alapították, jó távol a régi fővárostól U-Aguzetól, mely már az ókorban is szerepelt Dongu név alatt. Főképp ezen két városban és környékén lakik az ország földművelő-

Korosko a nubiai sivatagban.

népe, mely mesterséges csatornázásra és nehéz munkára utalt, mivel a művelhető terület igen csekély, összesen alig oly nagy, mint a legkisebb magyar megye, s mindamelllett Dongola 110.000 főnyi lakosságából alig tizezer jut a tiz nomád törzsre, mely a tartomány nagyobb részét foglalja el s részben valódi sátrokban él. A földművelés főbb terményei durra, duchna, tengeri, buza és árpa, másodszorban bab és lupinus; a földet nem szántják, hanem kapálják, de a szántóföldet körül kerítik, hogy az esővíz le ne fusson róla.

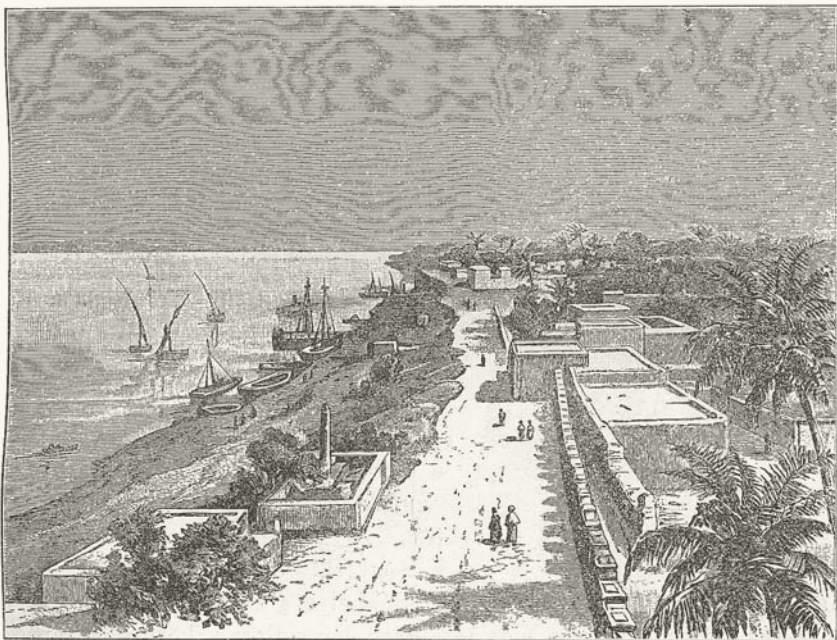
A Nilus jobb partján volt továbbá *Dar-Berber* tartomány az Atbara torkolata felett, melyet némelyek a nagy berber néptörzs ősi hazájának tartanak. Kétségtelenül ma is hamiták laknak itt leginkább, bár nem oly tiszta vérűek, mint a marokkói maszigok. A tartomány fővárosa El-Mekheir vagy Meserif másfél óra hosszúságban húzódik el a Nilus mentén, de agyagházaiban alig lakik tizezer ember.

A többi nubiaiak apró területekre oszlottak fel, csaknem minden főnök (melek) önálló országot létesített, mely időről-időre nagyobb is volt, de csak néhány szomszéd község erejéig. A leghatalmasabb közöttük *Sendi* Khartum alapítása előtt déli Nubiának legvirágzóbb kereskedelmi helye volt. Érdekes volt az Atbara torkolata mellett *Damar* papi állam, talán még a faraó korában fenállott Meroe maradvéka. A lakosság fakirokból állott, fejük egy remete módon élt fő fakir volt, iskoláiból a fakirok messze földre vándoroltak ki s a szomszéd rabló törzsek kegyelettel viseltettek még a fakirok karavánjai iránt is. S a babonás, tudatlan rablók közepette hosszú ideig virágzott e kis állam igyekvő földművés népével, míg a többi nubiai államokkal együtt a Darfurból jövő fungák békéjüket meg nem zavarták.

A valódi átalakulást Nubiára az egyiptomi Mehemed Ali hódítása idézte elő, főképp *Khartum* alapítása által (1821), mely csakhamar nagy város lett (60.000 l.) s kedvező fekvésénél fogva, a Kék- és Fehér-Nilus összefolyásánál, valódi emporiuma az egész vidéknek, hova valósággal özönlöttek az idegenek. Már 40 évvel ezelőtt Afrika bensejében akadt hely az európai művelődésnek legalább némi nyomaival, hol a vályog épületek között néhány valóban diszes téglaházat lehetett látni, bár a mész hiányában ily építkezés nagy fényűzés jele volt. Az egyiptomi kormányzó palotája, a kath. missio épület s mindenekfelett az állami park, hol szép subtropikus növényzet között néger zenekarban lehetett gyönyörködni, igen érdekes részletek voltak. Különben a város nem mutatott vonzó képet. Pálma- és citromligetei között tömérdek féreg, gyak s skorpio volt mindenütt, a romladozó lapos tetejű házak közül csak egyetlen minaret emelkedett ki s a pizok állandó volt. Legnagyobb nevezetessége Khartumnak (még a mahdi hódítása előtt) a változatos néptömeg: európai, török, arab, görög, zsidó, egyiptomi, nubiai, abessziniai és galla együtt volt itt a különböző néger törzsszel, melyeket Egyiptom felől jöve itt lehetett nagyobb mennyiségben találni. A hatalmas kereskedelem különféle

kalandorokat, tánczosnőket, bűvészeket hozott ide össze s emellett néhány valódi milliomost, ki félműveltségének megfelelő barbar izlése szerint igyekezett itt a gyönyör poharát fenéig üríteni.

Khartum ezen előkelő eleme a legutóbbi félszázadban csaknem kizárólag a rabszolgakereskedőkből került ki. Alapításától fogva az elefántcsont és a rabszolga voltak a város forgalmának főcikkei s az 50-es években ez volt a világ főpiacza mindkét „árucikkre“ vonatkozólag. A kereslet emelkedésével nem volt képes a kereske-

Khartum.

delem lépést tartani másként, minthogy a kereskedők teljesen rabszolgavadászokká vagyis rablócsapatok szervezőivé és orgazdáivá lettek. A történelem legsötétebb lapjai valósultak meg itt, midőn évről-évre szervezve és a legcsekélyebb álszégyen nélkül indultak a khartumi kereskedők bérenczei a Nilus forrásvidékére és a Szudánba gyujtogatni és rabolni. Az összelánczolt és nyomoruságosan táplált rabszolgákat ezrével hozták ide a piacokra s innen Európa, Amerika és Ázsia különböző részeibe, de sokkal több ezer halt el a rablás és

az elhurczolás közben. Sok utazó napokon keresztül állandóan látta fehérleni az elhullottak csontjait. Az egyiptomi kormány hiában igyekezett ellenök fellépni, még a puritán jellemű Gordon pasa is kénytelen volt engedményeket tenni s mindamellettt valósággal a rabszolga-kereskedés háborítatlan üzése volt az ok, mely Egyptom uralmát itt megsemmisítette s a mahdi felkelését igen rövid idő alatt teljes sikerre vezette.

Az új birodalom székhelye ma Khartummal csaknem szemben fekszik. Ez *Omdurman*, előbb igénytelen falu a Fehér-Nilus mellett, ma állítólag Khartum örököse nagyság és fontosság tekintetében. Környezete már régebben is igen szegényes volt, kopár síkság, honnan az egykori falvak eltűntek.

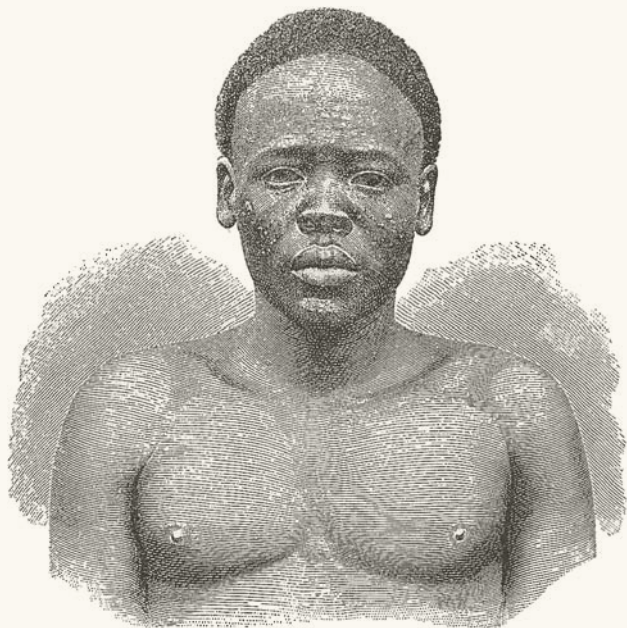
Tánczosnő Khartumból.

Kissé vonzóbb lesz a kép, ha kelet felé megyünk a *Bahr el Azrak* vagy Kék-Nilus mentéu, mely az abessziniai hegyek közt fekvő Tana-tóból ered s 350 km. hosszú folyásában számos jelentékeny mellékfolyót vesz fel; melyek esős időben vízdúszak. Meglehetősen nagyszámú városai és falvai vannak, melyeknek lakosai előszeretettel foglalkoznak a durra tenyésztéssel, úgy hogy ezt a területet egykor az egyiptomi Szudán gabonakamrájának tekintették. A legnevezetesebb közöttök kétségkívül *Szenaar*, egykor egy hasonló nevű tekintélyes birodalom székhelye s esetleg a Strabo Meroejének utóda. Ma ez a hely is nagyon hanyatlott s környékén apró téglaházak csoportjai, egyszerűen sejkek és fakirok fehér siremlékei, mutatják az egykori községek helyét. A lakosok jellege nagyon tarka. Nubiaiak, ethiopiai s arabok vegyest élnek, de még az ország bensejében is találunk arab törzseket, melyeknek világos arczbőre, magas, arányos termete azt mutatja, hogy meglehetősen tisztán maradt a néger vérkeveredéstől.

Khartumtól nyugat felé jelentékenyen kiszélesedik a mahdi birodalma. Legelől találjuk itt *Kordofan* tartományt, hova az 1821-ben alapított Donkolán át halad az ut. Ennek a tartománynak főhelye *El-Obeid*, kopár sík vidéken fekvő jelentékeny hely, mely távolról

nézve elég szépnek látszik, sőt egy pár nagyobb épülete is van, kaszárnyák és államépületek, de közelről tekintve igen rendetlen hely s különösen visszataszító az utczákon nagy számmal megmaradt vályogvető gödrök. Az arabok, nubiaiak és négerek külön városrészekben laknak. Környékén igen sok a majomkenyérfa.

Sokkal nevezetesebb ennél *Darfur*, Vadainak keleti szomszédállama, mely valószínűleg igen laza függésben van a birodalommal. Mielőtt az egyiptomiak meghódították (1874), hatalmas ország volt

Fur-néger.

közel félmillió km² területtel s mintegy 4 millió lakossal, kiknek nagyobb része, különösen a nyugati és déli részeken meglehetősen művelt mohamedán vallású négerekből, a furokból áll. Általában földművelők, tudnak írni és olvasni, fehér ruhát hordanak s kupalaku kunyhókat építenek. Mellettük még arabok vannak nagyobb számmal. Az ország talaja terméketlen, vízszegény, csak oly növény terem meg benne rendszeren, melynek kifejlődésére nem kívántatik több idő három hónapnál. Élénkebb tenyészet csak a Marrah hegység vidékén van, hol a tömérdék folyammeder legalább az esős időszak alatt megtelik

vizzel. Annál több a szórványosan előforduló nagy fa, különösen a mézgaákác. A talaj színe mindenütt vöröses, a mi gazdag vastartalomra enged következtetni. Hursz vidékén ásnak is vasat, mely minden rendszer nélkül darabokban van 2—3 m. mélységben a homok alatt. Itt-ott jó legelők vannak s ezért sok a barom, északon teve, délen púpos és nagyszarvu ökör, juh és kecskék; ló aránylag csekély.

Darfur főhelye *El-Faser* vagy Tendalti a Marrah hegy egyik keleti lejtőjén, valóságos erdős oázis a kopár vidéken. Nem házakból, hanem tanyákból (szeriba) van összerakva, minden egyes tanya 5—10 szalmakunyhóból, egy négyszögű vályogépületből, néhány fából és kerítésből áll. Két palotája van a völgyben elterülő tó partján, a régi királyi palotát szalmakerítés veszi körül, melyet belől magas sűrű tövisek védnek. Hajdan ez a város igen tekintélyes hely volt, táviró huzal kötötte össze Khartummal s vasutat is szándékoztak ide építeni. Egyiptomból Közép-Afrikába itt vezetett át a karavánkereskedés főképp elefántcsonttal és rabszolgákkal, melyekhez később strucz-toll, mézga és más termények járultak. A mahdi felkelése alatt Vadai új karavánutat szerzett a sivatagon át Anzsilah oázisig; *El-Faser*, valamint Darfur többi helyei hanyatlásnak indultak.

Visszatérve most Khartumhoz, a mahdi birodalmának déli részét vesszük vizsgálat alá, mely a *Nilus felső vidékén* a jelen pillanatban pontosan meg nem határozható helyig, de az egyenlítő vonalától bizonynyal nem nagyon távol esőleg terjed. A legérdekesebb rész ez, tájképileg és ethnographiailag egyaránt, hol a természet kopárságából lassan, de következetesen haladunk előre a tropikus éghajlat gazdag vidékére, hol a fokozatosan sűrűsödő népesség egész tarka vegyülékét a törzseknek tárja elénk, érdekesebbnél érdekesebb változatokban.

A hatalmas Nilus, a földgömb egyik leghatalmasabb folyója, melynek hossza 5920 km. s vízköre 4 millió km²-nél nagyobb, itt mutatkozik legérdekesebben, bár nagyobbbrészt síkságon megy át, mivel a Nilus és Kongo közt levő vízálasztó, egy 700—1200 m. magas emelkedés csaknem közvetlenül a nagy tavak partján vonul el s Ladótól, mely a mahdi birodalmának egyik végpontja lehet, a 385 m. magasban fekvő Khartumig a nagy folyónak csak 80 m. esése van. Mellékfolyói Ladoig még elég számosak és gazdagok, azontul nagy távolságban nincs jelentékeny folyója, mignem egyszerre mindkét oldalról egy-egy nagy mellékfolyó ömlik bele, melyek a

Papyrus antiquorum a felső Niluson.

különféle hegyi patakokat és folyókat még beömlésük előtt egyesítik. Nyugat felől a *Bahr el-Ghazal* széles medrü, parti erdőségekkel és sivatagokkal körülvett tömege jó, keletről pedig az abessziniai fensík vizeit a *Sobat* hozza egyesítve. Mindkettő a torkolatnál egy-egy kis tenger s midőn a Nilussal egyesülnek, mértföldekre kiterjedő mocsárrá változik a vidék csaknem három szélességi fokon át, tehát a nagy magyar Alföld területének csaknem teljesen megfelelő vidéken. Általában lapos a part, a kanyargások száma nagy s a partot néha 100 km. távolságra elborítja az ár. A növényzet néha oly sűrű, hogy a folyó alig járható s a hajósoknak tüzzel és más fegyverekkel kell utat törniök a nádason keresztül.

Csodálatos a Felső-Nilusnak ez a nádas világa. Órahosszákon 5—6 m. magas sötétzöld falak zárják al a látóhatárt. Színezete koronkint változik. Az új hajtás élénk zöld színű, a felnőtt nád sötétebb, a virágzó sárgászöld, az elhaló vöröses barna. A legtöbb a híres papyrusnád, melyből készítették a régi egyiptomiak papírjaikat. A nádasok között, mintha az őserdők jellege ismétlődnék más alakban, sárgászöld ugorka fajok, lilaszínű kuszónövények s itt-ott egyes botos koró emelkedik ki s folytatásaként a vízszinén apró vízi növények alkotnak kisebb-nagyobb szigeteket; néha oly sűrűen, hogy az ember párnaként használhatná, szarvasmarhák legelnek felettök és a gőzsők, midőn közel jutnak hozzájuk, ruganyosan ütődnek vissza. Némely években annyira elszaporodnak, hogy lehetetlen a vizen járni, 1878—80 között teljes 18 hónapon bezárt kapu volt a nagy folyó. Midőn pedig az alsó részek elpusztulnak, a felettök növfű önállóan terjeszkedik, néha még a hatalmas folyó irányát is megváltoztatja s száradáskor egyenlővé lesz a szárazfölddel, mert a több méter hosszú s igen vaskos gyökerek összebogazva hatalmas hálózatot alkotnak.

Talán ennek a dús gazdag vízi növényzetnek folytatása a parton a hatalmas mértföldekre terjedő rét, melynek fűvei között gyakori a vízi növény s talajában nem szokatlan a tőzeg. Hosszu ideig egyedül a természetek bolyai zavarják meg a teljes síkságot. De minél lejjebb megyünk délfelé, annál erősebben mutatkozik a tropikus tenyészet. Az első eső fűvet, bokrokat, fákat egyszerre a mi tavaszunk gyöngye zöld színével von be, a földből csodálatos változatosságban nőnek ki a vegyes színű virágok, melyek még inkább csalékonyá teszik képzetünket, mintha valósággal parkban vándorolnánk. Az esős idő végeztével ismét a mi őszi tájképünket látjuk meg, lombjavesztett

fákat, meg sárgás levelekkel borított talajt, legalább ott, hol az e vidéken gyakori égetés megkimélte őket.

Kissé lentebb délen őserdőket is találunk, melyeket itt Piaggia után általában *galeria erdő*nek neveznek, mivel csak szegélyzik a folyók partjait, de messze nem hatolnak. Hatalmas törzsű s csaknem égboltozatig nyuló fák állanak sűrű sorozatban, itt-ott az egyiptomi templomok bejárata előtt levő oszlopcsarnokzatot utánzó nyilásokkal, örökös árnyékban, mert lombjaik nem ritkán háromszorosan ölelkeznek egymás felett. A faszor nyilásaiban vizerek futnak, néha források rejtőznek; a 20—30 méteres faóriások alatt ágasbogas bokrok foglalják el az üresen maradt tért. Pálma nincs sehol többé, sterkulia és boswellia fajok az uralkodók, itt-ott fügefafa és euphorbia félek. Ezen a tájon még nincs emberi telep, nincs szántóföld, nincs falu, sőt ideiglenes tanya sem; az erdőben a vízhang nem kapja fel a fejszecsapás hangját s az állatok lármája is ritkaság. De kedves azért a kép. A zöldnek minden árnyalata ömledez e bájos, majd otthonias, majd teljesen idegenszerű erdei vidéken, végtelenül különféle alkatu levelek ringadóznak és rezegnek, a mint a szellő fuvalma éri őket, csillognak és villognak, majd egyik, majd másik oldalukkal fordulva az embernek egészen elvakuló szeme felé, a mely hiába igyekszik a levél-zürzavarban utat találni, az egységet az egésztől különválasztani.

Csak ezentúl fordulnak elő az emberi lakások s egyelőre nem faluk, hanem tanyák, nád- vagy töviskerítéssel körülvett kunyhótelep (szeriba), melyek egykor a rabszolgavadászatok idején primitív jellegű erdők voltak, később apró kereskedelmi telepek lettek. Magánosan elszórva fekvő kunyhók szintén találhatók sok helyen, aratás idején itt szoktak tartózkodni a falvak lakói.

Nagyon sok törzs között oszlanak meg ezek a lakók. Északon silluk és dinka, délen nuar, bari, madi, suli a legnevezetesebbek s a Bahr el Ghazel nyugati részeiben a niam-niamok és mangbattuk, mind ismert s az utazók által részletesen rajzolt faj. Széttagoltságuk és a politikai egység iránt csekély érzékük okozhatta a rabszolgakereskedők könnyű pusztítását közöttük. Mindamellert számuk folyvást jelentékeny volt; az egyiptomi kormány 1871-ben 3000 sillukfalut számolt mintegy 1 millió lakossal.

Itt találjuk először a Szudán lakói között a meztelenséget, a tropikus forráság hatásaként. A legtöbben csak a csipőkendőt ismerik. A bőrköpeny is igen ritka. A ruházat hiányát különféle diszítésekkel

igyekeznek pótolni. A csipőkendőt megrakják gyöngyökkel, és csengetyűkkel, karpereczek s nehéz lábkarikák általában szokottak, némelyik még vasszegeket rak reá, hogy védő fegyver legyen. Állat- és emberfogakból készült nyakszalagok, botocskák az ajkakban, füleken és orrlyukakban s tetoválás, különösen a bariknál, szépnek tartatnak. Előszeretettel törik ki a szemfogakat, s adnak hajfonataiknak sisakos, kalapos vagy más alakzatot. A silluk fésűket dugnak hajukba vagy rövidre nyírják azt, báránfyodrozathoz hasonlóan. Fegyvereik

Bari falu.

bárd, lándzsa és bunkós bot. A nuer, suli és dzsur törzsek ismerik a nyilakat is, a többi nem; kést, tört és kardot kevesen használnak. A legtöbben ügyes csolnakázók, a silukok 40–50 embert befogadó csolnakjaikkal Khartumig tudnak hajózni. Kunyhóik általában méhkas alakúak s feltűnően romlanak és kisebbek délfelé. Nem ritka a harang-alaku tetőzet.

Mind e törzsek aránylag nagyon keveset tanultak az araboktól, kiknek szomszédságában laknak. Kovács, fazekas és varga munkája jóformán az egyedüli szakszerű foglalkozás s ezek is nagyon primitív

jellegűek. Sokkal fejlettebb a baromtenyésztés, különösen a dinka és bari törzsnél, hol 2—3000 darabból álló szarvasmarhagulyákat is lehet látni. Méhtenyésztés sem ritka. Műveletlenségüknek megfelelően varázslat, esőcsinálás, kigyóimádás, kísértethívás, a fák szellemének tisztelete vallásuk általános vonása. Egyik-másik a napot és Nilus folyót imádja s áldozatokat hoz nekik. Falvaik többnyire sűrűn egymás mellé helyezett kunyhók vagy tanyák sorozata, közepen kerek térrel, hol esténként összegyűlnek mulatni, pipázni és tanácskozni. Minden ily téren van egy nagy fatörzs, rajta a dobbal vagy trombitával. A falvakat ritkán kerítik be, de azokon belül a tanyák, egy-egy család lakóhelyei és istállóí, elkülönítetnek másokétól. A dinkáknak közös legelőjük van. Egyik képnünk, mely bárí falut mutat be, igen jó képzetet nyújt erről az életről s egyuttal a parkszerű vidékről, melyet pálmák és majomkenyérfa élénkítenek.

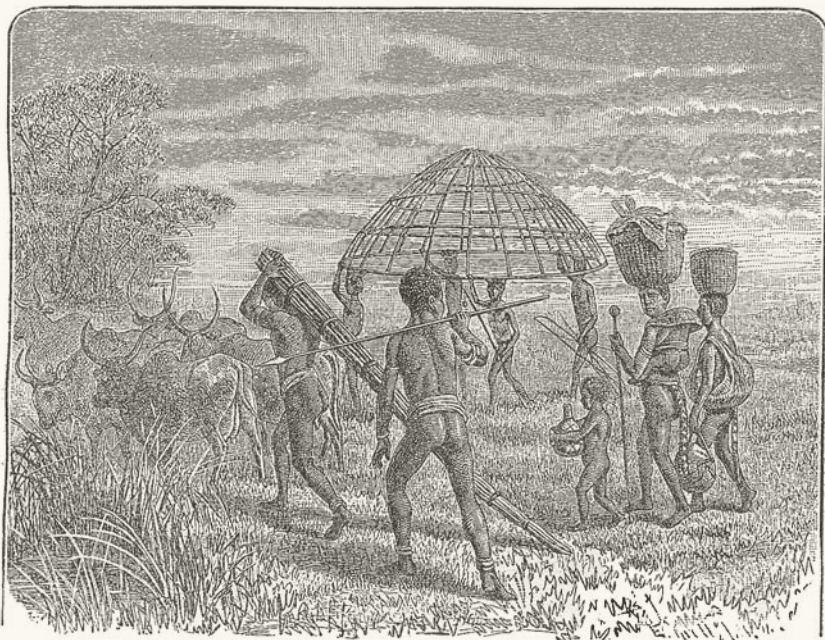
Bongo nő.

Érdekes kis nép ez a *bári törzs*, talán a legértelmesebb és legvitézesebb a vidéken. Bőrük sötét feketés-barna, testük szálás és izmos, ajkuk duzzadt, állcsontjuk előre kinyuló, orruk széles, benyomott, de mindamellert arczkifejezésük értelmes. A férfiak egészen meztelenül járnak, testüket üveggyöngyosorokkal ékítik, melten és hason tetoválják s e mellett vörös vasokker festékekkel és zsirral tetőtől tal-

pig bemázolják, úgy hogy fénylő téglavörös ördögöknek látszanak. A nők hajukat egészen leborotváltják, a férfiak csupán a fejtetőn hagynak egy kis üstököt, a hova a tolldiszt erősítik. Fegyverzetük hosszú lándzsából és nyilból áll, a melynek hegyét növényi méreggel bekenik. Életök patriarchalis, csak a nagy tanácskozások alkalmával gyűl össze az egész falu, itt is azonban csak az öregek beszélhetnek. Aratás után sokat dorbézolnak, a minek gyakran éhínség a következménye. A soknejűség általános, minél előkelőbb valaki, annál több feleséget vesz, a férjhez menő leányoknak a szépség szerint szabott áruk van (10—50 tehén), a nagyon előkelő férfiak feleségeik számát évenként egy ujjal szokták növelni.

Legműveltebbek aránylag a *dinkák*, kik a Gazella folyó jobb partján levő termékeny síkságon laknak, hol nagy számmal telepedtek

le arabok és nubiaiak a szeriba telepeken, melyek nem egy helyen valóságos bölcsői az izlésnek és művelődésnek. Szeriba vidéknek is hívják ezt a földet az arab kereskedő telepekről. A dinkák általában magas termetű s rendkívül sötét színű emberek, mint tekintélyes baromkereskedők nem épen vagyontalanok, tejes ételeik és tésztáik izletesek, szerszámaikat és fegyvereiket vasból készítik s egyes babonaságtól eltekintve eléggé józan gondolkozásuak. Külsőjük azonban

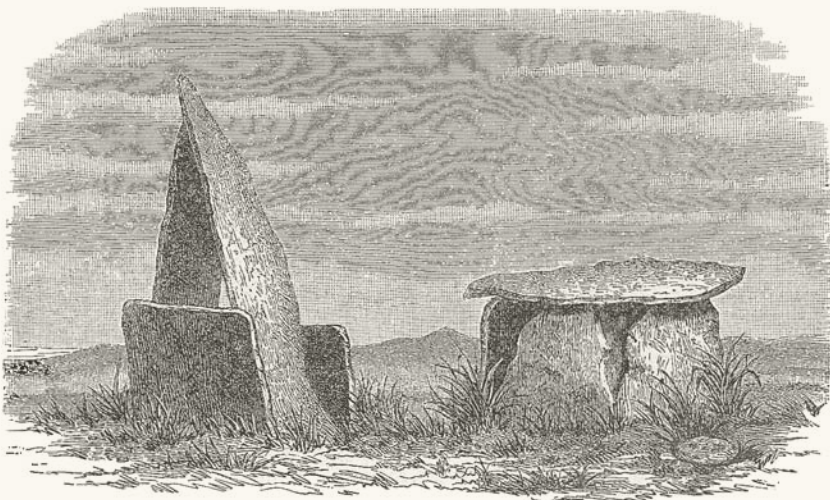

Költözőkődő madik.

vad. Metszőfogaikat kitörrik, hajukat tövig nyírják, kivéven a gavalérokat, mindenekefelett pedig tisztátalanok.

Szomszédjaik a már dombos vidéken lakó *bongók*, a niam-niamok rokonai, kik földművelők, de baromtenyésztéssel és halászáttal is foglalkoznak. Gömbalaku lakóházaik változatosak és általában csinosak. A kúpalaku csúcson szalmavánkos van, honnan a gazda széttekinthet birtokán. Minden kunyhóhoz egy magtár is tartozik, mely czölöpökön áll és a gabonát megvédi a talajnedvesség ellen. A bongók arczsine veresesbarna, testalkatuk középszerű, erősen kifej-

lett izomzattal és hosszú lábszárakkal. A férfiak elől bőrből vagy szövetből kötényt viselnek, melyet zsineggel erősítenek derekukhoz, a nők ellenben leveleket kötnek csipőikre, a test többi része mindkét nemnél födetlen, csak a nyakukon vannak gyöngyékszerek; tollas fejdiszt ünnepeken hordanak. A nők általában magasabbak és izmosabbak a férfiaknál s szeretik a diszt. Ha férjhez mennek, alsó ajkukat kifurják és beleszurt fadarabokkal mindaddig szélesítik a lyukat, míg az legalább ötször vagy hatszor akkora lesz, mint azelőtt volt. Kifurják felső ajkaikat is s ebben réztűt vagy gyűrűt viselnek, orrcimpáikban pedig egy-két szalmaszálat vagy rézkarikát, mint nálunk

Madi kősirok.

a komédiás medvéje. Felső karjuk, mellük és hasuk tetovált, rendszeren kacskaringós vonalokba pettyegetve. A tehetős bongónak három felesége szokott lenni, a szegényebbek azonban beérik egygyel is. A vőlegény lefizeti a leány atyjának a szokásos díjat, a mi rendszerint 10 darab egy-egy kilogrammos vaslemezből és 20 lándzsahegyből áll, olcsóbban csak vén asszonyt lehet kapni. A férfit arccal észak, a nőt dél felé fordítva temetik el. A sirontuli életről, lélekvándorlásról fogalmuk sincs, ellenben a kisértetekben, ördögben és boszorkányokban feltétlenül hisznek.

Kevésbé jelentékenyek a *madi* és *suli* törzsek, melyek a bariktól nyugatra és délre laknak, békés hangulatu földművelő nép, erő-

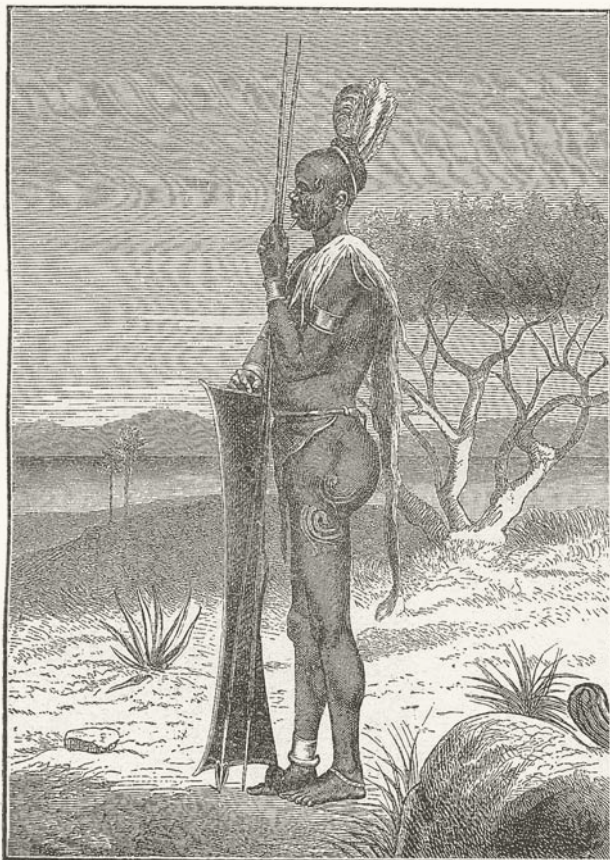
Keletáfrikai négerek.

teljes és csinos testalkattal. Színük is világosabb, mint az előbbieké. A férfiak párducz- vagy kecskebőrt hordanak, a leányok gyöngyövet, az asszonyok bőrkendőt, hátul frakkszárnyhoz hasonló nyulással. Tetoválják és festik testüket, fejdíszök azonban egyszerűbb, mint a szomszéd négerké.

Egyszerű életmódjukat láthatjuk a mellékelt képből, mely egy telep költözködését ábrázolja; egy másik sajátosság, a dolmenekre emlékeztető kősírköveket mutatja be.

Az eddig előszámlált törzsek között mintegy beékelve laknak az apróbbak: a dzsurok vagy dembok, a belendák, melyek a siluktörzshöz, továbbá a dzsengek, nuerek és alvadsok, melyek a dinkákhoz hasonlítanak, de általában vadabak. Harcias törzsek a bangok, lattukák és obok. A lattukák

Tetovált suli-néger.

Ladotól keletre gyönyörű hegyi vidéken laknak nagy falvakban, melyeket sánczok és örök védenek támadás ellen.

A legnépesebb törzs kétségkívül a Fehér Nilus alsó részén lakó *silluk-néger*ek, kik igen nagy területen oly sűrűn laknak egymás mellett, hogy az 500—1000 lépésre eső falvak csaknem összenőtteknek

látszanak. Az összes négerek között e törzs lakik legészakibb helyen 12°-ig. Lapos orruk, apró szemek, sötét bőruk, valamint a duzzadt ajk és gyapju haj határozottan mutatják eredetüket, másrészt azonban világos a vérkeresztelés is. A legelső kép, melyet az idegen a négerek közt nyer, valóban kellemetlen, különösen a festés következtében. A vagyonosabbak színes festéket használnak (a rovarok szurása és csipése ellen), a szegényebbek fahamuval kenik be magukat, s ezek az alakok lassu mozdulataikkal hamuszínű mumiáknak látszanak. Arcukat különben kevésbé torzítják el, csak a metszőfogak kitörése általános szokás, a tetoválás már nem. Műveltségük is nagyobb a többinél, hiszen közelében vannak az egyiptomi és nubiai nagy városoknak, bár falvaik már egészen új világba vezetnek bennünket.

Mielőtt azonban mélyebben behatolnánk az új világba, a négerek valódi földjére, egy kis kirándulást kell tennünk a Vörös tenger partjai felé, hol a régi népműveltség nyomai megmaradtak s ma egy új gyarmatosító nemzet ifjai erővel teremt új állapotokat. Ez az olasz Eritrea gyarmat, mely ma már az ősrégi Abesszinia felett is tényleg uralkodik s a Vörös tenger mellett és a Szomáli félszigeten jelenleg a legtekintélyesebb hely.

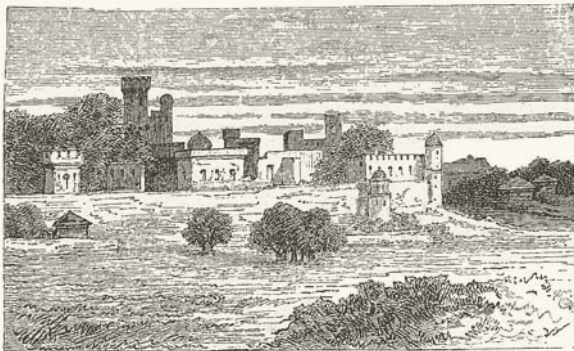

Dinka majorság.

Sillukéger.

Gondar.

HATODIK FEJEZET.

ERITREA ÉS ABESSZÍNIA.

Cecchi : Dal Zeila al Caffa. Roma, 1887. *Paulitschke* : Harar. Leipzig, 1888. *Rohlf's* : In Abessinien. Brema, 1869. *Guillot E.* La mer rouge et l'Abessyne. Lille, 1890. *Schweinfurth Georg dr.* Im Herzen von Afrika. 2. köt. Leipzig, 1874. *Masseja* : I miei 35 anni nell' alta Etiopia. Roma, 1886. — *Bianchi* : Alla terra dei galla. Milano, 1884.

MESÉS hírű ősrégi országhoz értünk A forrósága és kopár homok partvidéké miatt egyaránt barátságtalan Vörös tenger mellett csaknem sziklaszerű gyorsasággal emelkedik fel az a nagykiterjedésű hegyvidék, mely évezredekken át fellegvárszerű önállóságot mutatott. Népe, bármennyire vegyült, mindenkor különbözött a környék népétől s műveltsége teljesen önálló volt az egyiptomival szemben, de olykor-olykor nem kevésbé fejlett. A régi zsidók és egyiptomiak megbecsülve beszélnek a Kus országról, melyet a görögök Ethiopia név alatt hatalmas birodalomnak tartottak. Saba királynő neve a regékben is fennmaradt. Később, midőn a környékét előzönlötte a mohamedan áramlat, itt a hegyek között gyökeret vert a koptkereszténység s sajtószertű irodalmat és műveltséget teremtett meg, melynek becsét csak a legutóbbi évtizedekben kezdték megérteni, bár középkori hire jelentékeny volt. Ma már ismerjük ennek az ősrégi népnek több évezredre terjedő változatos történetét s a régi Ethiopia új urai, az olaszok, már-már egyesítették uralmuk alá az egykori birodalomnak szétszaggatott tagjait s új korszakot kezdték meg Afrika keleti részén, mely reményekkel biztató.

Ethiopia nevezetes multját csaknem kizárólag földje sajátosságának köszönheti, ama pompás begyvidéknek, melyhez hasonlót az Atlaszhegységen kívül Afrika földjén nem találhatunk. 2–3000 m. magas hegyláncokban nem egy hegycsúcs emelkedik a hó határán túl. Örök hó még sincs sehol, mert hamar elolvad. Különösen alpesi jellege van a nagykiterjedésű Szimen hegységnek, hol az Abba Jared (4563 m.) és a Rasz Dasan (4620 m.) az egész hegység legmagasabb pontjai. Északon és délen magas fensikok csatlakoznak a hegységhez, kelet felé pedig meredek falakkal leereszkedve dombvidék kezdődik, míg a benső részben szokatlanul mélyen (néha 1200 m.) bevésődött számos völgy és hatalmas folyam szeldeli a fensikot szigetszerűen elkülönített darabokra. Sajátszerű jellege a fensikoknak a számtalan magános sziklatömeg, kopár és meredek falakkal, piramisokhoz hasonló oszlopos és táblahegyek képében, melyeket „ambák“-nak neveznek; közülök sok megközelíthetlen, ámbar felső lapjuk gyakran kiterjedt, vízben dús és tenyészetben gazdag fensík. Ezekon kívül magas csúcsok is tornyosulnak a fensikból, kerek dómszerű tömegek, hajlott vagy csonka kúpok alakjában, mint óriási orgonákhoz hasonló bazaltszirték. A lépcsőzetes alakulás leginkább nyugat felé mutatkozik, a folyamok mély keresztvölgyelése is nyugat felé irányulnak s ezért az országot nyugat felől könnyebben lehet megközelíteni.

Csak könnyebben, de nem könnyen. A sziklafalaktól körülvelt óriási tojásdadalaku fellegvárba, mely hazánk területének mintegy felével egyenlő és a mely a tulajdonképi Abesszinia, csak egy pár meg lehetős magas és nehezen járható nyergen juthatunk be; a tetőn új lépcsőzetes fensikot látunk magunk előtt, majd egy harmadikat s mindegyik épen oly vad és szaggatott, mint az első, csak valamivel kisebb. Az egyedüli vonzó e hegyalakok változatossága. Táblás hegyek, mint gigások kőfalainak romjai, majd kupolaalaku gömbölyű tömegek állanak elénk, más helyen orgonasípszerű oszlopok vagy ferde és felfordított kúpok, melyek távolban, hol a felhőkkel és égboltozattal érintkeznek, tengerhullámoknak látszanak. A Vörös tenger felé eső részén itt-ott még kratereket is látunk. A Danakil parton még 1861-ben is kitört az Ed, földrengések eléggé gyakoriak s meleg források sem ritkák.

A magas vidék sehol sem mondható teljesen kopárnak. Mindennütt található humus és a nyári esőzés állandó. Mindamellett a tenyészetnek különböző alakjai vannak s maguk a bensülöttek három különböző csoportot különböztetnek meg magasság szerint. A Kola

terület (600—1500 m.) 20—28° átlagos hőmérséklettel, tropikus jellegű, nagyjából egészségtelen süppedékes talaj hatalmas őserdőkkel, melyekben a nagy vadakon kívül tömérdek kigyó, skorpio s sok rovar él. A szárazabb részekben az ember otthont talál, földművelés jól fizet, a rétek gazdagok, de a fák és cserjék lombjai hamar lehullanak. Magasabban (1500—2750 m.) van a legtermékenyebb rész, a vojna degák, különösen a Takezza öböl középrészein. Itt 11—12·5° C. hőmérséklet mellett, mely Déleuropa éghajlatának felel meg, népesek a községek, gazdag a tenyészet és nagy a házi állatok száma. A legmagasabb rész (2750—4200 m.), a degák, már zordnak mondható. Átlagos hőmérséklet 7—8°, itt-ott 0° alatt. A degák nagy kiterjedésű, erdőkben szegény, mezőkben gazdag fensik, melynek lakossága bőrruhát visel. Növényzete gyér, csak árpat és zabot vetnek, azt sem a magasabb részekben. Fák közül csak a kosszo mimozafaj fordul elő, meg a gibara, Abesszinia sajtáságos bokoralaku, de 5 m. magasságig növekvő fája világos zöldlevelekkel, piros levélszárral, mely csak egyszer virágzik, azután elhal. A legmagasabb fensikokon a marhák, kecskék, hosszuszőrű juhok óriási csordákban legelnek; ragadozó állatot a hiéna kivételével az egész vidéken nem találunk. A degák felett mohok, zuzmók, majd egészen kopár trachyt- és bazaltsziklák következnek, egészen alpesi jelleget adva a vidéknek. Színfalhoz hasonlóan sorakoznak a hegycsúcsok oldalain a mellékvölgyek s az egészet félkör alakulag magas hegyek veszik körül, melyeken havat s alpesi legelőket találunk. Olykor egy-egy vizesés s a völgyekben festői fás liget tarkítja a képet.

A hegyvidék szépségei között nem utolsó helyet foglalnak el a tavak. A leghiresebb közöttük a havasi magasságban (1755 m.) fekvő pompás *Tanató*, (2980 km²) telve apró szigetekkel s körülkerítve gazdag művelt területtel. Köröskörül elkülönözten trachyt és bazalt kőzetből alakult hegyek emelkednek, melyekről tömérdek patak ömlik a közepben fekvő tóba; az egész óriási kráternek tünik fel. Egyik oldalán meredek sziklafalakkal körülvett 20 m. mély szurdokon át egymásután következő vízuhatagokban szakad ki e tóból egy patak, az Abai, mely a hegyek között csaknem folytonosan canonszerű szakadékokban bujkál, de kilépve a lejtőre már nagy folyóvá lesz s Kék-Nilus alatt ismeretes. A Nilusnak ezt a tóforrását fedezte fel a múlt század végén Bruce, világhírt szerzvényt általa magának. A többi tavak kevésbé jelentékenyebbek, bár némelyik sokkal magasabban fekszik, így az Asangító 2441 m. magasságban.

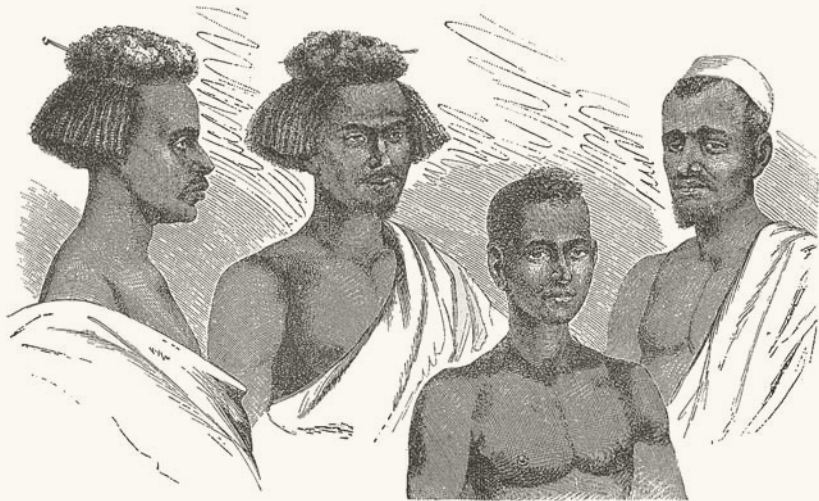
S így fut ez az alpesi hegység csaknem 700 km. hosszúságban folyvást a 40 meridián irányában dél felé. Voltak földrajzírók, kik ezt a hatalmas hegységet a tengerpart mellett „a világ hátgerinczé”-nek nevezték. Még az újabb írók is nagyon tulbecsülték jelentőségét s összeköttetésbe hozták az egyenlítő alatt fekvő Kilimandzsaro és Kénia havasokkal. Jóformán napjainkban bizonyította be Cecchi kapitány, hogy az egységes alpesi hegyláncz itt a 9° é. sz. alatt befejeződik s a Havas folyó és egy pár tó által élénkitett síkságon megoszlanak a hegylánczok; egyik-másik, különösen a Vebbi folyó felé vízválasztót képező 2800—3000 m. magas Arussi még igen tekintélyes, de a Nilus irányában hanyatlik. Az abessziniai fensik déli része Kaffáig erősen vulkanikus jellegű, de magassága dél felé általában hanyatlik.

Egészen hirtelen vész el a magas hegység a tengerpart felé, hol délen a tenger színével csaknem egyenlő magasságban fekvő síkság (egy helyen 174 m.-el mélyebb is) terül el, az ugynevezett *Szamhárá* partvidék. Rendkívül forró, terméketlen talaj ez, vagy kopár szikla, vagy futó homok. Masszauahban júliusban a hőség 53, Tadsurrabaiban 60 fokra emelkedik. Hajlása is oly csekély kelet felé, hogy a fensikről lefutó vizek mind a homokban keresztül törve vesznek el. Mindamellet nem valószínű sivatag ez, mert vannak völgyei, melyek az eső vidékébe esnek s melyek inkább pusztaságok.

Mindamellet a sivatag jelleg folyvást emelkedik észak felé. A nagy szaharai sivatag áthatol a Nilus felé, hol a fensik emelkedik 500—1000 m. magasságra s csak a tengerpart előtt közvetlenül sülyed le meredeken. A parttal párhuzamosan több hegylánczot láthatunk, melyek némelyike 2000 m. csúcsokat mutathat fel s nagyobb részük egyenes összeköttetésben áll az abessziniai hegyekkel. Mindezen hegylánczok rendkívül szaggatottak s egy csomó elkülönült kúpra oszlanak, minő Kasszala mellől vett képünkön is látható. Még itt is tulnyomó a jegeczes képlet, de északon és nyugaton sedimentär kőzetek nagy számmal vannak. Egyetlen folyója a vidéknek a Tigré mellől lefutó Chor Baraka, mely Szuakimtól délre ömlik a tengerbe. A sivatag jelleg ezentul lesz erős, a Szuakim-Berber közt vezető utig még vannak lejtők és termékeny völgyek.

A magasabb vidéken már maga a lépcsőzetes képződés változatosságot ad a növényzetnek. A Vörös tenger partja mellett a szaharákon többnyire szürke, szintelen növényzet van shorabokrokkal. Beljebb a sötét vulkanikus dombvidéken törpe bokoralaku ákáczfák és kutyatejek nőnek. A magasabb dombokon balzsamfák emlékeztet-

nek Arabiára, megjelentek az antilopok, páviánok és gyöngytyukok. A nedves vidékek völgyeiben galeria erdőket találunk olykor nagy fákkal, melyek mellett már oroslán, elefánt és orrszarvu is eljő az ivóhelyre. Ezentul gyorsan emelkednek a hegyek s mélyek lesznek a völgyszurdokok. A hegyekkel együtt nőnek a fák, a baobab, sykomor, tamarind, a karos gyertyatartóhoz hasonló *Euphorbia Colquall* megragadja figyelmünket s a nagy fákhöz oda tapadnak az élődi növények, elrejtve a kis zöld papagályok fészket. Még feljebb ritkábbak lesznek a fák, de csodaszép a világosság és fény játéka. A világoszöld mimozák és a *Colquall* mellett előzőnlík a réteket a piros virágu

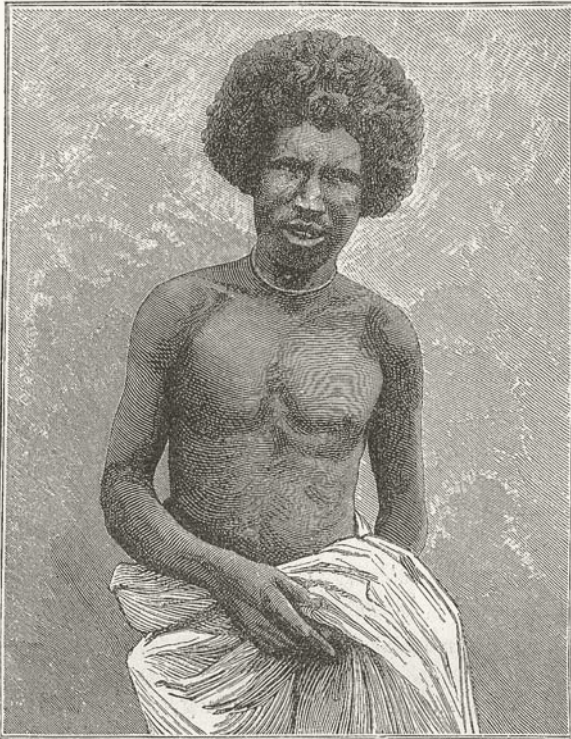

Mensa alakok.

s ezüst levelű aloek. Ily vidékek láttakor értjük meg, miért kell a tropikus éghajlat alatt az állatvilágnak is oly tarkának lennie. Dél felé ritkulnak az erdők és hegyek, a szavanna terület lép előtérbe s velők a nagy emlősök, a pettyes hiéna, a csinos zebra s az 5–6 méter magas zsiraf. Eritrea, de különösen Szomali félsziget az a hely, honnan ezeket a csodálatos állatokat Európába hozták, de mindannyiszor nagy nehézséggel és költséggel, mivel a zsiraf ritka, nehezen felismerhető a fák között s rendkívül gyors futásu.

A vadak nagy száma régóta hozzászoktatta Abesszinia földműves és baromtenyésztő népét a vadászathoz. Talán épen ebben a legügyesebbek. A földművelés, bár vasekéik is vannak, nagyon pri-

mitiv jellegű és a mindennapi szükségletre szoritkozik, a házi állatok nagy részét sem tudják kihasználni, még a sok juh gyapja is kárba vész; a vadászat ellenben szenvedélylyel s bizonyos előkelőséggel történik. Antilopokat geparddal, a zsirafot és struczot agárral üzik s hajtóvadászat sem ritka. Vizeiknek halait idegenek fogják össze, a tenger gyöngykagylóit néger rabszolgák. Általában kitartó komoly munkához

Ala-Galla.

nincs kedvük, bár temérdek érc-, fa- és szövetmunkáik. még a festmények mutatják ügyességüket.

Közönségesen elítélik jellemüket az utazók. Vidám. mulatni szerető nép, de emellett hiu, dicsekvő, alattomos és lusta, legalább a férfi rész. Lustaságból szeretik a kereskedést és katonaságot, továbbá személyes szolgálattételt. Még a kereszténység is, melyet másfél ezer év óta őriznek a pogányok közelette, középkorias maradt, romlott barátságosapattal és tömérdek ünneppel.

Középkori jellege van a nagyszámu papí testületnek, melynek feje, a gondári abuna („atyánk“), kit Alexandriában szentelnek fel, érseki méltósággal bir. Talán legerkölcösebb elem ezen a vidéken a zsidóság, a falasák, kik feltűnően gyűlölik a kereskedést s elzárkozottan élnek, földműveléssel és iparral foglalkoznak.

A tulajdonképi *abesszíniak*, 3—4 millió főnyi, arab és hamita eredetű kevert vérű nép, fekete, barna és olajbarna testszi-

nüek. Három főbb törzsnek ivadékait különböztetik meg. Tigre körül laknak az ősrégi himjariták utódai, hosszú keskeny fejűek, hosszú horgas orruak, kiálló pofájuaik. Lastában laknak a legvilágosabb színű, görög orru s nyulánk testű emberek. A harmadik törzs délen van, olajbarna testszínű, göndör haju, széles koponyájú és kiálló pofájú emberek. Régi közös nyelvük a geez, mely ma tisztán csak egyházi nyelv, de változatokban sok helyen él, rokon a délarábiai himjariták nyelvével. Öltözetük is hasonlít az arabokéhoz. A férfiak bugyogót, köpenyt és övet, a nők hosszuinget és köpenyt hordanak amulettekkel és más diszítésekkel. A láb és fej fedetlen, csak a mohamedánok viselnek turbánt és szandálokat. A keresztény papok és az urak széles ujjú fehér mellényt s kunkorgos orru cipőt viselnek, némelykor tarka selyem inget, melyet rendszeren a fejedelmek ajándékoznak kitüntetésül. Az ily ruhába öltözött abessziniai udvarképes s utazása alatt a községek kötelesek neki és kíséréinek élelmet adni. Az öltözet kiegészítő része a hosszú görbe kard, a bivalybőr paizs és a dárda.

Nola-Galla.

Az egész kevert népesség bizonyára rokonságban áll, mindamellett Rüppel után ma már élesen megkülönböztetik a két nagy csoportot, melyek egyike tojásdad arczával, szakállal s fürtös hajával az európai typushoz hasonlít, míg a másik alig szakállas s kissé duzzadt ajku, nagy-

szemű csoport a négerrekhez áll közelebb. Az előbbieket többé-kevésbé hasonlítanak a nubiakhoz, kikről már Szudán leírásánál megemlékeztünk, ilyenek a képünkön látható *mensák*, kik Eritrea északi részén nagyon elterjedtek. A négerrekhez közelítő csoport általános elnevezése a gallák és szomálik, kik kétségtelenül rokonságban állanak egymással s Keletafrika északi részét egész a nagy tavak vidékeig elborítják. A földrésznek a Vörös tenger alatt kiszögellő nagy félszigetét róluk nevezik el Szomaliföldnek. Az egyes törzsek nagy eltérése dacára mindannyian hamiták s nagyon különböznek a körülöttük lakó négerektől. A határvonalat közöttük megvonni alig lehet, általában azonban a szomali törzsek közelebb laknak a tengerparthoz.

A tulajdonképi *gallák* nomádtörzsek, de északon nagy részök a mohamedán vallás elfogadásával egyszerre állandóan telepedett le. A különböző törzsek nagy eltérése miatt bajos felölök általános jellemzést írni, úgy látszik azonban, hogy az északi letelepedett rész romlottabb, még a szabad törzsek, hol a rabszolgaságnak s uralkodó osztálynak, míg az állami szervezetnek sincs nyoma, sokkal jellemesebb, bár egyuttal harcziásabb, mely jellemvonás itt a vadonban együtt jár a barmok elrablásával. A mohamedán gallák közt az Abesszinia déli részén lakó vollo-gallák fanatikusak és romlottak. A pogány gallák nem fetisimádók, de isteneiknek áldozatokat hoznak s a Havas folyó mellett van egy nagy Sykomorfa, melynél évenként ezrével gyűlnek össze ökör és juháldozatot hozva Vak istenségnek, ki mellett azonban sok jó és állítólag 88 gonosz szellem van. Ezen a vidéken lakik a Dalacsahygyen a vato törzs, melynek minden tagját papnak tekintik és tisztelik.

Az egyes gallatörzsek közül az Ezer és Vabi folyók mentén, hol a szomalikkal csaknem állandó háborúságban vannak, a legjelentékenyebb az *arussák*, mintegy millió főnyi baromtenyésztő nép, mely az indiai Oczeán partvidékével kereskedelmi összeköttetésben van, továbbá a csekélyebb számú *ala- és nolagallák*, kik földműveléssel foglalkoznak s durrát, gyapotot és kávét (mely utóbbi itt még vadon is tenyészik) nagyban termelnek. A partvidékhez közel laknak a *danakilok* s mellettük Abesszinia sziklakupainak őreiként a *sohok*, szegény nomád baromtenyésztő nép, az idegenek zsaroló vezetője. Egyszerű életet élnek, főtáplékuk a tej, erkölcsiségük példányszerű, szabadságuk és függetlenségök teljes, de vadak és műveletlenek. Hajdan az egyiptomiak előszeretettel keresték e fajt, mint megbízható rabszolgákat és a szép gallanők még most is híresek a mohamedán háre-

mekben. A többi törzsek még kevésbé szelidültek meg. A legtöbbnek lakóhelye sincs, a legelő minősége szerint vándorolnak, hiszen házu-
kat, egy pár rud és bőr az egész, egyetlen ökör képes elszállítani s
telepeik védelmét a vadállatok ellen a sivatag tövises bokraiban
mindenütt megtalálják.

Külsőleg az arcvonásokban alig, de jellemben és társadalmi
intézményekben nagyon különböznek tőlük a *szomalik*. Ezek mind
mohamedanok, magukat igaz araboknak tartják, kik a nagy Izmael
Darod fiától származnak. Egykor tekintélyes államok voltak náluk,
ma is előszeretettel hajlanak a monarchia felé, minden falunak van
egy szultánja. Munkás és békes hajlamu, de idegen gyűlölő és meg-
bizhatlan jellemű faj. Minden férfi felfegyverkezve jár, lándzsa, hosszú
tőr, orrszarvu bőrből készült paizs és nyíl a fegyverzetük. Hajlókuk
gömbölyű, gallyakból font, bőrrrel fedve, gyékénnyel bélelt. Ebben
mindössze ágy, gyékény és néhány szalmából készült edény van;
minden kunyhóhoz istálló is tartozik, melyben főképp juhok és kecs-
két tartanak. Nagyobb részök igen szegény pásztor nép, a legtöbb
munkát a nő végzi, a mezőn rabszolgákat foglalkoztatnak. Vannak
közöttök idegen törzsek (achdem, tumalod, yiber), kiket valóságos
páriáknak tartanak; ezek a házi szolgák, népmulattató bohócok,
bérenczkatonák és kovácsok, mely mesterséggel szabad szomali nem
alacsonyítja le magát.

Ideje már most, hogy ezen érdekes népfajok lakóhelyét részle-
teiben is megismerjük. A politikai felosztás még teljesen bizonytalan.
Abesszinia évtizedek óta folytonos változás alatt áll. Eritrea területe
még e sorok írásakor is változott a mahdi ellen folytatott hadjárat
következtében s a Vörös tenger partján az olaszokon kívül egypto-
miáknak, francziáknak és angoloknak vannak jelentékeny birtokaik.
Még kevésbé biztos a határ a Nilus forrásvidékei felé. Egyedül az
olaszok és angolok vonták meg szigoruan a vonalakat Aden környé-
kén. Ethiopia Kaffával, Harrarral, csaknem egész Ogeden és a Min-
gerták az olasz érdekkörbe tartoznak. De mindez kis része az óriási
területnek s azért legczélszerűbb tekintet nélkül a politikai viszonyokra
tennünk meg a földrajzi körutat.

A Vörös tenger hosszú partvidéke a háta megett levő terület-
tel a Nilusig s jórészt azon túl, nem rég Egyptom kiegészítő része
volt. Ma a ráktérítő vonaltól nem messze már elvégződik Egyptom

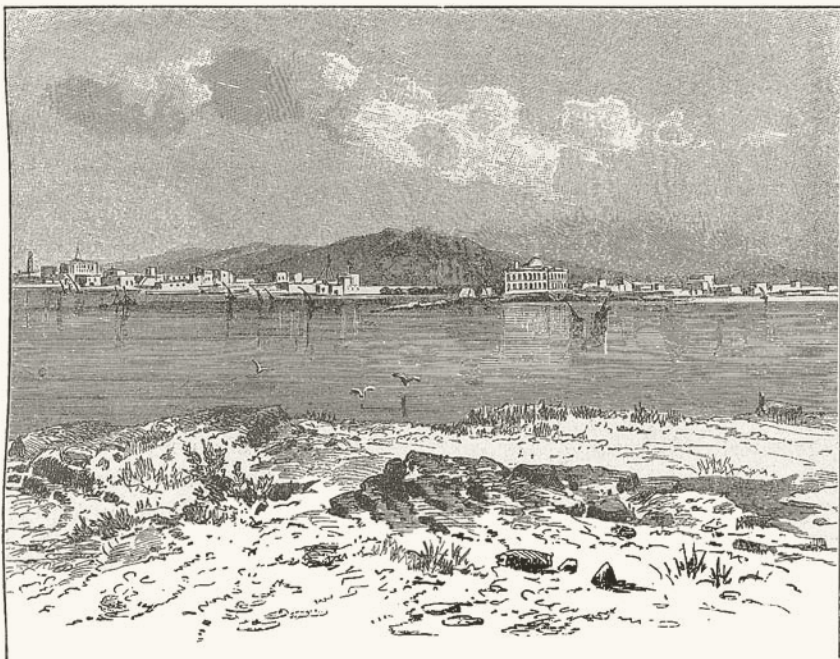
határa, s azontul jóformán csak egyetlen hely tartozik hozzá, az egykor híres *Szuakim* kikötő városa, mely a mahdi lázadás előtt a legtekintélyesebb afrikai kereskedelmi pontok egyike volt, honnan Berber felé évenként mintegy 20 ezer tevé vitt szállítmányokat s mármár jelentékeny vasut hálózat kiinduló pontjává lett volna. Ma a korallszigeten fekvő város napról-napra süllyed s hatalmas még a szomszéd *beni-amer* törzsre sem terjed ki, mert a harcziás pásztortörzs a mahdi embereinek hatása alatt áll s egykori urát, az egyptomiakat, gyűlöli.

Szuakim egykori tekintélye hatványozott mértékben ment át a dél felé fekvő szintén régi kikötő városra *Masszauára*, mely ma Erithrea gyarmat fővárosa. Az európai művelődés remeklése ez a város szomorú természeti viszonyait tekintve. Nyomorult kopár vidéke van, rossz ivóvize, sekélyes kikötője, mocsáros gázokkal telt levegője s mindenek felett rettenetes forrósága (30° évi átlag). Szegény nyomorult halászok laktak itt, a kereskedés és gyöngyhalászat rabszolgái, kik között több halt el évenként, mint a mennyi született. Még az olasz hódítás után is büntetésnek tartotta, kit sorsa ide vezetett, a hajó forgalmat főképp a katonaság élelmezése miatt tartották fenn s ezek a katonák mesterséges eszközöket találtak ki, hogy türhetővé tegyék életüket, többek közt meztelen testükre éjjel nedves kendőket raktak, hogy a kigőzölgés adjon alvást teremtő enyhülést. Ma ezt a korallszigetet, melyen a főváros fekszik, egy kilomaternél hosszabb gát és vasut köti össze a szárazfölddel, van három erődje, kitűnő vízvezetéke, közel 20 ezer lakosa és a szegényes kunyhók helyén, melyek részben egy nagy tűzvész áldozataivá lettek, egymásután emelkednek fel a tekintélyes európai jellegű paloták: a vámház, kaszárnya, főposta, katolikus székesegyház, kikötőjében évenként 5–6000 hajó fordul meg s az árutorgalom 30 millió koronát meghalad. Pár évtizeddel ezelőtt Masszaua, bár szintoly régi hely, egészen jelentéktelen volt, ma Szuez után az egész tenger mentén ez az első város.

Egészségi viszonyait azonban ilyen rövid idő alatt nem lehetett megváltoztatni s azért az európaiak lehetőleg kevés időt töltenek a városban és a környékét népesítik meg. A környező hegyek lejtőin egész sereg egészségi állomás nőtt ki magát községgé: Keron, Gura, Monkulla a legnevezetesebbek. A sivatag szintén veszt uralmából. A korallpartokat a sorabokrok sűrű babérlevelei rétekké látszanak varázsolni, beljebb az euphorbiák ligeteket alkotnak s a *Calotropis*

pompás példányokban jelenik meg, a nyaralók körül végül a dum-pálmák, ricinus és ákáczfák ligeteket alkotnak. A kunyhók tágas szellős nyílása, az előkelők házáinak font falai és egyeseknek, mint a képünkön látható szép svéd missiotelep épületének, hatalmas tornáczai mind a forró nap kínjai ellen a lengő szellőben keresnek oltalmat.

A tengerpart más részeiben nincs egyetlen jelentékeny hely sem, bár nem egynek fekvése más éghajlat alatt jelentékenységet

Masszaua.

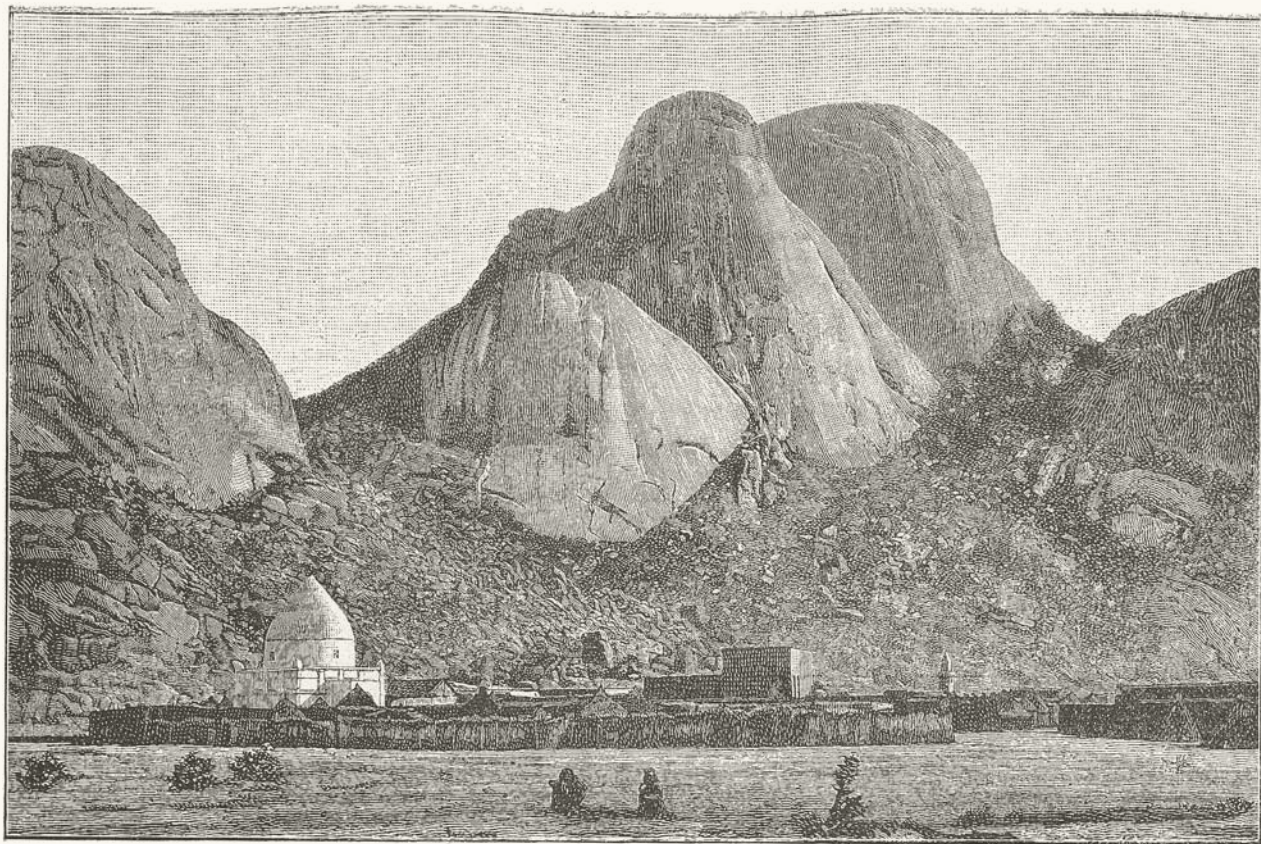
biztosítaná. A Dahlak szigetszoport közül csak hárman laknak szegény korall- és gyöngyhalászok, kik mellékesen baromtenyésztéssel foglalkoznak. A fontos *Assab* kikötő, hol 1881-ben először foglaltak tért Afrikában az olaszok, teljesen kopár vidék, még az ivóvizet is a tengerviz destillációjából nyerik. Délre Mergablehnál mocsárvizet isznak. Tekintélyesebb még fekvésénél fogva *Bailul*, honnan az Aszkal hegységen át egyenes ut vezet Abessziniába. Szintoly szomorú a *francia terület* is, melynek székhelye Obock, a Vörös tenger torko-

latától nem messze, valósággal büntető helyül szolgál s egyuttal hajók szénrakodójául. 1862-ben telepedtek le itt a francziák, de csak 1883 óta terjeszkedtek erősebben. Ma már igen jelentékeny területük van főkép a Tadsura öböl körül mintegy 22.000 lakossal; legértékesebb pontja a Musah szigetsoport. Az *angolok* birtoka e részen igen csekély, de nagyon fontos hadászatiilag a kis Perim sziget, mely a tenger torkolatá felett uralkodik.

Erithrea belföldi területének határát az angolokkal kötött szerződés Atbaránál és Rahatnál állapítja meg, valóságban azonban az olaszok már sokkal tovább haladtak s a mahditól elfoglalták Nubia egykor híres erődített városát *Kaszalát*, melynek legalább tizezer lakosa van. Csinosan épült hely, gazdag forrásokkal és környezetében kitünő legelőkkel, melyek egész sereg juhot, tevét, kecskét, szarvasmarhát és lovat táplálnak. Itt és a szomszéd tartományokban (Taka, Quallabat, Quadaref) már csekély határa van a sivatagnak s itt-ott óriási füvek nőnek. A fák között feltünő a platánszerű gohan és a tamarindafák. Némely helyen már elefánt és oroszlán nyomait is lehet látni.

Az olaszok védelme alatt álló *Abesszinia* területileg nagyon változó volt az idők folyamában. Legutóbb, midőn Schoa értelmes fejedeleme, Menelik, 1890-ben a régi államok nagy részét ismét egyesítette, Masszauatól csaknem a Rudolf-tó északi részéig terjedt, nagysága meghaladta a félmillió km²-t s lakosainak száma közel lehetett az 5 millióhoz. Nagy része ennek a birodalomnak hegyes, uralkodó faja egy nyelvű s egy vallásu. Egyes tartományai azonban, mivel időszakonként egész önállóak voltak, lényegesen különböznek egymástól.

Észak felől a legelső tartomány *Tigré*, mely valószínűleg a legrégibb telep. Régiségének emlékeiből ma is sok van az egykori fővárosban *Axum*-ban, hol Salamon és Saba utódai uralkodtak egész a XVI-ik századig. A királyi palota és székesegyház eltűntek, sok más épület romja azonban fennáll. Különösen sok az oszlopok és obeliszkék száma, melyek mellett a mai lakók kerek, hegyescsúcsu szegényes szalma kunyhókban laknak bekerített tanyák szerint csoportosulva. A bazalt dombok által bekerített városnak érdeket nyújt a sok szép fa, különösen cordia, juniperus és sykomor, melyek a kunyhókat csaknem teljesen elfedik. Különben kis község, alig van ezer földmíveléssel és baromtenyésztéssel foglalkozó lakója, kiknek főjő-

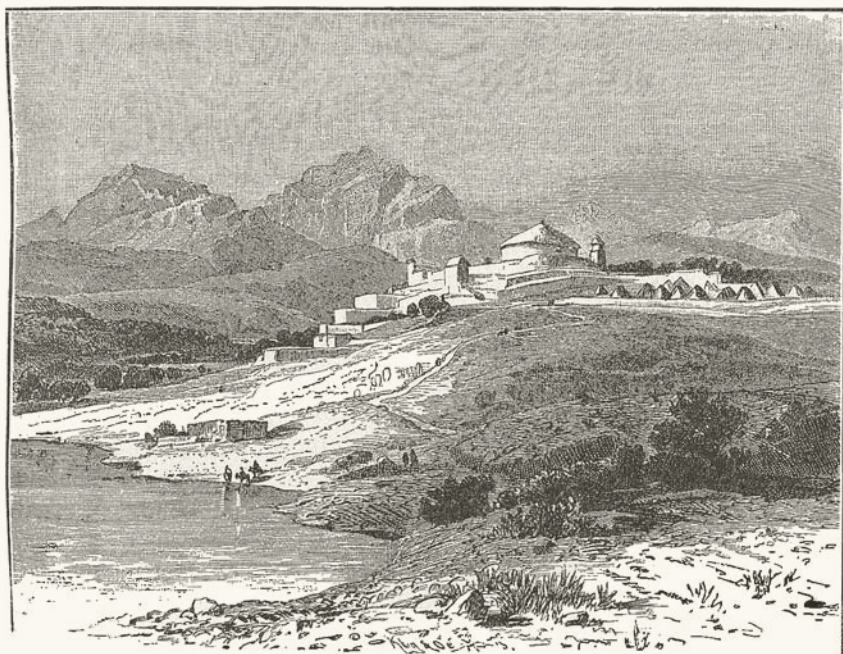

El-Hatmie (falu Kassala mellett).

vedelme az idejaro bucsusok es az a körülmény, hogy a jelenlegi székesegyház és udvara még ma is politikai asyllum középkori értelemben. Ebben a templomban őrzik Abesszinia történetének régi kéziratát s az egykori királyi trónt. Egy Axum közelében eső kőlosztorban még régibb emlék is van, egy obeliszk bevéssett felirata 330-ból K. u.

Szintoly érdekes multja van a tartomány jelenlegi fővárosának *Aduának* is, mely 1960 m. magasságban a Soloda alján fekszik, több

Adua Tigrében.

dombon elszórva. Mintegy 6000 lakossággal bíró város, szűk görbe utcákkal, melyeknek részben emeletes házai azonban többnyire kőépületek s csak a melléképületek vannak fából és szalmából. A kert ritkább, mint Axumban, de kellemes facsoportokat itt is találunk, különösen a szép *Cordia abessziniai* fából. Van néhány ügyes takács és aranyműves a városban, de a nagyobb rész kereskedő vagy pap. Templom nagyon sok van itt, többnyire körépületek, 2—3 körbefutó résszel, melyek körül a legbensőbbre csak a pap mehet. A haran-

gokat a templom udvarán levő olajfára helyezett vékony kőlemezcsek ütése pótolja. A misénél csinos csengetyüt, füstölőket használnak. A kereskedők az egész Abessziniában legkedveltebb Mária-Terézia talléron kívül az itt készült szövetekeket is elfogadják pénz gyanánt. Régi nagyságát hatalmas romok, obeliszkok, görög és egyiptomi feliratok hirdetik. Ez a város egykor nemcsak Abesszinia központja volt, de Arabia egy részén uralkodott s a byzanti császárok adót fizettek neki.

Dél felé hatolva *Amhara* tartományba jutunk, mely a Tana-tó körül mintegy a birodalom központján fekszik. Főnevezetessége a híres „császár város“ *Gondar*, melyben székeltek az utolsó három század alatt a királyok királyai (negus negesti). Ma 6—7000 lakos él itt rendetlenül elhelyezett házcsoportokban s külön városrészeik vannak a mohamedánoknak, a zsidóknak, a barátoknak és az adunának, azaz az abessziniai keresztyén egyház főpapjának. Régi királyi palotája, a *gamp*, még romladoxva is hatalmas épület s masszív épülete a környező kunyhók mellett imponáló hatása. A főépület homlokzata nyugatra néz és három tornyos bejárata van. A fenső épület emeletes négyszögű lapos tetővel, mindenik sarkán egy-egy csementkupolya, a homlokzat közepén egy magasabb erkélylyel díszítve. Az építő anyag vörös homokkő vagy bazalt. A főépülethez csatlakozó melléképületek ma már fával benőtt romok, különösen mióta (1888) a mahdi emberei is romboltak itt. Az egész romtelep középkori portugáli stíljával Európára emlékeztet s a képet a Tanató ragyogó tükre és az alpesi légkör még ellentétesebbé teszik az afrikai rendes képekkel.

A harmadik tartomány *Godjam*, melyet három oldalról a Nilus vesz körül és különben is sajátos módon tele van folyókkal, melyek csigaszerű kanyarulatokat téve a tartomány jó nagy részét félsziget alakú területekre szaggatják. Főhelye Moncorar 2400 m. magasban fekszik. Amharától keletre van még Lalibala, a sziklatemplomok városa s a Bescila mellett magános sziklatetőn Magdala, az angolok által legyőzött Teodor negus utolsó vára.

Délre innen van Abesszinia legműveltebb tartománya *Schoa*, melynek termékeny völgyeiben másfél millió embernél több lakik. A tartomány 2000—2600 m. magas fensikjén sok gyapot, citrom és aloe-ültetvény van, feltűnők az 5—6 m. magas faalaku bogánckörök. A legjelentékenyebb hely Alaju-Amba 2000 lakossal, hol nagy üzleti forgalom uralkodik, bár a közvetítő eszköz a Mária-Terézia.

Dumpálma.

talléron kívül csak sódarab. Székhelye Littse jelentéktelen, sokkal fontosabb a régi főváros Ankobar.

Még inkább délre van Gomora vagy *Kaffa* tartomány, mely elnevezés az itt vadon tenyésző s olykor nagy erdőségeket képező kávé fáktól ered. A főváros Kanga és a többi helyek félművelt abessziniak és gallák lakóhelyei, részletesen azonban nagyon kevésbé ismerjük őket.

Az olasz fenhatóság alá tartozik nagyobb részt a szomalik és gallák földje is, habár az angoloknak is jelentékeny területek vannak különösen az északi homokos partvidéken, melyhez néhány sziget tartozik. Aránylag új hódítások ezek is. A parton 1884-ben telepedtek le az angolok s 1886-ban vették meg ezer dollár pottom árért Sokotra szigetét, mely 3579 km² területű, tehát oly nagy, mint Szepesmegye, Madagaszkár után a legnagyobb sziget Afrika nyugati partján. 1889-ben végleg elfoglalta Anglia csaknem az egész partvidéket, bár már előbb a németek is positiót foglaltak és csakhamar azután megszóztak az olaszokkal.

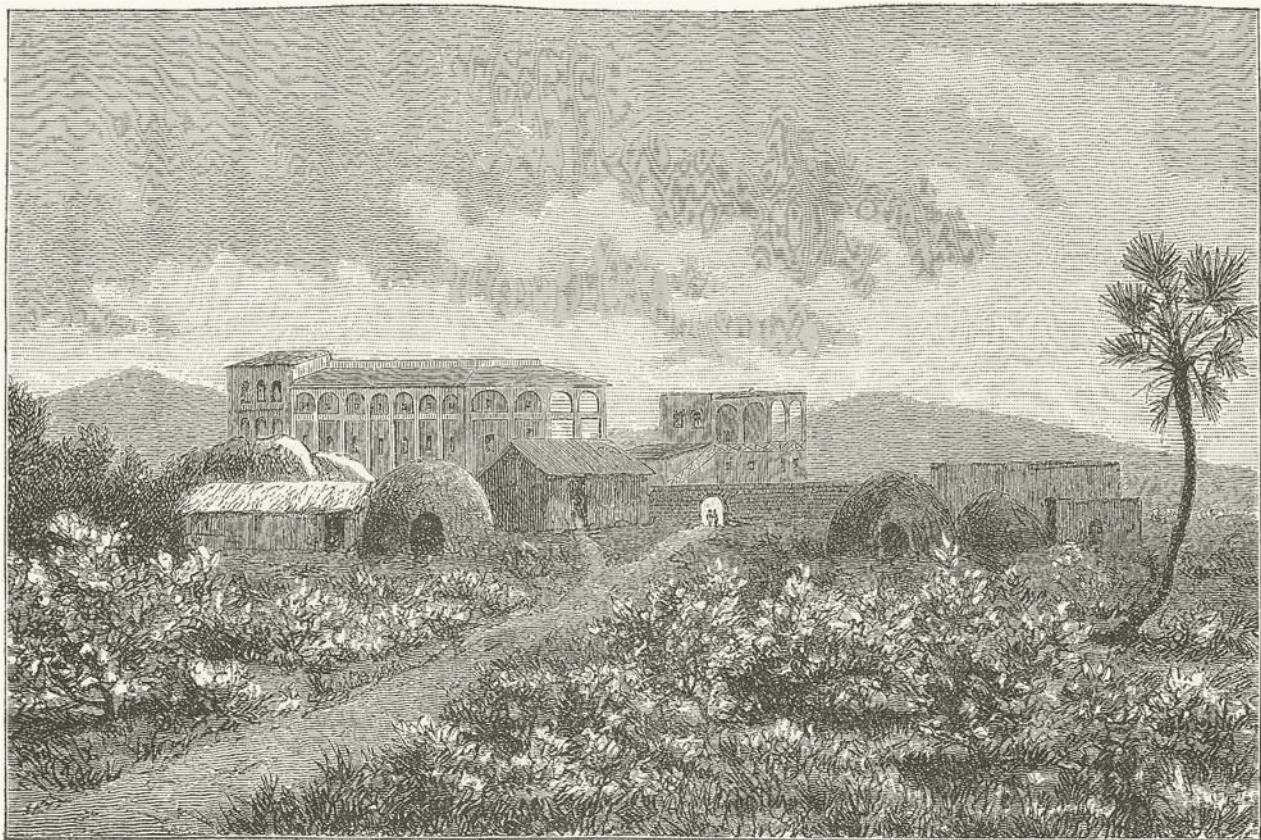
A legjelentékenyebb hely a partvidéken *Berbera*, hol egykor

Galla Hararból.

egyiptomi kormányzó lakott. A tizezer lakosságu helyen október és márczius között a nagy vásárokra 30—40.000 ember is összejö s innen vezetnek a legjelentékenyebb utak a félsziget bensejébe, melyeket a kereskedőkön s utazókon kívül előszeretettel keresnek fel a vadászok, mivel a szomali föld nagy vadakban rendkívül gazdag. Nevezetes e tekintetben, hogy ennek a vidéknek kikutatásában a híres hamburgi állatkereskedő Hagenbeck és megbízottjai nagy szerepet játszottak. Berbera mint kikötő hely is jelentékeny. Mellette még *Zeila* bir fontossággal, melynek két kikötője van s hova a karavánok nagy mennyiségben szállítanak elefántcsontot, gummit, kávét, bőrt, mézt s más terményeket. A város nagyobb részt kunyhókból áll, alig van két tuczat kőháza s lakónak száma csak kétezer, bár a népesség vásár ideje alatt megháromszorosodik. Igen jelentékeny még a britt területen a már említett *Sokotra* sziget, hol mintegy tizezer ember lakik. Kedvező fekvése a Vörös tenger torkolata körül már az ókorban is lakott helylyé tette, állítólag Nagy Sándor alapított itt gyarmatot. Egykori műveltségét számos rom hirdeti. Különben a sziget hatalmas gránitsziklákból és másfélezer méteres mészfensikből áll, a talaj köves, vizszegény, csak a völgyekben van virágzó tenyészet: gazdag aloe és datolyaligetek, gyapot, dohány, és indigó ültetvények, valamint mirrha is. Főhelye Tamarida az északi parton. A lakosok arabok, szuahélik és hinduk, kik Maszkáttal és Zanzibárral élénk összeköttetésben állanak, szemben a szárazföldön van a Guardai fok, Afrika legkeletibb csucsa, gazdag gyantatermő erdőséggel.

Az olasz területen kétségkívül a legjelentékenyebb hely *Harar*, a gallák titokteljes szent városa, hova legelőször (1854) csak áruhában juthatott el európai ember, a bátor Burton Rikhard, kit e tette világhírűvé avatott fel. Az egyiptomi hódítás óta megközelíthető, bár ma is 20 napig kell Berberától tevéken ide utazni, részben teljesen víztelen sivatagon keresztül és könyörtelen rabló törzsek között. A város, melyben mintegy 40.000 ember lakik, szudáni jellegű; házai veres gránitból valók, lapos tetőkkel és külső részükön ablakok nélkül. A hegyoldalon egymás felé épült házak felett 1855 m. magasságban jelentékeny tér van az emir palotájával és a főmecsettél. Innen 5 csatorna-utca vezet a város öt kapujához, melyeket este 7 órakor bezárnak és 6 órakor ismét kinyitnak. A falak mellett vannak a kávékertek, banána-erdők és durra-mezők. Kellemes éghajlata (18—25° C. átlagosan) és termékeny vidéke igen

A mkului missióépületek.

jelentékeny piaczczá tették s ha a közlekedés a tengerparttal könnyűvé válik, hatalmas várossá lehet. Nevezétes, hogy a lakosok társalgási nyelve a geezhez nagyon hasonlít, jeleül, hogy egykor abessziniai hatóság alatt állott.

A többi területen nincsenek ily jelentékeny helyek, bár minden folyónál vannak nagyobb vásártelepek. Euphorbia és tamariszk erdők borítják a hegyoldalakat és közöttük nem egy hegyi patak szép zuhatagokban ömlik le. Más területeken igen gazdag legelők vannak, váltakozva jól ápolt durra mezőkkel. A hamita törzsek függetlenségi érzete (magokat rendesen afaroknak = szabadok nevezik) szétbontja őket apró községekre, másrészt szorgalmuk és ügyességük nem egy helyen meglepő kellemessé teszi környezetüket és vonzóvá az egyszerű kunyhókat, melyekben a természetes izlés nem egy csinos alkotásaival találkozunk, különösen a faragott és font házieszközökben.

Afar leány.

Asira nő.

HETEDIK FEJEZET.

A GUINEAI ÖBÖL KÖRNYÉKE.

Valdez: Six years of a travellers life in Western Afrika. 2 k. 1875. — *Reise* S. M. Corvette Helgoland an der Westküste Afrikas. Pola, 1885. — *Weitbrecht*: Four years in Asantee. London, 1875. — *Falkenstein*: Westafrika. Leipzig, 1885. — *Buchner*: Kamerun-Skizzen und Betrachtungen. Leipzig, 1887. — *Bourzeit*: La republique de Liberia. Paris, 1887. — *Bastian*: Die deutsche Expedition an der Loangoküste. 2 B. Jena 1874—5.

Egy millió km² jóval felülhaladó, tehát Magyarország területének csaknem négyszerese az a vidék, melyet az egyenlítőtől nem messze Afrika szárazföldjének sajátságos hosszú behajlása létesít, mely mintegy 25 szélességi fokon át sokszorosán kanyarogva, de lényegileg egyenes irányban fut egész a kameruni nagyhegységig, hol hirtelen megtörve csaknem függőleges irányban halad tovább. Guineai öbölnek nevezik az Atlanti-Oczeánnak ezt a részét már a középkor vége óta, bár az öböl elnevezést alig érdemli meg és Felsőguineának magát az egész partvidéket, ellentétben az egyenlítő alatt elterülő hasonló jellegű Alsóguineától. De ez az egységes elnevezés csak földrajzi fogalom, maga a partvidék, melyen századok óta egymásután jelentek meg és telepedtek le Európa összes tengerjáró nemzetei és mely a legismertebb és legkönnyebben megközelíthető része volt a fekete világrésznek, valósággal kaleidoskopszerű változatosságát mutatja a népeknek, a gyarmatoknak és a part egyes részei elnevezésének oly annyira, hogy még a földrajztudós is kénytelen a térkép segítségét igénybe venni, hogy felsorolásukban ne tévedjen. Középamerika apró köztársaságai és oly sok birtokos között

megoszlott szigetvilága hasonlíthatók némileg Felsőguineához, azzal a különbséggel, hogy itt a spanyolok birtoka minimalis és az angol mellett a francziák és a németek a valódi urak.

Közös jellegé ennek a nagy partvidéknek, hogy hátterök alig van, a benső hegyes vidék, mely 30—150 km. távolságra esik, alig közelelithető meg és a part elzártnak tekinthető. Van ugyan a Gambiatól a Niger torkolatáig 32 eléggé tekintélyes folyó, melyek 200—500 km. hosszúságúak, mind megannyi azonban alig hajózható torkolatától néhány mérföldnyire, azután ösjegeczes sziklák és messze elterjedő gneisztáblázat állják el az utat. A Niger torkolata alatt szintén megtaláljuk ezt az akadályt, sőt a partfal e helyen legtöbbször még közelebb húzódik a tengerhez, míg fentebb nem ritkán nagy kiterjedésű alluvium ülepedett le a hegyek előtt és ezért a partvonal tulnyomólag lapos és a hegyekből zuhatagokon át mintegy megvadulva kiszabadult folyóvizek hatása alatt mocsaras. A benső vidék elzárt jellegének kell tulajdonítanunk, hogy a Felsőguineában letelepedett európaiak egész napjainkig teljesen tájékozatlanok voltak lakóhelyök távolabbi szomszédsága felől és hogy még a nagy garral létesített német Loango expedíció a 70-es években is alig volt képes néhány km. távolságra jutni a parttól. Bizonytalán részben ennek az elzárkozottságnak kell tulajdonítanunk, hogy Felsőguineában nagyobb országok nem alakultak és az európai gyarmatok egész napjainkig nagyon jelentéktelenek voltak. Még sokáig azután, midőn Barth és Livingstone óriási területeket jártak be, Felsőguinea benső részének ismeretlen volta a valóságnál tulzottabb módon terjesztette el a köz tudatot, hogy Afrika még terra incognita.

De a kis partvidék a legtöbb helyen szép és érdekes. Észak felől jöve a Szahara kopár partvidékei után kezdetben még a fű az uralkodó, de csakhamar szapora lesz a fa és nem szoritkozik többé a nedves sikságra, de erdő alakjában felhúzódik a hegytetőkig. És csaknem az egész területen egy kellemes fa lesz az uralkodó növény, az *olajpálmafa* (*Elais guineensis*), 10—20, egész 30 meter magas karcsu szép növények, melyek völgyben és hegycsúcson egyaránt megteremnek, olykor valóságos erdőket alkotnak és 20—50 kgr. súlyu óriási bogyoikkal, melyekből százezrek nyomják és sajtolják ki az olajat, áldásává lett az egész környéknek. A „négerek barátja“ disznevét adták neki. Gyakori társaságában a tengerpartot szerető merev legyező-pálma, mely a tájkép szépségét emeli. A lapos part a Niger delta előtt, több mint 3000 km. hosszúságban legkevesé

érdekes. A talaj sehol sem emelkedik fel oly magasra, mint egy lakóház és igen nagy területen nincs egyetlen erdőség sem. Ily helyeken a partra verődött hullámok fehér habjain túl jó darabig csak a síkság ocker színű homokja látszik és ezen sorakoznak az országút mellé ültetett jegenyefasorokhoz hasonlóan, a merev legyező-pálmák avagy a kokuszpálmák változatosan hajló törzsei. Midőn azután a 22 águ Niger deltához közeledünk, eltűnnek ezek a magános pálmák és a látóhatárát végtelenbe huzódó őserdő zárja el, mely legtöbbszörre kőfalszerűleg nyomul a partig és csak a Niger ágainak medre vág benne kapukat. Itt emelkednek fel a guineai öböl óriásai, a szárazföldön a *Kamerun* (4000 m.) és csaknem átellenében Fernando Po szigetén a *Clarence Pik* (3105 m.) hatalmas jelenségei a természet erejének. Mindkettő izolált vulkáni csúcs, laza összeköttetésben a nagy szárazföld bensejében levő sorozattal. Köztök 30 km. széles tengeri csatornán kell elhajóznia az utasnak, mintha fedetlen diadalív alatt vonulna el. A Kamerun két harmadát sűrű erdő borítja, felette kopasz sziklák, majd hó mutatkozik. Hatalmas szomszédja tetőig erdős és az erdőkből kimagaslik az olajpálma és más óriási fák koronája. Kissé távolabb ismét megszűnik a hegyek képe, uralkodóvá lesz a síkság, mely összenő a partvidékkel. Az itt szakadatlan erős hullámtorlódás (calema) elfedi előlünk a part szélét, még a közelfekvő vidékeket is csak az árboeczkosárból láthatjuk meg. A hullámtorlódás állandó küzdelme a szárazfölddel nagykiterjedésű lagunákat, mocsarakat és álló vízzel telelt öblöket létesít a partokon, melyeknek körvonalai éppen ezért folytonosan változnak és nagyon bizonytalanok. Még a folyók legnagyobb része sem juthat el a tengerig, vizük, melyet a közelfekvő hegyvidékből hoztak, olykor nagy zuhatagokon fáradsággal törve utat, összevegyül a parti lagunákkal és megédesítve annak vizét meghamisítja az eredetüknek emlékét.

Az egyenlítő vonalával csaknem összeeső part mindamellett nem mondhatni rendkívül forrónak, az átlagos évi hőmérséklet 23—29° C., alacsonyabb, mint a Vöröstenger mellékeé. A hűvösség olykori feltűnését a légáramlatok gyakorisága okozza. A forró belsőföld az egész éven át felszivja az öböl légrétegeit és ily módon a délkeleti passzat szelet monsum alakjában az északi félgömbre vonja és pedig, mint délnyugati monsumot, mivel a föld forgása jobbra hajtja. Még sokkal lejjebb is képes a forróság part felé vonni a légrétegeket. Ez okból Afrika nyugati tropikus vidékét Sierra Leonetól a 30° d. sz.-ig oceáni délnyugati szelek hűsítik le. Dél felé még

jobban. Loanda évi hőmérséklete már csak 23° C. Az erős légáramlatok egyuttal meglehetősen nagy csapadékot hoznak magukkal. Sok helyen a kedvező helyi viszonyok következtében valóságos nedves éghajlat van, mely igen egészségtelen. A harmattan nevű keleti szél száraz hideg veres port hoz novembertől – márcziusig; fuvása idején hűvösebbek a reggelek és esték, de forróbbak a déli órák. Olykor kanyargó viharok (tornado) támadnak, melyek lehűtik a levegőt, de a légsúlymért felemelkedni segítenek. Sohasem oly erősek azonban ezek a viharok, mint Nyugatindióban és nem pusztítanak annyira.

A sajátosságos viszonyok rendkívül sok *egészségtelen* tartózkodási helyet létesítenek itt. Elmondhatjuk, hogy csaknem az egész partvidék a lázak otthona; minél nedvesebb, annál veszélyesebb, de még a száraz, homokos part sem ártatlan. Annál veszélyesebb a helyzet, mivel a tropikus égöv alatt természetesen a nedvesség az élet fel-

Olej-pálma.

tétele s ezért nem ritkán épen a településre legalkalmasabb és a legtermékenyebb vidékek a legegészségtelenebbek s az egészséges helyeken nincs mit keresni. Különösen az európaiakat állandóan üldözi az láz és a dysentéria. A talaj nedvességén és a szeles időnkivül a lakóhelyek tisztátlansága és a rossz szellőztetés is előmozdítják a bajt, melyhez járul még a gyakori forróság és a sok alkal-

matlan rovar. Mintha ezek kitűnően éreznék magukat itt, rendkívül szaporodnak. A moskitók és a parti bolhák (*rynchoprion penetrans*) állítólag csak napjainkban jöttek ide Braziliából és ma már millió számra vannak mindenütt. Különösen veszedelmesek az utóbbiak, melyek szeretetreméltóan a lábkörmök alatt szoktak otthont keresni s itt óriási daganatokat támasztanak, melyeket elpusztítani rendesen csak úgy sikerül, hogy utánna 2—3 uj támad vagy egy mérges seb. Valóban pokoli élete van itt az európainak s a telepek közelében gyorsan népesedő sirok tanúságai, hogy rövid életű az. Mondják — s nem lehetetlen — hogy az életmód megváltoztatása sokat segíthet, egyelőre azonban csak kivételek azok a fehérek, kik éveken át egészségük megromlása nélkül képesek itt tartózkodni. A legtöbb fut innen, mihelyt viszonyai megengedik.

Valóban más feltétele van-e a négerék megélhetésének vagy nem? ma még el nem döntött dolog. Tény, hogy a guineai partokon a megmaradásért küzdő fehérekkel szemben a fekete lakosság igen népes, itt-ott valóban sűrű népességű. Nehány törzs közülök oly hatalmasnak érezte magát, hogy a letelepülő európaiakkal szemben fegyverrel is védelmezte otthonát s nem dicstelenül, bár a fehérek fejlett technikája által összetörve. Ezek az asantik és a dahoméiek, kiknek neve háborujok által világhírűvé lett, bár ma már önnállóságuk megszűnt. Sőt kívülök még itt laknak a kru-négerék, kiket az európaiak is kiválóan erős és ügyes embereknek tartanak, úgy hogy mint matrózok és teherhordók kiválóan kerestetnek. Mindezek élő példák arra, hogy a néger faj küzdeni tud a tropikus éghajlattal szemben, bár nem kell elfelednünk, hogy itt már alig vannak oly hatalmas államok, mint a Szudánban, ellenkezőleg a politikai megosztás apró községekre a rendes jelleg s nem kell felednünk azt sem, hogy a guineai öböl négere volt az, mely századokon át a leggyakoribb érintkezésben volt az európai művelődéssel s így fajtaisaival szemben más mérték alá esik.

Sok ethnograph egyenesen a nyugatafrikai partvidéken lakó népeket tartja az *igazi négereknek*, ellentétben a délkeleten levő zulukkal és a belföldön lakó más törzsekkel. Lehetetlen azonban elképzelni, hogy ez a partvidék épen az, hol egykor a rabszolgakereskedés oly nagyon divatozott, vegyületlen népet mutatna fel s valóban a guineai öböl lakosai közül nem egész törzseket, csak egyeseket lehetne ma mintaként állítani ki a könyvekben megállapított néger faj tipikus alakjaiként. Mind a mellett kétségtelen, hogy Szudán és

NYUGAT AFRIKA LAKÓI:

1. Bagomiri fiu 2. Darfur néger 3. Haussa 4. Akkanéger 5. Baluba
6. Niamniam 7. Dinka 8. Monbutto 9. Sulinéger.

a Felső-Nilus négertörzseivel szemben nem is említve a fulba népeket, a guineai öböl lakosait inkább lehet anthropologiai szempontból is valóságos négereknek nevezni. Társadalmilag még nagyobb a különbség. A baromtenyésztés itt egészen háttérbe szorult, földművelés csaknem kizárólagos foglalkozás s a mohamedán hatás csaknem egyszerre ér véget a területen. Helyébe nem jő még a keresztyénség, mert ennek hatalma nagyobb mértékben csak a szárazföld déli csúcsán észlelhető. Végül jellemző még a nyelv is. A szudaniak uralkodó haussza-nyelve helyett itt a bantu-nyelv lép előtérbe, a valódi néger nyelv, mely több-kevesebb változatokkal innen kezdve egész Afrikában uralkodó a bennszülöttek között s csak a hottentottáknak

Hajdiszítések a fan néger nőknél.

és cserjelakóknak van külön nyelvük, mely két nagy törzs kétségkívül nem is néger. Az, hogy a Fokföldön meg a szuahéli partokon az angol terjedett el s a négerek nyelvét megrontotta, külső tényező: a bantucsalád összes törzsei, köztük a nagy kaffer, herero és lundacsoportok, rokonsága kétségtelen.

Egészen új területre jutottunk tehát, a sémi és berber népek hazáján túl a valódi néger földre. Szudánban még csak a négerek és hamiták keveredéséből alakult kevert vérűeket láttuk, de az egyenlítő vidékén csaknem általában megkezdődik a tiszta négerek hazája s csak kelet felé nyúl le a hamitákhoz tartozó galla törzsek egy része az egyenlítő alá. A négerek ettől fogva zavartalan nagy többségét alkotják a lakosságnak, mert a hottentották és cserjelakók

kihaló fajok s egy pár kisebb, kívülről e területre vándorolt törzs számban csekély.

Ily kivételes törzs a guineai öböl mellett a harcziasságáról és kannibalis hajlamairól ismeretes *fan* néger (pahuin, mpongua), mely állítólag a felső Nilushoz közel lakó niam-niamokkal van rokonságban. Szorosan összetartó harcziás nép, mely alig félszázada jelent meg e helyen a régi dsaggákat elűzve s több apró törzset leigázva. Számos sajátsága közül kiemeljük, hogy metsző fogaikat kihegyesítik, hosszú czopfokat hordanak, testüket befestik. Tekintetük nyílt, határozott, de zord, tulajdonkép nem is néznek, hanem mereven bámulnak a tárgyakra. Ritkán nevetnek, jóformán csak az ifjak, de a holdtöltekor tartott éjjeli vallásos ünnepeken nagyon gyakran kicsapongók. Müipari hajlamaik jelentékenyek, régebben maguk kovácsolták fegyvereiket, ezek között a mérgezett nyilat. Nem is oly rég, midőn az európaiakkal összeköttetésbe jöttek, határozottan divatozott náluk az emberevés, a harcosok büszkeséget találtak abban, hogy kunyhóik mellett a legyőzött és megevett ellenség koponyáját kitűzhették vagy azok megszáritott agyvelejét, mint száraz gombákat, czérnára fűzve felaggatták. Ma e divat gyérül és csak titokban történik. Nagy részük már keresztyén lett névleg, bár több babonájukhoz szívesen ragaszkodnak s különösen a többnejűséghez. A férfi annál nagyobb tisztességben részesül, minél több a felesége. Sok közöttük az elpuhult élvhajász és divatbáb. Előkelőségük jeleül kulcsokat hordanak nyakukban, hogy azt higgyék, sok ládájuk van. A ládát a házban feltűnő helyre teszik. Büszkélkednek a köcsögkalappal is s nők különböző divatu hajdísztéseket találtak ki. Egy párt ezek közül ide is iktatunk.

Egyáltalán elmondhatjuk, hogy a guineai öböl partján lakó négerék, miként az a hasznos európai hatás következtében természetes is, *öltözeteikben és szokásaikban* sok tekintetben különböznek többi társaiktól. Meztelen néger megjelenése e helyen csak oly illetlennek tartatnék, mint Európában, legfeljebb a gyermekek járnak meztelenül, bár azoknál is jelzik az öltözetet egy-egy csipőre kötött ronggyal vagy madzaggal, mint a mi cigány purdéinknál. Azonban a legtöbben már csak a forró éghajlatra tekintettel is, jobban szeretik azt, hogy a szeméremövön kívül mást rendes időben ne viseljenek. A harcziás törzsek háború előtt levetik a felesleges öltönyt, ünnepies alkalommal azonban csaknem mind hord legalább egy darab európai ruhát. Elég, ha egy darab van belőle, egy köcsögkalap (a liberias inasok paszo-

mántos kalapja nagyon kedvelt), egy mellény, egy nadrág, avagy akárcsak egy kézelő, vagy nyakgallér, ha a test többi része meztelen is. Még jobban szeretik az ékszereket. A szegényebbek üveggyöngy-sorokat, szalagokat és zsinorokat hordanak, melyekre egy talizmán vagy fetis van kötve, melyet gyakran csupán pár pálmalevél ábrázol. Tollakkal, csigákkal tele aggatják testüket s hozzá annyi gyűrűt és karikát raknak magukra, a mennyit csak találhatnak. A gazdagoknál értékes gyöngy-sorok, arany- és ezürtláncok helyettesítik a karéket. Az ékszerek sokasága gyakran megnehezíti járásukat, mert nem ritka eset, hogy a bokától térdig tele rakják vele lábukat, de ünnepies

Obindzi ashira király karszékében.

alkalmakon nem hagyják el azt soha. Igen természetes, hogy sokan már teljesen európai módon öltözködnek, sőt izlésesen is.

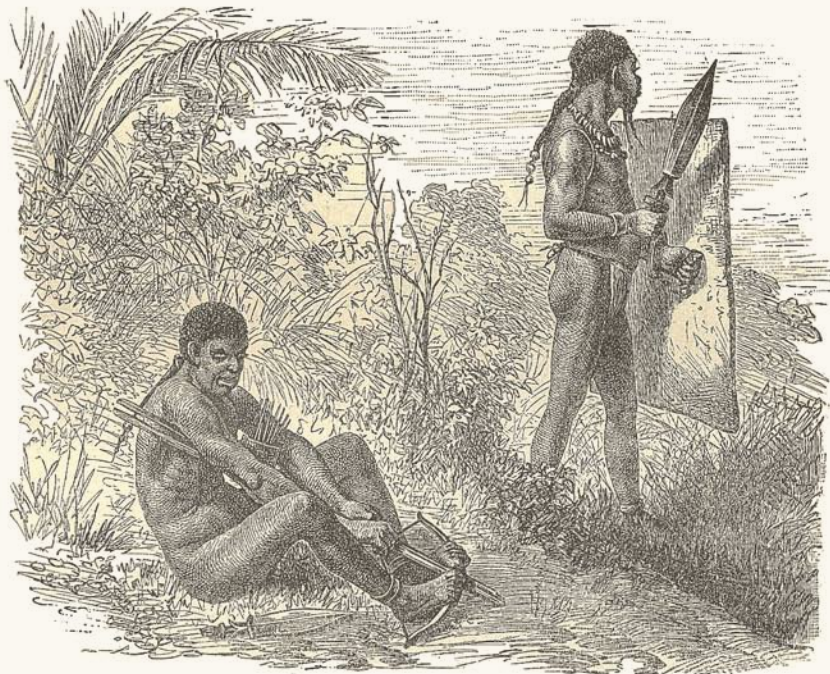
Falvaik rendszeren forrás vagy folyó közelében vannak. Az építkezés módja változó, törzsek szerint. Azok, kik négyszögű házakat építenek, rendszeren utcákban vagy legalább egyenes sorokban telepednek le, a méhkas alakú kunyhók ellenben összevissza fekszenek. A házépítés közös munka, a néger néhány fazék pálmabor és egy pár palaczk rum árán megszerzi barátjainak közreműködését is. Néhányan anyagot ásnak és porhanyóvá teszik, mások az épület helyét tisztítják. A megáztatott agyagot meggyúrnák, összeverik s ha a falakat felemelték, száradni hagyják s néhány nap mulva nyers fából gerendákat, majd pálmaleveleket raknak reá. Vagyonosabbaknál a

lakóhely egész kis telep. Jobb oldalt lakik a gazda, baloldalt a nők, hátul a rabszolgák s elül van az éléstár. A házi állatok fedél nélkül vannak a kerítésen belül. Szobáik rendes bútorzata egy sásból és levelekből fonott ágy, fatuskó, melyet párnaként használnak, néhány cserépfazék és csésze, több kisebb, nagyobb gyümölcshej (calabas) apró halaik tartására s palaczk helyett, egy pár fegyver s az értékesebb tárgyak számára láda. Széket, asztalt csak elvéve lehet náluk találni, nem oly régen Dahoméban még szokásban volt, hogy a király kitüntetésként székeket ajándékozott alattvalóinak és pedig, mivel a székeknek rendjel jellegük volt, a szék magassága azon kitüntetés nagysága szerint változott, melyben a király az illetőt részesíteni akarta. Egyik képünk, mely Obindzsi néger fejedelem siestáját tünteti fel, élénk képet nyújt e félműveltség sajátságos, a mi fogalmaink szerint humoristikus állapotáról.

A négerék gyakran és aránylag sokat esznek, de túlnyomólag növényevők. Csak a tyúk terjedt el a háziállatok közül s egyes helyeken a disznó. Banán, yams, tengeri és maniok gyökér főeledelük, legtöbbszörre pudding- vagy kásaalakban, melyet egy a napon jól megszáritott és vízben, pálmaolajban és sok borssal főzött fél heringnek levével öntenek le. A nők és gyermekek, mint alantabb rangú lények, külön esznek. Italt tömérdeket fogyasztanak el, különösen a rumért rajonganak s a legtöbb európai azzal kereskedik. A háztartáson kívül a kerti munkát is a nők végzik, a férfiak rendszeren henyélnak a fák árnyékában dohányozva. A nők egy része igen ügyes gyékényfonó. A nővásárlás általános divat s tekintélyes embereknél fősvénységnek tartják, ha európai szokásoknak hódolva, csak egy nőt tartanak. Némely fejedelemnek mesés számu felesége volt ez okból. Az asanti király feleségeinek számát 3333-ban allapították meg. Dahoméban tényleg a király tulajdona volt minden asszony nép, azok közül ő választott először s alattvalói mindenikének tőle kellett feleséget kérni.

Minden háznál feltalálható még a bálványimádásnak némi nyoma és a fetis-tisztelet ma is elterjedtebb, mint a keresztyénség. Vannak magánistenek (szumán), vannak községek istenei (busszam) s egyik alakja fantasztikusabb, mint a másik. Méltán jegyezte meg valaki, hogy a rút alakításában talán egyetlen nép sem tudott annyira remekelni, mint a nyugatafrikai néger, midőn istenszobrait kifaragja. Egyes emberi vagy állati testalkatrészek túlzott ábrázolása az alap, minden korlát és szabály nélkül. Muzeumaink tele vannak ily izléstelen és

csodálatos alakokkal, melyek valóban érthetetlenek, mint imádat tárgyai. Érthetők azonban a lélektan bűvára előtt, ki tudja, hogy a vallásos érzelem alapja a természet tárgyainak lelkes lények gyanánt tekintése, meg az elvesztett lények szellemi fennmaradásában vetett hit. Fatuskó, kő, hegy, krokodil, egy batyu rongy s mindaz, a mit a hívő képzelme megelevenít s melyhez kapcsolja reményeit és vágyait egy esetleg történt véletlen következtében, jelképei, és pedig meg-

Fan néger harcosok.

szeretett jelképei lesznek annak a homályos érzelemnek, mely egész lényüket betölti. Egyes esetekben előfordulhatott, hogy a néger megverte fetisét vagy le is csapta azt istenségéről, mivel kívánsága nem teljesült, de hiba ezeket az eseteket általánosítani. A nyugatafrikai néger nem kevesebb áhitattal tekint fetisére, mint az európai a keresztre s bizonynyal tudja mindkettő, hogy ezek csak alakok, de nem maga az istenség s a nekik hozott áldozat tényleg a láthatlan szellemnek szól. Magától érthető, hogy mint az animáció álláspont-

jához illik, az élőknek gondolt lények változatossága igen nagy, jó és gonosz indulatu lények ezrei uralkodnak nézetük szerint a társadalomban, az ember feladata az egyiket megnyerni, lekenyerezni, a másikat elűzni.

Ennek a küzdelemnek szakavatott mesterei, a fetispapok, bizonyos szabadkőművesi zárt szervezettel bírnak, a mohamedán fakirokhoz hasonlóan görcsös tánczokkal, bűvészi mutatványokkal, dobolással és tánczokkal igyekeznek tekintélyüket emelni s egyúttal gyógyítók is, kik a betegséget a gonosz szellemek elűzésével akarják megszüntetni.

A nyugatafrikai négekről a fentebbieken kívül nem akarunk most részletesen szólni, mivel a guineai partvidék egyes országainak ismertetésénél lehetetlen egyesekről külön nem emlékezni meg. Lássuk ezért az egyes országokat fekvésük sorrendje szerint a tengerpart részéről elnevezett csoportokban, a mint régidő óta ismeretesek.

Fan falu.

SIERRA LEONE PART.

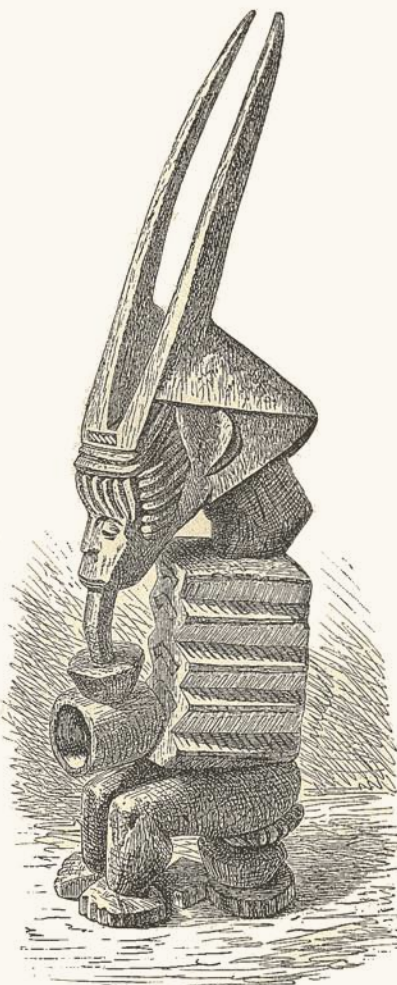
Szenegambiától délre, hol az angolok mellett a portugálok is bírnak néhány pontot, többi közt a Bissago szigeteket, melyekről már fentebb megemlékeztünk, a legjelentékenyebb hely Sierra-Leone

angol gyarmat Freetown nevű fővárosával, melynek mintegy 20 ezer lakosa van. Ez is az egyedüli jelentékeny hely a gyarmatban, mely a Rokelle folyó mentén háromszög alakban nyomul be egy kis távolságra. Az egész terület 7770 km² (mint Temesmegye) 75,000 lakossal, kik csaknem mind vegyes eredetű négerek, mivel az angol kormány 1791-ben a felszabadított négerek számára jelölte ki e gyarmatot s azóta is megtartották ezt a jelentőséget. A gyarmathoz tartozik egy pár apró partvidék (Gallina, Sulymál, Krim), továbbá néhány távolabb eső sziget, köztük a Los Idolos sziget-csoport.

A benszülöttek a nagy mandigo törzshöz tartoznak s általában ügyes faragók. Fából, pálmadióból kanalakat, tobakokat és más apróságokat készítenek, a vasmunkához is értenek. Általában az itteni négerek műveltség tekintetében kitűnnek társaik között, ritka az analfabéta, még tisztaságuk is rendkívüli s egyesek mint rendőrök jelentékeny szolgálatokat tesznek, habár a négerek ősi vétkéit, minők a lustaság, szerencsejáték kedvelése és a babonáság, ők sem vetkezhették le.

A főváros *Freetown* elég jó kikötő mellett, félszigeten fekszik, csinos, zöldelő hegyek által képződött körben. Csaknem egész városias kinézésű.

Európai házak nagy számmal vannak, köztük a parkkal körülvett kormányzói palota, a püspöki lak, két missiótelep, posta és vásárcsarnok. Az utcák szélesek, nagyobbbrészt egyenesek s faso-

Fa fetis-szobor

rokkal diszítettek. Viz van elegendő, élelmi szerekben is nagy a változatosság. Mindamellett minden lakó panaszkodik az éghajlat miatt, láz és anaemia az uralkodó bajok, melyek különösen veszélyesek az európaiakra, úgy hogy a kormány minden hivatalnoknak és katonatisztnak két-két év után félévi szabadságot kénytelen adni, hogy megerősítsék magukat. Érdekes felemlíteni, hogy ezen éghajlatot még az európai háziállatok sem képesek megszokni.

Ewe néger törzsbeli fetis-pap.

Freetown nevezetességei közé tartoznak a kroomen vagy *krooboy*s név alatt ismertes néger közszolgák testülete. A kru-négeren kívül, melynek törzséből jöttek az első alkalmazottak, a honnan nevük is ered. ma már mások is jelentkeznek itt az európaiak szolgálataira s szolgálatuk nélkülözhetlen, mivel az európaiak az egészségtelen éghajlat miatt alig képesek dolgozni. A krooboyokat ügyességük, szorgalmuk és megbízhatóságuk következtében nagyon

szeretik. Testületük feje, a kormányzáság részéről elismert hatóság köti a szerződéseket s vállalja magára a felelősséget. Másthelyen is vannak ily szövetkezetek, de nem annyira megbízhatók. A kru-négereknek köszönheti részben Freetown virágzó kereskedelmét, mely 12 millió korona forgalmat felülmúl. Fő árucikkek: pálmaolaj, gummi, elefántcsont, vad állatbőr, mindez Anglia szolgálatában.

BORS PARTVIDÉK.

A legérdekesebb államok egyikéhez jutottunk el: **Liberia néger köztársaság**-hoz, mely Sierra Leonetól az Elefántcsont partig terjed, sőt annak egy részét is követeli magának a francziákkal szemben. Liberia utópistikus állam, melyet 1821-ben kezdettek meg kegyes amerikai egyesületek oly czélzattal, hogy az Egyesült-Államokban felszabadított négerek letelepítése által fajrokonaiik között a művelő-

Freetown.

désnek szilárd alapot szerezzenek. Az egyszerű telepből már 1847-ben köztársaság lett amerikai minta szerint s ily minőségben közel fél-százada áll fenn, sokkal hosszabb ideje, mint bármely más utópistikus célekből létesített nagyobb testület.

Csaknem egyhangu az utazók nézete, hogy a mesterségesen alapított köztársaság nem sikerült. Sokan az alkotmányos világ karrikaturájának tekintik Libériát s gúnyolódva beszélnek a vezető elemről, mely a nyugati társadalmi élet külsőségeihez szívósan ragaszkodik, de különben tehetetlen s még közvetlen szomszédaira sincs nevelő

hatással. De ez az ítélet legalább is egyoldalú. Liberia népességében igen kevés az amerikai elem, a benszülöttek nagy száma tehát természetesen megőrzi a régi szokásait, de lehetetlen el nem ismerni, hogy a köztársaság intelligens eleme komolyan igyekszik a művelődést terjeszteni iskolák állítása, meg a mezőgazdaság és állattenyésztés reformja által. Az utazók a külsőségek után indulva a művelt és vad elem közt ingadozó iparlovagok komikus megjelenéséből és a közigazgatás gyarlóságaiból vontak általánosító következtetéseket. Kétségtelen, hogy az önálló néger köztársaság messze áll

Liberia néger.

a minta állam eszméjétől s valószínűleg jobb sorsa volna, ha értelmes európaiak kormányoznák, de már maga az a tény, hogy félszázada fennáll sértetlenül, sőt területében gyarapodott, bizonyítéka, hogy a műveltebb néger elemnek is van államalkotó képessége.

Legfeltünőbb ebben a szabad néger országban s különösen a fővárosban, melyet Monroe amerikai elnökről Monroviának neveztek el, az öltözködés. Az előkelőbbek egyenesen európai ruhában járnak. Nemezkalap, fekete kabát, fehér mellény, hófehér ing, nadrág és aranylánczu óra rendes ruházatuk, némelyik valóban csinnal öltözik.

Kevésbé rokonszenves a nők megjelenése, kik kövér nehézkes termétkre tarka ruhákat raknak s kik e mellett rendszeren nyilvánosan dohányoznak. Valósággal komikus azonban az uriosztályt utánzó öltözete, kik csak egy-két ruhadarabot s legtöbbszörre egy mellényszerű inget hordanak s emellett hivogatólag csinosítgatják magukat. Egykor a liberiaiak törvényt is hoztak, hogy Monrovia városba csak olyanok jöhetnek, kik nadrágot és mellényt hordanak, de a törvény tehetetlen volt a szokással szemben. A félműveltség így komikus külsejű alakokat hoz létre s csaknem természetesen sok olyat, ki szeret dorbézolni, szerencsejátékot folytatni. De a haladás azért két-

ségtelen. Alig megy 20 ezerre az amerikai eredetű négerek száma, mind a mellett számos jelentékeny iskola van az országban s egy főiskola a fővárosban. A kereskedelem pálmaolaj, kaucsuk és elefántcsont kivitellel eléggé jelentékeny. Az egyházi élet teljesen szabad, független az államtól s tényleg több keresztyén felekezet terjeszkedik az országban. Az amerikai mintára létesített parlament ugyan meggondolatlanul nagy államadósságot csinált, de különben egész komolyan végzi dolgát. Több reformot is igyekeztek létesíteni, de a viszonyok lehetetlenné tették a legnagyobb részt. Így a lovak és tehenek meghonosítása nem sikerült, sőt a juhok is elvesztik gyapjukat és a disznók félig vadakká lesznek. Hasznosabb a földművelés. Maniocot és burgonyát mindenütt tenyésztnek, kávéát azonban, melynek itt kitűnő talaja van, inkább csak az európai gyarmatosok.

Az ország területe bizonytalan nagyságu. Valamivel kisebb, mint Erdély, de két milliónál több lakosa van, melyből a fővárosra mintegy 15.000 jut. Köháza s nagyobb épülete kevés van, a rendes épületeket tarkára festik s tetőik magasak és meredek, hogy a gyakori eső könnyen lefuthasson rajta. A lakók csaknem kizárólag kereskedéssel

foglalkoznak. A főváros környékét sűrű őserdő borítja s csak azután jönnek a kávéültetvények. A többi helyek alig érdemelnek említést.

Liberia fennhatósága alatt vannak a már említett kru-négerek, a fehérek megbecsülhetlen munkatársai az afrikai tropikus vidékeken. Figyelemre méltó, hogy a kru, bármily jól bánjanak is vele, néhány év múlva már visszavágyakozik hazájába s ha ide visszatér, rendszeren nagyobb részét elfeledi annak, a mit a fehérek között tanult, egy pár öltözet darab avagy finomabb étel emlékezteti multjára. A magukat megszedett négerek hazájukban rendszeren az erkölcstelenség terjesztői.

Kru néger uracsok.

ELEFÁNTCSONT PARTVIDÉK.

A liberiai köztársaság, mint már fentebb említettük, igényt tart az elefántcsont vagy fog-partvidék egy részére, tényleg azonban az egész terület francia hatóság alatt áll, kivéven, hogy az asanti területet az angolok foglalták el. Az egész partvidék hosszában egyetlen nagy laguna terül el, melybe a partvidéki folyók szakadnak. Területe és népessége jelentékeny, de pontosan nem állapítható meg. A főkerületek Grand-Bassam, Adou és Assini, az utóbbiban magában 140.000 ember lakik. A legtekintélyesebb Grand-Bassam kikötőben 30,000 lélek van.

Faragott elefántcsont darabok.

Az elefántcsont partvidék elnevezése a régebben e helyen virágzott elefántcsont kereskedéstől származik. Ma már az itteni kis piacokon nagyon kevés elefántcsont fordul meg, mely általában meglehetősen ritkává lett Afrikában. Ma már kevésbé igyekeznek elefántot vadászni, mint a belföldi néger fejedelmek kincstárában összehalmozott elefántcsontokat összeszedni. Az elefántcsontkereskedés virágkorában (1879—83) évenként közel egy millió kgr.-ot vittek ki Afrika különböző részeiből 20—22 millió korona értékben, akkor évenként 65.000 elefántot öltek meg. Nyugotafrika partvidékein már nagyon ritkán fordul

elő elefánt, teljesen kiirtották őket, de az elefántcsontot általában nagyrabecsülik s a különféle faragványokkal diszitve nagyon sok helyen őrzik kegyelettel.

A benszülöttek nagy része, különösen a Palmas fők körül, a kruscsoporthoz számítja magát, kelet felé már az *ewe négerék* lépnek előtérbe. Ez a sok alcsoportra és törzsre oszló nyugotafrikai néger aránylag csinos termetű, s eléggé tiszta, bár idegen előtt kellemetlennek tünik föl a naponkinti kenegetés pálmaolajjal. Öltöztetik a csipőövön kívül egy balvállra dobott köpeny, mely a jobb kart és vállat szabadon hagyja. Fejük rendszeren szabadon marad, bár pálmaszalmából vagy nádból font kalapot is hordanak s némelyek zsebkendőikkel turbánszerűleg borítják be fejüket. A lakások szegényes méhkas alakú fűvel fedett kunyhók, rendszeren ablaknyílás nélkül. Butoraik is csak a vagyonosabbaknak vannak.

A nők elég szépek. Ruházatuk egy kagylóöv és egy kötényke. De nem kevésbé kaczerók s órák hosszát csodálják bájaikat tükreik előtt. Azok, a kik nem nyírják hajukat, hallatlan türelemmel gondozzák s oly tudománnyal, mely kétségbeejtené a legügyesebb fodrászt. Nagyon büszkék hajukra, de testük egyéb részén minden szórt kitépdesnek, nem kegyelmezve a leggyöngébb pihének. Nyalánkok s nagyon szeretik a hosszú fürdőseket, melyeket jóleső s nem rövid ideig tartó heverés követ a pizángok alatt. E mellett folyton pipálnak s természetesen köpdősnek is, mint valami vén katoná. A gazdag négernők a legkülönczködőbb európai divatokat követik. Még a csunyák is tollas kalapjaik alatt olykor tanult majmoknak látszanak.

ARANYPART.

Az aranytermő helyeknek — s a guineai öböl Aranypart nevű részének elnevezése innen ered — rendszeren igen mozgalmas multjok van. 1366 óta, midőn a fehér ember ide eljutott, csakugyan egész sereg birtokosa volt ennek a vidéknek: francziák, portugálok, hollandiak, angolok, dánok, sőt egyideig a brandenburgok is, a poroszok ősei. Ma két kis francia telepnek kivételével az egész az angoloké, kik még pénzen is vásároltak itt gyarmatokat, így 1850-ben a dánoktól, 1872-ben a hollandoktól. Területe az Elefántcsont partvidéktől a Volta folyó torkolatán túl terjed, körülbelül oly nagy, mint Bulgária s lakosainak száma valamivel több másfél milliónál. A parti hegység itt jó legközelebb a tengerhez, néha egész sziklás a part, még a hol síkság van, sem terjed 15—20 kmnél szélesebbre. Ennek a síkságnak gazdag alluvium talaja van, hol az olajpálma,

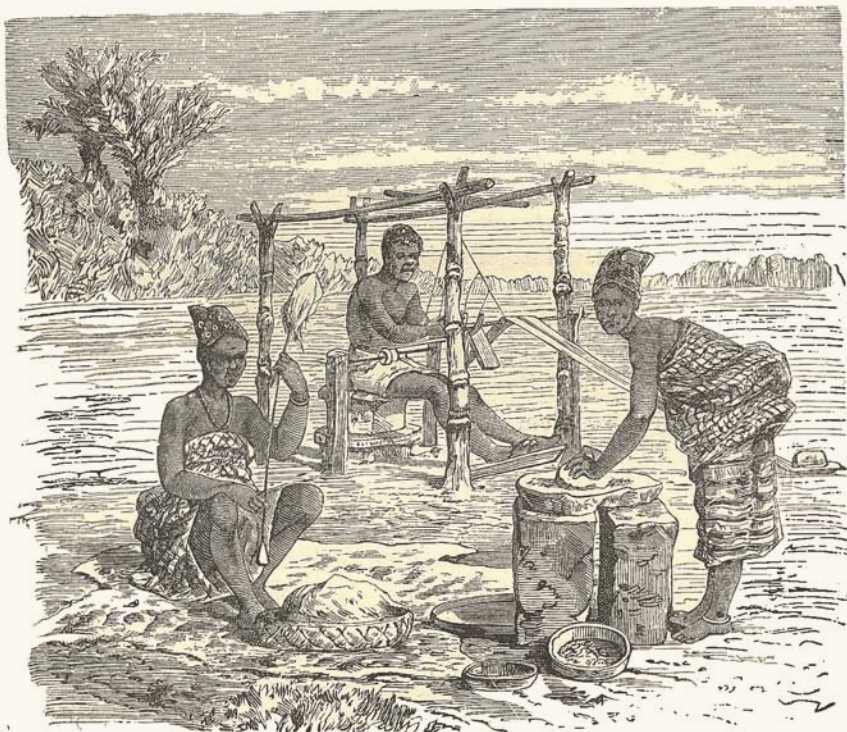
az olajtartalmu földi dió, a jamsz és a kukoricza nagy mennyiségben teremnek s ma már több hatással vannak az ország kereskedelmére, mint az arany, melyet a folyók homokjából primitív módon mosnak. Hegyeinek őserdeiben szintén sok a kiaknázatlan kincs, valamint hogy újabb kutatók a benső részekben sok hasznos területet fedeztek fel. Mindamellett ez az ország sem paradicsom. Éghajlata rendkívül egészségtelen, a czezelégymiat pang a baromtenyésztés s a közbiztonságot még ma is veszélyezteteti a sok harcziás és fegyelmezetlen néger, különösen az asanti és fanti törzsek, kiknek ősei ellen egykor a félezer km. hosszú partvonalon egymásután állították fel az erődöket, szokatlan látványokat alkotva a messze tropikus vidéken. Nem egy helyen sziklára épült várak ezek az erődök s még a főváros, Cape-Coast-Castle felett is vár van, melynek közepén a kiemelkedő keresztcs kupola az esztergomi bazilikára emlékeztet.

Érdekesek ezek a négerok, egy egész kis ethnographiai gyűjtmény. Pár napi járóföldön 4—5 nyelvet lehet hallani; teljesen polgárisult keresztény telepek mellett vad embereket találunk s még többet olyat, ki a polgárisodás átkát, a pálinkát tartja a leglényegesebbnek. Seregestül telepednek le itt missionariusok új társadalom alapítása végett, de hatásuk nem mindenütt üdvös, annyival kevésbé, mert a felekezeti gyűlöletet szintén meghonosították. A két legérdekesebb nép a fanti és az asanti.

Hajdan a *fanti* törzs volt az uralkodó az egész partvidéken, de a jelen század első felében szerencsétlen hadjárataik voltak az asantik s később az angolok ellen s ennek következtében hatalmuk és számuk egyaránt csökkent. Meghódoltak az angoloknak, kik ravaszul felhasználták őket fajrokonai, az asantik ellen. De a meghódolás csak külső, a fanti nem nyugszik meg sorsában s az idegenekkel szemben szorosán összetart fajabeliekkal. Általában családi erényei jelentékenyek, halottaik iránt kegyelettel viseltetnek, még a keresztény fanti is ad eledelt elhunyt kedveseinek. Hisznek a lélek vándorlásában, a szellemek vándorló jellegében és védő szerepében. Jelentékenyebb gondot fordítanak azonban a gonosz szellemek megnyerésére, kik közül egy (Szaszabonszam) nagyon rettegett varázsló, ki vörös hosszuhaju óriás ember alakban sötét erdők mélyében óriási selyemfa alatt lakik.

Nagyobb hírnévre tett szert az *asanti*-törzs. Nem egyizben, de különösen 1872—4-ben, midőn az angol rendes katonaság és ágyuk ellenében is két éven át dicsőséggel küzdöttek meg, Európa bámulatát költötte fel ez a vad nép, miként pár évtized mulva a zulu-kafferek.

Részletesen is foglalkoztak velük, könyvek jelentek meg róluk s maig is a legismertebb négek közé tartoznak. A legutolsó háború óta a XVII. században alapított asanti birodalom tényleg angol hűbér állam, de nem egészen független, legutóbb a francziákkal volt összezörrenésük. Országuk a tengerparttól távol van, körülbelül oly nagy, mint Tirol, kerekaszámban másfél millió lakossal. Az ország feje a Kumassziban székelő király, ki csaknem korlátlan zsarnok, de

Asanti négek.

az ősi szokás szerint a külügyekben kénytelen meghallgatni a katonai vezéreket, azoknak a kiváltságolt családoknak tagjait, kik az ország alapítójának főkapitányától származnak s kik halállal soha sem büntethetők. A királynak állítólag rendszeren 3333 felesége van, de azért nem fia öröklí a trónt, hanem legidősebb fivérének vagy nővérének fia. A királyi palotában a királynak nincs külön lakosztálya, naponkint más-más feleség kunyhójába vándorol. Ha a

király meghal, számtalan kamarás öli meg magát, hogy ő felségének a másvilágban kíséretül szolgáljon s ezeknek neve okrasz vagy lelkek és sajátságos aranyrendjelt viselnek, mely hivatalaikat tünteti fel. Ily alkalommal még másokat is áldoznak fel s a királyi ház fiai az utczákon lovagolva azt lövik meg, a kit akarnak, legyenek bár az ország legelőkelőbbjei. S mindezt a vérengzést közönyösen tűri az asanti nép, mely komolyan hívén a tulvilágban, higgadtan fogadja a halált, mint átmenetet az új hazába. Ez a hit buzdítja őket fanatismusra a háboruban. Állandó hadsereg nincs, de minden felnőtt csatlakozik a katonákhoz, a nők nyilvánosan megvetik az elmaradókat, a csatában hátrálókat a vezérek kaszabolják le, ha pedig a csata elveszett, megölik magukat. A vad harczias életmóddal karöltve jártak egykor emberáldozatok is, melyeket az angolok erőszakkal szüntettek meg. Ma a nép sokkal szelidebb. Jamszgyökeret, rizst, tököt általában tenyésztenek, itt-ott pamuttal, kaucsukkal és más árukkal kereskednek. Házi állataik az itt feltűnően kicsiny szarvasmarha, továbbá a kecske és tyuk, nagyon elterjedt a szőrtelen és sima guineai kutya, melynek husa kedvelt eledel. Ügyesek a szőnyegszövésben és az aranytárgyak készítésében, s mindazzal kereskednek.

Az asanti birodalom fővárosa *Kumasszi* messze a tengertől erdős hegyek által körülvett mély mocsaras völgyben fekszik, mindamellett igen tekintélyes hely, lakosainak száma 40.000 s a nagy ünnepek és vásárok alkalmával csaknem kétszer annyi. Kereskedői, kik közt sok a mohamedán, összeköttetésben állanak Timbuktuval és Szudánnal. Utczái egyenesek, szélesek s feltűnő, hogy utcanevek vannak, meg utcai felügyelő biztosok. A legtöbb ház nádból és vályogból épült pálmafedéllel. A város közepén van a királyi udvar bekerítve, a legtöbb épület csak kunyhó, de mind gazdagon diszitett arannyal, ezüsttel s állatokat ábrázoló faragványokkal. Az előkelők is nagy fényűzést fejtenek ki. Mezitláb ritkán járnak, legtöbbszörre függő ágyon vitetik magukat. Feltűnő a sok tarka-barka ruha és ékszer. Némely dandy annyira megrakja karját arannyal, hogy kénytelen azt rabszolgája nyakára támasztani. Iparüzésben sem utolsó e város, különösen finom szövésű és tartós posztóit dicsérik. Nevezetes hely még az asantik földjén Szagata, Jabon tartomány fővárosa, hol közel százezer ember lakik.

Az angolok területének csaknem minden helye a tengerparton van. A legjelentékenyebb pont a főváros *Cape-Coast-Castle* (25.000 l.)

jelentékeny erőd mellett, de nyomorult néger-kunyhókkal megrakva, melyeket a nagy esők gyakran elsepernek. Palmaolaj, elefáncsont és arany nagy mennyiségben, közel 10 millió korona értékben megy ki kikötőjéből, mely száraz időben eléggé jó, de esős időben csak másfél tengeri mértföldnyire közelíthető meg. Csinosabb hely a vidék legrégibb városa *Elmina*, hol a kormányzó lakik. Kövezett utczái, kőházai vannak s nem jelentéktelen kereskedőházai. A többi helyek nem ily jelentékenyek s csak mint történeti emléket jegyezzük fel, hogy a Three-Points fok közelében még vannak egyes romok Gross-Fridrichsburg és Dorothea-erődökből, melyeket a brandenburgi nagy választó-féjedelem 1682-ben alapított, de közvetlen utódai a hollandoknak adták át, hosszú időre félbeszakítván a német gyarmatosítási törekvéseket.

Az egész vidéket különben igen szép növényzet veszi körül. Az egyenlítői flora teljes erejében diszlik itt; a boabák, óriási fikusok, pálmák, gyökérfák, kókuszok, a pizángok és kenyérfák; az óriási nemezfától, melynek árnyéka 2000 embert takarhat be, egész a virágos manoliáig, a melyre a kolibrik jönnek zsákmányul. A verandákról esténként távoli dallamokat hall az európai, a tam-tam (rézdob) kíséretében. Hirtelen leszáll az alkony. A nap végső arany-sávjai elhálnak a szemhatáron, sápadt fényvel öntve el a laguna habjait. A homály Szent János bogárkákkal szóródik tele. A vizek mellett nagy tüzek gyuladnak ki s messzire ellátszanak a tánczóló négerek fantasztikus körvonalai.

A RABSZOLGA-PART.

A tekintélyes Volta folyón túl ismét ellapul a tenger partja s a dombok egészen hátravonulnak, sőt a partot sem lehet látni a nagy hullámtorlódások (calema) miatt, meg azért, mivel emelkedésük jóformán semmi. Megszűnt a dombokkal együtt az erdőség is s csak egyes pálmák emelkednek ki a síkságból. Jellemző sajátága a partvidéknek a sok laguna, mely a Niger torkolatáig csaknem szakadatlan egymásutániságban vonul el a parttal többé-kevésbé párhuzamosan, de a legtöbb esetben nem úgy, hogy alkalmas kikötők s mellettük nagy kereskedő-városok alakulásának okozója legyen. Egykor az egészset, ma nyugati részét Beninnek is nevezik s a guineai öböl egy részét Sao-Paolo és Formosa fokok között Benin-öbölnek.

Rabszolgapart nevét azzal „érdemelte“ ki, mert a jelen század közepéig itt volt az áldástalan rabszolgakereskedés főhelye.

A főbirtokos itt is az angol, neki köszönhető a rabszolgaság megszüntetése e helyen s angolok voltak, kik innen a Niger torkolatától előre haladva, az európai művelődést messze elterjesztették s egyuttal különösen a Benue folyónak felhasználásával jelentékeny új birodalmat biztosítottak maguknak. De ez az angol terület nem függ össze az aranypartival. Németeknek és francziáknak vannak közben kis gyarmataik s ez utóbbiaké jelentékeny lett ujabban a szomszéd Dahomé ország meghódítása által.

A német terület *Togoland* név alatt az Aranypart mellett fekszik, 1884-ben kezdődött meg s jelen alakját 1890-ben nyerte. Területe 50,000 km², majdnem akkora, mint Erdély, 2 millió lakossal; nagyjából síkság, a belföld még alig ismert. A part mocsaras és homokos, tele sűrű bokrokkal és lomberdőkkel, lagunája nádas, az időjárás szerint kiterjedt vagy összehúzódik s csak azontul kezdődnek meg a dombok. A népesség elég sűrű s a négerek műveltebbek, mint szomszédaik. Szövés, fazekasmunka elterjedt közöttük, tengerit és más növényeket természetnek, vannak kecskéik és juhaik, de a lovat és szarvasmarhát alig ismerik. Szerzeményüket még nem képesek pénzben vagy áruban összegyűjteni, hanem a rabszolgák és nők nagyobb számával tüntetik fel jólétüket szomszédaikkal szemben. A tartomány székhelye *Bragide*, jelentéktelen; a valóságos központ *Kis-Popo*, de ez is csak 4000 lakosu község, a többi még apróbb. A lakosok földművelésen és kereskedelmen kívül szövessel s fazekas-munkával foglalkoznak. A belföld felé eső telepek közt legtávolabb van Bismarckburg, 710 m. magasságban. A Volta mellett tekintélyes belföldi kereskedő-telep *Salaga*, melyet egészséges fekvéseért nagyon dicsérnek. A város fensík hullámszátán fekszik, szélfuvása kedvező s utczáit nappal a keselyűk, éjjel sakállok és hyenák tisztogatják.

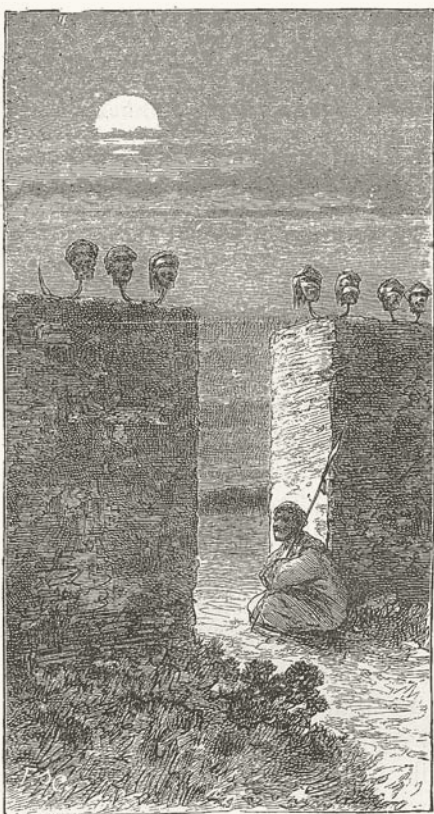
Nevezetesebb a francia rész. De nem a tulajdonképi francia birtok, mert ennek telepei: Nagy-Popo, *Porto-Novo* (egy igazgató székhelye), Allada, Waida (köztük még egy kis portugál telep van: Ajuda) épen nem jelentékenyek s többé-kevésbé hasonlítanak más guineai kereskedelmi factoriákhoz, hol egy-két európai kereskedő üzlete körül falu alakul szintén kereskedői hajlamu néger népből s a kedvező hajózási összeköttetések ezt a telepet nagyobb helylyé emelik, de ideiglenes jellege nagyjában megmarad, míg kertek s egy

pár nagyobb épület az átalakulást meg nem kezdi. Legfontosabb Porto-Novo mintegy 40,000 lakossal és több kaszárnyával. Kikötőhelye Katenu egy kis erőd, a hova az európaiak megtámadtatásuk esetén menekülhetnek, néhány hivatal jelző árboczokkal, kaszárnyák és kórház.

Sokkal jelentékenyebb a francziák hatósága alá csak most került Dahomé néger állam, a világhírű dahomei amazonok hazája. Aránylag kis ország, lakosainak számát negyedmillióra vagy még kevesebbre teszik, területe pedig (10,400 km²) egy nagyobb magyar megyéével egyenlő, mindamellett ez a kis ország szigorúan fegyvelmezett népe harcias hajlamaival rettegést keltett a szomszéd országokban mindenütt s egész napjainkig (1892), midőn a francziák elfoglalták, az európaiaknak is sok bajt okozott. Az ország a középső Niger és a guineai öböl között vízválasztót alkotó dombos vidéken fekszik, a tenger partjától már régebben elzárták a francziák s bizonyos tekintetben maga a természet, mely a homokos partvidéken elterülő lagunákat csak az esős évszakban köti össze a tengerrel. A növényzet gazdag, nagy területeket foglalnak el a füves térségek (szavannák) s a hol megművelik a földet, gazdagon terem a kukoricza, manihot, batáta, földi mogyoró és mindenféle zöldség. A legtöbb helyen azonban műveletlen a föld s elhanyagolt a falvak környéke, mint minden oly népnél, melynek főfoglalkozása a rablás és a rabszolgák tartása. A mai megváltozott viszonyok még nem enyhítik a mult képét s itt kizárólag Dahomé régi állami és társadalmi életéről lehet szó.

Ez az állami szervezet a legszorosabb értelemben vett despotismus volt. A király az életnek és vagyonnak feltétlen ura, minden alattvalóját rabszolgájának tekinti s intézkedéseiben jóformán csak az udvari papoknak megfelelő kuruzslók babonás jóslatai vannak határozással. Kis országa minden egyes kerületének külön alkirálya (cabaceró vagy avoghan) van, kik ajándékokat adnak neki s a kik saját körükben csak oly nagy zsarnokok, mint ő maga. Minden alattvaló egyuttal katonaköteles s feltűnő, hogy a legjobb katonák épen a nők, a hires amazonok Minden felnőtt leány, kit a király vagy megbízottja erre alkalmasnak talál, felfogadtatik a testőrségbe s ezentúl a király palotája körül levő kaszárnyákban kell laknia; számuk 2 - 4000 közt váltakozik. A testőr-amazonok, mint a király személyes szolgálatára rendelt nők, férjhez nem mehetnek, sőt erkölcsi magukviseletére is különös gonddal vigyáznak s az elcsábított amazont azonnal kivégzik csábítójával együtt s mindkettőnek fejét ijesztő

például a főváros kapui előtt póznákon állítják ki. Kurta szoknyácska selyem nadrágban, vörös sapka — a feljebbvalóké himzéssel, — ennyiből állott egyenruhájuk. De nemcsak a löfegyverrel, az ágyuval is tudnak bánni. Hogy az amazonok minél edzettebbek legyenek, csaknem mesés gyakorlatokat végeztetnek velük. Órahosszáig kell

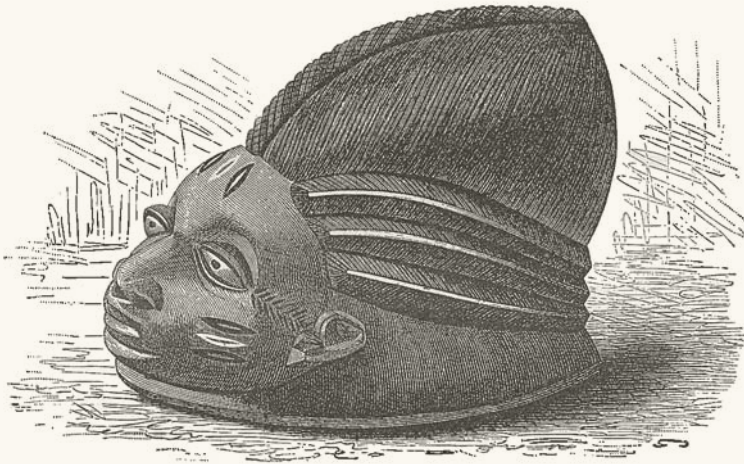

Mecset az emberáldozatok számára.

futniok, tövises kaktuszkertészekben áthatolni mezitláb, azután ismét kaktuszból épült kunyhókra mászniok a várostrom jelzéseül, majd tűz közé rohanni s halálbüntetés éri azt, ki e kínzások alatt csak jajgatni is mer. S az így eredeti természetéből kivetkőztetett és vaddá lett nő csodálatra méltó a háborúban. Félelmet nem ismerve tör előre, kegyelmet nem ad és nem vár s miként a testbe ragadt piócza, ölésre emeli fel karját a földről, hova halálos sebe ledobta, sőt ha karjait levágják, fogával harczol tovább, mint megannyi egy-egy a vér megízlelésétől megdühödött bestia. A francia katonák futva menekültek e szörnyetegek elől, sőt maguk a dahomeiak is félénken rejtőznek el, midőn az amazonok gyakorlataikról visszatérnek.

A dahomei amazonok hősiessége sok tekintetben összeköttetésben van azzal a megszokással, melylyel hazájukban a vérnek kiontását nézik. — Hiteles utazók, sőt hivatalos adatok kétségtelenné teszik, hogy Dahoméban hosszú időközön át egészen napjainkig rendes dolog volt az emberáldozat. A királyok trónraléptekor, nagyobb temetéseknel s általában minden nevezetesebb alkalommal szükségesnek tartottak egy pár rabszolgát vagy elítéltet lemészárolni. A királyi palota egyik

részében külön mecset volt a hadi foglyok lemészárlására. A mecset rendeltetését külsőleg is jelezték a tetőre tűzött emberfejek, nem régi koponyák, hanem többnyire olyanok, melyeken csak félig száradt meg a hus, avagy épen még gőzölgött a lemészárolt áldozat vére. A legutolsó királyi temetésnél egyszerre 500 embert öltek meg. Az emberáldozatok borzasztó szokása fejlesztette ki Dahomé népének harcias érzületét, mert háborút kellett viselniök, hogy elegendő fejük legyen, de egyúttal ez volt az oka, hogy előbb a portugálok s legutóbb a francziák hadat indítottak ellenük. Az utolsó vérengző harc után, mely a hirhedt embermészárló Behanzinnak trónjába került, ma ennek a zsarnoknak testvére a francziák bábjaként uralkodik s

Szines faálarcz, dahomei készítmény.

a hirhedt amazon-csapatnak és emberáldozatoknak valószínűleg örökre vége van.

Nem érdektelen azonban felemlítenünk, hogy ez a vad nép, miként azt más helyen emberhus-evöknél vagy hirhedt rablótörzseknel is észlelhetjük, általában igen eszes és ügyes. Szöveteiket, agyagedényeiket és fegyvereiket maguk készítik. Még bálványaik alakjában is izlésesebbek, mint szomszédaik s emellett csinos faragványokat készítenek álarczos mulatságaikhoz vagy díszítésekre. Igen ügyesek a táncban, valóságos nemzeti dalaik vannak, melyekből a Budapesten járt amazonok is mutattak be egy párt s fürgeségüket jellemzi, hogy a magas olajpálmákon csak oly gyorsan kusznak, mint a majmok. De

még érdekesebb, hogy ez a vad vérengző nép sok rokonszenves vonással bír: szeret mulatni, tréfálkozni, társalgása egészen kellemes s valósággal jó gyermekek között érzi magát az ember, még a lopást és hazudozást is gyermeki naivitással fűszerezik. A hatalmas király mellett mindig ott jár a hóhér, ki a király parancsára rögtön kivégez, de ott van egyuttal az udvari bohóc is s a véres áldozatok után elmaradhatlanok az álarczos mutatványok, tánczó elefántok, párduczfejű hóhérok, madáralaku törpék. Végre kétségtelen e népnek tiszta családi élete, négereknél szokatlan mértékletessége s mély vallásossága. Imádásuknak egyik nem ritka tárgyát, a kigyót, tömegesen veszik magukhoz kunyhóikba s csaknem minden ház homlokzatán van egy-egy imádott bálvány. A ma még bölcsőkorát élő népek lélektanának egyik rejtélye ez, bizonyos tekintetben analog a műveltebb népek forradalmi vagy anarchikus mozgalmaival, mely a legnemesebbeknél tűnik fel s mennydörgő robajjal rémületet költ, midőn épít.

A nevezetes nép főhelye *Abome*, messze fekszik a tengerparttól s nagy területet foglal el, (állítólag 24 km²) mivel a kunyhók mellett ott vannak a kertek és nyílt terekben is jelentékeny hőség van. Utczái szélesek és tiszták, de a kunyhók rendetlenül fekszenek s köröskörül mély árok s 7 m. magasságu fal övezi. Két királyi palotája kunyhók halmaza volt csinos facsoportokkal. Nevezetes, hogy egyik helyén most katolikus templom van jezsuita misszio teleppel, mely a Dahoméban alapított apostoli vicariatus központja. Az ország többi városai nem jelentékenyek.

A dahomeiek közel rokonságban vannak az *ewe négerekkel*, kik az egész partvidéken elterjedtek s számtalan apró csoportra oszlanak. Ezek a legerőteljesebb négerek közé tartoznak s aránylag tiszták is, amennyire azt szokásuk, hogy testöket pálmaolajjal kenik be, megengedi. Öltözetük egyszerű: csipőövön kívül egy kis 1½ m. széles és 4 m. hosszú köpeny, melyet úgy hordanak, hogy jobb karjuk és válluk szabadon marad. Fejüket gyakran hordják szabadon, de van széles szalma kalapjuk vagy turbánjuk is. Lakásuk vályogból készült méhkas alakú s fűvel fedett kunyhó, csak a parti lakóknál találhatók ablaknyílások. Itt-ott európai butorok is vannak.

Keletfelé hatolva Dahoméától az *angolok* nagy területe következik, mely a Niger deltáját is magába ölelve egész Kamerunig terjed. 1890 óta az angolok itteni területe összeköttetésben áll a part háta megett

fekvő szudáni tartományokkal egészen a Csadtó vidékeig. A hatalmas nagy terület ma még inkább csak papíron angol tulajdon, mind-
amellett az angol kereskedők élénksége, kik főképp pálmaolajjal a Nigieren és Benuen évről-évre gyorsan növekvő forgalmat teremtettek, erős gyökeret biztosított itt az új uralom számára, melynek kétség-
kívül nagy jövője van, mivel az egész terület sűrű népességű s földje igen termékeny. A „Royal Niger Company“ évi forgalma ma már sok millió s kikötő helyei a Niger torkolatánál, különösen Bonny és Akassa eléggé jelentékeny helyek.

Van azonban az angol területen egy hely, mely ezen a vidéken valóságos nagy város számba megy s egész különös figyelmet érdemel. Ez *Lagos*, a hasonnevű már 1861-ben alapított gyarmatnak székhelye a francia terület szomszédságában. A város lakosainak számát legalább 70.000-re teszik; csaknem általában nyomorult rendetlenül elhelyezett kunyhókban lakó négerék, kiknek külön fejedelmük is van, ki a britt kormánytól évenként ezer font sterling tisztességes fizetést kap. A piszkos és érdektelen néger város előtt azonban valóságos európai jellegű telep terül el a tengerparton. Egyetlen utcza (*Marina*) az egész, lombos fák között, de tekintélyes házakkal, melyek közt a kormányzói palota, posta, egy szép templom s néhány kereskedő telep (*factoria*) nevezetesek. Minden kereskedő-telepnek külön fából épült s a tengerbe messze kinyuló moloja van, melynél csak a teleppel összeköttetésben álló hajók kötnek ki. Minden telep ezenkívül még a régi időkre emlékeztetőleg valóságos erőd 3—4 méter magas kőfalakkal, melyeken belül vannak a lakóházak, raktárak és műhelyek. Ebben az utczában lakik az összes, különben 100-nál nem sokkal több európai lakosság, mely kizárólag kereskedelemmel foglalkozik. Önkényes letelepülő alig akad e helyen, hiszen éghajlata gyilkoló. Láz, napszúrás és dysenteria megölik a fehér ember akaraterejét s kora vénné teszik a vállalkozókat.

KAMERUN.

Afrika egyik legismertebb vidékére jutottunk el, az 1884 óta német hatóság alá tartozó Kamerunhoz. Mint a szomszéd épen most ismertetett angol terület, ez is csak partvidéke egy nagyobb papíron evő s egész a Csadtóig elnyúló birodalomnak, mely azonban még a az előbbinél is ingatagabb alapon áll. A valóságos német birtok a

tengerparton Langhans számítása szerint 26.000 km² területű (mint a Duna és Tisza köze) körülbelül fél millió lakossal s ebből 1890-ben még csak 137 volt európai, bár azóta e szám jelentékenyen emelkedett. A nagy hátsó vidékkel együtt a nagy képzeleti „Nyugat-afrikai Németország“ területét félmillió km²-re becsülik.

· Kamerun partvidéke a Rio del Rey torkolatától délfelé a francia Gabun területéig terjed s igen különböző jellegű. Északon a vulkanikus Kamerun-hegység, a parton lapos mocsaras vidék, benn fensík a jellemző vonások. Itt az utóbbi helyen szavannák terülnek el, a partokon s a hegység nyugati lejtőjén pedig hatalmas őserdők. A hatalmas *Kamerun*-csúcs (mintegy 4000 m.) kétharmadát is tekintélyes erdőség borítja, azután jönnek a bokros vagy kopár bazalt sziklák lávarétegekkel vegyítve, s végül a kopasz tetőn (Mongolo ma lota) olykor hó terül el. A hegység a tenger felé meredek esésű, a belföldre enyhébb. Az egész hegységben sok a kráter, magán a főcsúcson, melyet 1862 óta többen másztak meg, két kráter van s közelében néhány apró tengerszem. Vizei és a Kongo között messze benn van a vízválasztó, melyet három egymás után következő lépcsőzet alkot.

Vulkanikus talaja nagyon kedvezővé teszi Kamerunt a földművelésre. Az olaj-pálma itt is a fő termék, melyből jó években 3000 tonnányit is termelnek mintegy 2 millió korona értékben. A benszülötték maguk állítják elő a pálmafa gyümölcséből. Van ezenkívül más honi termékük: szezam, kopal, kaucsuk s végül jelentékeny szarvasmarhatenyésztés. A kedvező talajon ujabban dohányt, kávét és kakaot nagyobb mennyiségben termelnek.

A vidék benszülött lakossága túlnyomólag a *dualla* törzshöz tartozik, mely a kru-négerék után a legszorgalmasabb és legkitaláltabb nép a guineai partokon. Hajózás és kereskedés kedvencz foglalkozásuk. Lakásaik, hosszú sírhalomalaku több osztályu épületek, tanyaszerű jellegben sorakoznak egymás mellé, jóformán csak az olajfa- és kokuszpálma ligetek által elválasztva. A Kamerun folyó sokágu torkolatánál a mangrove sűrűségéből kilépve a kissé magasabb partra, egymásután szakadatlan sorozatban jönnek a duallafalvak, egyiket a másiktól rendesen patakok vagy épen csak sövénykerítések választják el s így folytatódik az mintegy 10 km. hosszúságban, míg egy nagyobb pusztaság a varik földjének határát jelzi. Közös kormányuk nincs, csaknem minden községben önálló „király“ uralkodik, ki adót szed a letelepedett és keresztül utazó kereskedőktől s hosszú időn

A Kamerun-hegység.

keresztül még az uralkodó németeket is kitudta forgatni, hogy monopoliuma lehessen s a kereskedők más népekkel érintkezve az ő közvetítésüket vegyék igénybe. Jellemüket sem becsülik sokra: hirtelen harag, bosszuállás, nagyzás, veszekedő természet és szemtelenség oly nagy fokban van náluk, hogy sokan a néger faj legromlottabb népének tartják, bár nem igazsággal. Az európai máz legtöbbszörre restségüket s cziczoma szeretetüket neveli. Ujabban sokan jártak Európában, a németek a „királyfiakat“ hazájukban taníttatták, de mindennek kevés eredménye volt. Még azt sem érhatték el, hogy az európai nevelésben részesült keresztyén ifju csak egy feleséget tartson, honfitársai lenézték és kigúnyolták fősvénysége miatt.

Kedvezőbben ítélnék a belföldön lakó négerekről, különösen a *jeundo* és *tingu* törzseket nagyon dicsérik. Szép magas karcsú természetű emberek, ragyogó fekete szemekkel s erőteljes izomzattal. Nők is (a négereknél ritka kivétel) szépek és kiváló termetűek. A férfiak öltözete bőrköpeny, a nők a czipőkön kívül sajátságos veresbarna színű fűből álló lomb a háton. Fegyverök dárda, néha puska. A jeundok különösen szeretik a tánczot és a zenét, csinos falvaikban paradicsomi békében élnek s távol a kereskedelmi élettől csekély munkájuk által szerzett élelmiszereikkel megelégszenek.

A Kamerun gyarmatnak jelenleg még nincs központja. A folyók torkolatánál van a legtöbb factoria, de ezek mind önnállóak, sőt a nagyobb résznek külön hajóforgalma van. Maga *Kamerun* város a hasonló nevű folyó torkolatánál csak név, mely alatt a factoriakon kívül 4 dualla községet értenek, melyek hangzatos neve: Bell-király városa Iosz várossal, hol a kormányzó és hivatalnokok laknak, Akwa király városa, Akwa János városa és Dido városa. Ezen telepekkel szemben a folyó másik partján van Hickory városa. Kissé ismertebb nevek még: Bimbia (Vilmos király városa) evangélikus missióval, Victoria Malimba, Nagybatanga. Mindezen helyeken a factoriakon kívül egy-egy missiótelep, sőt 1887 óta nyilvános iskola is van, úgy hogy Kamerunban a német nyelv ismerete már meglehetősen elterjedt.

A németek gyarmatosító politikájának mindamellett még jelenleg nagyon kevés eredménye van. Még a kereskedelem terén is, mely iránt a négereknek kiváló érzékek van, szigoruan ragaszkodnak a régi szokásokhoz. Gyöngyök, tükrök, hamis kagylók s más e félek természetesen már rég kimentek a divatból, mindamellett a fő csereeszköz még mindig nem a készpénz, hanem természeti áruk, első sorban a pálinka, azután fegyverek és szövetek, de igen gyakran ökrök és

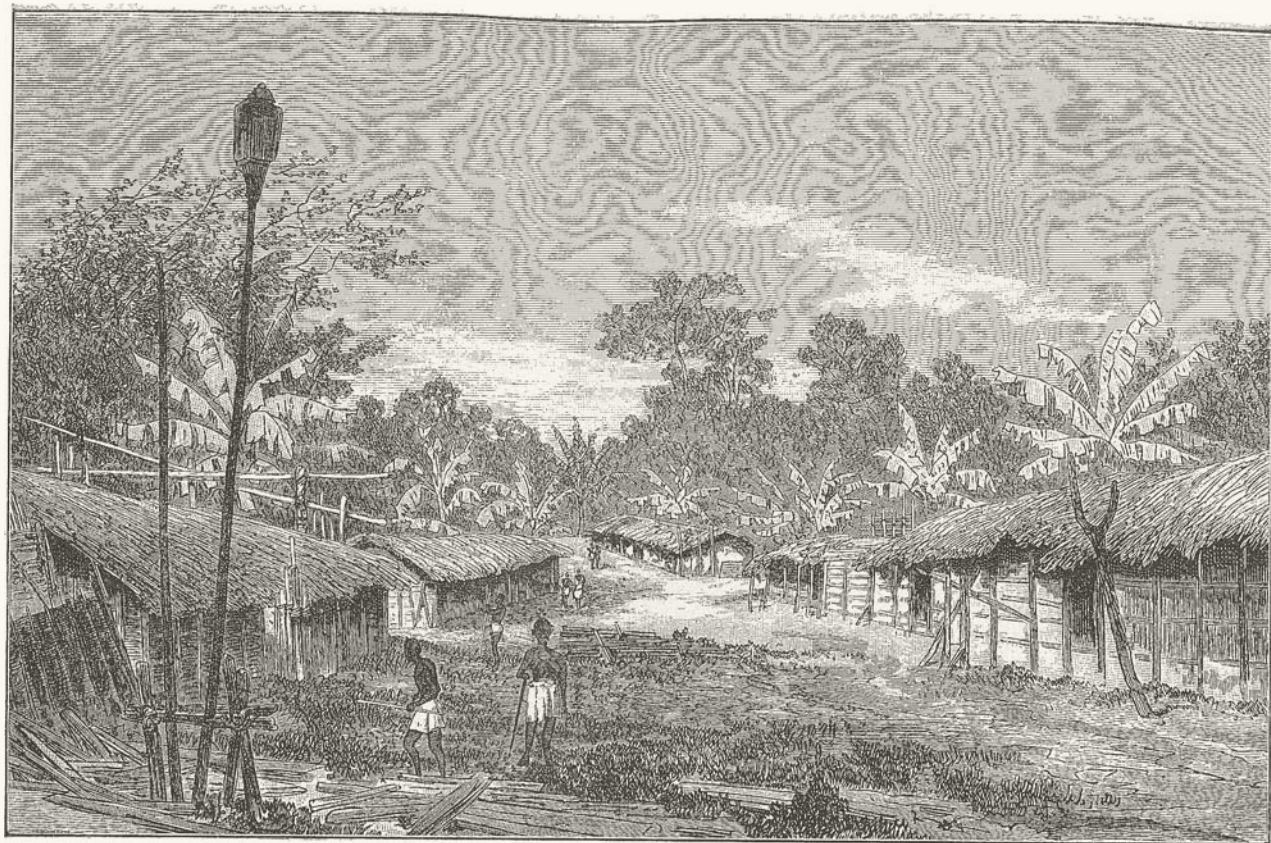
nők. Ez utóbbi a legértékesebb, a dualláknál közönséges nő vételára 900—1500 korona, a mennyit fizetnek a feleségért is, avagy a megcsalt férjnek, meg akkor, ha a nő gyermektelen marad s atyjához vissza küldetik. A legfőbb csereeszköz a pálinka, mely különösen rum alakban nagyon elterjedt és az erős vám daczára a főbeviteli czikk. Rendes hetivásárok vannak, azonban a legtöbb néger saját factoriájánál vásárol, hol rendszeren előlegeket is kap. Sok helyen a falu királya egyenesen megtiltja, hogy a nép más telepre menjen vásárolni. Ez a körülmény és a belföldi kereskedelem elzárt volta rendkívül magas árakat idéz elő.

Kamerun ma még nem valóságos gyarmat, inkább csak kereskedelmi telep. A német kormány évről-évre jelentékeny összeggel toldja meg a vámbevételeket s különösen Ó-Kalabár partjain nem egy kulturintézményt létesített. A kereskedelemben a németek mellett az angolok is nagy szerepet játszanak.

FRANCZIA KONGO.

Hatalmas, az osztrák-magyar monarchia területének megfelelő, gyarmata van a francziáknak Kameruntól délre a Kongo felé. A Campo folyó torkolatától a Loango torkolatáig terjed a parti rész, a belföldi terület pedig, melynek déli határát Manjangától az Ubangi torkolatáig maga a hatalmas Kongo folyó alkotja, az Ubangi folyó mentén még Kamerun háta megett is felnyulik egész a 4° északi szélességig, sőt legalább a francia térképeken a Csad-tóig. Nem kevesebb, mint százezer km² terület, kétszer oly nagy mint Erdély, már tényleg occupált hely belőle, megrakva egyes katonai és kereskedelmi állomásokkal, melyek a francia uralmat messzebb földön biztosítják, mint a németek vagy angolok guineai birtokainál láttuk.

Egészben véve a terület egyöntetű. Partvidéke, hol egy pár tekintélyes folyó, köztük a Gabun, Ogove és Kuilu, torkollik, lapos és mocsaras, azontul következnek a guineai partvidékeket jellemző lépcsőzetek, majd hatalmas fensík következik, melynek egyes pontjai azonban 1000 m.-nél magasabbra nem emelkednek. A szavannák és őserdők váltakozva fordulnak elő, mindenütt található a fa s ismét jellemzővé válik az adansonia gyakori megjelenése, néha valóban óriási példányokban, 35 m. törzs vastagsággal. Talán ezen a területen vannak Afrika legszebb őserdői, némelyek áthatolhatlanok, mint

Fan-falu az Ogowe mellett.

az Amazon partján s meglehetősen egyformák, de fáí hatalmasak, Pandanus, raphia-pálma, olajpálma, és az óriási majomkenyérfa tömegesen fordulnak elő s megragadó képet adnak. Különösen a Kuili

Loango parti főnök nejével.

mentén levő őserdőkben a hatalmas törzsek között koberolva törpének érzi magát az utas s a valóságnál szebbnek a környező vidéket.

A sűrű őserdőkben természetesen ritkán látható a vad, még az antilopok is csak párosával vagy kisebb csoportokban jelennek meg,

hiányzik az oroszlán, a zsiraff, a strucz és több más Afrikában vadászni szokott állat, a ragadozók között a leopárd a legtekintélyesebb. De vannak más érdekes állatok, mint a híres góliáth-bogár (*Goliathus giganteus*), mely sötétfekete színű, hátán hófehérrel jelzett 10 cm. hosszú rovar s oly becses, hogy egy példányért 100—120 koronát is fizetnek. A legérdekesebb állat azonban ezen a vidéken a világhírű *gorilla majom*, minden állat között a legközelebb álló az emberhez. A másik emberalaku afrikai majom a csimpanz, az egyenlítő vidékén több helyen előfordul, a gorillát jóformán csak innen ismerik. Nagyon kevesen látták a szabadban s mert az Európába hozott egy pár példány hamar elsatnyult és elpusztult, igazában még nem ismerjük. De a mennyit eddig tudunk, elegendő, hogy bámulatunkat felkeltse. Kétségbe vonhatlan tény, hogy képesek fészket rakni, melyet nagyon csekély túlzással kunyhóknak keresztelhetünk, képesek botot és követ fegyverként használni s nem egyszer gyönyörködve veregetik az odvas fát, mintha dobnak használva hangszerük mellett mulatnának. S ez az okos állat óriási erejű, széles melle, hatalmas ordítása s fénylő szemei rémítő varázst gyakorolnak a többi vadakra. A jámbor néger is komolyan ismeri el rokonának s naivul állítja, hogy csak azért buvik az erdőbe és azért titkolja el beszélőképességét, hogy a fehérek adót ne szedhessenek tőle.

Sok helyen valóban nagyon közel áll szellemi tehetségre a benszülött néger. De nem mindenik törzs. A fanokon kívül, kikről már fentebb megemlékeztünk, mint harcziás és emberevő népről, csak az apfurukat lehet még vadaknak mondanunk, legalább a partvidékhez közel. A többi törzs békés hangulatu s többé-kevésbé alkalmazkodni képes az európaiak izléséhez. Két bemutatott képünk az asirafaluról és egy loangoi falusi főnökpárról csaknem Európára emlékeztetnek. Már magában az építkezés módjának megváltozása feltűnő, a méhkas alaku házak eltünése és az utcai sor-építkezés megjelenése. Mintha már ebben a külsőségben a művelődés biztos alapját látnók. Természetes, hogy az csak látszat, mivel ez az építkezési modor jobban hasonlít a mienkhez. A valódi változtató erő az az élénk kereskedelmi élet, mely itt a partvidéken hatalmas erővel ragadta meg a benszülötteket. A factoriakon kívül, melyeket különösen hollandok és angolok már régi idő óta nagy számmal létesítettek, a hetivásárok is rendkívül élénkek. A néger, mint nálunk a nagy városok szomszédságában lakó kofaparasztok, előszeretettel időzik a vásárokon, mert ünnepnapjának tekinti azt. S ez

az élet a különben is rest népet hozzászoktatja a multságokhoz. Ünnepeik száma egész légió. A parra-parra és juju nevű vallásos ünnepeken táncz, dőzsölés pálmaborral, birkózás fordulnak elő az engesztelő áldozatoknál. A jamgyökér aratásakor augusztusban minden községben nagy áldomások vannak. Különösen szeretik a zenét s minden tárgyból igyekeznek dobot, hegedűt, lantot készíteni, hogy

minél nagyobb lármával járjon ünneplésük. Mint a többi nyugatafrikai négerek, ők is kiválóan szeretik a rumot, e mellett pedig a kolát, azaz az itt nagy mennyiségben termő gorodió szárított magvát, mely rágicskálva kellemes ízű, étvágygerjesztő s több izgató ereje van, mint a kávémagnak. Az európai szivarral, a mohamedán kávéval, a műveltebb nyugatafrikai néger kolával kínálja meg vendégét s a fejedelem

Teherhordó asira néger.

elismerése jeléül gorodiókkal tünteti ki kedvelteit.

Kevés hely van Afrika újabb gyarmataiban, hol a művelődésnek legalább külső máza ily általános lenne, mint itt a partvidéken. Európai ember még mindig ritkaság e helyen, mert a gyikoló éghajlat miatt azok is csak addig maradnak itt, míg multhatlanul szükségesnek látszik, de a feketék egy része már folyékonyan beszél francziául, angolul, vagy az itt leginkább szokásos portugál nyelven, nem ismer-

retlen előtte az olvasás mestersége sem, sőt nem egy rendes üzletet tart fenn, ültetvényeket ápol. Rendszeresen művelt kakao-, bors-, dohány- és kávételepek sok helyen vannak, ápolják a gyapotot, az olajpálmafát, gummit és kaucsukot s tudják a pénz becsét. Teherhordó négereket, kereskedelmi telepeken alkalmazott munkásokat s rendes földművelőket sok helyen találunk, bár az európaiak állandóan panaszkodnak restségükön s szivesebben alkalmaznak idegeneket.

Maga az európai birtok valósággal csak szórványokból áll. 1845 óta a Gabun torkolatánál külön gyarmat alakult, néhány kis európaias teleppel, mely későbbi hódítások és alkudozások következtében csaknem egész a Kongo torkolatáig terjeszkedett ki, azonban a berlini kongressusnak ama kikötésével, hogy az alsó rész állandóan szabad kereskedelmi vidék legyen. Ennek a területnek hátsó részét nyitotta meg a forgalomnak a vasakaratu Savorgnan de Brazza emlékezetes utazásaival (1875—1882), melyekben nemcsak új országokat fedezett fel, de egyszerre új telepeket is létesített.

Mindezek a helyek azonban többé-kevésbé csak egyszerű factóriák vagy katonai állomások, de nem valóságos városok. Legtöbb (körülbelül 100) európai lakik a Gabun torkolata mellett fekvő 1849 óta fennálló *Libreville*-ben, hol több missio-testület gondoskodik a négerekről. A közelében levő Glass kikötőhelyen 8—10 millió korona értékű forgalom van. Nevezetes parti kikötők még Loango és Jumba. A belföld legnevezetesebb helye *Brazzaville*, a Kongo partján csaknem szemben a Kongo-állam fővárosával. Az Ogove felső részén Franceville, Madiville és Boue, a Niadi folyónál Stefanieville, az Alima folyó mentén Dielé érdemi a felemlítést.

Azira nő.

Akka.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A KONGO ÁLLAM.

Stanley H. M.: Der Kongo und die Gründung des Kongo States. 2 kt., Leipzig, 1885. *Stanley H. M.*: Utazásom Középfrikában. 2 köt., Bp., 1886. *Mountemey Jephon A. S.* és *Stanley*: A legsötétebb Afrikában. 2 köt., Bp., 1891. *Pechuel-Loesche*: Kongoland. 2 köt., Jena, 1887. *Johnston H.* The river Congo. London, 1884. *Dupont Ed.*: Lettres sur le Congo. Paris, 1889. *Banning E.*: L'Afrique et la conference geogr. de Bruxelles. Brüssel, 1887. *Coquilhat C.*: Sur le haut Congo. Paris, 1888. *Drummond H.*: Innerafrika. Gotha, 1894. *Fr. Robert*: Afrika als Handelsgebiet. Wien, 1883.

MA született ország. Története nincs, népe, egy-egy csomó gyermekkori primitív törzs, csak egyes hadjáratoknak és vándorlásoknak homályos emlékét őrizte meg s őseinek emlékét titokteljes intő vagy bátorító szellem alakjában tiszteli. De mi sem tudunk felőlük. Félezredéve múlt, midőn (1484) Diogo Cao felállította a portugál keresztet a Kongo torkolatánál, de jóformán csak tegnap volt, midőn a merész amerikai utazó Stanley 1877. aug. 8-án Bománál megjelenve, egyszerre egy világrésznek addig rejtett titkairól vont le a leplet. De alig történt meg ez a nagy esemény, II. Lipót belga király pártfogása alá vette az új világot s 1884 őszén messze a Kongótól, Berlinbe konferenciára gyűltek össze az európai diplomáták s ezek az idegenek állammá tettek egy hazánk területét 8—10-szeres nagyságban meghaladó földrészt, hol eddig csak apró törzsek éltek egymásról alig tudva valamit, megállapították határait ennek az államnak, bár azokat a határvonalakat akkor még európai ember nem is látta s kimondották, hogy ez a nagy terület szabadkereske-

delmi vidék lesz, bár halovány fogalmuk sem volt annak kincseiről. Csak egyetlen évtized telt el azóta. A Kongó állam, bár kerületei a papíron megvannak, még most sem valóságos ország európai értelemben, hiszen határát 1·6—2·4 millió km² között s népességét 12—40 millió lélek között egész eltérőleg szokták megbecsülni, de az átalakulás munkája gyorsan folyik. Az óriási terület legnagyobb részének körvonalai ma már tisztán állanak előttünk, katonai gyarmatok keletkeztek nagy számmal s az ország szívébe, a Kongonak ama medencéjébe, honnan a víziutak akadálytalanul több ezer km. távolságra vezetnek, ma már épül a vasuti vonal, sőt részben kész is. Félézer esztendő alatt alig tudott a művelt ember az óriási folyótorkolatától egy pár napi járóföldre behatolni, néhány év óta az egész terület hozzáférhető s Afrika szíve, melyet a térképen fehér és ismeretlen vidéknek jeleztek, ma nem ismeretlen többé.

A Kongo állam területének felfedezése és a művelődés körébe vonása századunk legnevezetesebb kulturmunkái közé tartozik, melyre méltán büszkék lehetünk. S hogy ez a nagy munka ily rövid idő alatt megtörténhetett, annak főoka kétségkívül a Kongo folyó nagyszerű vízhálózata, mely a közlekedést ebben a vonalban lehetővé tette.

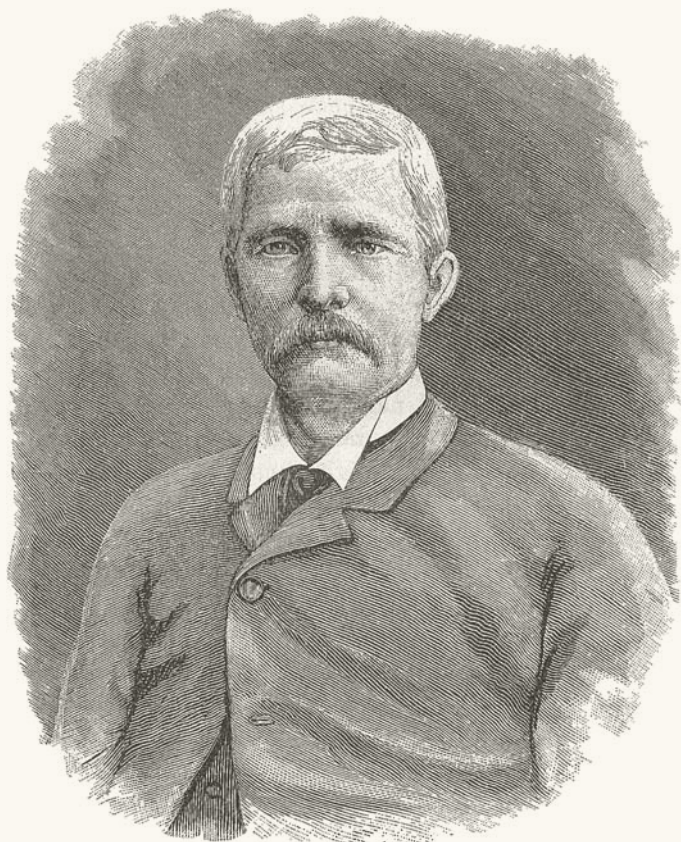
Afrika nagy benső fensíkjának középső övén az északi szélesség 15 és a déli szélesség 15-ik foka között erednek Afrika legnagyobb folyói csaknem kivétel nélkül. Erről a magas fensíkről lejőve különböző irányokban futnak le más-más tengerbe: a négy legnagyobb közülök, a Nil a Földközibe, a Kongo és Niger az Atlanti-Oceánba s a Zambezi az Indiai-Oceánba. Mindenik zuhatagokkal és vizesésekkel megrakva tör utat s ezek a közlekedési nehézségek gátolták meg a régi utazókat Afrika belsejének megismerésében, de midőn a vállalkozó erő s merészség tulhatolt e gátakon, mindenik mellett egy-egy vízhálózatot talált, mely Afrika bensejének igen jelentékeny területéhez kész út volt.

Egyik uthálózat sem oly gazdag, mint a **Kongoé**. Az egy Amazon kivételével talán nincs is folyó a földgömbön, melynek oly gazdag vízhálózata volna,* mint ennek a hatalmas folyónak, mely

* Afrika legnagyobb folyóiról a következő főadatok adhatnak tájékoztatást.

	Hossza km.	Vízhálózat km ²
Nilus	6470	2,810.000
Kongo	4640	3,200.000
Zambezi	2660	1,430 000
Niger	4160	2,650,200
Oranje	1860	1,083.050

hosszuságra nézve is a 7-ik helyen áll. S minő hatalmasak ezek a mellékfolyók! Az Aruvimi, Ubangi, Kassai, Sankuru egyenként első rangú folyók volnának Európában, hiszen ezer km.-t meghaladó futásukban egész seregét a kisebb-nagyobb folyóknak ölelik magukba. Magán a Kongon csak a középső részen, hol közlekedési akadályok

Stanley Henrik.

nincsenek, 1700 km. hosszú útát lehet megtenni, oly távolságot, minő messze van légitányban Budapesttől Keletindia s megközelítőleg ugyanennyit, 1300 km. utat lehet megtenni egyetlen mellékfolyóján a Sankurun is akadálytalanul. Ha pedig a kisebb zuhatagoktól eltekintünk, a Kongonak és mellékfolyóinak hajózható része össze-

véve, bizonyos hosszabb vonalat alkotna, mint a minő az egyenlítő hatalmas öve.

Meglepően nyilatkozik ez az óriási vízmennyiség a Kongo torkolatánál. A fensík végső nyulványait alkotó dombvidék Bománál a parttól 143 km. távolságra kezdődik s a zuhatagokon át utat tört folyó itt egyszerre hatalmasan szélesedik ki egész sereg szigetet alkotva, melyeket esős időszakban hullámok temetnek el. Punta de Lenháig a szigetek annyira uralkodnak, hogy alig láthatjuk megint a folyót, legfeljebb egy-két ág tűnik ki szélessége által. Az egész szigetcsoportot beleszámítva a Kongo szélessége nem kevesebb mint 8 km. Itt azonban lassanként eltűnnek a szigetek, a folyó egységesebb lesz, bár jobbra-balra egymásba ölelkező ágakat bocsát ki, a melyek vize rendszeren sekély, néha nagyon iszapos. A hatalmas folyó medre itt a sikságon már 36 km. széles s magának a főágnak szélessége 3—5·5 km. között váltakozik. Azon a helyen, Banana mellett, hol a tengerrel egyesül, a folyó torkolatának két szélső pontja, Shark point és French point 10 km. távolságra vannak egymástól s a folyó mélye egyeshelyeken 270 m. A tenger dagálya a víztükrét még 40 cm.-el emeli. De sokkal nagyobb a folyó hatása a tengerre. A Kongo vizét a parttól 450 km. távolságban meglehet ismerni a tengerben s ez a víz 25 km. távolságban még édes s csak 65 km.-nyire kezd sós lenni.

Két évtizeddel ezelőtt, mint fentebb említettük, alig ismertek többet a nagy Kongo folyóból, mint a torkolatot. A Bomán tul kezdődő hegységek és a nagy folyó zuhatágjai meggátolták az előhaladást. Csak az 50-es években fedezett fel a híres magyar utazó Magyar László a Kongótól délre néhány északra futó folyót, melyek nagyon nyugaton voltak s így nem lehetett feltételezni, hogy a Nilussal állának összeköttetésben. De sem ő, sem mások nem gondoltak a Kongóra s csak 1869-ben fejezte ki Livingstone azt a nézetét, hogy a Tanganyika tón tul általa felfedezett Luapula esetleg a Kongo felső vize volna. Feltevésének igazolása végett ki is akarta ezt kutatni, azonban Njangvénél tovább nem mehetett, sem utóda Cameron hadnagy, az első európai, ki Afrikát keletől nyugat felé átutazta. Sikerült azonban e terv *Stanley* Henrik amerikai hírlapírónak, ki 1876 nov. 15-én Njangvéből 18 csolnakkal utra kelve tette meg világhírű utját a Kongon.

A Kongo Njangve mellett már hatalmas folyó, 1300 m. széles, halványszürke színű. Partjai lapályosak, de kissé távolabb már ma-

gasabb dombok emelkednek fel, melyek később az északnyugati irányban haladó folyó partjához közel jutnak s rendszeren sűrű őserdővel borítvák. Ott, a hol a folyó az egyenlítő eléri, 90 m. magas sziklagerinczen tör át s egymás után hét vizesés alakul, melyeket közönségesen *Stanley-zuhatok*nak neveznek. Ezentúl teljesen szabad a hajózás, a víztükre szélessé lesz, úgy hogy két partját egyszerre alig lehet látni, egy helyen 16 km. széles s e mellett mindkét oldalon jelentékeny folyó ágak vonulnak el. Sok helyen a medret egészen szigetek borítják. Midőn végre hosszú folyásának végén az utolsó zuhatagok elé ér, mintha újból erőt akarna gyűjteni, nagy tó alakban szélesedik ki. Ez a híres *Stanley-pool*, egy kisebb-nagyobb hegyekkel körülvett rengeteg víztükrrel telve szigetekkel. Ezentúl kezdődik meg a Kongo alsó folyása a nyugatafrikai palahegységen keresztül, mely itt 300—600 m. magasságra emelkedik fel csaknem lépcsőzetesen. Épen ezen fokozatos emelkedés következtében dombos vidéknek látszik az egész, valóban azonban az egyes csúcsok szorosán egymás mellett fekszenek, másrészt meredek szurdokok választják el egymással, úgy hogy a közlekedés igen fáradtságos. Széles völgyek egyáltalában nem fordulnak elő s a fensíkok is nagyon kisterjedelműek, a mi azonban a fák hiánya következtében nem gátolja meg, hogy az utazó messze ne láthasson a látszólag egyenlő magasságban emelkedő hegycsúcsok felett. Maga a környezet épen ezen egyformaság miatt nem nagyon érdekes, de változatosságot ölt belé a szép növényzet szinpompája s a nagy folyó változatossága. A Kongo ugyanis az év különböző szakaszaiban egészen különböző nagyságu, míg a vizesések is másként tűnnek fel szárazság és esőzés korában. Valódi vizesések alig vannak itt, hiszen Stanleypooltól Bomáig, mely légvonalban 426 km. hosszú, a folyó medrének esése csak 253 m. s ebben az utban 20 zuhatagot alkot, egyedül Isangilánál van egy 5 m. magas zöldkő gerinczhát, melynél vizesésszerű zuhatag van. De a többi zuhatagok is nevezetesek a víz tömege miatt. Egyik-másik egyenesen a Niagarára emlékeztet, mert 500—2000 m. szélességben ömlik le a víz egyszerre. Az ily zuhatagok nagyszerű voltát azonban csak az élvezheti, ki azokat magáról a folyóról nézi, hol a tenger hullámaihoz hasonló zugás s a gátak ostroma egészen erejében látszik, míg a partról nézve a végtelen víztömeg elvész. S midőn kiszabadult a Kongo a sziklák közül, megkezdődik a megzavart víz küzdelmének hatása. Ellenáramok törnek előre és keresztül a főfolyón, itt-ott visszanyomják a

hullámokat s erős forgókat alkotnak partokon, meg sekélyesebb helyeken. Itt-ott a csendes vizet előretörő hullámok kavargják fel s a folyó mélyéből különféle tárgyakat hoznak fel, melyeket rohanva visznek tovább. Hosszu-hosszu ideig tart a küzdelem s csak lassankint csendesedik meg a folyó vize, de nem annyira, hogy a tengerbe ömlésekor már nyugodt legyen. Ezért látszik meg oly messzire a Kongo iszapja a tengerben s ezért visznek a nagy folyó hullámai magukkal annyi bambuszt és galyat.

A hatalmas folyó megtöréseihez hasonló zuhatagokon kell átesnie mellékfolyóinak is. Az egyenlítőtől észak felé a fensík hajlása északnyugati irányban terjed s ennek megfelelően mutatkoznak a mellékfolyók zuhatagjai. Az Aruvimi végső kataraktái az 1·5 északi szélességi fok alatt fordulnak elő, az Itimbirié 2·5, a Mongalláé 3, az Ubangié már 4·20 fok alatt. Délen pedig a mellékfolyók az 5—6 déli szélességi fok alatt hagyják el a fensík utolsó lépcsőzetét s rendszeren eddig hajózhatók, mivel itt többé-kevésbé nagy eséseik vannak. Ezért a Kongo medence folyói általában csak az északi szélesség 4. és a déli szélesség 5. foka közt hajózhatók. Ez az oka, hogy e hatalmas folyó sohasem lesz oly jó út a belföldre, mint az Amazon Délamerikában, a Mississippi Északamerikában és a khinai két óriási folyó Keletázsiban. Tengeri hajók legfelebb csak a Jellala vizesesekig hatolhatnak, mely a parttól 200 km. távolságra van.

A Kongo nagy forrásvizei közül a jelentékenyebb *Lualaba* a 13° d. sz. és 25·5° k. h. Gr. alatt ered 1300 m. magasságban közel a Kabompohoz, mely a Zambezi egyik főfolyója. Mint a legtöbb nagy afrikai víz, ez is egész sereg tavon megy keresztül (általában 8-at említenek, bár részletesen senki sem vizsgálta meg) s e mellett számos folyót vesz magába, melyek közül a Lufira legnagyobb. A folyó alsóbb részén 300—500 m. széles, mindenütt hajózható. A legtöbb helyen a partokat ritkás erdők vagy világossárga puszták szegélyzik, némely helyeken a mellékpatakok mellett őserdőtöredékek vannak, melyeknek mocsáros bensejéből apró patakok törnek elő. A legutolsó tó, a Landsító, melybe ömlik a Tanganikából jövő Lukuja.

Délre innen egyesül a Lualaba a Kongo másik nagy mellékfolyójával a *Luapulával*, mely Ucsangu tartományban Tanganika és Njassa tavak között ered, kezdetben Csasi, majd Csambezi név alatt halad előre s már 370 m. széles, midőn az 1300 m. magasságban fekvő nagy *Bangvelo* vagy Bemba-tóba ömlik. Ez a nagy tó leginkább emlékeztet a Csad-tóra, a délafrikai tavak közül. Teljesen

síkon terül el, egy része mocsár s az egész tó az esős időszakban a 10.000 km² terület helyen másfél akkora lesz. Apró szigeteiben, melyek igen népesek, ilyenkor nincs is szükség csolnakokra, hogy áthatoljanak a vizen, mely különben 3—5 m. mély. Környéke fátlan, de kitünő legelő, sok helyen művelt, bár az áradások gyakran elöntik. Keletről nyugat felé két félsziget nyomul be a tóba s azt északi és déli részre osztja. Az említett folyó délnyugati sarkán lép ki már mint Luapula, kezdetben nyugat felé megy, majd a Mombotutta víz-eséseken túl északra. Több kis és nagy folyókat vesz fel, ismét víz-esései vannak s aztán *Meru-tóba* (Moero Nikata) ömlik, mely már 850 m. magasságban van, úgy hogy a Bangvelo-tótól 450 m. sülyedése van, a mi csak a nagy katarakták mellett lehetséges. A Meru-tó mintegy 6000 km² nagy s több jelentékeny szigete van, északi részét a Kunde-Irunde hegység nyulványai körzik. Kijöve innen a Luapula több folyót vesz fel, de ez a része még nem ismeretes. A Luapula általában hatalmas folyó, legalább 150 m. széles, tele szigetekkel, melyeket valamint a partokat tropikus növényzet borít, pálmák, pandanusok s más óriási fák kúszó növényekkel megrakva. A déli szélesség 6-ik fokánál egyesül a Lualabával s *Ugaraua* nevet vesz fel.

Az Ugaraua 600 m. széles s 6—11 m. mély hatalmas folyó. Partja tekintélyes magasságú agyaggala-barlangokkal és szikla-alakzatokkal tele. Hol a magaslat távolban marad, náddal borított lagunák területnek el s a folyó vize ágakra oszolva szigeteket teremt, melyeket részben őserdők borítanak s tömérdek vízi-madár népesít meg. A tekintélyes Njangve várostól közel 500 km. távolságra a folyó egy kissellő kivételével hajózható s több tekintélyes vizet vesz fel. Közel az egyenlítőhöz azonban, hol a fensíkről a nagy Kongo medenczébe lép, ismét nagy vizesései vannak, a híres *Stanley-zuhatagok*. Hét ilyen van, öt az egyenlítőtől délre. Leghatalmasabb a harmadik, hol a folyó vize nem oszlik meg. Az ötödik és hatodik zuhatag között a nagy Atama-sziget után a folyó 3 km. széles. Hatalmas a hetedik zuhatag is, hol a Wenga-sziget és a sziklapart által összeszorított hullámok óriási gyorsasággal haladnak előre, majd az egész tömeg legalább 3 m. mélységbe ömlik oly erővel, hogy a menydörgő hullámok 2 m. magasra pattannak vissza s mintegy egymással harcolvakusálódnak össze.

Kiérve a zuhatagokból a Kongo lassú folyású s méltóságos folyam lesz. Szélessége 750 métertől 1 km.-ig ingadozik, de van hely, hol 30 km.-re ágaznak el szigeteket alkotó részei. Szétter-

peszkedő medrében gyorsan váltakoznak a szigetek s a hatalmas folyó válaszfalat alkot néptörzsek és tenyészeti jellegek közt. Erdők aránylag ritkán fordulnak elő partjain, a nagyobb rész puszta, melynek az itt-ott magasabbra emelkedő partok mellett olykor sivatag jellege van. Csak ott, hol a folyók torkolata kezdődik, vannak a nedvesség következtében őserdők és növényzetben gazdag mocsaras vidékek. Ott, hol erdők nincsenek, a magános fákat egészen megkopasztja a száraz korszak s a legutolsó esőtől számítva egy hó alatt barátságatlan télies jellegű lesz az egész vidék. A hatalmas baobab idomtalan áglabyrinthá változik alul lehullott levelekkel. a lombos bokor fehér csontváz, a karcsú fű szalmabáb; virág nincs sehol s még kevesebb a zöld levél. Csaknem szomorú ily száraz időben az egész táj, hasonló az északi félgömb teléhez, a különbség csak az, hogy a tenyészet e helyen nem halt ki, csak pihen új erővégett s pihenése rövidebb ideig tart, mint nálunk.

Az erdős vidék, melyről már említettük, hogy csaknem egész Afrikán keresztül húzódik, magánál a Kongonál kevésbé mutatkozik, mint a Stanley-vízesések után következő első nagy mellékfolyójánál az *Aruvimi*-nél. 1887-ben, midőn Stanley e folyón tette meg híres útját Emin pasa megmentése végett, közel féléven át utazott folytonosan erdőben. Oly óriási nagy erdő ez, hogy Európába helyezve Madridtól Konstantinápolyig terjedne s oly rengeteg, hogy az utazó nem egy törzsre talált benne, melynek fogalma sem volt arról, hogy van oly hely e földön, hol erdő nincs s a látóhatárt fák nem zárják el. Maga az Aruvimi az Albert-tó mellett levő kék hegységből a Nilus közelében ered s csaknem állandóan nyugat felé hatolva erdősége elkiséri egész a Kongo torkolatáig. Ezen az óriási erdőségen keresztül jönnek a Kongoba még a Lukabu, Nkuku, Maringa és Itimbiri nagy folyók s mindegyik vize sajátágosan s egészen feketévé lesz, mialatt az erdőségen áthatol.

Midőn a Kongo nagy hajlása ismét eléri az egyenlítőt, egyedül vele északról a hatalmas *Ubangi* (Mobangi), mely torkolatánál 5 ágra oszolva 19 km. széles deltát alkot. A hatalmas folyó, mely a Kongo medrébe másodpercenként 4—5000 km³ vizet szállít, messze keletről jő. Forrásai közel fekszenek az Aruvimiehez, kezdetben Kibali majd Uelle (Makua) nevet visel. Ezt a felső részt már régóta ismerik s hosszú időn nevezetes földrajzi problema volt az Uelle folyásának kérdése, melyet véglegesen csak 1888-ban sikerült megfejtetni.

Bármily jelentékeny is az a víztömeg, melyet a Kongo közép-

Majomkenyérfa a szárazság idejében,

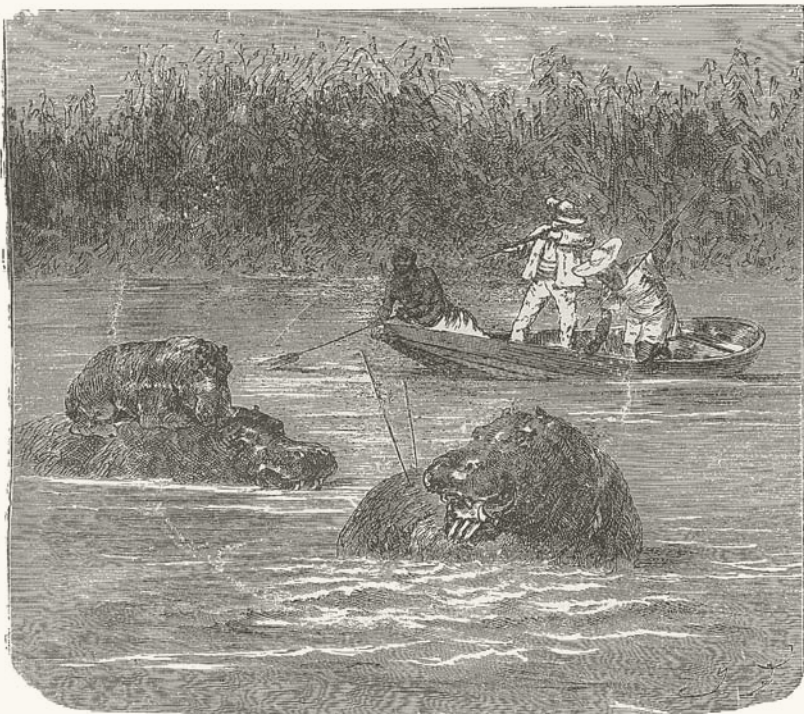
folyásában északi nagy mellékfolyóitól nyer. csekélynek mondható a déli nagy folyamok vízbőségéhez képest, melyek a Kongohoz hasonló félkörít írva le nagy messzeségből hordják össze a tropikus égöv vizeit s jó darabig párhuzamosan futnak a hatalmas folyóval, mielőtt önállóságukat elveszítenék.

A legelső nagy délről jövő mellékfolyók a Lubilas (Boloko) és a Lulongo aránylag még kicsinyek, bár ez utóbbinak már csak a Kongoval párhuzamosan menő részlete 300 km.-nyit meghalad: valódi óriás azonban az utánnuk következő *Sankuru-Kassai* ikerfolyó, a Kongo leghatalmasabb mellékfolyója. Az egyesült folyók, melyekben csaknem az egész déli víztömeg összező, a Kwa torkolatnál a déli szélesség második foka alatt (310 m.) van, másfél km. széles, sziklakkal és homokzátonyokkal megrakva, déli partja erdős, az északi kopasz dombokkal koronázott, vize sárgás és itt-ott fekete.

A két egyesült nagy folyó körül a jelentékenyebb a *Sankuru*, melyen 1300 km. hosszúságig akadálytalanul lehet felhajózni csaknem Njangve közelébe. Ott, hol a Kassával egyesül, csak 600 m. széles s vizét szigetek és homokzátonyok nagyon megosztják, feljebb azonban 2–3 km. széles lesz s 50–100 m. magas partjai festői részleteket mutatnak, melyeket végtelen nagy erdőségek tarkítanak. Folyása nagyobb részében párhuzamos a Kongoéval s több jelentékeny mellékfolyója van. A *Kassai* messze délről (12° 15') ered 1700 m. magasságból a Mossambahegységéből, melynek közelében az indiai oceánhoz menő Zambezi és az Atlantiba ömlő Cuiba erednek. Iránya tulnyomólag északi, kezdetben zuhatagokon megy át s ezért részben még ismeretlen, később pompás széles folyó lesz, keleti partja meredek, nyugati lapos. Magának is nagy vízhálózata van. Nevezetesek közülök a *Lulua*, egyike Afrika legszebb partvidékű folyóinak, különösen sziklás részeiben, továbbá a zuhatagokban gazdag *Kuango* (Lukualla); a kanyargó s gazdag zöld partu *Lukenje* (Mfini), melynek vizét a dús tenyészet néhol egészen elfedi s a lehullott levelek özöne sötét színűvé változtatja. Ez az utóbb említett folyó összeköttetésben áll a nagykiterjedésű *II. Lápót-tóval*, melytől északra ismét van egy tó, a Mantumba-tó; esős időszakban a kettő csaknem összeér.

Mindenütt az egész Kongo medenczében feltűnő a magas fű. Sokszor megtörténik, hogy a gyalog ösvényből nem látszik ki az utazó s ki félrelép a fűóriásban csakugy eltévedhet, mint akár egy erdőben. Fák közelében legtöbbször apad a fű magassága, de e

helyett igen gyakori a magas fa. Némelyik egyenesen a mi tölgyfáinkra emlékeztet, különösen a vajfa (*Bassia* vagy *Butyrospermum*), melynek zöld baracknagyságú s a vadgesztenyéhez hasonló magva kissé állva a legkellemesebb gyümölcsök közé tartozik. Gyertyánfáinkra emlékeztet az anogeissus, diófáinkra a kigelia és odina. Egészen sajátos alakja van a hatalmas parkiának, melynek láb-hosszu hüvelyében lisztszerű por van s a karos gyertyatartókhoz

Vadászat vizilovakra.

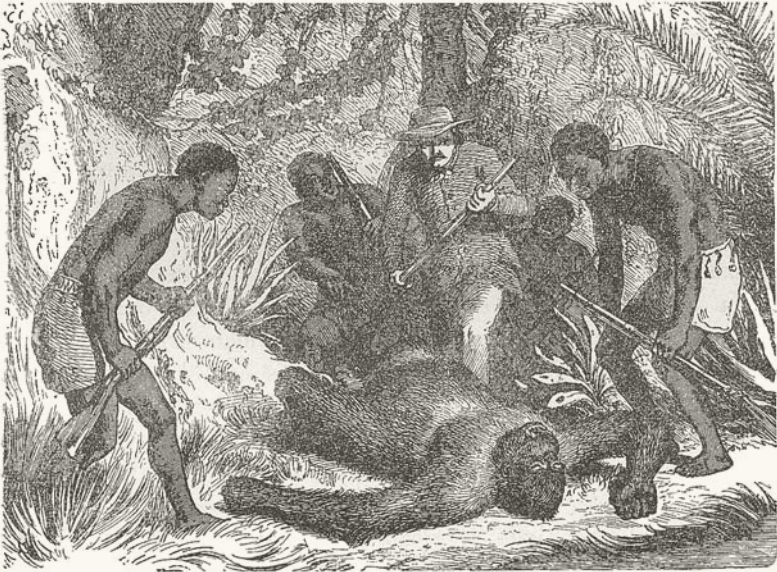
hasonló euphorbiáknak. A kigelia gyümölcse, a banánok levelei valószínűleg óriások, méltók az elefánt és a vizi-ló hazájához. Mimozák és akáczfajok, valamint tamarin és sykomor igen közönségesek s nem egynek sajátosága, hogy nagy szárazság idején a magába tömegesen felvett nedvességet levele csúcsán cseppenként kiizzadja, miáltal az esőfárról szóló elterjedt rege némi igazolást nyer. Aránylag ritkák a pálmák, bár itt-ott vannak egész pálmaligetek, míg az erdőkben pandanus, pisang, bambusz és más növények uralkodnak.

Még a valódi fátlan puszta sem oly komor egyhangu, mint a sivatag. A hullámzó fűből (campine) szigetként gyakran emelkednek ki magános fák és ligetek s a látóhatár végén fel-feltűnik az erdőszéle. Ez a változatosság igen élénkké teszi a vidéket, néha valósággal parkban képzeljük magunkat. De a campine sohasem olyan, mint a mi rétünk, szőnyegszerűen összefonódó alacsony és puha füvek összege, ellenkezőleg legtöbbször magas és kemény fűszálak nőnek rajta s ezek hatalmas, olykor magasán kiemelkedő gyökerei mellett nem ritkán teljesen kopáron marad a föld, a mit azonban csak közletről lehet észrevenni. Ritkább esetben nagyon sűrűn egymás mellett állanak a magas durva fűszálak oly annyira, hogy közük behatolni lehetetlen. Legtöbb ilyen helyeken a 4—5 m. magas paniceafaj, melyet a száraz időszak végén a benszülöttek felgyújtanak, hogy könnyebben jussanak a legelőkhöz. A tropikus éghajlat növényeinek szívósságával igen sok nedvesség van e füvekben s ezért a szavannok égését a praireken támadt tüzekkel alig lehet összebasonlítni. Lassan s mintegy vontatva ég a nedves fű és kóró, különösen ha bokrok is vannak közben, az elszabadult viz vakító fehér füstöt terjeszt szét s óriási meleget támaszt; a széttörő és pattogó kórók lármája erős puskatüzelésre emlékeztet. A fák zárt soraiba ez a tűz nem képes elhatolni s ezért a benszülöttek, kiknek falvainál a bokor-kerítés rendes dolog, ilyen előtt bámulatós közönnyel nézik a közelgő lángokat s egy-két zöld galy reácsapását elegendőnek tartják védelmül. De még a leégett területen is gyengének mutatkozik a tűz. Az erősebb kórók és galyak megmaradnak akadályául a járó állatnak és embernek s csakhamar újból elhatalmasodnak a szenes talajon a hangyák és termiták, kik földalatti lakukban a tűz erejét meg sem érezték.

Növények és állatok egyaránt lényegileg az időjárástól függenek. Azt a csodát, melyet az esős időszak beállása a növényzet felébredésére gyakorol, csaknem teljesen ismételve találjuk az állatvilágban. Ez is nagyjában téli álmából ébred fel. Vad méhek miriadjai, továbbá ezer meg ezer rovarfaj jelenik meg az első eső után, mindeniknek mintegy külön növénye van. Fényes lepék suhannak el virágról-virágra; mellettük apró nyári madarak, középamerikai kolibri-fajainak helyettesei. Sok madár leveti téli komor színű ruháját s pompásabb nyári öltözetet vesz fel, vándormadarak ezrei lepik el a folyókat és mocsarakat. A nagy vadak sem jelennek meg soha oly tömegesen, mint ilyenkor s alig lehet látni egy-egy rétet, hol leg-

alább a nagyon elterjedt antilopikból, folyót, hol a vizilovakból s erdőt, hol majmokból ne mutatkoznék egy pár.

Az *antilopot* ezen a vidéken több faj képviseli, van köztök 50 cm. magasságu törpe, de szarvasmagasságu is. Néha óriási mennyiségben vannak együtt, részben gnu, quagya és rokonállatokkal. Dunn János 1867-ben látott egy csordát, mely $1\frac{1}{2}$ km. szélességben vonult el több mint fél óra hosszúig előtte. Valódi hazájuk azonban inkább dél felé van, a Kongo medenczében csapatostól ritkábban fordulnak elő.

Gorilla vadászat.

Csaknem ily tömegesen fordulnak elő a vizekben a hatalmas *vizilovak*, Afrika óriás állatai között a legidomtalanabbak. Maga a Kongo is tele van ez állattal Különösen nagy medenczében, a Stanley-poolban, állandóan lehet egy-egy vizilovat látni, a mint a vízből kiemelkedő sziklaként sütkérezik, hortyog vagy szipákol. Néha nagy tömegben vannak együtt s egész bátran támadják meg a csolnakokat, sőt a nagyobb hajókat is. A vizet ritkán hagyja el, ez valódi eleme, hol erősebbnek érzi magát. A négerek nem is vadásszák a vízben, megvárják midőn éjjel kijő a partra legelni s

elzárják előtte a vizet vagy fákkal összekötött töröket állítanak fel utján, mely a hatalmas állatot halálra sebzi. Husát általában nagyon dicsérik, még füstölve is megőrzik s karavánok életét nem egy ízben az ő vadászásuk tartotta meg.

Egészben véve a Kongo medenczéje nem oly gazdag állatokban, mint Kelet- és Dél-Afrika, de mindenütt vannak *majmok* és papagályok s ez a két állat csodálatos élénkséget ad a vidéknek. Valamennyi majom, az emberszabásuakat kivéve (melyek, mint fentebb említettük főkép az Atlanti oceán felé vannak, így a gorilla is), csapatban, olykor igen hatalmas csapatban él, a melyet egy öreg him vezérel, ki mint egyedül uralkodó feltétlen engedelmességet követel. A ki nem engedelmeskedik jószántából, azt körmével, ütleggel tanítja meg kötelessége teljesítésére. Ezzel szemben azonban teljesen biztosítja csapatának jólétét, ovatos, ravasz és furfangos, hogy alattvalóinak ne kellesen gondolkoznia. Éjjel, melyet különösen hűvös időszakban szorosan egymásmellé bujva töltenek el, az öreg him őrködik felettük, nappal pedig, midőn a többi a fák és a sziklaormokon játszik vagy kenyerét keresi, ő az őrtálló. A majmok rendkívül falánkok, minden lehető megesznek s e mellett, ha idejük van, tízszer annyit pusztítanak, mint a mennyit megesznek. A néger ezért gyűlöli a majmot. Az ültetvényekre szabadult majom legelőször minden eshetőségre biztosítani igyekszik magát s majdnem válogatás nélkül eszi, a mi keze ügyébe kerül, azután pofazsebeit tömi tele kiszakadásig, de már ekkor válogat, minden letört kalászt, minden leszakított gyümölcsöt gondosan megvizsgál, megszagol s egyszerűen eldobja. Az ily rablók ellen nem véd meg se törvény, se köfal, se retesz. Csupa gyönyörűség azonban őket ilyenkor nézni, mert miként egész lényükben úgy párosul e munkájukban is a vakmerőség a furfanggal, a pajzanság a ravaszsággal, az élvezeti vágy az ovatossággal, valamint a fortély az alattomosággal és a szemtelenség a gonoszlelkűséggel. Futkosnak, kusznak, ugranak, szükség esetén usznak is, hogy minden akadályt elhárítsanak, de önmaguk biztosításáról soha sem feledkeznek meg. Egyedül a mamák tesznek kivételt, a mennyiben gyermekük életét jobban féltik, mint a magukét, a miért legalább egy hónapig folyton magával czipeli az anyamajom kisededét; még ha elpusztul is a kicsi s napokon át hordja magával az anya s valóságos kétségbeesésig emelkedik bánata kölyke miatt.

Az afrikai majmok nagyobb része kutyafejű, arczuk többé-kevésbé előre áll, a kutyák arczára emlékeztet, karjaik aránylag

rövidek s a legtöbbnek pofazacskója van. Csaknem mind inkább ugrik, mint jár, legjobban szeretnek a fákon repülve kuszni. Nyolcz, tíz méternyi távolságra való ugrás nem szokatlan előttük s a kuszónövény indája ösvény, híd vagy létra a szerint, a mint épen használják. Ha kezük elhibázza a célba vett galyat, biztosan fogja meg lábuk s ha az ág a hirtelen rázuhanó teher alatt letörik, és közben megkapnak egy szárat vagy ügyesen a földre ugranak. Az amerikai majmokkal szemben az afrikai valódi művész a mozgásban. A leg-hatalmasabb mindannyi között a pávián, mely szintén csapatostól szokott járni s az apróbb majmoknál vakmerőbb, mert ereje tudatában támadásra is kész nagyobb állatok és emberekkel szemben.

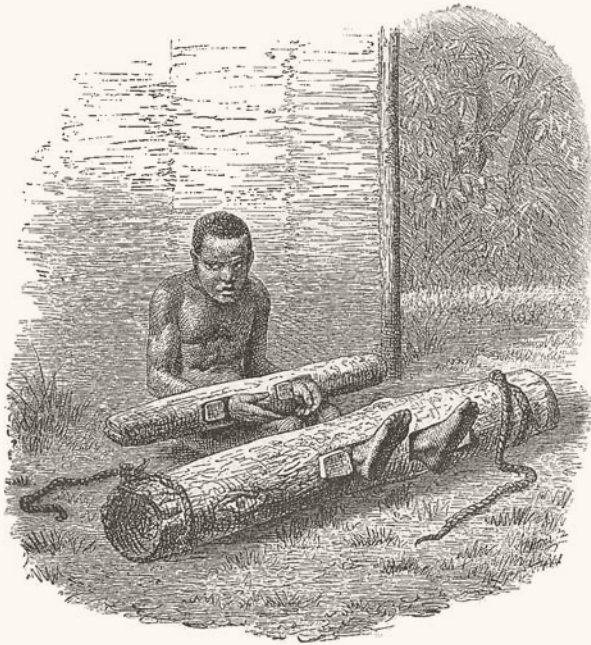
Kevésbé érdekes és élénk a *papagály*, legalább az amerikaiakkal összehasonlítva. Színpompájuk s elevenségük határozottan csekélyebb. A tengerpartokhoz közel a sötétzöld fajok, beljebb az apró zöld fajok vannak nagyobb számmal, mindenütt csak az erdős vidékeken, bár itt is kerülni látszanak a rengetegeket. A papagályok nevezetessége a Kongo medrében főképp abban áll, hogy rendkívül sokat rikácsolnak s így a tájat elevenítik. Hangjuk néha fülsüketítő s rendkívül kellemetlen az utazóra.

Ideje azonban már, hogy a Kongo vidék emberi lakóiról is szóljunk, mely sokkal nevezetesebb és érdekesebb, mint az állat- és növényvilág. Afrika nagyobb államai között egyetlen sincs, melyben a néger faj oly tisztán s nagyobbbrészt a művelődés által még alig érintett állapotban volna feltalálható s ezért az anthropolog és ethnográf még hosszú ideig találhat buvárlásra alkalmas területet, mert a nagy folyók partjai kivételével Kongo állam még teljesen ismeretlen.

A **négerfaj** jellemző vonása a sötétbarna bőr (egészen fekete ember nincs) és a gyapjas göndör haj. Ez a két jellemvonás leginkább illik arra a nagy népcsaládra, melyet a tudomány bantu négernek neve alatt ismer s mely Kongo állam lakosainak legnagyobb részét magában foglalja. Nem szép, de eléggé szabályos termetű ember faj ez, kezei, lábfejei, füle s fogai határozottan szépek, sőt a férfiak között nem ritka a nemes arczvonásu. A nők elnyomatásuk következtében kevésbé szépek s ha ilyenek is, hamarább elhervadnak. A bőr sötétsége nem visszataszító, kellemetlenebb annak az általánosan elterjedt olajozástól eredő fénye s erős kellemetlen bűzű kigőzölgése, feltűnő, hogy a tenyér és talp világosabb, a kised bőre

fehér s az öregeké gyakran hamuszínű Albinok azaz fehérbőrűek gyakran fordulnak elő közöttük s a fejedelmek rendszeren tartanak maguknál ily különösségeket. Termetük magassága közepszerű, bár meztelenségük következtében nagyobbaknak látszanak, a törpe alakok, kikről később emlékezünk meg, legtöbbszörre nem valódi négerek.

A néger nép jellemét az amerikai rabszolgák után rendszeren nagyon igaztalanul ítélik meg. Tény, hogy a kitartó munkát és igazmondást nem nagyon szeretik s e mellett mértéktelenek, különösen

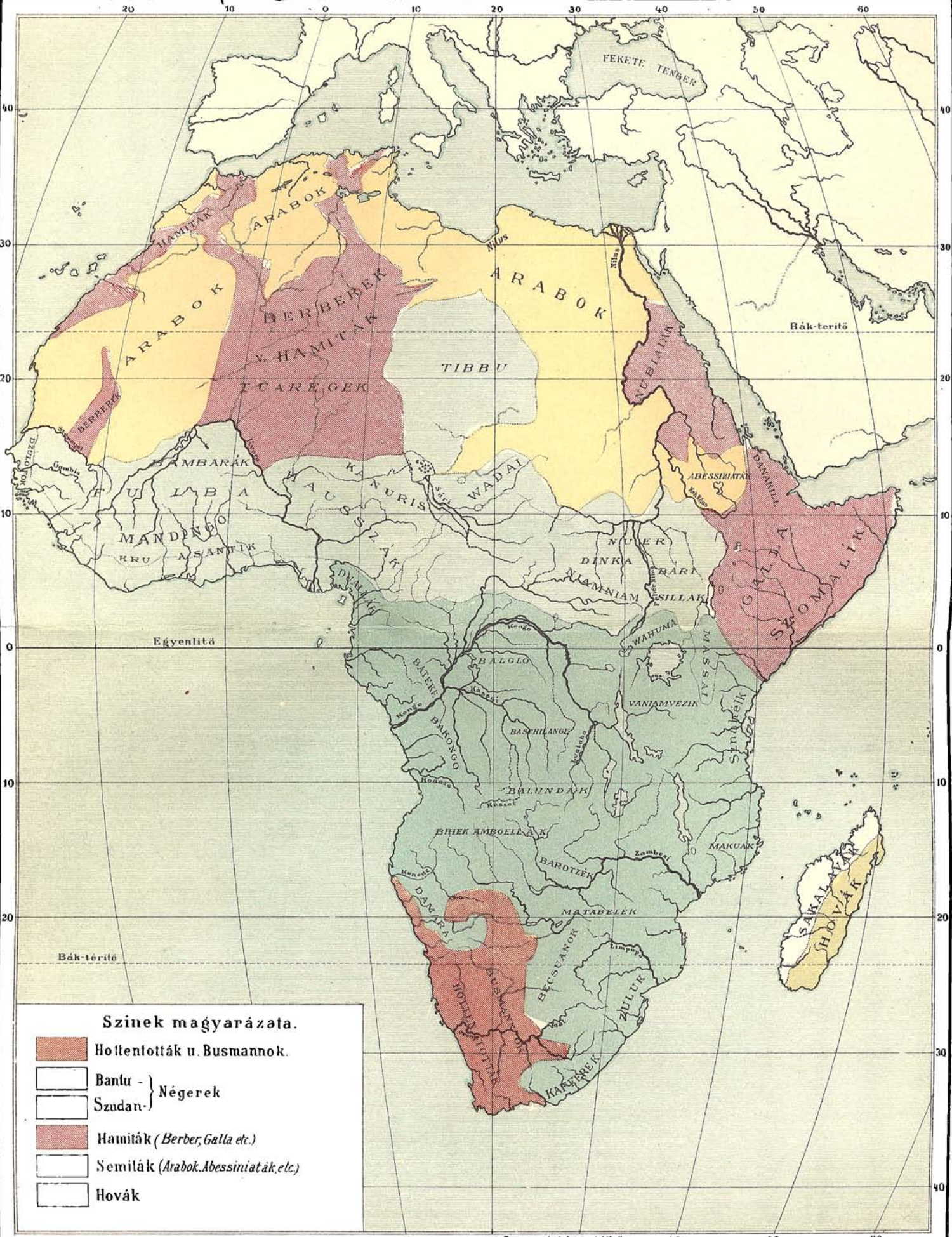

Kalodás fogoly.

a szesz italokat mód nélkül szeretik. Másrészt azonban meg van bennük a gyermekes jóakarát, vidám kedélyiség s a természeti népek között egyetlen egy sincs, mely annyira szereti a zenét, bár hangszerük — a dob uralkodván a többi felett — európai ember fülére igen kellemetlenek, vagy legalább nagyon is zajosak. Családi életük nagyjában véve eléggé tiszta s feltűnően tisztább ott, hol még a meztelenség divatozik. Az anyák gondosan és szeretettel ápolják kisdedeiket, gyermekgyilkosságról szó sincs, a gyermekek rabszolgák gyanánt eladása szintén mesebeszéd.

Afrika népei.

A négerek politikai élete aristokratikus alapu. A törzs tekintélyesebb tagjainak tanácsa uralkodik a legtöbb helyen, az uralkodók is nagyon függnek tőlük. Különben a valódi négereknél az uralkodó alig egyéb, mint falusi bíró, kinek valamelyik őse mint varázsló vagy ügyes kereskedő hírnévre és tekintélyre tett szert honfitársai között. Utódai is igyekeznek ezt a tekintélyt megőrizni — ravasszság útján. Egész sereg „diplomatajuk“ van, kiket folytonosan küldözgetnek a szomszéd törzsekhez, hogy azokkal alkudozzanak s egyuttal a nevezetesebb titkokat kiléssék. Kémeket tartanak alattvalóik között, hogy a titkok segítségével uralkodjanak. Fegyelmet is gyakorolnak alattvalóik felett. A legtöbb esetben a halálbüntetést alkalmazzák, azonban nem ritka a kaloda sem, mely különösen a nyugati partokhoz közel nagyon elterjedt s a hadi foglyokra is alkalmazzák. Különösen nagy súlyt fektetnek a kereskedelem monopolizálására, csaknem mindenik fejedelemnek vannak külön árucikkjei s ezekből összehalmozott kincstára. A háboruszkodást lehetőleg kerülik, a nagy hódítók a néger törzsek között rendesen idegenekből vagy kevertvérűekből kerültek ki. Még a katonaság iránt sincs érzékük, de a hol ez az érzék kifejlődött, hadviselésük kegyetlenné lesz, mert az ellenségnek teljes megsemmisítését akarják megvalósítani. Nőket és gyermekeket sem kímélnék. Az ilyeneknél kasztrendszer és szertartásos élet fejlődött ki. Régebben emberáldozatok és kannibalismus volt ezzel összekötve, de ma csak nyomai maradtak meg: ivópohárul szolgáló koponyák, körülmetélkedés, emberhús s ember testrészek varázsszerű használása.

Vallásukban a legfőbb istenről nagyon homályos képzetük van, tisztább gondolatuk a tulvilági életről, bár ez az ősök szellemének babonás tiszteletével függ össze. Igen terjedt hit, hogy a szellemek kígyókban vagy halakban laknak s ezért a kígyókat általában tisztelik, háznál bálványként tartják. A halottak sírjaira azok kedvenc eszközeit rakják. Az állatokkal általában gyöngéden bánnak, egyesektől határozottan félnék s babonás tiszteletet tanúsítanak irántuk. Tisztelik továbbá az óriás fákat is, mint a népek őseit és a jó szellemek lakóhelyeit, ezekre rakják fel diadaljelvényeiket, itt tartják tanácskozásaikat s ide temetik szeretteiket. Forrásoknak és patakoknak külön szellemeik vannak, a hold fogyatkozás és üstökös rémület

Fetis-szobor.

tárgyai, kevésbé a földrengés. Mindezekén kívül nagyon elterjedt közöttük a fetis tisztelet, bár néha igen szelíd alakban, minők az amulettek hordása, elhaltak tiszteletére emelt kunyhók és emlékek. Faragott bálványok nagyobb mennyiségben csak Nyugat- és Közép-Afrikában találhatók s ezek a szentek szobraihoz hasonlóan főképp a lakóházakban őriztetnek. Alakjuk legtöbbször emberi, néha azonban mindenféle kigondolható állatrész: szarvak, tollak, csontvázak, kagylóhéjak. A fetisek különböző szellemeknek lakóhelyül szolgálnak, vannak papjaik, kik akarataikat tolmácsolják s kik tiszteletükre nyilvánosan tánczolnak. Fetis házak e célhoz képest különböző alakúak s papjaik megfelelő változatban lépnek fel, nem ritkán mint ördögök szarvakkal és csengőkkel. A papok egyuttal varázslók is, kik gyógyítással és esőteremtéssel foglalkoznak vagy bizonyos fokig igazságot szolgáltatnak oly módon, hogy a gonoszra betegséget vagy bajt hoznak. Hatalmuk és tekintélyük ügyességüktől függ, némelyiknek, miként a csodarabbiknak, messzé földön nagy híruk van s sokan zarándokolnak hozzájuk. Babonás szertartásaik lassanként gyökeret vernek a népnél, melynek születésétől haláláig, sőt azontul is alkalmazkodnia kell a babonák által megszentelt szokásokhoz. Nagyon természetes, hogy a papok, e babonák őrei, legfőbb akadályai a négernek művelődésének s a keresztyén missionáriusok épen ezért, lehető feketére mázolják őket, valószínűleg feketébbre, mint megérdemlik.

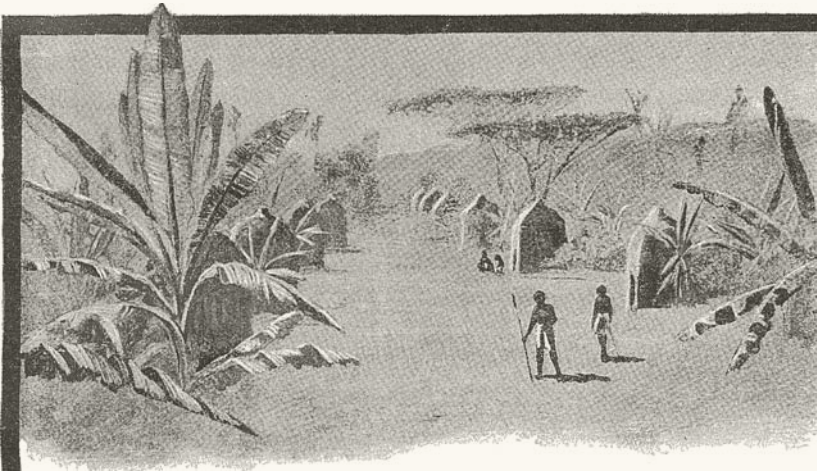
Különben a néger anyagi téren is nagyon hátramaradt nép. Vagyonról s állandó jólétről jóformán fogalmuk sincs, századokra terjedő életü községeiben sem mutatkozik jelentékeny haladás, befektetések a kényelem előmozdítása érdekében s ezért egy-egy háború vagy éhínség elsepri az időközben esetleg nyert előnyöket s a társadalmi élet tartós emelkedésére nincs kilátás. Természeti állapotában marad meg többé-kevésbé még az európaiakkal szorosabb összeköttetésben álló néger is, az elsajátított változatok csak külsőségekre vonatkoznak. Nincs meg a négerben a vagyonygyűjtés ösztöne, nem fejlődött ki náluk a tőkegazdálkodás s ezért valósággal még lakóhelyük is műveletlen. A Kongo-államban, hol egész a legújabb időkig érintetlen állapotban maradtak, nincs a művelődésnek teljesen megnyert talaj s nincs valódi jólétnek örvendő nép. Igaz, hogy nincs másrészt oly merev ellentét sem gazdagok és szegények között, mint a fehéreknél s nincs az az életundor és kétségbeesés, mely Európában rohamosan terjed.

VÁSÁR A KONGÓ FELSŐ VIDÉKÉN.

A tőkegazdálkodás teljes hiánya feltűnő a négereknél azért, mivel a természeti népek közül talán egy sincs, melynek oly élénk kereskedői hajlamai volnának s mely e mellett oly buzgóan s oly általánosan foglalkoznék a földműveléssel. Különösen a Kongo-állam területén csaknem kivétel nélkül minden törzs földművelő s mindegyik egyuttal kereskedő is, ha arra alkalma van. Nem külön-külön, hanem együtt. A munkafelosztás általában még nem hatolt el hozzájuk. Az uralkodókon kívül (ezeknek sincs mindenütt udvartartásuk) alig van különbség néger és néger között, minden ipart házi iparként űznek, legfeljebb a viziló vadászatra és a kovácsmunkákra vállalkoznak egyes emberek önállóan s egy más különbséget a férfi és nő eltérő

Bassongo falu.

foglalkozása állapít meg, de ez a foglalkozás is nagyon összevág egyeseknél, így p. a nők gyakran munkálkodnak a mezőn, sőt a fazekas munka csaknem kizárólag az ő hatáskörükbe tartozik. Minden család összes szükségletéről önmaga gondoskodik s mivel ezekben a szükségletekben a miénkhez hasonló iparcikkek elenyésző csekély számmal szerepelnek, a munkafelosztásra avagy épen gyári termelésre semmi szükségük nincs. Van bizonyos szövetkezeti szellem náluk építkezéseknél s aratáskor, midőn az egész falu együtt dolgozik, de ezek mind alkalmi egyesülések testületi szellem nélkül. A kereskedést sem haszonvágyból szeretik, hanem a mulatságból. A vásárokon, különösen Njangvéban s a Kongo más nagyobb helyein

olykor 1—3000 ember is összegyűl minden kigondolható áruval, azonban inkább csak azért, hogy az időt kellemesen eltöltsék. Ez az oka, hogy az európai karavánok vezetői egészen elkéseredettek a négerek hosszas alkudozásai és habozása miatt s hogy a pálinka és dohány mindenható csáberejétől eltekintve, négertől vásáron kívül otthon valamit vásárolni mesés áron sem lehet. Különben is igen csekély kivétellel fogalmuk sincs a pénzről, mint általános csere-eszközről, bár vannak egyes tárgyak, minő a kauri, üveggyöngy, rézsodrony, vaskarikák s ökor, melyek cseretárgyak gyanánt csaknem általában elfogadtatnak. Tőkeképzésre tehát a legtöbb esetben nincs alkalmuk. Nincs azért sem, mivel a föld nem magántulajdon, adás-vevés tárgyát nem képezi, nincs, mert élelmiszerük nagyrésze éghajlatuk alatt rövid idő alatt elpusztul s így nem gyűjthető össze. Ezért a néger társadalom művelődési viszonyai a szocialisztikus eszmék szerény keretű megvalósulásának mondhatók, természetesen a művelődés oly áldásai nélkül, melyekről szocialista alig mondana le.

Mily primitív ez a néger társadalom, arra elég legyen a fentebbieken kívül még csak egy pár adatot hoznunk fel. Kereskedelmük nagy élénksége daczára, fogalmuk sincs arról, hogy rendes utakat s a folyókon hidakat kellene készíteniök, a legélénkebb helyeken is nagy kerülőket tesznek, hogy a folyókon átkelhessenek s legfelebb kuszó növények venyigéit használják fel a teherhordó állatok átsegítésére. Kunyhóikat rendszeren köralakban építik s az esetleges támadásokkal szemben kerítésekkel veszik körül, még azt is megteszik óvatosságból, hogy a kerítésekre futónövényeket vezetnek azok eltakarása végett s a falu bejáratát lehetőleg elrejtik, részben a patakok mellé, melyek medrében a lábnymok is eltűnnek: de azért, ha valami baj rongálja kunyhóikat avagy vetésüket rovarok emésztik meg több évben egymás után, nem a baj ellenszeréről gondoskodnak, hanem az egész falu felkel s tömegestől tovavándorol, a mint-hogy a kunyhók javítása helyett is jobban szeretnek rögtön újat építeni. A legtöbb néger felhasználja a megölt vagy elhullott állat bőrét, soknak egész öltözete ebből kerül ki, de azoknak legegyszerűbb kikészítését és cserzését sem tudják, rengeteg erdőiknek hatalmas fáit nem tudják épület anyagul felhasználni, bár elég jó vas-eszközeik vannak, még kevésbé képesek butorokat előállítani fából, bár a fonásban eléggé ügyesek. Kúp vagy méhkasalakú lakásaikban tüzelnek, de a füst elvezetéséről nem gondoskodnak. Gyámoltalanságukat tanúsítja, hogy az írásjeleknek még oly primitív alakjai sem találhatók náluk, mint a pápuáknál vagy eszkimóknál.

Ismételjük azonban, hogy a művelődés magasabb nyilvánulásainak csaknem teljes hiánya daczára a néger nem nyomorult, mint az ausztraliai benszülöttek vagy a cserjelakók. Ellenkezőleg oly helyeken, hol rabszolgakereskedők nem járnak s háborúskodás nincs, a négerfalvak gyorsan szaporodnak és népesednek. Vannak egyes vidékek, hol csaknem oly sűrű a népesség, mint Európában. Ily helyeken a földművelés virágzó állapotban van. Legközönségesebb eledelük a köles (*Pennisetia glauca*) és a sorghum, ezenkívül nagyon kedvelik a batátát, tengerit, banánt. A kölest évenként kétszer is kapálják s éreskor külön őrtornyokat állítanak fel a majmok, madarak s más állatok ellen, aratáskor pedig az egész falu kiköltözik a mezőkre. Csaknem az egész éven át van valami mezei munkájuk, mivel az aratás és szüret különböző időkben fordul elő, de trágyázáshoz s öntözéshez nem értenek. A legtöbb falukban külön magtárak is vannak. Húseledelt ritkán esznek, de ha hozzájutnak, torkosságig falnak belőle, legtöbbször nyersen vagy félig sültve. A zsirt is nagymennyiségben eszik. Háziállataik közül a tehenet, tyúkot és juhot eszik meg, néhol a kutyákat is. Nagyon szeretvén a szeszes italokat, kölesből, banánból és cukornádból maguk is erjesztenek, ezenkívül általában dohányoznak vagy kendert, kávébabot és gurrodót rágcálnak. Jellemző, hogy valóságos köleszközeik nincsenek, a kőkorszakból maradt emléktárgyak használatáról már tudomással sem bírnak s azokat bálványos tiszteletben részesítik.

A nagy bantu csoportot, melyhez kevés kivétellel a Kongo állam összes népessége tartozik, ma főképp a nyelvrokonság jellemzi. Ezt a nyelvet híres tudósok tanulmányozták s egészen önálló nyelvcsaládnak tartják, melynek legfőbb sajátága a praefixum, azaz, hogy a megkülönböztető vonásokat, nemcsak a ragokat és ejtéseket, de sokszor a jelzőket is a fő elé teszik. Így pl. a vaganda nyelven lungi=jó, muntu mulungi=jó ember, muti mulungi=jó fa, bintu bilungi=jó dolgok, matoki malungi=jó banánok és így tovább. Az ígéknél a személyt, időt szintén a törzs elé teszik s egy ily összerakott szóval sokszor egész mondatot fejeznek ki. A nemi különbség ismeretlen nyelvükben. A színek, izlés megkülönböztetésében s a számokban nyelvük meglehetősen szegény. A dialektusok nagyszámmal vannak, azonban oly kevéssé térnek el egymástól, hogy sokszor egymástól távol lakó törzsek is képesek megértetni magukat, legalább a földolgozókra vonatkozólag.

A bantu négerék csoportosítása nagyon nehéz s mindeddig

nem sikerült teljesen. Általában 3 főcsoportot különböztetnek meg: központi, keleti és nyugati bantukat. A keleti bantuk a szorosabb értelemben vett kafferek, a központiak a becsuánok 23 különböző törzsből, a nyugatiak pedig a bunda négek (főképp Angolában), és a kongó népek. Sokszor nagyon bajos az egyes törzsek között éles határvonalat húzni, a mely nehézség részben onnan is ered, hogy ezek a négek nagyon gyakran változtatják lakóhelyeiket. Sőt ma már az is csaknem bizonyított tény, hogy az egész nagy tömeg

Obongo törpék kunyhói.

aránylag rövid idővel ezelőtt özönlötte el és északkelet felől jöve Dél-Afrikát s nem annyira fegyverrel, mint inkább élelmességével és nagy szaporaságával háttérbe szorította az őslakókat, kik közül ma a Kongo mentén már csak a nagy folyó középfolyása felett elterülő erdőségekben maradtak meg egyes csapatok s ezek az ugynevezett törpe-népek.

A művelődés történelem legérdekesebb fejezetei közé fog tartozni már a közel jövőben Afrika ezen őslakóinak, a *törpe-népeknek*

története és jellemrajza. Ma még aránylag keveset tudunk felőlök, de az a kevés is rendkívül érdekes. Görög írók s mult századi utazók Afrika partjainak igen sok részében találtak törpe embereket, a rege felkapta a hirt s kiszínezte erősen. Századunkban új- meg új alakban szóba kerültek e népek. A legelső művelt utazó, ki személyesen megismerkedett velük, Du Chaillu volt, az Ogove mellett lakó obongók ismertetője, utánna Schweinfurth fedezte fel messze innen a Felső-Nilusnál az akkákat, majd Stanley ismerkedett meg az Aruvimi őserdejében tartózkodó vambuttikkal. Egyre-másra szaporodott számuk csaknem mindenfelé, azonban mindenütt elszórtan, félrehúzódva a többiektől. Kitűnt, hogy nem is valóságos törpék, legalább nem a mesék gnomjaihoz hasonló alakok, bár mindenütt alacsonyabbak a többi négereknél, 120—140 cm. közt ingadozva. Lassanként reá jöttek arra is, hogy mindezek a különböző nevű törpék alakra, színre, nyelvre és szokásokra rokonok egymással, piszkos sárga bőrűek, félénk vad tekintettel, rendkívül izgatott mozdulatokkal s mindmegannyi szereti az erdőt, hol primitív kunyhókat épít vagy épen földbarlangokban él s rendkívül ügyes vadász, vermekkel és csapdákkal, avagy mérgezett nyilakkal dolgozik. S kitűnt, hogy ugyanezek a jellemvonások feltalálhatók a földrész déli csúcsán lakó s már régóta ismert hottentottáknál s bushmeneknél, melyek közül az utóbbiak, a híres cserjelakók, valóságos rokonaik is. Együtt voltak egykor Afrika urai, ma csak töredékeik maradtak meg s a földrész az utánnok jövő négerekről lett nevezetessé.

Érdekesek ezek a kis emberkék. Aránylag nagy fejük örökké izeg-mozog a vékony nyakon, széles vállaikról gyorsan keskenyedik a mell, alatta lecsüngő has van, karuk rendkívül hosszú, lábuk görbe, járásuk ingadozó, kezük ellenben parányi és igen csinos; beszéd közben mozog szemük, kezük, lábuk és fejük egyszerre. Még az öregebbek is valóságos gyermekeknek látszanak. De nem esztelenek s épen nem állanak alantabb fokon, mint a négerék. Ellenkezőleg, rendkívül finom látásuk van, majomként kúsznak a fákon s még a nagy állatokat is képesek megölni. Megélhetésük főfeltétele, hogy vadászszákmányait eladják a szomszédoknak, ha ez nem lehet, összeszedik az erdőben a bogyókat, gyökereket és férgeket s abból élésködnék. Öltözetük gyakran csak fűből és lombokból áll s összes fegyverük a nyíl, még a dárda is ritkaság. A legtöbb vadásztanya gazdagságához képest folytonosan koborol, bár nem nagy területen, félénken kerüli az idegeneket, gyakran még árúit is

a vevőkkel nem érintkezve adja el, egy megszokott helyre kitéve s a cseréért később menve; egyeseket azonban, különösen a kelet-afrikai hatalmasabb néger és mohamedán fejedelmek, udvaraiknál tartanak, mint kuriozumokat.

Egészen más, csaknem ellentétes képet nyerünk, ha az akkák-kal és más törpe fajokkal szemben külön figyelembe vesszük azokat a népeket is, melyek a Kongo állam területén lakók közül nem tartoznak a bantu-négerék nagy családjához. Ezek a hatalmas birodalom északi részén lakó niam-niamok és monbuttuk. Mindkettő a Felső-Nilus vidékéhez közel lakik az Uelle folyó mentén az egyenlítőtől fel a 6° é. sz. által vont határokig. Területek részben összefügg a Felső-Nilus vidékén lakó néger törzsekével s ezért egykor az egyiptomi fenhatóság alá tartoztak. Ma szigoruan megvonni a határt lehetetlen, tény, hogy a mahdi birodalmában s az angol védnökség alatt is találhatók, mivel azonban nagyobb részük a Gazella folyó vidékével a Kongo államhoz csatoltatott, legczélszerűbb, ha róluk itt emlékezünk meg.

Ma már általában elfogadott tény, hogy a niam-niamok és monbuttuk nem tartoznak a tulajdonképi négerék közé Arczuk feltűnően halványabb, mint a szomszéd népeké. Az előbbieket csokoládé színűek, az utóbbiak bőre a darált kávéhoz hasonló, de mindkettőben van valami rézveres árnyalat is. Sokáig a berberék közé számították, a minthogy a gallákkal van némi rokonságuk, később a fulbe törzsbeliekkel kerestek összehasonlítható vonásokat, de biztos csak az, hogy keverék fajjal állunk szemben. A monbuttuknál még a sémi jelleg is meg van, különösen horgos orruk a zsidókra emlékeztet. A törpe fajokkal szemben feltűnő mindkét, különben egymás között rokon, népcsoport erőteljes termete s harcziás hangulata, mely utóbbi az emberevéig fajul. A niam-niam szó egyenesen kannibált jelent dinka nyelven (ők maguk sandek nevet használják). Régebben rettegett faj volt ez s titokszerűségét még emelte az az ősrégi babona, hogy farkaik vannak, mivel egyrészük öltözete hátul jómessze lenyúlik.

Sajátságos ez a *niam-niam* faj, a leghatalmasabb néger törzsek egyike, melynek számát legalább két millióra lehet tenni, nem számítva a messze földön, részben Egyiptomban letelepedetteket. Átlagos magasságuk 1·7—1·8 méter, azaz mind szálasak, míg a nők kerek széles fején feltűnő a nagy nyílt szem, széles ajk s duzadt pofa, testükön a felső rész erőteljes kifejlődése. Külső megje-

lenésük vad, egész testüket veresre és feketére festik, arczukon s felső testükön mindenkor tetoválják magukat, néha művésziesen, metszőfogaikat élesre ráspolyozzák s egyes törzsek ezenfelül még ajkukat, orrukat s karjukat is megrakják díszítésekkel. Vannak közöttük, kik 2 cm. vastag fa- vagy csontdarabot dugnak alsó ajkukba s nem egynek 100 helyen is keresztül fúrott a teste. Különösen a nők igyekeznek magukat különfélekép díszíteni s ezt a szemöldökök és szempillák szőreinek kitépésével, hajuk fűrtökbe fonásával s lombokból készült csipőöveknek lófarkhoz hasonló nyulányaival akarják elérni. Némelyik feje körül a haj mesterséges koszorút alkot, sulyos gyűrűket és lánczokat tűznek fel nyakokra és lábaikra.

Eltelktve attól a barbar jellegű hiuságtól a niam-niam rendesen igen munkás és életrevaló ember. Kunyhóik már csak változatosságuknál fogva is a legérdekesebbek közé tartoznak Afrikában, rendesen nagyon tiszták és terjedelmesek. Földjeiket gondosan művelik s e mellett kecskékből, juhokból és tyukokból nagy csapatjaik vannak. De földjük is kitünő. A durra embermagasságra nő, kitünő dohányültetvényeik vannak, nagyobbbrészt a lakóházak mellett, hogy biztonságba maradjanak, mivel ők a legszenvedélyesebb dohányozók a négerek között, szenvedélyes vadászok is s e czélra egy ryzána fajta állatot szelídítettek meg. — Fegyvereiket vasból maguk készítik

Niam-Niam.

s e mellett a fadaragásban tanúsítanak nagy ügyességet. Családi életük feltünően tiszta, nejeiket, bár a többnejűség korlátlan, nagyon megbecsülik s nem vásárolják, mint a többi négerek, hanem a főnök által szemeltetik ki. Halottaikat mély sírban ülő helyzetben temetik el, a férfiakat északra, a nőket délre fordított arcczal s a sírra gulákat tesznek agyagedényekkel. Gyász jeléül hajukat lenyirják. A kannibálismus ma már igen ritka náluk, de több helyen nyiltan úzik s a megfalt áldozatok koponyáját dicsőség jeléül kifüggesztik lakásuk elé. Vallásos emberáldozataik nincsenek, a minthogy vallásuk

aránylag eléggé rationalis, csak a szellemek tiszteletére szorítkozik: azonban a szellemek vándorlásában hívén, többek közt a hienákról a német „Wehrwolf“ alakú babonájuk van. Társadalmi életük aristokratikus, vannak rabszolgáik s csaknem minden egyes község, önálló köztársaság a vének kormányzása alatt.

Sok tekintetben rokon velük az északra lakó *monbuttu* (mangbattu) törzs, mely az Uelle mellett lakik, igen sűrűen egymás mellett, dombvidéken, mely nagyon nedves és kiváló termékenységű. Külsőjük lehetőleg még vadabb, mivel a tetoválás általánosabb, öltözetük pedig, a szövést nem ismerve, tökéletlenebb. Vannak alakok közöttük, kiknek teste zebra vagy tigrisbőrhez hasonló czifrázással bír. Mindnyájan hordanak hengeralakú hajfonatot, melynek kiegészítése végett halottak haját vágják le. Ezen a chignonon kívül a férfiak karimátlan hengeralakú szalmakalapot s azon sas- vagy papagálytollakat, a nők pedig tövises disznó sörtéiből készült fésüket hordanak. Az asszonyoknál az orr keresztül fúrása általánosan elterjedt. Fegyvereikre és házibutoraikra nagy gondot fordítanak, faragványaik és agyagedényeik messze földön ismeretesek szép izlésükről. A földművelésben és állattenyésztésben már nem annyira ügyesek. Kuttyák, tyukok és mocsari disznók (potamochoerus) egyedüli háziállataik. Ügyesek, mint építészek. Régebben híres volt Munsza király palotája, melyben 150 láb hosszú, 60 láb széles s 50 láb magas terem volt, talán a legnagyobb helyiség, a mit a négerek építettek. Közönséges kunyhóik is többnyire 6 m. magasak s 10 méter szélesek, úgy hogy szomszédaiké mellett kastélyoknak látszanak. Képünkön láthatunk pár ily lakóházon kívül egy gabna-raktárt magas gulaalakú tetővel.

Sok utazó emelte ki már régebben a monbuttuknak ezt a rendkívüli ügyességét az ipar különböző terén, mely oly élénk ellentétben áll barbar díszítési hajlamaikkal és azzal, hogy a szövést absolute nem ismerik. Hasonlóképp érdekes ennek a népfajnak harczias megjelenése s a családi élet bensősége s az a tulajdonságuk, hogy valósággal honszeretük van, a négereknél legritkább tulajdon. S mintha a mi erkölcsi fogalmainkat a tapasztalat egyenesen megszegyeníteni akarná, tény, hogy épen ez a sok tekintetben oly nemes faj a legnagyobb emberevő. Junker azt állítja róluk, hogy egy holtat sem temetnek el, mind megeszik, a legközelebbi rokonok holttestét idegeneknek adják el megevés végett. Megeszik az elitelt bűnösöket és pedig rendesen nagy lakomán, külön mintegy vallásos jellegűnek tartott mellékeledekkel. Lehet, hogy sok a tulzás ebben a rajzban,

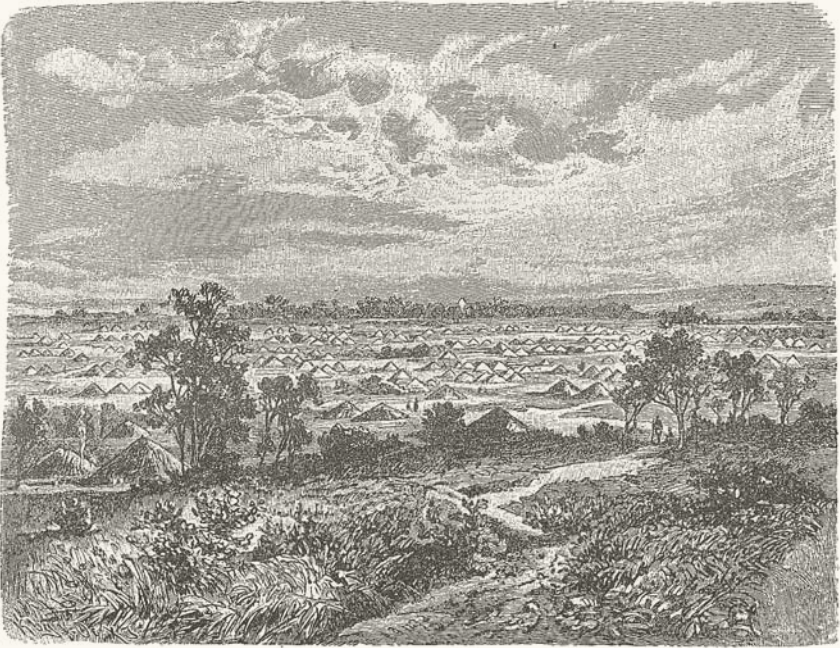

Monbuttu falu.

de hogy az emberevés még ma is divatozik közöttük, dacára a hosszú békés állapotoknak s az európaiakkal való érintkezésnek, az nem tagadható el.

A törpék, niam-niámok és monbuttuk kivételével, miként már fentebb említettük, a Kongo állam területén lakó négerék mind egy családhoz tartoznak s nagyjában ugyanazokat a jellemvonásokat mutatják, melyeket fentebb ismertettünk. Egyes jelentékenyebb törzsekről (mindeniket elősorolni itt felesleges volna, számuk való-

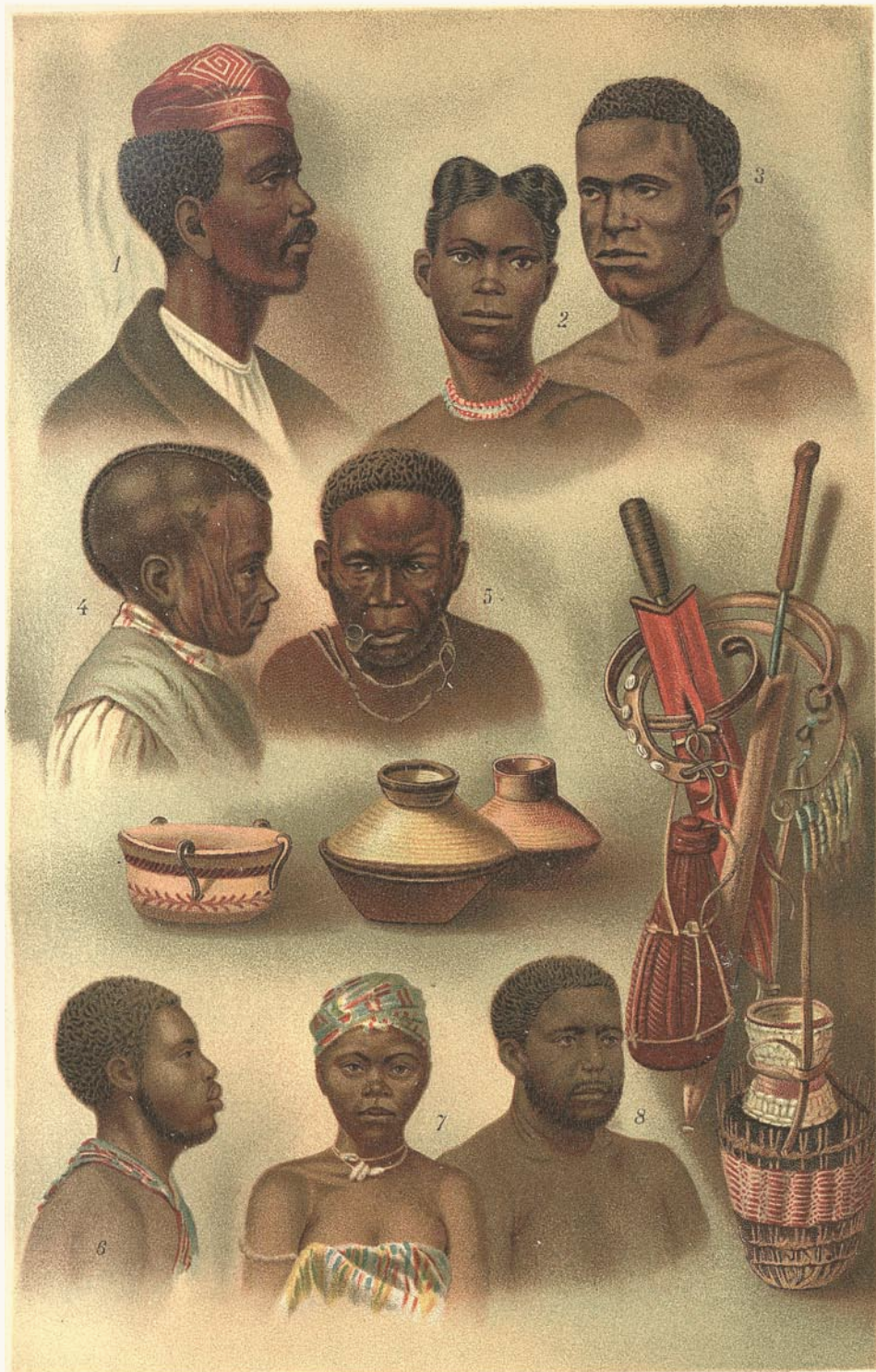
Mussumba, Muata Janvo székhelye.

ban légio) a Kongo állam részletes leírásánál mondunk el egy pár adatot s itt kivételesen még csak a *lunda-néger*ekről akarunk megemlékezni, nem eltérő sajátságaik miatt, hanem mivel a kongo népek között ez volt az egyedüli, melynek története s nem épen jelentéktelen állami élete volt.

Már a XVI-ik század végén értesültek az Angolában lakó portugálok egyes rabszolgáktól, hogy az ország bensejében körülbelül 100 napi járó földre hatalmas birodalom van. Ez az ország s

uralkodójának, Muata Janvonak neve `hovatovább mesés hírvé lett. Legelőször 1846-ban jutott el egy Graca Rodriguez nevű kereskedő a híres országba s csak 1875-ben látogatta meg tudományos útnak Cameron, kit szintén többen követtek. A hír igaznak bizonyult. A Muata Janvo országa — mert ez a szó nem tulajdonnév, hanem az uralkodó czime — legalább is oly nagy kiterjedésű volt, mint az osztrák-magyar monarchia, több mint két millió lakossal s szervezete egyike a legcsodálatosabbnak a világon. De csak is volt. Néhány évvel azután, hogy a tudósok megismertették, szétbomlott a századokon át fennállott hatalmas birodalom s 1890-ben az örökségen megosztottak a portugálok és a Kongo állam, az utóbbi nyervén az oroszánrészt. Eléggé érdekes volt azonban az a nagy bantu-birodalom, hogy szervezetéről itt is megemlékezzünk.

Muata Janvo birodalma hűbér államok egész seregéből állott, szigoru határok nélkül a Kuango, Lubilas és Kassai folyók között. Főhelye *Mussumba* oa Muatjamvo a Kulangi és Luisa folyók közt elterülő termékeny síkságon feküdt, de nem egy helyen, mivel az országban divatozó különös szokás szerint, minden uralkodó halála után az egész város a síkság más vidékére költözött át. Az utolsó időkben ez a város messze kiterjedő falvakra és tanyákra oszlott, egészben alig kétezer lakossal. Központja az egésznek a dombtetőn álló királyi palota (kipanga), nagy fasorral körülvelt kerített hely, melynek közepéből óriási gömbalakú szalmatető emelkedik ki, a mussumbiaiak építészeti büszkesége. A királynak hatalmas udvara volt, egész sereg hivatalos személy s a mellett valóságos örökösödő aristokraczia (kilolo), kik az államtanácsban is résztvesznek. A főudvari hivatalok közül 4 családhoz kötött s ezek választják a muata janvot. Az udvari szolgálattelvők szintén nagyszámmal vannak, köztök olyan erős rabszolgák, kiknek nyakán az uralkodó lovagolni szokott, zenészek, hóhérok s minden kigondolható személy. Ezenkívül van a királynak mintegy 60 felesége. Sajátságos azonban, hogy volt mellette egy önálló királynő is, kinek czime: lukokesa, ki egészen önálló háztartással bir s többek közt, bár a lukokesa hivatalosan szüz és hajadon, több férji ranggal biró udvarmestere van, ki körül a főférj (samoana) rendkívül feldíszített mindenféle érdemrendekkel. Mert a Muata-janvo országában ezek is divatosak voltak s ezenkívül mindkét fejedelemnek valóságos fejedelmi jelvényei voltak: elefánt-izommal bevont lukano kargyűrű, piros papagálytoll-csokor, gyöngymellék, szőnyeg és királyi sarlóalakú vas

A KONGO-VIDÉK LAKÓI:

1. Kongo-néger 2-3. Mpongve 4. Koto néger 5. Fan 6. Asanti
7. Loangó néger 8. Kameruni

jogar. A két fejedelem egyenlő rangú s az utazók tapasztalata szerint egyenlő hatalma volt, úgy hogy ez a valószínűleg régi barbar gynakokratikus rendszerből kifejlődött állapot egy és ugyanazon országban tényleg két államot és két főhatalmat fűzött össze. Az állami teendőiben természetesen a hűbéresek adóinak beszedése, rablóhadjáratok, rabszolga vadászatok és kereskededelem a főtevényezők. A rablóhadjáratot évenként megtették, nem ritkán saját országukban, hogy a fejedelmeknek folyton új rabszolgáik legyenek. A fejedelmek személye szent, roppant alázattal viseltetnek iránta, például többek között köpését tenyerükkel dörzsölik szét, mindamellett a nemesek gyűlése, a főtörvényszék, közigazgatóság és törvényhozó testület együtt, sokszor ellene is intézkedik. A királyok holttestét Enzai nevű helyen külön kriptákban helyezik el ülő helyzetben.

A Muata-janvo hűbéres államai közt legnevezetesebb *Kazembe* a Moero- és Bengveolo tavak között, melynek szintén vándorló fővárosa van. Livingstone idejében kegyetlen zsarnok volt itt a fejedelem, oly annyira, hogy udvaroncjai nagyobb részének fülét vagy kezeit levágatta s folyvást velejáró hóhéraival alattvalóit öldöstette. Palotáját másfél méter magas, 500 m. széles és 200 m. hosszú nádkerítés vette körül és a kapukat mindenütt koponyák díszítették. Ma ez az egykor tekintélyes ország is tönkre ment egy Mziri nevű hódító győzelme következtében.

A lunda birodalom lakói sokkal több ruhát viselnek, mint a szomszéd négek. Európai gyapotöltözetek és leopárd-bőrök elterjedtek, szeretik a réz- és vasgyűrűket, az orrlyukukba tolt darabokat. Előkelő hölgyek sleppet is hordatnak rabszolgáikkal. A tetoválás, fogak kiélesítése általános divat. Különösen szeretik hajaikat díszíteni. Az előkelők czopf- vagy szarvalakú gyöngyparókákat hordanak, mások fadarabokat dugnak hajukba s reá madártollakat raknak, ismét mások összefont szakállaikat füvekkel több lábnyira nyujtják ki. Egyszóval a divat nagy hatalom náluk. Sajátságai közé tartozik a táncz ünnepies jellege. Maga a muata janvo és a lukokesa ünnepélyeken körben forog és ugrál a nagy tömeg előtt, mely kezeivel tapsol, leborul s port hint a levegőbe, hogy örömét kifejezze. Földművelést, ipart a rabszolgákkal és nőkkel végeztetnek s mivel szarvasmarháik nincsenek, utazások alkalmával az urinók a rabszolgák hátán mennek. Az ország szegény állatokban s ezért az egereket s más apróbb állatokat is megeszik. Falvaik átlag rendesek, vannak kapui és széles főutcáik, de kunyhóik, melyeket pálmardukra tett fűből kemenceze

alakúlag építenek, rendszeren igen alacsonyok és szűkek, a jólétet a kunyhók nagyobb számával fejezik ki.

Ideje már most, hogy a Kongo állam földjének és népének ezen általános ismertetése után áttérjünk a részletekre. Igen természetes, hogy nem szólhatunk itt úgy, mint a műveltebb államoknál tettük, hiszen, mint fentebb is említettük, az egész nagy birodalom-ból a partvidéken kívül jóformán csak a nagyobb folyók mentén levő részt ismerjük s sokat egyetlen utazó leírása után, de ma már megkezdődött az állami szervezkedés, kerületeket is jelöltek ki s így van némi tájékoztatónk körutunkban.

A Kongo állam tervezésekor Stanley legelőször (1879) a végső zuhatagoknál létesített állomásokat s lassan haladt felfelé. Törekvéseit a portugálok s különösen a francia Brazza sok tekintetben megnehezítették, a végleges szervezésnél a tengerpartból csak 37 km. csekély terület jutott az új államnak s a Kongo jobb partjának igen jelentékeny részét a francziák foglalták el, de a telepek különösen a főfolyónál meglehetősen számmal létesültek s nem egy közöttük alkalmat adott az új állam meghatalmazottjainak tudományos kutatások tételére. Jelenleg a Kongón a zuhatagok mellett nagy fáradtsággal oda szállított részekből összerakott kis gőzösök közlekednek s tartják fenn az összeköttetést közöttük és a művelt világ között. Szerencse, hogy a nép aránylag békés és türelmes s így az egy-két európai az állomásokon nyugodtan élhet s terjesztheti a műveltséget, csak itt-ott romboltak le egyes állomásokat. A legtávolabb esők a Stanley zuhatagok mellett s délen Luluaburgban, továbbá északon az Uelle mellett vannak. A pár száz (1891. végén 744) európai itt lakik.

A művelődés eme sajátos pionierjeiről legtisztább képet nyerünk, ha közülök egy távolabbfekvőt megismertetünk. A luluaburgi állomás 1886-ban, Wissmann leírása szerint, a következő épületekből állott: állomás-főnök háza, hadnagy, idegenek és tolmács számára épített lakok, kaszárnya 21 szobával, konyha 2 konyhaszobával, börtön, árúház külön szobákkal a fegyverek és élelem számára, galambducz és tyukok, fürdőház, mosó-helyiség, külön helyi szokás szerint épített kunyhók 10 munkás és 10 nő számára, istállók szarvasmarhák, juhok, kecskék és disznók számára, kacsaoúl, meteorologiai észlelőhely, munkásszín és árbozcfa zászlóknak. Mind-

ezeket czölöpkerítés vette körül, melyeket 4 ágyuk számára alkalmas bástya és 100 m. széles glacis egészítettek ki. Az állomástól 250 m. távolságra van egy kistalu s 600 m. távolban egy nagyobb község. Mintegy 5 m. széles jó karban tartott utak vezetnek minden irányban több óra távolságra. A folyó mellett két csónak áll készen. Az állomás ültetvényein rizst, dinnyét, cukornádot, maniokot, burgonyát, babot és durrhát tenyésztenek, a kertekben vannak bab, ugorka, hagyma, káposzta, ananász s különböző gyümölcsfák. A legtöbb állomáson ezenkívül missionariusok is telepedtek le, kik iskolákat és asztalos vagy másféle műhelyeket tartanak fenn.

Az állomások számát s a műveltség haladását veszi tekintetbe a jelenlegi politikai beosztás is. A Kongo csekély területű alsóvidékére a 12 kerületből négy jut (Banana, Boma, Matadi és a Katarakták), egy magára Stanley poolra. A 6-ik kerület (Aequator) jóformán az egész közép Kongót magában öleli; a nagyjában ismeretlen északi vidékre jut 2 kerület (Ubangi-Uelle és Aruvini-Uelle), a messzi keletre egy (Stanley zuhatagok) s a déli részekre 3 (Luabala, Keleti-Küango és Kassai), melyből az utolsó jóformán csak Stanley-pool szomszédságára esik. Így tehát a tengerparthoz közel eső része a kerületek fele jut.

A KONGO ALSÓ RÉSZE.

Természetesen legismertebb mindezek között az alsó Kongo vidéke Stanley pooltól a tengerpartig. Fekvésénél fogva itt van a kereskedelem zöme, itt állították fel a legtöbb telepet, bár éghajlata különösen a torkolat mellett nagyon egészségtelen és veszélyes. A nagy hollandi „Nieuwe Afrikaansche Handels-Vennootschap“-nak 75 kereskedelmi telepe van itt s összes forgalma 1890-ben már a 14 millió koronát meghaladta. Elefántesont, kaucsuk, pálmaolaj, kávé voltak a főkiviteli cikkek. Ugyan ezen évben 985 hajó fordult meg itt Ezen a vidéken lakik a főkormányzó, előbb Viviben később Bomában. Mellette van két állami felügyelő s két igazgató 69 hivatalnokkal. A katonai csapatok (az öt évi hadkötelezettséget 1891-ben hozták be) 67 törzsből s 3024 állandó katonából áll. Főkasznárnyaik vannak: Boma, Lukungu, Leopoldville, Bangala állomásoknál, továbbá az Aruvimi torkolatánál, Stanley zuhatagoknál és a Szankura felső részén.

A tengerparti kikötőhely *Banana* nem valóságos város, hanem öt önálló kereskedőtelep complexuma, melyhez még a Kongo állam hivatalos helyiségei: vámház, postahivatal, törvényszék és más efélék tartoznak. 1890 végén 73 európai és 600 néger lakott itt, az utóbbiak nagyobb részét kru munkások, kik egy vagy két évre szerződtetnek erre a helyre. A kis telepen mindamellét igen élénk mozgalom van. A homokzátony miatt közel nem jöhető gőzhajókról nagyobb bárkák szállítják az árukat a gátokhoz vagy a kisebb gőzösökre s ez a munka sok kezét igényel. Minden fakoria külön épületesomóbol áll. A fehérek házai és raktárai fából vannak, többnyire czölöp kerítéssel, a négerék ellenben bambusz-kunyhókban laknak. A város környezete egészségtelen levegőt terjesztő mangrove bokrokkal benőtt partok, valamint mocsáros erdőség, melyeken keresztül gyalogösvények vezetnek. Tájképi szépsége a városnak nincs s csak a nagy folyó kelt érdeklődést.

Jelentékenyebb hely a kissé feljebb fekvő *Boma*, a hatóságok székhelye, hova a gőzhajók is akadály nélkül eljuthatnak. Ez már csinosabb hely, valóságos kertek közt fekvő szép házai vannak, de népessége nem jelentékeny. Figyelemre méltóbb *Matadi*, az első Kongo vasút kiinduló pontja. Ezt a vasutat, mely a Kongo alsó folyásánál levő zuhatagokat megkerüli, a „Compagnie du chemin de fer Congo“ építette 25 millió frank költséggel s már 1891. márcz. 31-én megindulhatott az első mozdony. Matadi az építés ideje alatt igen élénk hely volt, állandóan 100 európai s mintegy kétezer fekete dolgozott itt a nehéz munkán, kik részben messze vidékről jöttek. Azelőtt a zuhatagok mellett 280 km. utat a teherhordók 18 napig járták be s egy tonna teher szállítása ezer frankba került.

Az itt lakó négerék az utóbbi évtizedek alatt a rabszolgatelezés és a Kongo állam által betelepített munkások vérkeresztezése következtében nagyon átalakultak. Különösen nagyon sok egyént lehet látni kékes fekete bőrrel, kik hasukon s lábukon feltűnően ránczosak, hasonlóak a cserjelakók bőréhez. Különben általában véve erőteljes testalkatúak és ruganyos mozgással bírnak. Mint teherhordók meglehetősen használhatók, ügyes hajósok és élelmes alkuszok. A népesség sűrű s jóléte növekvőben van.

A KÖZÉP KONGO.

A zuhatagokon túl, miként már említettük, hatalmas 590 km²-nyire terjedő öblösödése van a Kongonak, az ugynevezett Stanley pool. Igen szép hely ez. A víz tágas tükrét körülvevő dombok s olykor hegyek, melyeket felváltva fű és erdő borít, egészen visszátükröződnek a Kongóban s csaknem mindenütt akad már egy-egy európai jellegű ház a partokon, közepén pedig szeszélyesen szét-szorva számos kisebb-nagyobb sziget emelkedik, mind megannyi élénk zöld növényzettel. A békés nép itt és a zuhatagoknál főképp halászáttal foglalkozik s éjjelenként nem messze egymástól kigyuladnak a halászok tüzei ezüst fényt borítva a tó vizére s kísérteties alakokká változtatva a fekete embereket. Csaknem mindenütt művelt a tenyészet s a barátságos ligetek nem ritkák.

A főhely *Leopoldville* a déli parton. Nehány nagyobb háza van: a haussza és bangala katonák kaszárnyái, az angol és amerikai missionariusok telepe; köröskörül vannak a kaffer muukások kertjei. Az egész a tó végső nyugoti része felett emelkedő fensíkon mintegy a hajózás végső pontját ellenőrzi. Ott, hol a tó kiszélesül, *Kinchassa* előkelő kereskedő és iparüző hely, hajógyára is van s régebben itt rakták össze az Európából darabokban hozott gőzhajókat. A tó másik végén *Kimpoko* missiotelep sok európai lakossal. Körülöttök igen népes a vidék, egymásután következnek a nagyobb néger falvak, bár kissé távol a folyó partjától. Népük általában művelt és barátságos. Egyes falvak, mint Kimbago, Lemba, Mikunga valóságos városok, de ezek már távolabb esnek a nagy folyótól, valószínűleg a biztonság szempontjából. Kissé feljebb a Kvatorkolat felé ismét van egy pár európai telep: Ngombé, Lukolela, Bolobo és mások, részben népes néger falvakkal kapcsolatban.

Egyes néger törzsek eléggé hatalmasak: batakék, vabumák, csumbirik s az egyenlítő közelében a bangalák. Ez utóbb említett törzs, melynek neve „folyó gyermekei“-t jelent, Grenfell számítása szerint közel 200.000 főből áll s oly sűrűn laknak egymás mellett, hogy Stanley egyszerre 14 falut láthatott egy pillantásra. Vannak azonban oly helyek is, melyek teljesen elhagyatottak a régi rabszolga-kereskedés és emberevés következtében. Itt-ott az utazók még teljesen épen találták a falvakat a fák lombjai között, a gyümölcsök rajta voltak a fákon, a csolnakok a partokon, de élő lény nem maradt a

községekben, csak a meghaltak csontjai és a felfalt emberek diadaljelként kiagगतott koponyái. Ez a régi vad életmód nyomai még most is látszanak: harczias jellegű tetoválások, az amerikai indiánokéhoz hasonló hadi tánczok jelmezekben s a rabszolgák tartása, másrészt azonban már mindannyian ismerik a ruházatot s a legtöbben az európai fegyvereket. Némely kisebb törzsek, mint a vabungák, hajjuk-

Csumburi király.

tól térdig tetoválják magukat, a mely szokás különben más négeknél csak egyes helyekre szorítkozik. Általános a fogak kihégyesítése, a bőr harczias kifestése, s különösen a csodálatosnál csodálatosabb hajfrizurák, melyeket némelykor, mint a képünkön is látható csumburi királynál állatbőrből készült fűvek egészítenek ki. Minél beljebb hatolunk a sötét világrészbe, annál több szervezett államot találunk. A vabumák fővárosában a Kva-torkolat mellett, mely főváros melleleg mondva körülbelül 5 km. hosszú, bár csak 3000 lakosa van, magaslaton királynő ural-

kodik. A bangaláknál külön nemesi osztály is van, mely a királyt választja s neki tanácsokkal szolgál. A majakkák fővárosa, Puto-Kassongo mintegy ezer kunyhóból áll, rendes utcákkal s külön czölöp-kerítéssel. Mind a mellett ezek az államok, melyekről később részletesebben szólunk, soha sem voltak nagy államok s helyük és számuk a folytonos háborúk miatt gyakran változott.

AZ ÉSZAKI VIDÉK.

A Stanley-zuhatagok alkotják jelenleg a határvonalat, hol a Kongo-államban érvényesülő európai hatás a mohamedánokéval találkozik. Ezen a vidéken volt a Kongo-állam alakulása idején nagy szerepet játszott Tippu-Tib arab rabszolgakereskedő székhelye, ki egész haláláig fenn tudta tartani a külső barátságos viszonyt Stanleyvel és más európaiakkal, de e mellett soha sem engedett tért a keresztyéneknek s hatalmát minél szélesebb körben terjesztette. Njangvétól, az arabok legtávolabb fekvő nagy telepétől az egyenlítő állomásig jóformán ő volt az uralkodó s csak 1893-ban sikerült itt a fehér elemnek kissé szilárdabb alapot nyerni.

Valósággal azonban ezen a vidéken sem a mohamedán, sem a keresztyén hatásról nem lehet komoly szó. A Kongó állam északi vidéke, melyhez a 12 politikai kerületből a Stanley-zuhatagok, Ubangi-Uelle és Aruvimi-Uelle tartoznak, tehát egy egész kis világrész, legkisebb számítással is háromszor oly nagy terület, mint hazánk, nagyobb részt teljesen ismeretlen, amaz őserdőkön kívül a niam-niam és monbuttu törzsek hazája, tehát csaknem általában szűz terület.

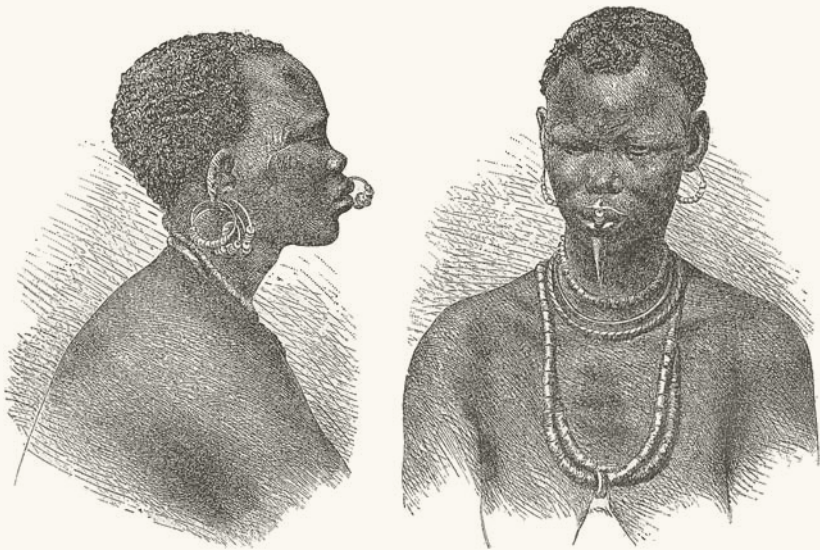
Az uralkodó néptörzs ezen a vidéken a már ismertetett niam-niamok (azanda, babungera és kukaraka néven is), mely igen népes s általában vad és harcias törzs, de nem egységes nemzet. Schweinfurth az általa meglátogatott területen is 35 független főnököt talált mintegy 2 millió ember felett. A leghatalmasabb ország talán Ndoruma a Verra folyó mentén, melyet Junker látogatott meg s többek között feljegyezte róla, hogy itt tömérdek párducz van s ezeknek évről-évre számosan esnek áldozatul. Apróbb rokontörzsek a mittuk, manban-

Mittu.

gák, mangballék, langok, moruk, barambok, basangok és más többé-kevésbé alig ismert négerrek. Közös jellemvonásuk még ma is a harciasság és az emberhusevés, van törzs, minő a pahuinoké, melynek nyelvében a hust és eledelt egy szó fejezi ki. Különb, miként már fentebb is említettük, ezek nem bantu négerrek, hanem inkább a Felső-Nilus vidékén lakók rokonai. Külsőleg is sok a hasonlatosság a divatban. Egy pár itt közlött képünk egészen azokra emlékeztet: a lango főnök varázsló diszében és a moru nők kilyukasztott ajkaikkal.

Délfelé az őserdőkben és a Kongo mentén már ismét bantu négerekkel találkozunk, itt-ott a törpe akkák társaságában. Ezek

Moru nők.

kevésbé szaporák, bár a basokok országában Stanley talált egy helyet, Jambumbát, melynek közel 10 ezer lakosa volt s csolnakjával egész kis tengeri flottát volt képes kiállítani. Ugyanezen törzs területén az Aruvimi torkolatához közel volt egy „elefántcsont templom“, melynek 33 elefánt agyarból alakított kúp épületében idomtalan vörös bálvány volt. Az arab telepek között Ikundu a Lira torkolatánál, továbbá Riba-Riba és Kibongo valóságos kis erődök voltak, az európaiak telepei közül Stanley-falls és Basoko talán az egyedüli figyelemreméltók, Jambuga és Bodo az Aruvimi mellett, melyeket Stanley Emin pasához menve alapított, ma elpusztultak.

A Kongo völgyéből.

A nagy őserdő, melyen Stanley csak 160 napi utazás után volt képes keresztül jutni, meglehetősen néptelen. Nem is lehet másként. Hiszen a 100—160 láb magas régi fákon kívül tele van az erdő bozótokkal, törmelékekkel s alig van oly nagy tisztás, hogy a nap sugarai teljes világosságot volnának képesek terjeszteni. Sötét a növényzet, sötét

Lango főnök.

a folyók vize s köd gyarapítja az erdők homályát. Az itt-ott előforduló emberi lakok, nagyobb részben a törpe vambuttik kunyhói, igénytelen épületek, részben félig a földbe temetve s itt-ott valósággal a fákra helyezve, mintha az örökké erdőben élő embernek a madarak fészekrakását is el kellene sajátítania.

Van azonban ennek a vidéknek havasi része is: a Ruvenzori hegység az Albert Nyanzától délnyugotra. Mivel azonban ez a hegyvidék részben az angol területen van s physikailag szoros összeköttetésben áll a középáfrikai nagy tavak vidékével, itt a Kongo államnál mellőzzük annak leírását, valamint a Tanganyika tóét is, mely részben szintén a Kongo állam kiegészítő része.

A KELETI VIDÉK.

A Kongo torkolatát kivéve, jelenleg a Kongo államnak legismert része a keleti vidék, mely Njangvetől a Kongo forrásáig és az állam keleti és déli határáig terjed. Nagyjában már Livingstone bejárta s tudósításai az ekkor e vidéken fennállott hatalmas néger államokról nagy feltűnést keltettek. Utána sok utazó és missionárius fordult meg e helyen s nemcsak a folyókon, de a gyalogösvényeken is. Népei közül a manjamák, varuák, mzirik, bambák, vareggák egytől-egyig hatalmas országokat alkottak egyideig s egyes fejedelmek (Kasongo, Kazembe stb.) nevei is jól ismertekké lettek Európában.

Körutazásának kindulási pontja *Njangve* a Lualaba mellett, a legnevezetesebb belföldi városok egyike, csaknem a kontinens központján és arab terjeszkedés határán. Alig 30 éve épült a part magas szirtjén és az alatta fekvő mocsáros síkságon. A házak nagyobb része, bár arabok építették, vályogból van, szalma tetővel s csak erkélyeik emlékeztetnek ilyen eredetre s hogy mindeniket banán ligetek kerítik és a rabszolgák kunyhói veszik körül. A kertekben és a mezőkön csak rizset tenyésztenek, minden más szükségletet a nagy piacon szereznek be, hol minden kapható, a mi Afrikában értékes: rabszolgák, szarvasmarhák, szövet, edények, fegyverek, ékszerek, élelmi cikkek. A legközönségesebb eszköz a mariba nevű pálmaszövet. A kereskedők árúik után helypénzt fizetnek, mely az árú értékének egy hetedéig emelkedik. Csak most napjainkban foglalta el a Kongo állam ezt a nevezetes pontot, mely az előtt is karavánok és kutató utazók kiválóan nevezetes tanyája volt. Állandó lakosainak a száma meghaladja a tizezeret, de az átutazók is mindig nagy számmal vannak.

Igen érdekes a környékén lakó *manjama* törzs is. Ez a név „húsevőt“ jelent, mert kannibálok voltak, legalább a csatákban megölteket megették s koponyáikat diadaljelül függesztették ki kuny-

hóikra, egyes a környéken diszhelyen álló fákra, vagy faluik kerítésére. Szép termetű emberek, a karcsú s szabályos termetű nőket arab rabszolga kereskedők messze szállították. Hiúk is szépségükre, különösen a férfiak, kik hajukat és szakállukat különféle bizarr modorban fonják össze, szarvakat, szárnyakat, sapkákat s más alakokat utánozva velük. Az araboktól eltanulták a tágas fehér tógák viselését, de örömeztobb hordanak állatbőröket. Fegyverük, a lándzsák és kardok mindenkor diszítettek s ebben a diszítésben igen ügyesek,

Njangve.

emellett tudnak festeni, függő hidakat építeni s négyszögű házaik csinosabbak, mint a szomszédaiké. Hatalmuk mindamellert ma már nincs, az arabok teljesen szétszórták államukat.

Délfelé azonban még a közelmúltban is jelentékeny néger állam volt: *Mzirí* országa vagy Garangaja, melyet régebben Kazembe országának is neveztek. Ez az ország a Luapala és a Lualaba között fekszik főképp a Mussinga hegységben, mely rézbányáiról messzeföldön ismeretes volt s egykor (átlag 1260 méter magasságban fekvővén)

európai leteleplülőknek kedvencz nyaraló helye lehet. Mziri harczias nemzet, fejedelmök vérengző volt s szerette alattvalóit füleik és orraik bevágására elítélni, lakóházát koponyák díszítették, állandó katonáinak száma a tizezret meghaladta. Lakosai, a bajangok vagy bajekek tudják bányáiknak becsét s ovatosan igyekeznek annak kincseit idegenek előtt elrejtteni. Nők harcziasak, gyakran maguk is részt vesznek a csatákban s a hadjáratokat és vadászatokat ők vezet-

Manjema főnök.

különösen faragók. Fővárosuk Kilemba mocsarak közt fekszik, de vannak más községei a hegyekben, melyek valósággal barlangokban helyezvék el, még a házi állatok ólái is föld alatt vannak.

Már ezekben a most említett országokban is tömérdek a folyó és a tó, egész nagy tömeg lakik szigeteken: még inkább délfelé a Bangvelo tó vidékén a víz lesz az uralkodó elem. A Kongo és Zambezi között vízválasztó gyanánt szereplő Mussinga hegységben a szó

tik. Az ország vadgazdagsága következtében öltözetükben a vadbőr nagy szerepet játszik. Kiváló ellenfeleik az észak felé lakó *varuák*, kiknek országát előbb uralkodójuk neve után Kassongonak is hívták. Az ország egyideig a Muato-Jamvo hűbéres országa, kerületekre oszlott egy-egy négy évre választott kapitány (kilolo) vezetése alatt, kiket s még inkább a fejedelmet istenként tiszteltek, bár a dynastiának külön fetise volt, mások előtt megközelíthetetlen erdőbe rejtve. Vad s vérengző nép ez is, emberáldozatok s kánnibalismus ismeretesei felölök, de e mellett rendkívül ügyes iparosok,

szoros értelmében megszámlálhatatlan sok forrás ered. Távrolról tekintve némely vidék ablaktáblákon feltűnedező jégjegeczek tömkelegének látszik. A forrás víz kezdetben mocsaros lesz, s midőn a mocsarokból patakba oszolva ki jön, már tekintélyes folyókat alkot. A Bangvelo tó környékén legalább 50 oly patak van, melyet már nehéz átgázolni. Livingstone óta sok utazó felkereste ezt a sajátságos

Koponyafa.

vidéket, mindamellert aránylag még nagyon homályos tudatunk van róla. Kikutatását megnehezíti bonyolult hegyrendszere is. A Moero tótól északra egész nagy néptörzs lakik barlangokban, melyek mind vízzel el vannak látva, úgy hogy a lakók az ostromot hosszabb ideig képesek volnának kiállani. A barlangokban és sziklákon érdekes hieroglyphák és állatképek találhatók.

A legtekintélyesebb nép a Csambezi forrás vidékén a *bembák*, kiknek birodalma nem rég a Tanganyka tótól a Nyassáig s kelet felé a Bangveloig és Moeroig terjedt erdős és mocsaras fensíkon. Nem egészen műveletlen nép. Városaik kerek kunyhókból állanak, melyet faczölöp körkerítés és árok vesz körül. A főváros 1884-ben 4—500 kunyhóból állott s neve Ketimkusu vagy Marukutu volt. De ez a hely időről-időre változik. A király halála után a holttestet kunyhójában hagyják, míg teljesen el nem rothad, de a nép elköltözik onnan s új fővárost alakít. A folytonos háborúk igen néptelenné teszik az országot. Maga a nép igen harczias s még inkább

Lunda fővárosa.

az volt régen a nyilak korszakában. A harcziasággal karöltve járt az uralkodó zsarnoki hatalma. Jogában állott a rabszolgákat és szabadokat egyaránt leöldösni, szolga serege s zenészei csaknem kivétel nélkül áldozataiból, (vakok, nyomorékok és eunuchok) állottak s gazdasága mellett hatalmát hirdették a legyilkoltak kitűzött koponyái, melyek különben diadaljelvénnyül csaknem minden faluban feltehetőek voltak egy-egy koponya-fán. A király elé mindenki csak szertartásszerű hódolattal járulhatott, összekötött kezekkel s földre borulva vagy fejét az uralkodó lába alá téve Fejedelmi jelvénnyek is voltak.

Az apró törzsek a bembák birodalma körül legtöbbnyire csak a mocsarakba vonulva tarthatták meg önállóságukat. De ily önálló államok igen nagyszámmal voltak. Giraud emlékszik meg a Singa halászó törzsről, mely összesen 25 emberből állott egy nagy fa aljában a Bangvelo egyik szigetén, de azért tekintélyes állam volt. Ily mocsaras vidéken fekszik Csitambo is, hol Afrika legkitünőbb kikutatóinak egyike Livingstone meghalt (1875. május 1-én) s a honnan hű szolgálói megható ragaszkodással 2200 km hosszú utat tettek meg, hogy a holttestet Zanzibarba vigyék. Egyik-másik törzs, mint a harcias Vua-Kissingák, sokáig sikerrel védték meg országukat a bembák ellen.

A Moero-tótól délre van *Lunda* ország, mely, hasonlóan a Kassai mellett fekvő s már említett Muata-Janvo birodalmához, egykor igen hatalmas birodalom volt, de a jelen század közepétől a bembák hatósága alá került. Mindamellett a lundák királya, a Kazemba (császár úr) maig is megtartotta a régi udvar nagy szertartásait, a minisztereket, kamarásokat és testőröket, hatalma jeléül kunyhóját koponyák veszik körül s egy valóságos ágyúja is van, melyet alattvalói fetisként tisztelnek. Tekintélye jeléül titokban eszik s ritkán mutatja magát. A múlt század végén, midőn Lacerda missionarius először járt itt, Kazemba városa nagy hírnévre tett szert Európában, de ez a város ma már nincs meg s az a kép, melyet Monteiro után (1831.) bemutatunk a város egy részéről, szintén megváltozott, mivel a főváros elhelyezése a király halála után itt is divatban van. Az építkezés módja jellemző a katona államra. Egy részét az államnak a Mziri birodalom kebelezte be.

DÉLVIDÉK.

A Mziri állammal eljutottunk a Kongo állam déli ma még csak nagyjában ismert részére. A Luapula és Lualaba közt eső Mziri vagy Garangaja ország egy része már ide tartozik, különösen a bajké vagy bajongo törzs, kik kitűnő vadászok és ékszerkovácsok, jellemző sajátságuk, hogy a nők köztök az uralkodók.

A szomszéd terület északnyugat felé, hol a nagy Szankuru folyó indul utjára, a *basongok* földje, kiket a különböző írók baluba, tusilangi s más nevek alatt is említenek. A basongo a legerőteljesebb és legszebb négek közé tartozik, értelmisége is jelentékeny: vas,

réz, fa, agyag s szövet feldolgozásában a nők igen ügyesek, míg a férfiak a négereknél kivételesen csaknem tisztán mezei munkával foglalkoznak vagy vadásznak. Egész a legújabb időkgig, míg a portugalokkal és arabokkal szorosabb összeköttetésbe nem jöttek, boldog volt e nép s Wissmann egész lelkesültséggel beszél vagyoni helyzetükről és patriarchalis életmódjukról. Az arabok feldúlták a községeket, rabszolgákat gyűjtve néptelenekké tettek egész vidékeket, a fehér ember pálinkájával bűnöket és betegségeket terjesztett el közöttük s megfosztotta őket szabadságuktól. Mindamellett még most is hatalmas törzs ez, különösen a Lomami folyó környékén vannak vidékek, melyek csak oly népesek, mint Európa országai s egyes községei igen nagyok. Wolf német utazó járt egy községben, melynek kertekben gazdag utcáján öt óráig haladt előre, úgy hogy lakosainakszámát legalább 15.000-re becsüli. Minden egyes község önálló köztársaság, bár a Lubilah balpartján Kotoban van egy főnök, kinek fennhatóságát vagy legalább tekintélyét messze földön elismerik. Idegen elemek nagy számmal laknak közöttök; így a törpe testalkatú batuák, az őslakók utódai, kiket a basongok lenéznek s nem ritkán vadállatként üldöznek, továbbá a lomamik, kik óriási fák lombjai közé rakott fészkekben laknak a szürke papagályok ezreivel együtt, melyek némely helyen oly óriási mennyiségben találhatók, hogy felrebbenve az égboltozatot elsötétítik.

Délre innen a Kassai és Lolua folyók mentén terül el *Kalandák* nagy birodalma, a hajdani Muata-Janvo országa, melyről már fentebb megemlékeztünk. Kalangi és Luiza folyók között, melyek a Lulua mellékfolyói, van váltakozó helyen a főváros, Mussumba, 8—10 ezer kunyhóból álló s legalább két kilométernyi átmérőjű község, melynek lakói nagyrészből a hadjáratokban szerzett rabszolga gyermekekből szaporodnak. Körülötte azonban már igen sok helyen néptelen a vidék s nem egy törzs pusztult ki egészen.

A Lulua folyó partjain élnek a *Kanandák*, harcias s független törzs, mely, igen erős méreg birtokában levén, sikerrel állott ellen a hódítóknak. Még európai utazó sem jutott el területükre. Északfelé következnek a tubindik vagy balindik, majd a *balubák*, melyek már szelidebbek. Hajdan még emberevők voltak, ma már a kutyát és majmot sem ölik meg, mert rokonaiknak tartják. Országuknak egy jelentékeny része Lubuku (=barátság) név alatt szoros szövetséget tart fenn, mely idegenekkel szemben exclusiv jellegű. Fővárosukban, Bena-Riambában még a fegyverviselés is tilos s a

vendégszeretetet korlátlan. Wissmann gondolkozó népnek nevezte őket, mivel tudvágyuk négereknél szokatlan nagy. Kítűnő katonák. Elterjedt szokás náluk a szlávoknál is divatozó vérszövetség, melylyel különösen a főnökök holtig tartó barátságot fogadnak egymásnak. Szorgalmas földművelők, ma rizset is nagy mennyiségben tenyésztenek. Egyik királyuk Bena-Riamba, ki Mukengében székelt, nagy reformator volt s többek közt Poggeval levelet küldött a fehérek királyához, melyben többféle tárgyat kért tőlök, így orvosságot a halál ellen. Európai jellegű házat építtetett, kedvezett a portugál kereskedőknek s rendes vámot és adót hozott be, különösen az elejtett vadállatok negyedrésztét követelte magának. Titokteljes vallásos szertartásaik vannak, melyekhez tartozik az ifjak körülmetélése és a nők rejtett erdei ünnepe. A balubák népe között 1884-ben Wissmann Mukenge közelében európai telepet is létesített *Luluaburgot*, mely ma is virágzik s gőzhajó járata van.

A szomszédságukban lakó bakubák már jelentékenyen vadak s az európaiakkal alig érintkeznek. Közöttük is jelentékeny számmal élnek a törpe (130—148 centimeter magas) batuák, kik, mint az akkák, csodálatosan mozgékonyak. Sem a bakukák, sem a Kassai völgyében lakó más fel nem említett törzsek nem ismertek még eléggé. Leghíresebbek köztök a basonga-minok, mint valószínűleg alaptalanul hirhedt emberevők, továbbá az északon lakó basengák, kiknek fővárosa (Gakoko) s többi helyei igen népesek.

Még inkább nyugot felé a Kuango mellett több hatalmas törzs él. Legalul a forrás vidéken a Kiokok (Csibokok) laknak, nagyobb-részt portugál területen. Utánuk következnek a minungok harcziás, de nagyon szétforgácsolt nép. Azután a bangalák (= folyó népei) földművelő és kereskedő törzse következik, kiknél már állami élet is létesült és pedig aristokratikus irányban, a királyt is a négy fő méltóságot viselők választják, különben egészen portugálok vezetik ügyeiket. Még feljebb már a Kongoba közel vannak a *majakkák*, vagy muntu kiamvoék, kiket közönségesebben a már fentebb is említett Putu Kassongo fővárosukról ismernek. Ez a főváros nagy czölöpkerítésben mintegy ezer kunyhóból áll. Igen fontos kereskedő hely, mely élénk összeköttetésben áll a Stanley-poolnál, Kvamouthnál és a tengerparton levő európai telepekkel. Ezért az ország népe is aránylag művelt, kaucsukkal és dohányal nagy kereskedést űz. Sokan azt hiszik, hogy ennek az országnak népe a hirhedt Dzsagga törzs utóda, mely törzs egykor a Kongo

államot szétrombolta s biztonnyal a kafferekkal állott összeköttetésben.

Nagyon vázlatos és rendkívül hiányos mindaz, mit a Kongo államról elmondhattunk. Stanley óta tömérdek utazó járt itt s mindannak daczára ismeretünk igen csekély. Kevés kivétellel alig tömörültek a néger törzsek s az európai állam a Kongo alsó folyásán kívül még nem vert gyökeret. Ez okból az utazók részletes leirásai csak a neveket szaporítják s ismétléseket hoznak létre. A földrajzi egyedek még nem alakultak meg. Maga az állam, mely a szerződéses értelmében ma még nem belga terület s Belgiummal csak a jelenlegi Lipót király személye utján van összeköttetésben, még gyarmati consolidálásig sem jutott el. A Kongo államot csak a jövő század fogja valóban megismerni.

Elhagyjuk tehát most ezt az érdekes területet, mely Közép-Afrikának valódi zöme. Mielőtt azonban még inkább délre hatolnánk, kelet felé fordulunk, hogy megismerjük az új középafrikai európai gyarmatokat, melyek a Kongo államnak részben egyenlő szélességű fokok alatt terülnek el.

Varua néger fejdísz.

Kelet-Afrika.

KILENCZEDIK FEJEZET.

BRIT-KELETAFRIKA.

K. W. *Schmidt*: Zanzibar. Leipzig, 1888. — Mc. *Dermott*: British East Afrika. London, Champan, 1893. — Handbook of british east Africa. London, Harisson, 1893. — *Hömel* Lajos: A Rudolf és Stefánia tavakhoz Teleky Sámuel gróf felfedező útja. Bp., 1893. Ráth Mór. — W. von *Freeden*: Reise und Jagdbilder aus Afrika. Leipzig, 1888. — *Thomson*: Durch Massailand. Leipzig, 1885.

AFRIKA legujabb államai közé tartozik Brit-Keletafrika is, maguk az angolok csak 1887-ben foglaltak itt talajt s a hatalmas területnek igen kis része, tulajdonkép csak a híres Zanzibar sziget volt régi időktől fogva rendezett terület. Nagyjából csak a múlt és jelen évtizedben kutatták ki, ma azonban már fővonalaiiban ismeretes; legismeretlenebb sajátságosan északi része, mely Abesszniával s az olasz gyarmatokkal határos.

Az európaiak közül először a németek akartak itt gyarmatosítani. Denhard 1885-ben Vitu szultánjától megvásárolta területének egy részét. Csakhamar erre az angolok foglalták el Mombaza és Malindi tengerparti városokat. A két vetélkedő állam 1886-ban „érdekköre“ határait állapította meg s az angolok uralmát Umba folyótól Tanáig nyugaton a Kilimandzsaro havasig és a Victoria

Nyanza tóig állapította meg. A határok azonban újabb hódítások következtében folytonosan változtak, a jelenlegi megállapodás 1890-ben történt, midőn a ravasz angolok, felhasználva a németek naiv vágyát, hogy a hazájuk szomszédságában levő Helgoland szigetet megnyerték, megnyerték tőlök Vitut s más parti birtokaikat, sőt megnyerték a védnökségi jogot a híres Zanzibar sziget felett. Az angolok ily módon igen nagy s jelentékeny jövőt ígérő ország birtokába jutottak. Ez az ország most az olasz érdekkörtől a Juba folyó torkolatától benyulik az új német Keletafrika területéig, hozzá tartoznak a még délabb fekvésű szigetek is Mafia kivételével s nyugat felé a Victoria Nyanzán túl megy a határ a Kongo államig. Magában foglalja tehát a Kilimandzsaro és Kenia közt fekvő fensíket, a Rudolftó vidékét, a Nilus forrásainak környékét s a Victoria Nyanza mellett elterülő két jelentékeny belföldi államot, Ugandat és Unjarot. Ujabban az angolok északnyugati területüknek egy részét, a niam-niamok földjét átengedték a Kongo államnak s cserébe csak egy kis földszalagot nyertek, mely azonban birtokaikat egyenes összeköttetésbe hozza a Tanganyika tóval s ezáltal Délafrikában fekvő területükkel. Ha sikerül az angol politika, hogy a jelenlegi mahdi birodalmát, mely egykor a ma tényleg angol fenhatóság alatt álló Egyiptom kiegészítő része volt, hatalma alá kerítse, Brit-Keletafrika lesz az a hatalmas kapocs, mely az angolok afrikai birtokait a Fokföldtől fel egész Kairóig és Alexandriáig egyesíti s így Afrikában új világmentesítést létesít. S erre már most kezdik az előmunkálatokat. A Fokföldtől folyvást előre hatol észak felé a vasut s a hol az megszűnt, rakják a táviró oszlopokat, melyek már a közel jövőben eljutnak Délafrika csúcsától egész a Nilus forrásáig.

A nagy világbirodalom hatalmas kapcsa nélkül is igen jelentékeny az új angol terület. Talán egész Afrikában nincs oly egészséges, kulturára annyira alkalmas s valóban paradicsomi becsű rész, mint itt a két nagy havas, Kilimandzsaro és Kenia között levő fensík, hol tropikus buja a növényzet, mesés gazdag az állatvilág s mind a mellett mérsékelt az éghajlat. A modern socialista ábrándozók egyike, a magyar születésű Hertzka Tivadar ezen a vidéken akarta létesíteni „Freiland“ nevű boldog országát s annak központját paradicsomvölgynek nevezte el. Két-három jelentékeny s hosszú vonalban hajózható folyam vezet a tengerpartig s a nyugati határon a Nilus forrástavai alkotják a kultúra elemeit, köztük a hatalmas *Victoria Nyanza*, Afrika legnagyobb (75.000 km²) tava, valóságos belföldi

Baker és magyar neje.

tenger 1200 m. magasságban a tenger színe felett, telve öblökkel és szigetekkel, a jövő művelt állam egy-egy önként kínálkozó természeti kultur pontjaival. Mellette kisebb-nagyobb tavak vannak, a legnagyobbak az Alberttó (5600 km²) és az Albert Eduard tó (3000 km²) s közöttük a Nilus nagy forrásvizei, a Kagera, Katonga, Szemliki és a Somerset Nil. Mindezekhez járul a sok gazdag legelő, hatalmas hegységek s a természet más áldásai. A természet kedvező voltát mutatja az a körülmény is, hogy e helyen már jóval az európaiak megjelenése előtt két hatalmas benszült nép aránylag jelentékeny műveltséget szerzett: északon az ugandák s délen a harczias massaik.

Olvasóinkat bizonyosan érdekelni fogja, hogy ennek a jelentékeny birodalomnak felfedezői között két magyar ember jelentékeny érdemeket szerzett. Egyik gróf Teleky Sámuel, a Rudolf és Stefánia tavak felfedezője, általában ismeretes. Kevésbé tudjak, hogy a másik egy nő volt, Baker Sámuel neje, a budapesti Sas családból eredő nő, ki azonban nemcsak hű kísérelője volt férjének a Nilus forrás vidékeinek kikutatása alkalmával tett nagy útján, de valóban részese is, mivel női gyöngédséget felülmuló erővel s tapintattal több ízben önállóan vezette a nagy utat.

Teleky Sámuel gróf, Rudolf trónörökös barátja 1887—1888-ban vezette nevezetes expedícióját Höhnel Lajos hadnagy kíséretében a massaiak földjén át s először hatolt észak felé a Baringo-tavon túl két nagy tóig, melyeket fejedelmi barátja és neje nevére keresztelt el. Baker Sámuel 1862—1864 között tette meg nagy útját Khartumból fel a Niluson s az ő nevéhez van csatolva az Albert Nyanza tó felfedezése. A Victoria Nyanza és a Tanganyika tavak felfedezése már régebben (1858 és 1860) történt Burton és Speke angol utazók által, az Albert Eduard tavat pedig s a közelében fekvő Ruvenzori havast 1889-ben Stanley fedezte fel. Nevezetesen még Decken báró, Thomson és Meyer János utazásai a Kilimandzsaro vidékén.

Brit-Keletafrika területét és népességét megközelítőleg is bajos megállapítani. Mérsékelt számítással másfél akkora, mint hazánk, legalább 5 millió lakossal. Politikai osztályozása sincs, hiszen az egész területen csak a partvidék egyes helyein s a régi Ugandában vannak európaiak, a többi a kutató utazók utvonalaik kívül csak hallomás után, a Nilus és a Rudolf tó közt, valamint innen a Jubáig eső vidék pedig így sem ismeretes. De kétségkívül van természeti osztályozás, bár az egész tropikus éghajlat alatt fekszik. A Kenia fensík vulkanikus jellege egészen eltérő a partvonalától s ismét más jellege

van a Nilus forrásvidékének, hol a galeria erdőségek, nagy nádasok váltakoznak, különböző végül a gallák sivár, vízszegény vidéke. S míg a partvidéken Zanzibar népének történeti fejlődése uralkodott s a nagy tavak mellett Ugandában sajtáságos belföldi művelődés fejlődött ki, voltak s vannak ezen aránylag kis területnek oly részei, hol egészen vad állapotban maradt a nép. E szerint külön-külön emlékezünk meg Zanzibárról, a partvidékről, a Kenia vidékéről, Ugandáról, a Nilusforrás vidékéről és az északi részben ismeretlen területről.

ZANZIBÁR.

A legérdekesebb s legnevezetesebb pontja Brit-Keletafrikának tulajdonképi területén kívül attól délre esik s ez Zanzibár és a vele csaknem állandóan összekötött Pemba sziget. Ez a két sziget a déli szélesség 5—7. foka közt fekszik, míg a gyarmat nagyobb része az egyenlítő felett terjed el. Mindamellett kétségtelen, hogy Zanzibár nagysága és multja biztosítja számára az egész területen az elsőséget.

Már az ókorban volt e helyen arab gyarmat, melyet Ptolamaeus Azania név alatt említ. De a középkorban s az újkor kezdetén, midőn a portugallok uralkodtak itt, nem volt jelentősége. 1784-ben Keletarabia egyik hatalmas törzse, a maszkáti, mely már 1698-ban letelepedett Mombazában, foglalta el a spanyoloktól Zanzibárt s ezzel együtt az egész partvonalat az egyenlítőtől Delgado-fokig, melyet azontul Zanzibari szultánságnak vagy a benszülöttekről szuahéli partvidéknek neveztek. Az arabok élelmes kereskedők voltak s különösen a rabszolgakereskedés nagyon felvirágoztatta gyarmatukat. Már e század közepén 50 ezer ember lakott Zanzibárban s a kormányzó az anyaállamnak 40.000 Mária Terézia-tallér adót fizetett. 1858-ban örökösödési osztály folytán Zanzibár önálló szultánság lett s ezen idő óta mindinkább szorosabb összeköttetésbe lépett az európaiakkal, különösen pedig Seyid Bargas ben Said szultán uralkodása alatt (1870—1888.) valódi rendszeres állammá alakult. Nagyban elősegítette ezt az átalakulást az európai konzulok hatalma, az angol kormány erélyes fellépése a rabszolgakereskedés megszüntetése végett s hogy e század második felében a felfedező utazások nagyobb része innen indult ki s Zanzibár népének valódi keresetforrása lett a karavánok vezetése. A szultánság még most is fennáll, de csak

névleg s egykori területén, mint fennebb említettük, az angolok és németek osztozkodtak meg.

Maga Zanzibár sziget 1591 km² kiterjedésű (olyan forma, mint Csanádmegye), de 200.000 embernél több lakik rajta s ennek $\frac{2}{3}$ -a a fővárosban, mely ennél fogva Kairó után Afrika legnépesebb városa. A sziget fele kopár, kavicsos talaju, másik fele azonban igen termékeny. Egyes helyeken a laza homokkövekből a tropikus esőzések hatalmas oszlopokat és földgulákat mostak ki, itt-ott korall sziklák is emelkednek, de a legmagasabb pont csak 130 m. magas. Dombos vidékén minden házat gyümölcsös kert vesz körül, melyből hatalmas kokusz- és areka pálmák és különféle illatos fűszeres fák emelkednek ki. Vannak sűrű mocsaras erdőségek, melyekben nagyobb vadállatok is találhatóak, de leginkább csak madarak és rovarok. A tropikus éghajlat mindennek daczára eléggé kedvező és az európaiak is hamar meghonosodnak itt. Legkellemetlenebbek a június-augusztus hónapok, midőn a délkeleti monsum uralkodik s erős esőzések vannak. Szeptemberben s októberben az éghajlat a mi nyárunkéhoz hasonló, de novemberben és decemberben már sokkal nagyobb a forróság, bár északkeleti szelek türethetővé teszik azt. Néha nagy viharok fordulnak elő, 1872-ben egy ily vihar a város nagy részét elpusztította s közel 200 hajót tett tönkre.

A város, melyet a benszülöttek Unguja név alatt ismernek, a szigetnek a szárazföld felé eső oldalán fekszik, lapos, homokos földnyelven. Északi részén van az európai negyed, hol az arab előkelőségeknek is vannak palotáik. Ez a negyed egészen világpolgáriás: kőházak, aszfalt burkolat, csinos kertek s fényes butorok a jellemző dolgok, meg, — hogy kelet sajátosságai is érvényesüljenek — általában lapos tetők, melyek különösen esténként a legkedveltebb pihenő helyek. Az európai negyed után következik a bazárnegyed, melynek házai sokkal szerényebbek, de utcái élete hasonlíthatatlanul elevenebb. A négy nagy bazárban csaknem minden kigondolható áru kapható. Közvetlen utána a város közepén fekvő erőd körül már ritka a kőház s a bambuszkunyhók gyakoribbak: halászok, matrózok és rabszolgák laknak itt, túlnyomólag négerek. Külön külvárosok (Ugambo) is vannak részben erdők szélén négerek számára. A négerek városrésze büzhödt és piszkos, bár afrikai fogalmak szerint Zanzibár aránylag tiszta város. Kiváló épület nagyon kevés van. A mecsetek igénytelenek, a francia, angol missiótemplomok és egy pár fogadó már jelentékenyebbek. Legérdekesebb azonban a főtéren levő

szultáni palota, két emeletes, aránylag szerényen butorozott épület, két melléképülettel, melyben a hárem van. A palotát s az előtte levő tért villanyfény világítja s a telefon is használatban van.

Igen sok utczán, még ott is, hol két ember alig fér el egymás mellett, sűrűn egymás mellett vannak a boltok, fülkealaku mélyedések, telve mindenféle árúczikkal s élelmiszerral. Az utczákon tarka selyembe öltözött hölgyek óriási fülbevalókkal, karpereczekkel s nem

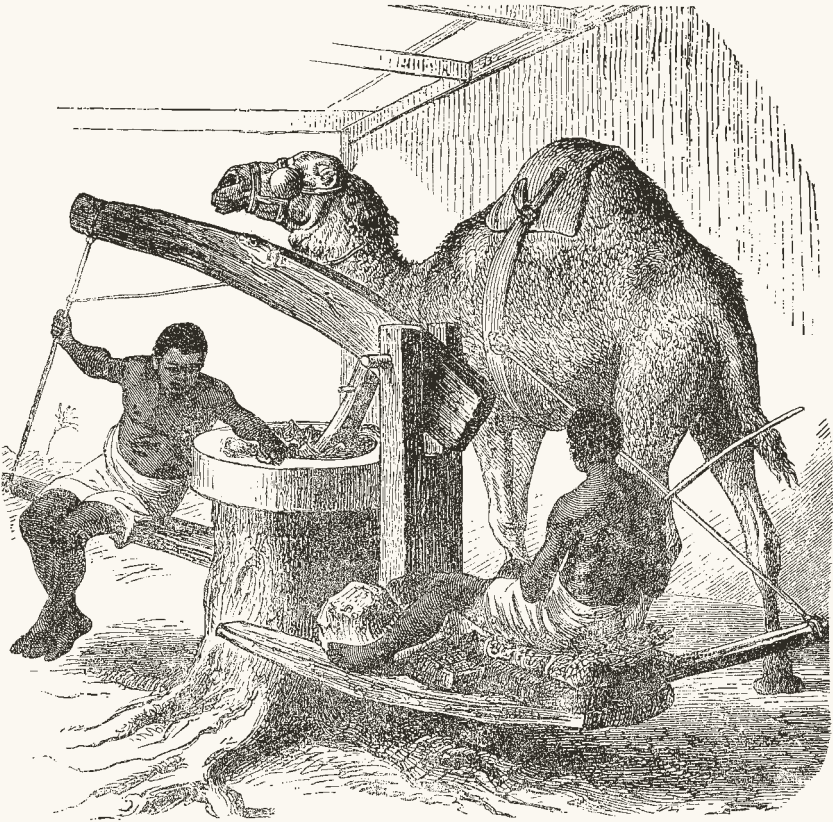

Zanzibár.

ritkán orrgyűrűkkel, arabok, perzsák, négerék vegyest járnak, valamint valóságos rabszolgák is, bár a rabszolgaságot jogilag már 1873-ban eltiltották s nyakukon egymáshoz lánczolt gonosztevők, kik a közmunkákat végzik. Az olajmalmokban használt tevék, a terheket hordó rabszolgák és a fejükön vizes korsókat vagy gyümölcsös-kosarakat hordó lányok élénkítik a képet. Legérdekesebb azonban a színvegyület, mivel Zanzibár lakói nemzetiség és rangkülönbség nélkül tetszelegnek maguknak abban, hogy minél rikítóbb színű ruhákat hordjanak, minél többet fessenek be arcukból s végül, hogy

hajukat mesterséges módon fonják, s testüket ékszerekkel rakják meg.

Az uralkodó elem még jelenleg az arab. Ők a legnagyobb földbirtokosok, a leggazdagabb kereskedők, a főtisztviselők s általában az aristokrata elem, bár hatalmukat a fehérek nagyon megcsönkítették s vagyonuk nagy része egy pár száz itt lakó brahman

Malom Zanzibárban.

hindu kezében van, kik nagykereskedők és élelmes uzsorások. Az ő tekintélyük és hatalmuk nagyban járult ahhoz, hogy az angolok, kiknek alattvalói, Zanzibárban oly szilárd talajt nyertek. A népesség legnagyobb része szuahéli néger, ügyes, de élelmes és ravasz nép. Vannak még más néger, madagaszkáriak s igen sok vegyes vérű, köztük a portugál és néger vérkeresztezésből származott gadoezek.

Mióta a rabszolgakereskedés Zanzibarban tilos, a főzlet a karavánok felszereléséből áll: ez épen nem jelentéktelen dolog, mert Kelet-Afrika nagy részének kultur-szükségletét Zanzibar adja. Már maga az a tény, hogy évenként 10—20 ezer teherhordó megy innen a szárazföldre, rendkívül forgalmat okoz. Ezek a karavánok hozzák viszont ide az elefántcsontot (évenként 200—300 ezer kg.), gummit és más árukat. Magának a szigetnek is van két jelentékeny kiviteli czikke a szegfűbors, melyet nagyban termelnek és a kopra s e mellett egy pár jelentékeny iparczikk, így kosarak, legyezők, agyagedények, fegyverek, pálma bor (tembo); különösen az olaj, melyet kókuszdió és pálmamag malomban történő kisajtolásával készítenek. Zanzibarból négy tengeralatti táviró húzal, négy rendes gőzhajó-társaság s több száz más hajó közvetíti a nagy forgalmat észak és dél felé, e mellett a parti forgalomra nagy bárkák (dhau) állanak rendelkezésre. Van hadi flotta s egy pár ezer főnyi katonaság, melyeket régebben különösen a rabszolgakereskedők ellen használtak, bár nem nagy sikerrel, mivel a rabszolgakereskedés Zanzibarban a legutóbbi időkig fennmaradt, különösen, mivel az arabok mint francia vagy portugál alattvalók, képesek voltak maguknak utlevelet szerezni s rabszolgáikat szerződött munkások czíme alatt szállították.

Zanzibár területének mintegy két harmada *Pemba* sziget (964 km²) az 5° alatt, de távolról sem ily jelentékeny hely. Lakóinak száma alig 15.000 s ezek nagyjából rabszolga, az előkelő osztály arab kereskedőkből áll. A sziget nyugati része rendkívül szaggatott, telve öblökkel és lagunákkal, ellentétben a nagy. Océán felé eső, csaknem egyhangu magas parttal, de a nyugati öblök sekély vizük miatt nagyobb járművekre nézve hozzáférhetlenek s e mellett az éghajlat igen egészségtelen. Az ujonnan jöttöket rögtön erős indigestio, himlő, vagy váltóláz fogja el s kiütések gyakoriak. A nép, bár a növényzet igen gazdag, rizsen, szegfűborsos és kakaón kívül alig termeszt valamit, inkább baromtenyésztésből és kereskedésből él. Két nagyobb helye Kisikasi és Saki-Saki nem jelentékenyek. Említésre méltó, hogy Pemba szigetén sok kauri-kagyló van, melyet a négerék nagy része régebben pénz gyanánt használt s hogy a régi portugáloknak erődeiből még maradtak nyomok.

A PARTVIDÉK.

A angol gyarmat partvidéke Pemba szigetével szemben az Umba vagy Waga folyó torkolatánál kezdődik s csaknem az egyenlítőnél a Juba torkolatánál végződik, bár a terület északi határa jelentékenyen magasabban van, egész Abesszinia szomszédságában az északi szélesség 6-ik foka alatt. Nagyonbár sík vagy dombos vidék, melyeket a Kilimandzsaróról és Keniáról jövő folyók öntöznek. Három folyó különösen nevezetes közöttük: a Szabaki, az erdők vize, a tekintélyes Tana és a határként szolgáló Juba. Az első a Német területen levő Panganival együtt a Kilimandzsaronak, a Tana a Kenia vizeit egyesíti, a Juba már a gallák ismeretlen vidékéről nyeri vízbőségét. A legnagyobb közöttük a Tana, mely Massa közelében 50 m. széles s 4—10 mély, de még szélesebb is lehetne, ha a tengerhez közeledve nem oszlanék meg mindenfelé s nem alkotna tömérdek lagunát.

Délről észak felé haladva a legelső nagyobb törzs a *vanikák*, kik részint az inkább dombvidék jellegű Simbu hegységen, részint az innen nyugat felé terjedő fennsíkon laknak, mely kezdetben igen termékeny s különösen kitünő legelőkből gazdag, később azonban emelkedve terméketlen és kavicsos lesz és ezért már néptelenebb is. A vanikák erőteljes nép, hosszúkás, kúpos koponyájuk a gallákra emlékeztet, egészben véve azonban néger jellegűek, merev szemeik, élénk mozdulataik, nyers, ugató hangjuk vad jellemüket mutatja. Öltözetük a csipőövön kívül csak réz- és vasékszerekből áll, még a tetőválás sem nagyon divatos köztük. A mérges nyilak, dárdák és bunkók ma már háttérbe szorultak. Európai hatás alatt kifejlődött náluk a koldulás és részegeskedés. Temetésnél kicsapongó torok vanak divatban. Minden község önálló, de az öregek despoták, különösen azok, kiknek kezében van a varázs-doromból, melynek hangja még most is reszketést okoz közöttük. Nevezetes szokásuk, hogy a serdülő ifjakat teljesen meztelenül az erdőbe küldik, a honnan csak akkor jöhetnek elő, ha valakit megöltek és ekkor lesznek nagykoruak.

A vanikák között szétszórva laknak a *vabonik*, valószínűleg egy elzüllött nagy nép maradványai. Legtöbbnyire kóbor életet élnek az erdőkben és mocsarak között vadászattal, halászattal s vad méh mézével, valamint gyümölcsökkel táplálva magukat. Megvetett, üldözött faj, ezért félnék és alázatos, de különben jó indulatu és türel-

mes. Még a szultánjuk is, ki a Kilovanje-tó mellett lakik, a gallák alattvalója.

Legtekintélyesebb mindannyiuk között a Tana folyó mellett fekvő *Vitu* birodalom, melynek lakói, tulnyomólag gallák, e században függetlenek voltak Zanzibártól és bizonyos műveltségre tettek szert. A hasonló nevű főváros megerősített hely s ezenkívül minden gyarmatban külön katonai kormányzó és polgári bíró él. A birodalom legértékesebb része néhány a part mellett levő sziget, melyek közt Pata a legnagyobb, három várossal, de a legfontosabb Lamu, hol teljes arab műveltség vert gyökeret; már az európaiak letelepedése előtt iskolák, városház és más kulturális tényezők voltak benne. Erődje, melyet 1811-ben alapítottak, kőfalból épült koczka-épület, minden sarkon egy toronnyal, és 12—15 méter magas falakkal. Itt és a többi szigeteken még portugál romok is vannak.

Még nevezetesebb hely a partvidéken *Mombaza* város a déli szélesség 4-ik foka alatt, hasonló nevű szigeten, mely egy mélyen elágazó tengeröbölben fekszik. A sziget korall képződésű gazdag növényzettel, melyek között nem egy több ezer éves óriási kigelia és adansonia található. Állatvilága, különösen a gázló és énekes madarak, szintén elég gazdag, de nagyobb emlősök alig vannak a szigeten. Maga a város nem oly tekintélyes, mint Zanzibár, épületeinek nagyobb része egyszerű kunyhó, de van jelentékeny erődje s egy pár csinos háza. Mombaza ma az angol gyarmat főhelye, a honnan újabb vasutat is kezdenek építeni a Kilimandzsaro felé s egész sereg tudományos expedíció indult útnak. Camoens is megénekelte e helyet s hatalmas kikötője nagy szerepet játszott Kelet-Afrika történetében. Közel hozzá a szárazföldön vannak Freretown és Rabai telepek, a hol európaiak is laknak s a sziget tulsó oldalán Kilindini kikötő város.

A többi parti városok között a hajdan nagy szerepet játszott Tangaunkon és Kilefi, ma már pusztuló helyek. Ellenkezőleg *Malindi* a Szabaki torkolatánál újból emelkedik, bár a régi portugál város, hol még Vasco de Gama padraoja, egy oszlop Portugal czimereivel és a kereszttel, fennmaradt, nagyjából tropikus növényzettel borított romhalmaz, hol ma csak arab és persa feliratok kutatásáért jár egy pár kíváncsi ember.

A KENIA VIDÉKE.

Csaknem pontosan az egyenlítő vonala alatt, a forróságáról híres Afrika bensejében fekszik a Kenia nevű örök havas. Nem csoda, hogy midőn 1849-ben a jámbor sváb missionarius pater Krapf először meglátta, valóságos csodának tartotta, miként az aljában lakó vad törzsek is, kik a megfagyott hóról és jégről, itt az egyenlítő alatt, alig alkothatnak magoknak némi képzetet. S hozzá még ez a hatalmas hegy, melynek magassága 5500 m., tehát mintha a Montblanc tetejére még reáráknánk Budapest büszkeségeit, a Jánoshegyet és a Gellérthegyet és tetejükbe még kétszer ugyanekkora hegyeket, ez a hatalmas hegy egykor kiváló tűzokádó volt, melynek ma kialudt kraterjét először (1887.) egy magyar ember, Teleki, látta meg, maga előtt szemlélvén egy óriási 4—5000 méter átmérőjű, és 1100 m. mély üreget, melynek jéggel borított talajából erős patak ömlik ki. Teleki sem juthatott el azonban a hegyóriás csúcsáig, csak 4600 m. magasságba mehetett fel a kráterig, hol nyugat felé meredek csúcsot, keletre széles, lapos tetőzetet látott. A óriás hegy alján őserdő van körülbelül 2400 m. magasságig, azután bambusz sűrűség, majd nyíltabb erdőség jön, 3160 m. felül már bokrok, 3500 m. felül mohok s 4600 m. körül az örök hó következik. Az északi oldalon ered a hegység leghatalmasabb folyója a Tana, mely az egész hegység déli részét megkerülve, az összes patakokat magába öleli.

A tropikus éghajlat gazdaggá teszi a Kenia környékét, bár az erdő fái ritkábbak, a bozótok nem nagyon sűrűek, kivéven a bambusz sűrűséget, hol oly tömegesen nő a nád, hogy az előrehatolás benne teljesen lehetetlen volna, ha nem lennének elefánt- és bivalycsapások, melyeket fel lehet az utazónak használni. Mert az állatok még itt, a lomniczi csúcs magasságát jóval felülhaladó vidéken is, tömegesen fordulnak elő. Teleki talált párduczot is, de különösen igen sok madarat, köztük egy galamb nagyságu, zöld tollu és vörös pofájú papagályt, mely ezrével fordult elő. Nagyon kevésel az örök hó határának kezdete előtt 4000 méter magasságon felül láttak még egy szép rigóféle madarat és egy világosbarna szőrű farkatlan marmotát, holott e helyen a benszülött négerek már nem tudták kiállani a rettenetes hideget, hiszen + 7° C.-t mutatott a hőmérő, mint nálunk tavaszi napokon, de a mely az egyenlítő alatt egészen ismeretlen.

Az egész hegység, valamint környéke, vulkanikus jellegű. Magán az örök havas csúcán oszlopszerűen elrendezett világosbarna phonolith kúpok emelkednek, oldalain gyakoriak a hóval takart kúpok s itt-ott apróbb tengerszemek fordulnak elő. Nemcsak maga a Kenia, a közelében fekvő Aberdare hegláncz, a Szubogo és Marmanett hegyek szintén vulkanikus eredetűek, míg a közöttük, meg a Kenia között elterülő nagy fensíkot egykori láva és hamu borítja el. A fensíkon magas hegységek kevés számmal vannak, nagyjából a nyugati részen, mely általában magasabb, 2000 m. a tenger színe felett. A másik lejtősödő felület Guasszó Narók folyón túl lassanként ereszkedik le 1300 méter magasságra. Ezt a lejtőt Leikipia fensíknak nevezik s egyike Afrika legszebb vidékeinek, hol a völgyeket magas fü, időnként erdős részek borítják, avagy egészen lapos, alacsony, fátlan gerincektől környékezett völgymedenczék, esetleg régi tófenekék. A fák között tömördek az ehetséző gyümölcsessel megrakott, és az állatvilág gazdagabb, mint Afrika legtöbb más vidékén.

Ennek az áldott fensíknak és környékének lakói *kikujuiak* vagy kokoják, a legnevezetesebb népfajok egyike Afrikában. Szorgalmas nép, mely lakóhelyének erdejét kiirtva, földjén egész sereg növényt termel, állat- és méhtenyésztéssel foglalkozik, iparüzésben is ügyes s e mellett rendszerető. Minden völgynek külön főnöke (szamaki) van, azonban nem annyira a személy, mint a hagyományos jog uralkodik s a békés hangulat állandó. A szomszéd masszaiaktól félve, falvaikat gyakran rejtik el az erdőbe, vagy banán ültetvények közé, de még ilyenkor is eléggé csinosítják azt. A kunyhók kerek és laposak, kúpalku szalma- vagy nádfödéllel fedve. A fedél a függőleges falak fölött kinyúlik, külső szélén támasztó oszlopok tartják; a falak kosárszerű vesszőfonalakból állanak, és kívülről vagy szépen megfaragott gerendák takarják, vagy agyagburkolat. Minden kunyhó mellett két hasonló kis épület áll, a melyek a learatott gabona megőrzésére szolgálnak. Mert ez az ország ma is valóságos tárháza a gabonának, jövőben még jelentékenyebb lesz.

A főtermék északon a banana, délen a batata, bab és köles. A banánát ritkán hagyják megérni; rendszeren éretlen állapotban szakítják le és vagy megfőzve eszik meg, vagy megszárazítják és lisztet törnek. Lisztet készítenek még a durrhából, eleuzinéből és a jamszgyökérből. Buján terem továbbá a cukornád, de szárai kissé alacsonyak. A benszülöttek tulnyomólag szeszes italt készítenek belőle. Minden nagyobb faluban van e célra egy hosszú kifaragott

fatörzs, a melyben négy sorjában 10—12, körülbelől három literes tisztára kivésott lyuk van; ezekben zúzzák össze az asszonyok a meghámozott és összevagdalt czukornádat s a kisajtolt nedvet három napig hagyják erjedni.

A kikujuiak középtermetű erőteljes emberek, igen mozgékonyak és meglehetősen realis gondolkozásuk. Ez azonban nem zárja ki a cizoma-szeretetet. Különösen a fiatal emberek hajukba oly sok apró tollat fonnak, hogy az pikkelyesnek látszik s e mellett fülczim-páikba vagy fa-, nagy vas-ékszereket raknak, karjaikat és lábukat is feldíszítik. Magától érthető, hogy a nők sem maradnak el, különösen a karpereczeket és gyöngyfűzéreket szeretik. Fegyvereik még maig is mérges nyilak, bivalybőr paizsok, hajító buzogányok és kardok, de mindezeket inkább csak tüntetésül használják, mint békés hangulatu emberek. Fegyvereiket maguk készítik. Minden kikujai azonkívül hosszú, alul vastagabb bottal jár s háborus időben befesti magát.

Sokkal hiresebb azonban náluknál a délfelé szomszédjukban lakó nagy *mászai* (almászai) törzs, Keletafrika e részének legnevezetesebb néptörzse. Jóval azelőtt, hogy az európaiak erre a területre jöttek, híressé lett e népfaj, mint rendkívül harczias és vérengző nép, mely az arab karavánoknak rémjé volt s mióta megismerték, épen nem vesztett hirnevéből, mert harcziaságán és vadságán kívül, számos kiváló tulajdonságot és a népek életében jellemző sajáttságot ismertek fel bennük.

Kétségtelen, hogy a galla népekhez tartoznak. Külső alakjuk alig emlékeztet a közönséges négerekhez. Karcsu termetűek és általában nagyobbak a közepes termetűnél. Izmaik nem igen vannak kifejlődve, bőrük színe áttetsző csokoládészerű; álluk hegyes és előre álló; orruk nem olyan széles, mint a négereké, ajkuk keskeny, szemek feltűnően hosszúkásák és vízszintesen állanak. Hajuk gyapjas ugyan, de sokkal finomabb, mint a bantu négereké, nincs is olyan tömött. Tagjaik pompásan kifejlettek és arányosak; kéz- és lábcsuklóik feltűnően keskenyek. A férfiak általában szebbek, mint a nők, kik ezenfelül korán megvétnülnek, míg a férfi szép, arányos alakját érett korában is megtartja. Falvaik alacsony, lapos, $1\frac{1}{2}$ —2 méter magas és 3 — $3\frac{1}{2}$ méter átmérőjű kunyhókból állanak, melyek körben állanak és a méhsejtek mintájára ragasztatnak egymáshoz. A kör közepén egyes kisebb épületek is állanak, a melyek a fiatal borjaknak és kecskéknak éjjeli tanyául szolgálnak. Ha a legelők változtatása megkívánja, a mászai összeszedi a kunyhók botvázát, a tejes

Mászai harcos.

edényeket, szalmagyékényeket, fazekakat, ökröbőröket s más butorait s szamarakra, ökrökre s asszonyokra rakva elvándorol az új helyre, hol ismét az asszonyok dolga a bumbát újra felépíteni.

Azonban a mászaiaknál mindezek csak részben közös vonások, mivel a harczoló osztály csaknem minden tekintetben különbözik a többiektől. Igen érdekes ennek az osztálynak életmódja. Mihelyt a fiu serdülő korba lép, azaz 12—14 éves lesz (barnóti), köteles magát körülmetéltetni és ekkor a hasonló korúakkal 2—3 hétre a bozótos sűrűségbe vonul, hogy a vadászatot megtanulja s 15—16 éves korában már harczossá (morán) lesz. Eddig a család körében élt s velük étkezett, a mi volt, de ezentul már kizárólag hús és tej a tápláléka, az is felváltva. Növényi ételt ennie, vagy méhsört innia a moránnak nem szabad, ha ilyen nem akad és megéhezik, akáczfa mézgát, vagy bőrruháját rágicskálja. A tejet megfőzni egyáltalán nem szabad s hogy ezt elkerüljék, a tejet nem is adják el. A főtt húshoz valami kérget adnak, mely annak nedvét veresre festi. Enni mindig félreeső helyen látatlanul szeretnek. A moránok különben is távol laknak a családos emberektől, bár kaszárnyáikban sok hajadon leány él. Igen természetes, hogy mindeniknek különös gondja van fegyverzetére. Hosszú, éles dárda, bivalybőrből készült tojásdad alakú paizs a törzs színes címerével, hosszú, egyenes kard, vaskeménységű fából, vagy az orrszarvu szarvából csinált buzogány a fő fegyverek. Ezekhez járul a sajátóságos öltözet. Barna, szőrös kecskebőr öv, térdein vascsörgő, az alatt colobus-majom prémjéből készült szőrcsutak, hátán tarka, lobogó kelmedarab, arczán hadi álarcz, fején bőrszíjakra foglalt fekete strucz-toll-koszorú hadi ékszerei. Ezekhez járul, hogy fejét és vállait vörösre festett zsírral keni be, mely futás közben lehulló vércseppnek látszik, és hogy támadás közben dárdáját dobásra tartva, lobogó köpenyeggel rohan előre ördögi kiáltások között. A jámbor négereket bénító rémület fogja el a dárdaforgató, fantasztikus öltözetű vad emberek zajos rohanására s ezért legtöbbnyire ellenállás nélkül futnak el. A mászai harczosok azonban valóban vitéz emberek, nem egyszer történt meg, hogy az előttük ismeretlen puskaropogással is szembeállottak.

Egészen más alakja és életmódja van a családot alkotó mászaiaknak (moróuk). Az ilyennek, ha a harczosok közül kilép, legelső dolga asszonyokat és szarvasmarhákat szerezni, minél nagyobb számmal. Dárdája és paizsa árán veszi őket. Ezután kifurja fülét, vastag, csiga csavaru sárgaréz-korongokat tesz belé, egy-két metszőfogát kitöri

haját megnöveszti, karjait megrakja ékszerekkel, hogy külsőleg is mutassa polgári jellegét. A moróznak már szabad babot, banánát s más növényeket enni, méhsört inni és tubákot szívni, avagy natriumsóval kevert dohányt bagózni, de a hust ő is főeledelnek tartja. Földműveléssel nagyon keveset foglalkoznak, mind baromtenyésztők. Az ő falvaikat kerítések veszik körül, míg a moránoké nyílt, életmódjuk nem szigorú, külön fejöek van, a választott szónok (laigon), de valódi főnökük a varázsoló (leibon), ki pap és bíró egy személyben, de hatalma tudományától függ. Különben ők is festik magukat s a nők nyakukra és végtagjaikra oly szorosán helyezik a rézsodronykarikákat, hogy az ho'tuk napjáig rajtuk marad. Eszközeiket maguk készítik, vadásznak is, de csak kivételesen. Van láthatlan istenük (ngai), ki szélfuvással s menydörgéssel beszél hozzájuk s a havasban lakik. A tudós leibonok nagy vagyont gyűjtenek össze s valóságos próféta szerepet játszanak. Tisztelik a hyenát, mert hitük szerint az ősök lelke lakik benne, tisztelik a földet is s ezért a halottakat nem temetik el benne, hanem kiteszik a fák alá. Az arcznak és kezeknek gyöngge megköpdösése a barátság és jóindulat jele; a vásárt a cseretárgyak leköpésével szokták megpecsételni, az ajándékokat hasonló módon kell kezelni. Tiszteletben tartják a szarvasmarhákat is, nőknek nem szabad pásztorkodni vagy fejni s ha leölik az állatot, nyakánál szurják meg. A barátságot vérszerződéssel kötik meg, a karból kicseppenő vérral megnedvesítik egymás ajakát.

Szétszórtan élnek a mászaiak között apró csapatokban az *ndorobbok*, (mászai nyelven = szegény ördögök), kik velük rokonok, de különben megvetettek. A ndorobboknak nincsenek marháik, a földet sem művelik, egyedül vadászatból és méhészetből élnek. Különösen ügyes elefánt vadászok, de minden tekintetben függenek a mászaiaktól, kik nagyon zsarnokoskodnak felettök.

A hegyláncz nyugati részén nagy észak felé nyuló mélyedés terül el, melyen egyes kisebb-nagyobb tavak csaknem lánczszerűleg követik egymást. Legtöbbnyire mocsaras tavak, melyeknek területe az évszaknak megfelelően változik, de van közöttük néhány jelentékeny s első sorban a 225 km² területű *Baringo-tó*, valóságos gyöngye a hegyi tavaknak, közepén négy kisebb szigettől körülvelt nagy szigettel s körül övedzve erdős hegyekkel, melyek különösen nyugaton és északnyugaton igen magasak, míg a többi partot kopár, vulkánikus törmelékkal borított emelkedő talaj, avagy itt-ott széles nádas síkság választja el a hegyektől. A nagy sziget elsüllyedt kráternek látszik,

melyből a keleti rész hiányzik. A nagy tónak, mely 1115 m. magasban fekszik, kifolyása nincs, de azért vize édes és iható. Egykor valószínűleg messzebb nyult s a délen utána következő két mocsár is a tó vizének apadása folytán keletkezett. A többi nagyobb tavaknál, a Naivasa és Natron-tavak a legnevezetesebbek, szintén vannak vulkanikus hegyek, köztük a 2150 m. magas Ngai.

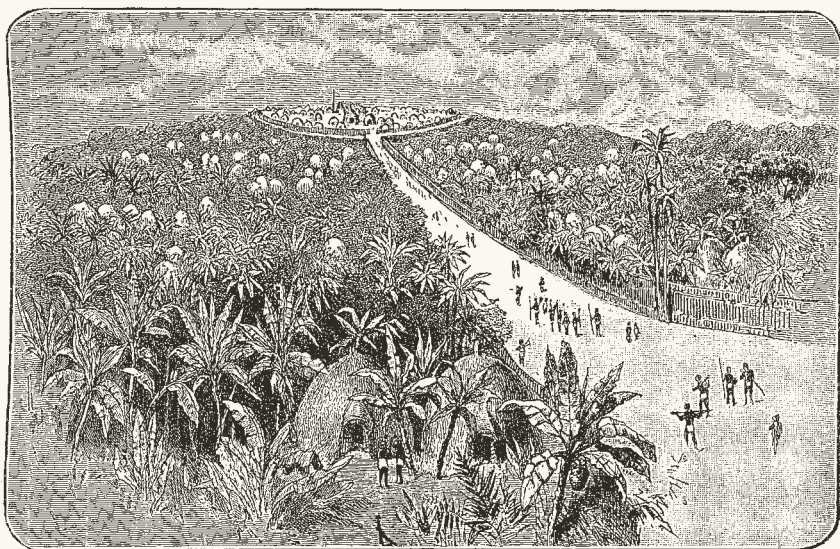
Tul a mélyedésen uj, még kevésbé ismert hegylánczok és csoportok következnek. Legnagyobbak közöttük az *Elgon* vagy *Ligonje* (4200 m.) és a *Csibcsaragnani* (3600 m.), melyeket több mással rendszeren hó borít, bár az egyenlítő alatt az örök hó még itt a svájczai havasokkal egyenlő magasságú csúcsokon sem tud megszilárdulni. A talaj általában vulkanikus, csak a *Lorogi* hegyláncz törzse áll ösközetekből. Valódi vulkánt nem találunk itt, még a nagy kiterjedésű *Aberdare* hegylánczban sem láttak addig oly csúcsot, melynek csak megközelítőleg is kráter alakja volna, másrészt a hegylánczok khaotikus alakja nagyszerű vulkanikus tevékenységre mutat, melynek hatása alatt tűntek el a kráterek és kúpok.

UGANDA.

Zanzibár kivételével talán Uganda a legismertebb név Brit-Keletafrikában. Mióta Stanley egész lelkesedéssel s ragyogó színekkel rajzolta Mtezanak, Uganda királyának udvarát s egyenesen „Néger Napoleon“-nak nevezte el ezt az uralkodót, számos irat jelent meg Ugandáról s töméntelen kép terjesztette hírnevét. Bizonyynal nem is méltatlanul. Az egyenlítő alatt több száz kilométer távolságra a parttól és az európai telepektől, még az arab műveltségtől is függetlenül, sajtóságos néger művelt állam keletkezett itt, de 20 év óta forradalmak dulnak benne csaknem állandóan, e mellett az európai művelődés rohamos léptekkel halad oly annyira, hogy (csaknem komikus megemlíteni) a földgömbön legutolsó (1893.) vallásos háboru protestánsok és katolikusok között éppen itt Ugandában volt, a hol megelőző nemzedék a keresztyénységnek hírét sem hallotta.

Uganda állam a nagy *Victoria-Nyanza* tó északi részén fekszik a *Nilus* és *Katonga* folyók között, egészen az egyenlítő körül. Területéhez tartoznak a tóban levő *Sessze-szigetek* — mintegy 400 — s ezen kívül a környéken fekvő *Usoga*, *Unjora*, *Usagara* és *Karagve* területek, habár nem szigorúan. Hatalma tetőpontján Uganda területe körül-

belül oly nagy volt, mint a nagy magyar alföld s lakosainak száma 2—5 millió közt ingadozott. A terület a tó partján hegyes, őserdőkkel borított, északfelé dombos, sőt részben sík. Éghajlata enyhe, csaknem egyöntetű, de nem lázmentes, különösen a márcziustól májusig és szeptembertől novemberig terjedő két esős időszak alatt. Külön fővárosa nincs, leghíresebb volt Rubaga, hol Mteza tartotta székhelyét, majd Banda és Rengo. Rubaga a tó északnyugati partján a Murchison öböl közelében dombon fekvő város volt. Mindkét oldalt bekerített banán- és pálmaligetekkel árnyékolt széles út vezetett az

Rubaga, Uganda volt fővárosa.

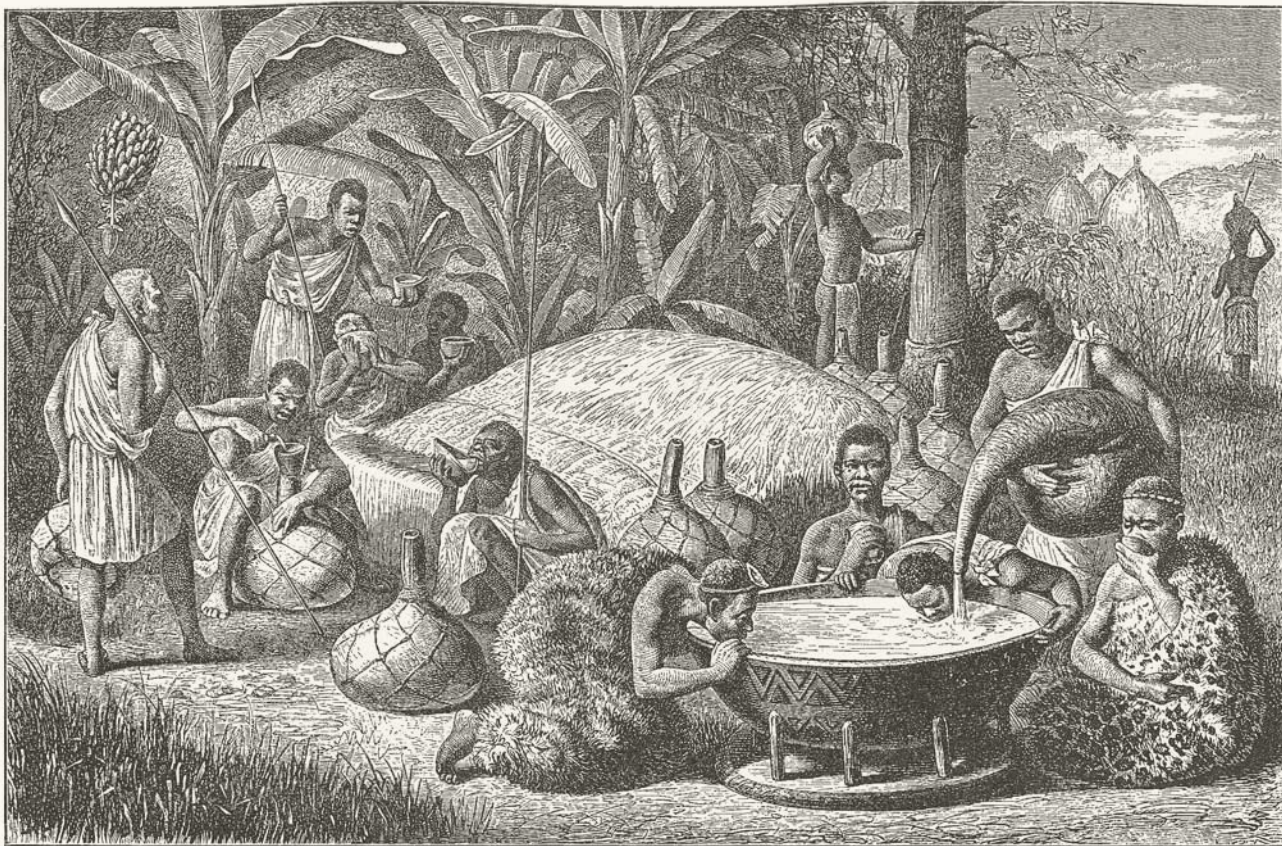
alattvalók kunyhói mellett fenn a tetőre, hol a palota, vagyis inkább a kunyhók tömege köralakú kerítésben terült el. A királyi kunyhók óriási nagyságúak voltak, némelyiket függönyök több részre osztották.

Midőn az első művelt európai Speke bevonult Ugandába (1862.), már a Stanley által Napoleonnak nevezett Mteza uralkodott, ki akkor 25 éves lehetett. Színésziességben fogadta vendégét. Bambusz-nádból font, fűvel megtömött s piros gyapotkendővel borított négy-szögű kosáron ült, egész testét elborította az ökörbőr ing, gyűrűk s lánczok voltak rajta, haját kakastaréjszerűleg fésülték, mellette fehér

kutya, paizs, egy nő és Uganda czimere volt. Némán ült egy teljes óráig vendégével szemben, ki nem tudott vele beszélni s azután ugrádozva távozott el, mivel uralkodói méltóságához híven az orosz-lán járását akarta utánözni. Környezete is teljesen ruhában járt s felfegyverkezve, tetoválás, fogcsiszolás hiányzott náluk. A vadság jeléül a király, kinek 6—7000 nőből álló háreme volt, korlátlanul rendelkezett alattvalóival, Speke pisztolyát embereken próbálta ki s minduntalan öldöstetett valakit. De a nép már akkor is igen szorgalmas és ügyes munkás volt, mindenütt művelték a földet, csolnakjaik csinosak voltak, különösen nagy volt utánzó képességük és előszeretetük az ujdonságok iránt.

Az átalakulás rohamos gyorsasággal történt. A fegyverek használatának megtanulása volt az első, azután következtek a szokások és a vallás. Mteza kezdetben nemcsak úszott az árral, sőt elősegítője volt. 1879-ben azonban már oly nagy volt a féltékenysége az európaiak növekvő hatalmáras egyúttal annyira érezte despotikus hatalmának súlyedését, hogy egyenesen kitiltotta országából a missionáriusokat. Halála (1884.) után fia Mwange még jobban üldözte a keresztyényeket, sőt Hanington angol püspököt is megölette. Mivel azonban csakhamar ezután az arabokkal szemben, kik lázadó alattvalóit segítve országából elűzték, az európaiak segítettek rajta, ujabban békésebb a helyzet, bár a zavar állandó.

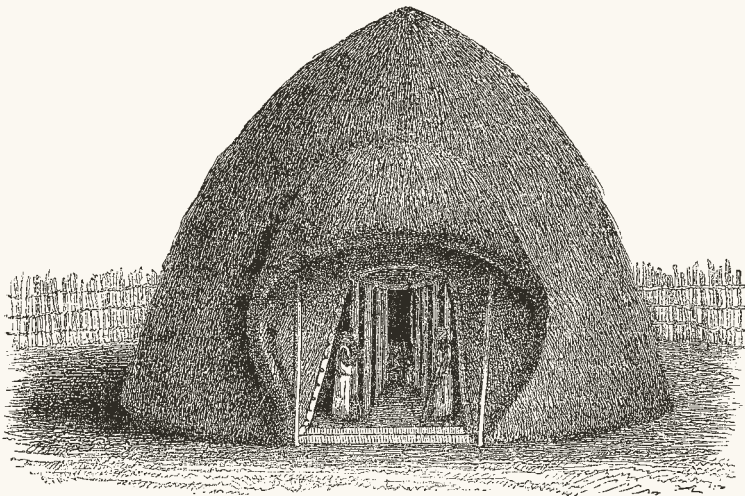
Jelenleg Uganda alkotmánya korlátolt abszolútizmus; a királynak (kabaka) joga van ugyan alattvalóinak élete felett is rendelkezni, a köznép nem is közeledhetik hozzá, de a főnökök állandó tanácsadói, köztük első sorban a birodalmi kancellár (katikiro), az udvari szakács és az udvari sörfőző. Az udvari szertartások nagyon részletesek. Az udvari emberek egyenruhákat viselnek, zenekarok játszanak, katonaság áll készletben s fogadások alkalmával dobolnak és lönek. Az állandó katonaság száma legalább 30 000 főnyi s ezenkívül mintegy ezer ember áll, mint testőr, a király személyes szolgálatára. A fogadó terem előtt is őrcök állanak. A löfegyvereket most már maguk készítik, e mellett hordanak dárdát és paizst is. Van valóságos hajóhaduk, mely legalább 50 nagy bárkából áll, melyek mindegyikében 40 katona és evező elfér. Stanley korában ezen a hajóhadon egyszerre 20.000 katonát voltak képesek harczba vinni. Érdekes, hogy ekkor a katonákat az különböztette meg a többi lakosoktól, hogy nem volt ruhájuk a szeméremöven kívül. A katonai gyakorlatok azonban egészen rendszeresek voltak s külön katonai telepek állottak fenn az ország különböző részeiben.

Vagandák lakomája.

Uganda törzslakói, az ugynevezett vagandák, sokkal fehérebbek, mint a szomszéd négerek, valósággal inkább nevezhetők bronzszíntűeknek, mint feketéknek. Mintegy átmenetet képeznek a négerek és az ethiopok között. A szigeteken lakó basesszék, bár ugyanazon nyelven beszélnek, már sokkal feketébbek s nem is oly csinos termétek. A vagandák közt lakó pásztorok, a vahumák vagy vatousik, magas termetű, csinos faj, de a vagundák vadaknak tartják, mivel félig mesztelenül járnak. Valóban a vagundák főjellemző sajátysága, hogy mind teljes ruhát visel, régebben halálbüntetés érte azt, ki nyilvánosan nem tisztességesen öltözve jelent meg. A nemzeti öltözet

Mtéza király fogadó-háza.

ökörbőrből készült toga, melyet a vállon erősítenek meg, úgy hogy mindkét kar szabadon marad, de a mely egész bokáig ér. A nőknél ezt a ruhát a karok alatt külön megerősítik. Hordanak továbbá papucset bivalybőrből s nem ritkán színes turbánokat, valamint tarka antilopbőrökből készült csinos felöltőt. Az arab öltözet is elterjedt közöttük. Az ékszerek közül a zsiráf farkszőréből készült nyakgyűrűt varázserejűnek tartják, szeretik még a szarvakat s a gyöngyökből font sapkákat. Testüket tisztán tartják, sokszor mosakodnak s zsírral nem kenik bőrüket. Hajukat apróra nyírják, de a szakállt meghagyják.

Kunyhóik rendszeren kúp alakúak, de nagyobbak, mint más négereké s azonkívül csinos ajtónyílásaik vannak. Mteza palotája, bár

csak nádból és szalmából készült, 30 m. hosszú volt, óriási fagerendákkal s benne a nagytermen kívül számos apró szobát létesítettek, a melyekből a palotakertekbe lehetett eljutni. Az ily díszes kunyhókat is igen gyorsan építik. A falvakat tövises kerítéssel veszik körül s minden egyes ház fák között van. A falvak helyét különben gyakran változtatják s aratás alkalmával külön telepeket építenek.

Nagyon ügyesek a vagundák az ipar különböző nemeiben. Még a munka-felosztás is útát tört náluk, mert van egy falu, hol kizárólag fazekasak laknak. Alak- és színérzékük jelentékeny; feltűnő, hogy a tulzásokat sem szeretik. Vékony bombaalakú égetett cserépedényeik, kerek, vagy kúpfejű festett pipáik s mindenek felett meszterileg font szalagjaik és kosaraik Európában is feltűnést keltenének, mint segédeszközök nélkül készült háziipar-cikkek. Csinosak a datolyapálma levélből szőtt szőnyegek, a gyöngymunkák s egyes fadaragások, bár ebben kevésbé remekelnek, mivel a vasat régebben nem ismerték általában, kivéven a mit Zanzibárból kaptak.

Az ipari foglalkozáson és háboruskodáson kívül a vaganda férfi tulnyomólag csak házépítéssel és vadászattal foglalkozik. Ez utóbbiban vakmerők. Három-négy vadász egyszerű dárdával megtámadja az elefántot és oroszlánt, bár vermet is készítenek nekik. Halászzattal csak a tó partján és szigeteken lakók foglalkoznak. A nők fő dolga a földművelés, melyhez kapát használnak, de kertjeikben apró ágyakat tartanak s igen csinosan dolgoznak. Fő élelmük a banán, melyből bort is készítenek és a burgonya. Tenyésztenek ezenkívül babot, czukornádat, rizst, hagymát, kávé s más hasznos növényeket. Húst nagyon keveset esznek, bár egyes helyeken még a tigris hústól sem irtóznak. Házi állataik: szarvasmarha, juh, kecske, baromfi, macska és kutya. Az óriási szarvu ökröket kiváló becsben tartják, másrészt azonban sok ökr szarvát már kezdetben kiégetik, hogy a bokrok közt gátként ne legyen. A tehenet nőknek fejni nem szabad. Főzés is férfi dolog s ez elég leleményes. A forró víz felé banánlevelekbe rakják a gyümölcsöket, hogy az gőzben süljön s a hus sütésénél azt banánlevélbe takarva, csak egy pár perczig tartják a tűz felett, hogy hajlékony legyen, azután banánt téve belé, az egészet egyszerre sütik. Kézzele esznek, de csínnal és szertartásszerűleg, ebéd után kávébabokat rágszálnak és pipáznak. Csak ezután kezdődik meg a pisangbor vagy sör ivása. A bort, mely érett banánból készül, a lakomákon állítják elő s mivel igen olcsó, nagy mennyiségben fogyasztják. Általában e nép evésben és ivásban, sőt a dohányzásban is nagyon mértéktelen.

A vagandák csolnakjai.

A dözsölést azonban mindig társaságban végzik. A társasélet jelentékenyen kifejlődött náluk s ezzel együtt a zene szeretete. Valóságos zenekaraik vannak, a mi a négerek között nagy ritkaság. Hárfá (nanga), azaz 6—8 hurral ellátott s állatbőrrel bevont domború fadarab, különböző nagyságú dobok, melyek között az igen nagyoknak személyneveik vannak, nádfuvola, szarvasmarhatülkökből készült trombiták a legkedveltebb hangszerek. Ezenkívül használnak még borsókkal megrakott lopótököket, harmónikákat, s kezeken és lábakon megerősített csengetyüket. A királynak külön hárfás dalnoka van, ki minden alkalmi eseményt megénekel s gyakran rögtönöz. Vannak azonkívül mesemondók is, kik főleg sok erkölcsi tanúsággal bíró, vagy mulattató állatmesét tudnak. A mulatságokhoz tartozik a haditáncz dárdával és paizzszal, a birkozás s többek közt az ostáblajáték, melyet valószínűleg az araboktól tanultak. Számolni különben a természeti népektől eltérőleg elég jól tudnak s jellemző, hogy ezerig minden számnak külön neve van. Ma már az olvasás is nagyon elterjedt közöttük. Egy újabb utazó beszéli, hogy midőn Ugandába jött, a határfolyón átszállító révész nem akart fáradságáért fizetést elfogadni, hanem könyvet kért.

Politikailag négy csoportot lehet a vagandák között megkülönböztetni; a főnemeseket (vakunga), köznemeseket (vatongoli), parasztokat (vakopi) és a rabszolgákat. A paraszt a népesség zöme s belőlök kerülnek ki a köznemesek is, kiknek rangja nem örökös s a katonák. A közremesek egyuttal hivatalnokok, vagy bírák, kik minden fontosabb eseményről azonnal jelentést tesznek az udvarnál; úgy hogy ott minden dologról jól értesültek. A büntetések szigorúak. Apróbb vétségeknél kalodába zárás, lopásnál orr és fül levágása, gyilkosságnál pénzbírság vagy halál a rendes büntetés s azzal nagyon könnyen bánnak el. A főnemeseik közül három a király főtanácsadója s rendesen új király választója a királyi családból, mely nem a vaganda, hanem a vahuma törzshöz tartozik. A megválasztott király rendesen kiskorú s nagykorúságáig anyjával a három főnemes uralodik. A polgárháború elkerülése végett a király kiskorúsága alatt testvéreit börtönben tartják, azután nagyobbbrészt száműzik. A király látja el a főnemeseket feleséggel s háremében összegyűjti a nőket, miért alattvalói sokszor maradnak nőtlenek. Különben a nőt kevésre becülik s a házasság közel rokonok között is szokásos. A férfi halálakor a legidősebb fiu örökli atyjának összes feleségét, saját anyja kivételével. A nő a gyermekszülés után két évig elvá-

lasztva él férjétől s ezért rendszeren kevés gyermek van, bár a sok gyermeket a családban áldásnak tartják s az ikrek születését megünneplik.

Ósi vallásuk, mely jelenleg már pusztulóban van, jelentékenyen tisztább, mint más négereké. Valóságos fetiseik nincsenek, sőt van egy láthatlan főteremtőjük (katonda), kinek azonban nem áldoznak, azt hívén, hogy sokkal felettebb áll az embernek, minthogy velök törődnek. Annál többet foglalkoznak az alsóbb rendű istenekkel, kik között leghatalmasabb a Nyanza-tóban élő Mukuza, ki hitük szerint időről-időre egyes emberekbe költözik, kik ennélfogva varázserővel bírnak. Mukuzának rendszeren utazás kezdetén szoktak gyümölcsöket s más élelmicikkeket áldozni. Vannak még más istenek is, kiknek lakóhelyét egyes folyamokban, fákban vagy hegyekben képzelik, tőlök származtatják a villámlást, az árvizet, betegségeket s más rendkívüli tüneményeket. Hisznek a vampirokban, boszorkányokban, varázslókban, különösen pedig a „szemverés“-ben. Az első hold megjelenés-kor lövöldözések és dobverések között nagy ünnepet ülnek, mert a holdat védő szellemnek tartják s a csillagokat is őrállóknak. A varázslóknak külön kasztjuk nincs, de az istenség tiszteletére külön földbirtok van, melynek lakói a világi hatóságtól függetlenül vallásos dolgokra foglalkoznak.

A vagandák között, mint fentebb is említettük, szétszórta élnek a galla-eredetű *vahumák*, kik tulnyomólag baromtenyésztéssel foglalkoznak s nomád életet folytatnak. Tulajdonkép ők az uralkodók Ugandában, a királyi család is belőlük származik, mindamelllett alattvalóik, az ugandák lenézik őket, mint műveletlen népet. Körülbelől ugyanaz a szerepük van itt, mint a mandzsuknak Khinában, kik katonai előnyük folytán, szintén uralomra jutottak, de a khinaiak műveltségét nem tudták elsajátítani. Öltözetük fekete marhabőr, ezenkívül rézgyűrűk a karon és lábon, meg egy pár amulette. Metszőfogaikat rendszeren kitörlik, alkalmazkodni igyekeznek a vagandákhoz, de sokkal tisztátalanabbak bár e mellett meglehetősen higgadt természetűek.

A vahumák régi hazája *Unjoro*, ma Uganda hűbérese, attól északnyugatra fekszik a Nilus balpartján. Az egész terület egy közepeszerű magyar megyének felel meg, dombos, itt-ott sík. A dombokon a datolyapálma, a síkon a nád uralkodó, felváltva ritkás erdőkkel és mocsarakkal. A fű 1 - 1 $\frac{1}{2}$ m. magasra nő. Az egész ország sokkal kevésbé művelt, mint Uganda, de mindenütt vannak fehér homokkal

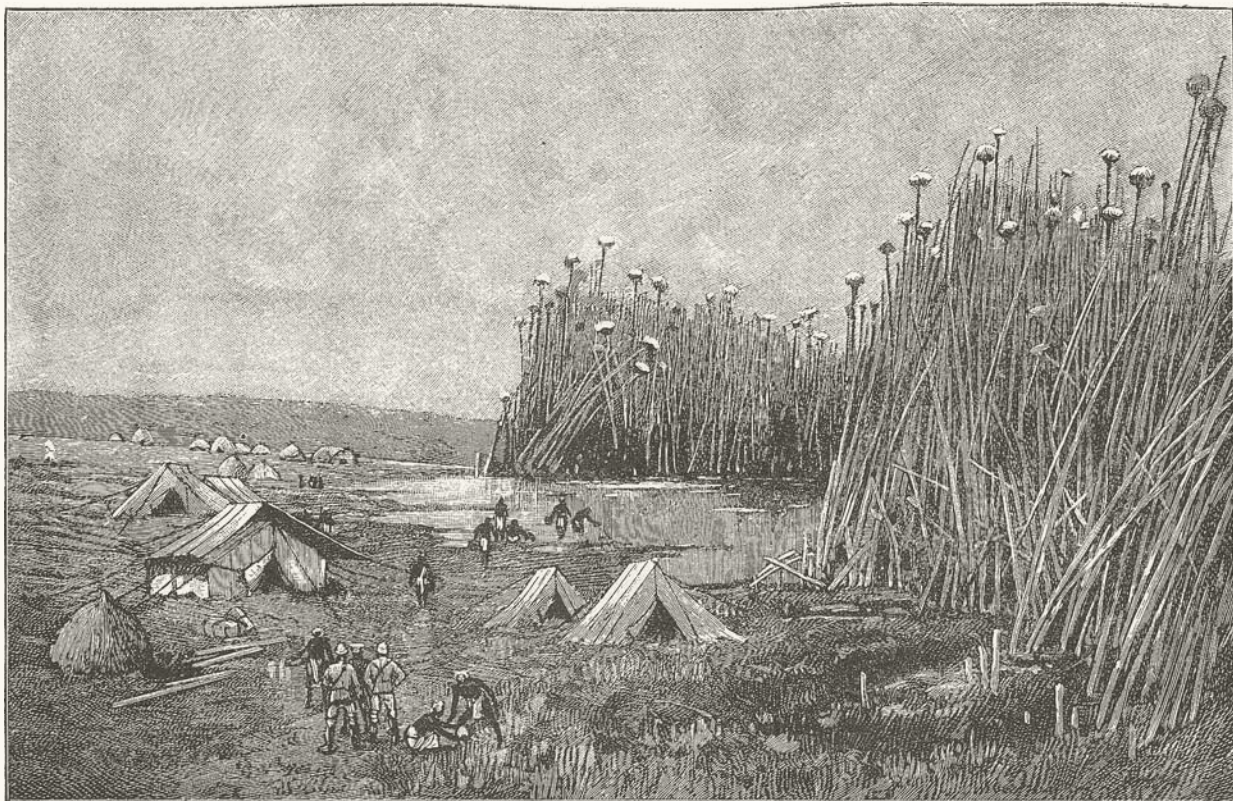
borított ösvények. Némely helyeken a vadállatok: antilopok, bivalyok, zebrák és elefántok nagy mennyiségben találhatóak. A nép a csipő-öven és bőrköpenyen kívül alig visel ruhát, iparral kevésbé foglalkozik s kereskedésben a kauri kagylókat használja, mint a nyugat-afrikai négek. Az őserdők tisztásaiban 3—4 kunyhó alkot egy telepet, banánok, vagy tengeri és dohányültetvények között; a kunyhók alakja hasonló a vagandákéhoz, félgömb alakú, fűthető, az ajtóknál oszlopokkal megtámasztva. Ugy látszik azonban, hogy ez volt a legrégibb állam a Nilus forrás-tavai között s nyelvét, valamint szokásait kivándorlói messze vidéken elterjesztették. Észak felé Unjoro az az egykori egyiptomi egyenlítői tartománnyal szomszéd s ennek vezetői gyakran érintkeztek Kabba Negával, Unjoro fejedelmével barátságosan. A vagandákkal azonban rendszeren háborus viszonyban voltak.

A NILUS FORRÁS VIDÉKE.

Brit-Keletafrikának legnyugatibb részén ered a földgömb egyik leghatalmasabb folyója, a világhírű Nilus, melynek hossza (5920 km.) csak a Missisippinél rövidebb s területe (4·2 millió km²) szintén a legnagyobbak közé tartozik a földgömbön.

Említettük már, hogy a Nilus forrása felől egész a legujabb időkig homályban voltak. Speke óta teljesen bizonyos, hogy a Nilusnak összeköttetése van mind a Victoria-Nyanzával, mind az Albert-tóval, Stanley harmadik tó-forrásként megjelölte az Albert-Eduárd-tavat s legujabban (1892.) Baumann kimutatta, hogy a legmesszebb menő forrás-víz a Kagera-Nilus, az óriási Victoria-tónak legjelentékenyebb mellékfolyója, egészen a Tanganika közelében ered a Holdhegység (Moezi) alján, melynek nevét már az antik világban ismerték.

A *Kagera-Nilus* forráspatakja Urundi hegyi elzárt országban Ruvuvu név alatt ismeretes, a benszülöttek babonás tisztelettel viseltetnek iránta s elhunyt királyait, a „holdakat“ (Moezi) a forrás mentén temetik el. Erdős hegység keskeny zugából közel 3000 m. magasságból jő ki a víz, hatalmas legelők és egészen vadon erdők által koszorúzott gránit falak között hömpölyög tovább s az egészen vad állapotban levő országot elhagyva, magába veszi a Msumbiro hegységből jövő másikat s majd több apró tavon keresztül menve, a Victoria-Nyanza nyugoti oldalának mintegy közepe táján ömlik be a tóba. A Kagera

A Viktória Njanza délnyugoti partja.

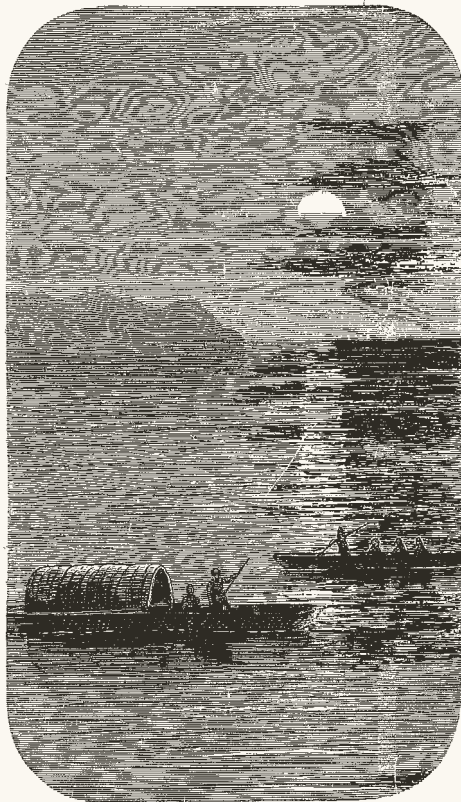

vagy Kitangule itt 180 m. széles, 25 m. mély s másodpercenként mintegy 7650 m³ vizet visz a tóba oly erővel, hogy irányát messze távolba el lehet kísérni.

A Victoria-Nyanzába ömlő folyók közül több van, különösen a déli csúcsba folyó Isanza, továbbá a nyugati parton beömlő Katonga és Ruezi, melyeket szintén oda számíthatunk a Nilus forrásvizei közé, de egyik sem oly nagy és tekintélyes viz.

— Ha tehát jogosítva vagyunk a Nil egyik forrását a Victoria-Nyanzán túl is kutatni, csak ezt tekinthetjük valódi forrásnak.

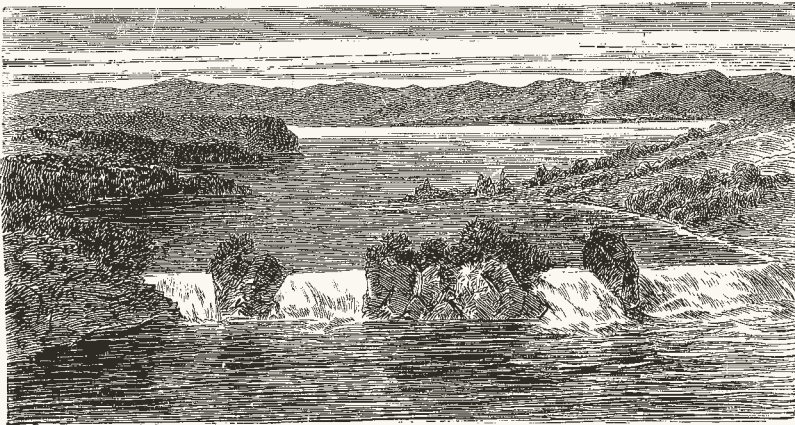
Maga a *Victoria-Nyanza-tó* (a belföldiek nevén Ukereve), Afrika legnagyobb állóvize, valószínűleg kis tenger. Területe (mintegy 75.000 km²) 110-szer oly nagy, mint a Balaton, a Fekete tengernek egy negyedrésze. 1200 méter magasságban fekszik a tengerszín felett, mélysége 20—100 méter között ingadozik. Alakja szívhez hasonló, észak felé lapos partjai vannak, délen ellenben hegyek és dombok környezik. — A lapos részen hullámzó nád és ritka ligetek veszik körül, olykor egy-egy kúpalku falú. Gyakran lepi el a tó partját a sűrű kőd, elvarázsló titokteljes alakokat kölcsönözvén neki, melyből a száraz euforbiafák kísértetiesen néznek le a hamuszürke vízre s a kopasz sziklák még sajtósággosabbá teszik azt. Erős szélnél a tó vadul hullámzik. Messze délen a nagy Ukereve sziget rejti el a nagy Speke-

Az Ukereve-tó.

öblöt, keleten is sok az öböl és kikötő. Számos apró sziklasziget van itt, melyen csak krokodilok és vízilovak laknak. A Sessze szigetsoport, mely a vagandák birtoka, alig népes. Délen a szigetek csaknem összeérnek.

A Nilus folyó a Victoria-Nyanzából a Napoleon-öbölnél jő ki csaknem közepén az északi partnak s e helyen a benszülöttek Uganda-Kivirának, az európaiak Victoria-Nilusnak nevezik. Már itt elborítják partjait a papyrusnád erdők, melyek később az egyiptomi területen mindig mellette vannak, olyannyira, hogy a 640—900 m. széles folyó 100—150 méternyire szorul össze. Partjai is alacsonyak s áradáskor messze kifolynak. Közvetlenül a kiömlés mellett vannak az

A Ripon-zuhatagok.

igénytelen $3\frac{1}{2}$ m. magas *Riponzuhatagok*, a benszülöttek elnevezése szerint „kövek“. Csak 120—150 hosszúságra terjed el ez a rész, tele grotesk sziklákkal, melyek alján a habzó vízben a vagandák szenvedélyesen szoktak halászni. A zuhatagok, Speke mérése szerint, 1008 m. magasságban fekszenek. Tovább haladva észak felé, jelentékenyen kiszélesedik a folyó s két tekintélyes tavat alkot, melyek nagyobbika a Kodzsa-tó hatalmasabb a Balatonnál.

A folyó neve ezentul Somerset-Nilus, mely nemsokára a tekintélyes Kafuval gyarapodva, északkeletre fordul s azután Fauvera mellett nyugatra. Mintegy 1000 m. magasságban halad jó darabig, de azután gyorsan esik le a 300 méterrel mélyebben fekvő Albert-tó

A Ruvenzori.

II 287

felé. Ez az esés több helyen okoz kataraktákat, melyek között legnevezetesebb a *Murchison-vizesés*, hol az alig 60 m. széles folyó vize hatalmas 90 m. magas szikla oszlopok között, mintegy 40 m. függélyes magasságban esik le. A hajózás teljesen gátolt ezen a ponton s a vizesés menydörgése csaknem egy óra távolságra hallható. Különben a festői szép vidék csaknem egészen lakatlan s kevés az élet nyoma is, csak egyes fák láthatók mindenfelé a hatalmas fütengerben. Csakhamar ezután beömlik a Nilus az Albert-tóba, melyet azután legészakibb pontján hagy el ismét, honnan mint Bahr el Dzsebel, már 400 m. szélességben csaknem egyenesen észak felé hatol, Emin pasa hajdani tartományán és a mai Mahdi birodalmán keresztül. Itt vannak Emin egykori erődjei: Vadelai, Lado s mások, melyeket a múlt évtizedben gyakran emlegettek, de azóta valószínűleg elpusztultak.

Az *Albert-tó* (Mvutan-Nzige) a Nilus második forrása. Felülete 5600 km², még mindig 8-szor oly nagy, mint a Balaton. Egészben hegyes partjai vannak s szélessége jelentékeny. A víz színe a felsőrészen ezüstös, lejjebb azurkék. A partjait elborító nádasokon túl átlag 3000 m. magas hegyek emelkednek, melyek között a tóba ömlő folyók nagyjából zuhatagok alakjában törnek maguknak útát. Köztük nevezetes a Hoima folyó 300 m. magas Vahamba esése.

A tó délnyugati részén veszi magába a Nilus másik nagy folyóját a *Szemlikit*, mely ismét egy az előbbieknél kisebb (3000 km²), de szintén jelentékeny tavon megy át, melyet *Albert-Eduard-tónak* neveztek el. Halavány tengerzöld színű tó ez, melynek színét a gyakori köd zavart szürkévé változtatja. Parti hegyei igen jelentékenyek, különösen nevezetes a Gambaragera, vagy Mount-Gordon-Bernett, mely 4600 m. magasságra emelkedik fel, tehát körülbelül a Montblanccal egyenlő nagyságú. A tó tengerszíni magassága mintegy 700 m.

Az Albert és az Albert-Eduárd-tavak között a Szemliki partján az északi szélesség 1° alatt emelkedik fel a Nilus forrás vidékének leghatalmasabb hegycsoportja a *Ruvenzori* (a felhők királya) 5080 méter magasságban. Közös alapról felemelkedő vulkanikus csúcs csoportja ez, mely a Szemliki felé meredeken esik le s épen ezért festői jellegű. Dél felől nézve valóságos sziklafalat látunk magunk előtt, hatalmas csúcsokkal; keletre nyulványai vannak, melyek Unjoro állam fensíkjáig hatolnak s ezért itt már sokkal alacsonyabbnak látszik. A vulkanikus hegytömb közepéből mindenünnen patakok törnek elő és számos szakadékot alkotnak. Stairs hadnagy, Stanley kísé-
rője, az egyedüli, ki erre a hatalmas hegységre felhatolt, de csak

3254 m. magasságra, úgy találta, hogy a csúcsok nagy része krater alakú. Azokon a csúcsokon, melyek nem nagyon meredek, örök hó fekszik. A legnagyobb hómező azonban csak 180 m. hosszú s 90 m. széles.

A RUDOLF-TÓ KÖRNYÉKE.

Az a nagy emelkedés, mely Keletafrika ezen lapos részét jellemzi, az egyenlítőől északra is folytatást nyer s valószínűleg összeköttetésben van az a abeszínai fensíkkal, csakhogy jelentékenyen megkeskenyedik. Abessziniában 500, a Kilimandzsrao és a Kongo között plane 1200 km. ennek az emelkedésnek a szélessége, a Rudolf-tónál ellenben már csak 300 km. S mintha a fensík alakulásában egykor közreműködött vulkanikus erő kiterjedésével együttesen erejéből is vesztett volna, nincsenek többé örökhó fedte óriások, folyóvizekben szegényebbek a völgyek s a sok apró tó között gyakori a sósvízű, sőt olyan is, melynek vize elpárolog. Nem oly gazdag többé a természet sem, Bokrok és erdőségek ritkábbak, mocsarasak a völgyek, a dombokat apró fű borítja s sokszor nagy kiterjedésű vidékeken termita bolyok mutatnak valódi életet, mert csak ezeken van állandóan egy-egy zöld bokor vagy fa. Valóságos sivatagra azonban alig bukkan az utazó itt-ott s mihelyest a száraz korszaknak vége van, megjelennek Kelet-Afrika nagy emlései s élénkké teszik a vidék látképét. De ez az élet nem az a tropikus bujaság többé, melyet a Kenia vidékén találunk, még a vízterület is, mely minden észlelet szerint egykor a nagy keletafrikai fensíkon óriási kiterjedésű volt, összezsugorodik itt e helyen, hol nem egy sóstalaju kopár terület emlékeztet kiszáradt tavakra.

Hires hazánkfia, Teleky Sámuel gróf, az egyedüli eddig, ki ezt a vidéket, mint tudományosan képzett utazó bejárta s ezért leírását kell itt követnünk.

A Baringtótól a Leikipia fensík mellett haladt előre. Széles fensíkra jutott, hol fiatal akácok és egyes morio fák alkottak kisebb berkeket, de a talajt rövid pusztai fű borította. Erre következett az átlag 2600 m. magas Lorogi hegyláncz, mely 60 km. hosszúságra terjed s a vulkanikus hegyek közepette, metamorfikus közeteivel mint valami sziget különül el. Zord vidék a hegység egészen, még a bokros helyeken is kiemelkednek a sziklák, a források ritkák s a

patakok rövid pályafutás után mocsarakba vesznek el. A Baraszalój és Nyirohegy közt 80 km. hosszú uton vizet sem találtak s 17 napon át emberi lakást nem láttak; meredek, sziklás lejtők folytonosan törmelékkel fedett halmokkal váltakoztak, melyek úgy tűntek fel, mintha égnének és valami hatalmas kemenczéből éppen most kerültek volna ki.

Ezen a kietlen vidéken tul terül a Rudolftó. Déli vége valódi pokol. Egyközü hegyhátak egész sora, megmászhatlan meredek lejtőkkel s nyergei tele barnás-fekete sziklatuskókkal és hegyes élű, salakos törmelékkel. A keskeny völgyek fenekét hatalmas kődarabok töltötték meg vagy pedig finom, laza homok, mely besüppedt a láb alatt, elviselhetlen forróságot támasztott és a szél fuvallatára a látást lehetetlenné tette. Csak itt-ott apró csomókban tengődött nyomorultan a parti homokban egy kis finom merev fű s néhány élőromnak látszó elárvult fa. S így tart tovább is a tó nyugati partján. Csaknem lakatlan, vízben és növényben szegény vidéken kellett 45 napig vándorolniok míg végre sok szenvedés után eljutottak északra a rissziátok lankás területére, hol ismét megkezdődtek az erdők és velök együtt az élénkség.

Maga a *Rudolftó*, melyet a bennszülöttek főkép Basszo Naroknak neveznek, körülbelül 9000 km² területen nyulik el közel 300 km. hosszúságban, míg szélessége 24—50 km. között változik. Vize kissé sós s nem egy kihalt vulkán van partján, a nyugati oldalon pedig kopasz szürke hegyláncz. A tó bensejében három meredek kopár sziget s egy 2—300 apróságból álló Elmolo nevű szigetcsoport van, majdnem mindenik kráterekkel. A szigetek gyér népességűek, lakóik csaknem kizárólag halászatból élnek. A tó partjain sok helyen lehet apadás nyomait látni, sőt egyes fehérré halványodott fatörzseket is, egy-egy eltűnt folyó parti erdejének maradványát.

Jelentékenyen kisebb a közel eső Basszo Ebór tó, melyet Teleki gróf *Stefánia tónak* keresztelt el. Szélessége 22—24, hosszúsága 110—120 km. A tenger színe felett 500 méter magasban fekszik, százzal magasabban, mint a Rudolftó a Trr és Amárr hegylánczok között. Vize kesernyés sós, területe nyilvánvalólag apad, a belé ömlő patakokban csak időszakonként van víz, környékén nem lakik emberi lény s a vízben is csak a hal és krokodil él.

A Rudolftó déli részén levő vulkani telepen utazóink egy még füstölgő tűzokádót is találtak, a *Teleki vulkánt*, Afrika szárazföldjének egyedüli működő tűzokádóját. A hegy környékét a tó partjáig

szénfekete lávafolyam borította, mely oly kanyargós vonalakat irt le, mint a ragadós és későbbben megdermedő folyadékok szoktak, közte mindenféle nagyságu keskenyfalú üregek, melyek benseje kés éles-ségű stalagmitákhoz hasonló törmelékekkel volt tele. A léget füst, kén- és klorszag borította el, mindenütt megüledett a finom, könnyen szétmorzsolható por s némely helyen még bugyogott a láva. Mindehhez hozzájárulnak a gyakran nagyon mély és széles hasadékok, melyek az előrehatolást meggátolják s ezért utazónk sem kutatta ki alaposan a vidéket, a benszülöttek pedig annyira rettegnek tőle, hogy a vulkánnak nevet sem adtak.

Apró, de sajtáságos néptörzsek laknak ezen a vidéken: délen a nyempszek, burkendsik, kelet felé a rissziátok, amarrok, bumák, murlek, nyugaton a turkánák és szukok, csaknem mindenik teljesen elzárva egymástól.

Egyedül műveltek közöttök a Baringotó mellett lakó *nyempszek* vagy kuafik, a rokon másszáiak által ugy nevezett baravujok, kik egykor szintén baromtenyésztők voltak, de a másszáiak elvevén barmaikat, földműveléssel foglalkoznak s mellékesen vadásznak, méheket tenyésznek és halásznak. Főterményeik a durrha, eleuziné és tök. De földjük terméketlen, vetéseiket madarak és elefántok nagyon megdézsmálják, ezért meglehetősen nyomorban élnek. Szerencséjük, hogy bivaly (bos kaffer) és orrszarvu igen gyakori vidékükön s karavánok nem ritkán fordulnak meg erre. A nyempszek különben teljesen megbízhatlan s vad természetű emberek.

Közel rokonok velük a Nyiro-hegy vidékén s a Rudolftótól keletre fekvő Szamburu síkságon (a honnan régebben a Rudolftó helyén Szamburu tavat kerestek) lakó *burkenedsik* (kuáták), a kik kizárólag állattenyésztők s igen nyomorult életet folytatnak. A férfiak ruhaként gyakran egy darab durva, zsákvászsonhoz hasonló gyapjukelmét viselnek a mit vagy a váll vagy a csipők köré tekernek vagy pedig a jobb vállon összegöbözve hordanak, egészen meztelen burkenedsi sem tartozik a ritkaságok közé. Ékszereik közt leggyakoribb a rézdrót. Fegyverzetük nyil, fabuzogány, bivalybőr paizs és dárda, de vadászni nem szoktak. Hozzájuk tartoznak a Rudolf tó szigetén lakó elmolok, mely név a gallák nyelvén „szegény ördög“-öt jelent, számuk alig 300 s ezek is nagyobb részét homokpadokon laknak, melyek alig látszanak ki a vízből s így gyakran kétéltűeknek kell lenniök.

Tekintélyesebb a tó északi részében lakó *rissziátok* galla faj.

Hegyes áll, nagyon gyöngé bajusz s széles arczsontok, nem egészen lapos orr jellemző vonásaik. A hajviselet különböző: vagy rövid, vékony vacskorokba tekerik és vörösre festett zsirral jól bekenik, vagy hátra, jó simára fésülik és zsiros, világos szürke vagy világos viola színű agyagnak segítségével művészies chignonná alakítják és ragasztják össze, melyre a fiatalok még két rövid strucz tollat tesznek. A fülcimpákat többszörösen átszurják s fülbevalókat tesznek belé, egyéb ékszereik több karperecz, rézből, vasból vagy viziló bőrből s egy gömbölyü harczi kés s vasgyöngyökkel szegélyezett kötény. A férfiak magukkal hordják a kis kétlábu zsámolyszéket, melyet nemcsak ülésre használnak, hanem az alvásnál vánkosul is. A nők kecskebőrből készült ránczos szoknyát hordanak, de felső testök meztelen. Foglalkozásuk állattenyésztés és földmivelés. Marháik, kecskéik, juhaik és szamaraik ezrével vannak, szárnyasokat nem tartanak. Tenyésztik a durrhát, babot, dohányt. Szelid és szorgalmas nép, de kissé félnék. Körülméltetés divatos náluk, de nem mohamedánok.

Kelet felől a rissziátok közvetlen szomszédai az *amarrok*, kik durrhát és méhet tenyésztenek, méhkasait a földben tartják. Van országukban vasérc is, a rissziátok innen kapják fegyverüket és ékszereiket. Közel szomszédjaik továbbá a bumák, murlék és murduk. A murlék kereskedést űznek, durrhát, gyapjukelméket, gyöngyöket és marhát árulnak. Különben kis törzs, épen mint a bumák. Hasonlítanak egymáshoz s meglehetősen vad kinézésűek. Fegyverzetök rossz dárdákból, bivaly- vagy vizilóbőr paizsokból egy, vagy mindkét karcsuklón viselt 20—25 méter átmérőjű hadi kerek késekből s fabuzogányokból áll. Gyöngyészereik kizárólag strucz tollhájából készülnek. A férfiak testüket úgy díszítik, hogy babnagyságu kidudorodó sebhelyeket tetoválnak reá s a nők az alsó ajkakat átfurják, 7—8 centiméter vastag s ugyanily hosszú ökörzarvdarabot dugnak belé s annak mindkét végére parafát tesznek. Szájuk ennek következtében mindig nyitva s a nyelvök szabadon áll; alsó metsző fogait kitörik, úgy hogy beszédök is gagyogó lesz.

Igen jelentékeny néptörzs a Rudolftó nyugati partvidékén lakó *turkánák* (elgumék), kiknek országából Teleki csak a déli, a kopár karsztra emlékeztető részt látogatta meg. Harcias, vad és rendkívül lármás nép. Külsőjük négerszerűbb, mint a szomszéd törzseké, de csaknem herkulési széles és zömök testalkatúak, karjaik aránytalanul hosszúak. Bőrük színe sötétebb, mint a csokoládébarna, az asszonyok még sötétebb színűek és arczkifejezésük négerszerűbb. Mint a rissziá-

tok, ők is jobban szeretik a csinosabb burkenedsi asszonyokat, mint saját fajrokonait. Körülmetélve nincsenek. A férfiak nagyobbára csak az önmaguk készítette vas- vagy rézgyűrűkből összetákoltt derék-zsinórt hordják. A fiatalabbak csipőkötényt viselnek kecskebőrből, mely elöl 8 centiméter s hátul 15 centiméter széles s fémgyöngyökkel diszített. Karpereczként rendszeren bizonyos számú laza drótygyűrűt használnak s nyakukon 4—6 erős vaskapcsot, mely a fejet merev tartásra kényszeríti. A felső karról mindig fonott bőrszalag lóg le, a mely nagyobbára tehénfarkban végződik. A lábakon bőrkarikák, szalagok s ezekre akasztott vasláncszemek vannak. Az ajkak s orrczimpákba lapocskákat, a fülkagylókba karikákat raknak. Hajukat czifrán rakják össze s a chignon közepéből finom ruganyos pálczika áll ki avagy fehér-vörösre festett strucztoll. Öregebb emberek hajukat nagyon sajtáságos alakban, 50—70 centiméter hosszú és 30—40 centiméter széles, hátul lelógó zacskóba kötik össze. Ez a hajzacskó kizárólag az illető egyének hajából áll, semmi más hozzá nem járul és a hajnak hosszú fatúvel eszközölt folytonos kisedése és összekuszálása által keletkezik. A zacskóalak annyiban nem tökéletes, hogy széleit a belső oldal felől csak 6—10 centiméter szélességben gyűrik fel. Ékszerűl a hajzacskónak több strucztoll és egy hosszú, felfelé hajlított, hátrafelé eső drótdarab szolgál. Öregebb és vagyonosabb turkánák gyakran még különböző alaku, emberhajnemezből készült és kauri kagylókkal diszített kemény kalapot viselnek. Másik pompás hajdisz, különösen fiataloknak, a hajba sűrűn egymás mellé kötött lebegő, nagyobbára fekete strucztollak. A leányok elöl kis bőrkötényt viselnek, a mit fehér, strucztójásokból csinált széles gyöngyszegélylyel látnak el, hátul pedig hosszú, ránczokba szedett kötényt hordanak barna, szőrös kecskebőrből, a melynek széleit kis vas- és rézgyöngyök diszítik. Az öregebb asszonyok ilyen kötényeket kötnek fel elöl is, hátul is. Más ékszereik: nyakon gyöngyfűzerek, kecskefogakból készült lágyékszínórok s különböző fülbevaló, kar- és lábperesz, ajak- és orrkarika vagy lapocska. A haját mindig számtalan vékony, zsinóralaku fonadékba csavarják, a melyek elöl rövidebbek és hátul hosszabbak és egyformán lefelé lógnak. Tetoválás és pedig az asszonyoknál a hason, a férfiaknál az egyik vagy mindkét vállon gyakori; kidomborodó sebhelyekből áll, a melyeket egyközű görbe vonalak alakjában rendeznek el.

A turkánák fegyverzete rosz dárda, orrszarvu vagy viziló bőrből készített paizs, kerek harczi kés a jobb kar csuklóján, felső végén

bőrrel bevont fabuzogány s néha nyil. Ezenkívül mindig velök van a kis kétlábu fejszámoly s antilopszarvból álló dohánytartó. A szomszédaiknál szokásos házi állatokon kívül tenyésztenek tevét is, de ezt nem tudják teherhordásra felhasználni. Durrhán kívül alig termelnek valamit, nagy áldásuk, hogy bőven terem országukban a dumpálma (*Hyphaene theabica*), melynek gyümölcshéját megeszik s lisztté őrlik. Ez a pompás növény Egyiptomtól idáig s a Szahara nagy részében valódi áldása a népnek. Különben a turkána minden kigondolható állatot megeszik, a kutyát evégett tenyésztik is. Jellemző, hogy kunyhójuk legtöbbszörre nincs, szabad ég alatt laknak, néhány, kőalakban a földbe szurt ág jelzi a falvakat és kunyhókat. Nyelvük a nilusi nyelvsaládhoz tartozik. Beszédmódjuk heves, dalaik lármasak; szavaik keményen s durván hangzanak; tánczok groteszk, zabolátlan mozdulatokból áll. Ideges emberek nem jól érezhetik magukat köztök. Legjobban megszelidíthetők a dohánnyal, melyet kiválóan szeretnek, de tenyészteni nem képesek.

A turkánák közelében laknak a *karamajok*, kik száraz, homokos és meglehetősen sivár vidékükön állattenyésztéssel foglalkoznak s itt-ott durrhát tenyésznek. Harczias faj s kevésbé ismerik. Délre tőlük a Triguell folyó mentén már őserdők is vannak, különösen a legyezőpálmákból álló sűrűségek áthatolhatlanok. Itt laknak a turkánokkal rokon *ngabotok*, kiknek a sűrűségbe elrejtett durrha szalma kunyhóik nagy nyomoruságot árulnak el s a mellett a szomszéd szukok is nagyon üldözik őket.

Nevezetes faj ez a *szuk néger* (gurut, eaupe). Az egyenlítőtől kissé északra a Szukhegység között tartózkodik, egy része már letelepedett földművelő, a többség azonban kóbor állattenyésztő. A földművelők kunyhói kicsinyek, kerekék, faragott fatörzsekből állanak s kupfedelük van durrhaszalmákból. A kunyhók többszörre hegylejtőkön vannak, de meglehetősen szétszórva. A nomádrész kralokban lakik, a kunyhójuk galyakból és fonadékból épült, a kerítésök pedig tövis sövény. Harcziasok, különösen szemtelen marharablók, a mészaiak is félnék tőlük. A földművelő szukok ruházata szörtemen kecskebőr köpeny, a nomádoké szintén kecskebőr csipőöv. A fiatal emberek hajukat chignonalakban hordják, az öregebbek vagy bántatlanul hagyják vagy hajzacskóvá kóczolják. A leányok hajukat oldalt rövidre nyírják s csak a fejük búbján marad meg egy széles taréj. Mindkét nembeliek alsó ajkukat átfurják s rézpálcácskát vagy lapocskát szúrnak belé. Egyéb ékszer alig van, legfeljebb nyakuk körül egy

vagy két gyöngyfüzér, egy pár vas- vagy réztekercs a karon s nagy karikafülbevalók. Nyilakat, bivalybőr paizsokat, dárdát használnak ők is s a kar csuklóján hasító kések vannak. Különösen szeretnek kereskedni s a karavánok tőlük jelentékeny mennyiségű elefántcsontot vásárolnak össze.

A szukok már szomszédjai a maszáiaknak s ezért körutunkat itt befejezzük s áttérünk most Német-Keletafrika ismertetésére.

Mteza király székhelye.